

Луцький національний технічний університет

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
УПРАВЛІННЯ, ТЕХНОЛОГІЇ, МОДЕЛІ**

Колективна монографія

Видання п'яте

Луцьк
ІВВ Луцького НТУ
2019

УДК 338.48(477)
ББК 65.9

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Луцького національного технічного університету
(протокол № 10 від 28 травня 2019 р.)*

Рецензенти:

Лютак Олена Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Луцького національного технічного університету;

Чепурда Лариса Михайлівна, доктор економічних наук, професор, почесний працівник туризму України, декан факультету харчових технологій та сфери обслуговування Черкаського державного технологічного університету;

Якимчук Аліна Юріївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання п'яте / за наук. ред. проф. Матвійчук Л.Ю. – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2019. – 320 с.

ISBN 978-617-672-181-9

*Збережена авторська орфографія, пунктуація та стилістика.
Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.*

УДК 338.48(477)
ББК 65.9

ISBN 978-617-672-181-9

© авторські тексти,
Луцький національний
технічний університет,
2019

Автори:

Білецький Ю.В., кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Бондарська Ю.М., Луцький національний технічний університет

Вісин О.О., кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного технічного університету

Волошин І.М., доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Гладкий О.В., доктор географічних наук, академік АНВО України, професор кафедри туризму та рекреації Київського національного торговельно-економічного університету

Дащук Ю.Є., кандидат економічних наук, старший викладач кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного технічного університету

Деркач В.Ю., провідний фахівець Мукачівського державного університету

Єрко І.В., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Ільїн Л.В., доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Ільтьо Г.Ф., кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури Мукачівського державного університету

Кабак В.В., кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана факультету комп'ютерних наук та інформаційних технологій Луцького національного технічного університету

Карпюк І.В., аспірант кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету

Кухарчук О.С., кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури Мукачівського державного університету

Колісник Б.І., кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету

Курило О.Й., кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій Мукачівського державного університету

Кучер П.В., викладач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Кухтій А.О., кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, завідувач кафедри спортивного туризму Львівського державного університету фізичної культури

Лепкий М.І., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного технічного університету

Лисюк Т.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Лужанська Т.Ю., кандидат географічних наук, доцент, декан факультету туризму та готельно-ресторанного бізнесу Мукачівського державного університету

Марчук В.М., аспірант кафедри соціальної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, викладач Волинської духовної семінарії УПЦ

Матвійчук Л.Ю., доктор економічних наук, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету

Машіка Г.В., доктор географічних наук, доцент кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Мілашовська О.І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної справи Мукачівського державного університету

Медвідь Л.І., старший викладач кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Мельник А.В., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Мовчан К.М., директор бібліотеки, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій Мукачівського державного університету

Моргун А.В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій Мукачівського державного університету

Пап В.В., доктор економічних наук, професор, проректор з навчально-педагогічної роботи Мукачівського державного університету

Пасічник М.П., аспірант кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Подоляк В.М., кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та професійної освіти Луцького національного технічного університету

Свідло К.В., доктор технічних наук, доцент, завідувач кафедри інноваційних харчових і ресторанных технологій Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Смирнов І.Г., доктор географічних наук, академік АНВО України, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Соколовський В.А., старший викладач кафедри менеджменту, економіки, права та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету

Терещук О.С., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Чепурда Л.М., доктор економічних наук, професор, почесний працівник туризму України, декан факультету харчових технологій та сфери обслуговування Черкаського державного технологічного університету

Чикайло Ю.І., кандидат географічних наук, старший викладач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Чир Н.В., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Щоголєва І.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки, права та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету

Якубович Р.П., аспірант кафедри філософії та релігієзнавства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, викладач Волинської духовної семінарії УПЦ

Ярема С.І., викладач Волинської духовної семінарії УПЦ

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ

1.1. GREENWAYS як ресурс для місцевого туристичного розвитку.....	9
1.2. Стратегія формування інноваційних послуг у готелі категорії чотири зірки.....	25
1.3. Кластеризація як інструмент підвищення туристичної привабливості регіону на прикладі Середнього Придніпров'я.....	43
1.4. Теоретичні засади використання інформаційних технологій у сфері туризму.....	66
1.5. Концептуальні засади формування регіональної політики розвитку рекреаційного потенціалу регіону.....	84
1.6. Культурно-мистецька політика України в контексті розвитку туризму.....	93
1.7. Культурна політика держав світового ринку в розрізі розвитку міжнародного туризму.....	117

РОЗДІЛ 2. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ

2.1. Особливості просування туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області на міжнародний ринок	135
2.2. Регіональні особливості ресурсної бази військового туризму США	148
2.3. Сучасний стан розвитку туризму в Одеській області	173
2.4. Роль ландшафтного планування туризму в регіональному розвитку....	189
2.5. Розвиток івентивного туризму Волинської області.....	205
2.6. Аналіз розвитку паломницького туризму в регіонах України.....	224

РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ТУРИСТИЧНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Сапропелеві лікувальні грязі Шацького поозер'я: речовинний склад, властивості, ресурси	240
3.2. Оцінка ресурсного потенціалу велосипедного туризму Волинської області.....	253
3.3. Міжнародний ринок туристичних послуг Польщі: реалії та перспективи розвитку.....	277
3.4. Геопросторове поширення гірськолижних центрів Карпат.....	296

ВСТУП

Шановні колеги!

Динамічний розвиток туризму, його вихід на одне з провідних місць серед інших галузей економіки активізує попит на послуги гостинності, які надаються спеціалізованими підприємствами туристичного та готельного господарства, та зумовлює формування ринку цих послуг. Глобальний характер туризму як суспільного явища обумовив масштабність туристичного бізнесу, що є складовою гостинності із забезпечення туристичного процесу, і вивів його на провідні позиції світового ринку послуг. Світовому туристичному бізнесу притаманні процеси інтеграції, транснаціоналізації, інтернаціоналізації праці та активізації руху робочої сили на базі запровадження уніфікованих технологій обслуговування, удосконалення форм управління у зв'язку зі зростаючою конкуренцією, що знайшло своє відображення у формуванні і функціонуванні туризму, його значному територіальному розвитку, поширенні впливу на національні ринки гостинності. Розвиток світового ринку послуг гостинності впливає на процеси національного ринку через запровадження стандартів якості обслуговування, інноваційних технологій у виробництві, менеджменті, інформаційній сфері. Тому дослідження питання щодо пошуку сучасних технологій та моделей розвитку туризму та гостинності, мають важливе значення для подальшого розвитку даної галузі.

У монографії висвітлено теоретичні, методологічні та прикладні проблеми розвитку туризму та сфери гостинності на основі діалектичного, системного та функціонального підходів. Визначено сучасне місце туризму в системі наук у процесі суспільного відтворення і структурі економіки та запропоновано концептуальні засади формування ринкового механізму управління туризмом і суб'єктами сфери гостинності за моделями економічного зростання і ефективного розвитку в умовах конкурентного середовища.

Монографія складається з вступу та трьох розділів. У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження. Перший розділ роботи присвячений пошуку сучасних технологій та моделей розвитку туризму та гостинності. Другий розділ спрямований на дослідження регіональних особливостей організації туризму. У третьому розділі проведена оцінка туристично-ресурсного потенціалу територій.

Автори не претендують на повне висвітлення всіх проблем, пов'язаних з пошуком шляхів ефективного розвитку туризму в Україні та світі. Деякі з положень, що розглядаються, вимагають подальших досліджень та експериментальної перевірки.

З щирою повагою,
Людмила Матвійчук

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ

1.1. GREENWAYS ЯК РЕСУРС ДЛЯ МІСЦЕВОГО ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ *

Greenways або зелені шляхи – це мережі багатофункційних маршрутів для пересування безмоторними транспортними засобами чи пішохідним способом, що проходять вздовж природних коридорів, історичних торгових шляхів, річок, закинутих залізничних колій, тощо. Вони є основою для місцевого туристичного розвитку в ракурсі розвитку малого підприємництва в туризмі і дотичних сферах, реалізації місцевих ініціатив соціального характеру, а також проектів, пов'язаних з охороною природної та культурної спадщини, розвитком зеленого туризму. Утримання і координація цих шляхів здійснюється місцевими громадами. В свою чергу, зелений туризм – подорожі, що організовуються і здійснюються у такий спосіб, щоб не порушувати природний баланс екосистем, ландшафтів, не виснажувати туристично-рекреаційні ресурси територій. Це всі види туризму, що орієнтовані на збереження природного та історико-культурного середовища (зокрема, природних, заповідних та культурних ландшафтів), формування інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотизму, налагодження толерантних взаємовідносин з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів. Зелений туризм не повинен існувати в аморфних формах, тому на сьогоднішній день стало надзвичайно пріоритетним питання про створення нових, стандартизованих «Зелених маршрутів», зокрема на території в регіонах України.

Зелений туризм виступає важливим чинником стабільного динамічного збільшення надходжень до бюджету, активізації розвитку багатьох галузей економіки (транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво тощо). Зелений туризм порівняно нове поняття в туристичній діяльності. Сьогодні зелений туризм відіграє значну роль в світовій індустрії туризму і гостинності. Сучасні наукові дослідження засвідчують, що прискорений розвиток зеленого туризму може відіграти роль каталізатора структурної перебудови економіки регіонів, забезпечити демографічну стабільність та розв'язати соціально-економічні проблеми регіонів. Таким чином, окреслюється проблема пошуку перспективних напрямів ефективного розвитку зеленого туризму в регіонах України¹.

Значним внеском у дослідження теоретичних і практичних проблем розвитку зеленого туризму стали праці вчених О. Бейдика, І Волошина, Л. Дядечко, Ю. Зінька, Н. Кудли, М. Мальської, В. Кифяка, Т. Ткаченко, І. Школи, Н. Чорненької та інших. Широке коло питань проблематики зеленого туризму досліджують зарубіжні вчені К. Дронг, В. Котлінський, Я. Маєвський, С. Медлік, Я. Сікора та ін. Незважаючи на це, ряд аспектів цієї актуальної

* Автори Матвійчук Л.Ю., Вісин О.О., Карпюк І.В.

¹ Матвійчук Л. Ю. Сільський зелений туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід: монографія / Л. Матвійчук, І. Тищук – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2017. – 260 с.

проблеми у нових економічних умовах залишаються ще недостатньо вивченими і потребують більш глибоких досліджень.

Загалом, Green Ways – це програма, яка давно працює в Європі і на американському континенті, як мережа безмоторних маршрутів, які пов'язують різні туристичні атракції. Дана Концепція дозволить забезпечити розвиток зеленого туризму через виділення найбільш перспективних для цього дестинацій, представлення їх туристичних характеристик, потенціалу, комунікацій і логістики, огляду основних туристичних ринків та цільових груп споживачів туристичного продукту.

Більшість регіонів України володіє значними туристичними дестинаціями та відповідним ресурсним потенціалом для розвитку зеленого туризму, а саме: природними, історичними, соціально-культурними ресурсами, здатними задовольнити екологічні, духовні та інші потреби туристів, сприяти підтримці їх життєдіяльності, відновлення та розвитку фізичних сил. До них належать: чудові природні ландшафти, природне різноманіття; велика, цікава і різноманітна культурна спадщина; тисячі пам'яток історії та культури світового рівня, середньовічні замки, чудові шляхетські парки; унікальні природні заповідники; сприятливий клімат, який відрізняється від клімату більшості країн світу; багаті традиції та народні звичаї, з якими варто не лише ознайомитися, а й зберегти; унікальна українська кухня та гостинність українців; значна частина незайнятого та частково зайнятого сільського населення; наявність у селян великої кількості приватних будинків, які потенційно можуть бути використані для організації зеленого туризму.

Аналіз туристичної галузі України загалом свідчить про всі передумови для розвитку зеленого туризму та широкого запровадження програми «Green Ways», незважаючи на чинники, що гальмують зазначені процеси. Так, Україна, як країна, що знаходиться в центрі Європи, має всі передумови для належного розвитку економіки за рахунок туризму. Оскільки займає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними та культурними туристичними ресурсами. Розвиток зеленого туризму може призвести до вирішення багатьох наявних проблем в регіоні, покращити матеріально-фінансове становище безробітних жителів, як потенційних надавачів послуг у сфері досліджуваного виду туризму і як наслідок зменшити рівень безробіття, покращити інфраструктуру територій, а також підвищити рівень задоволення туристичних потреб українців та гостей країни².

Зважаючи на широке запровадження Greenways в Польщі, а також формування та розвиток зелених шляхів у Рівненській області, вважаємо за доцільне сформулювати та запровадити такі багатофункціональні маршрути у Волинській області. Зазначені маршрути передбачені для пересування безмоторними транспортними засобами чи пішохідним способом, що проходять вздовж природних коридорів, історичних торгових шляхів, річок і закинутих залізничних колій Волині. Проведемо дослідження

² Панюк Т. П. Аналіз туристичної галузі України в контексті розвитку зеленого туризму / Т. Панюк, О. Лукомська // Вісник Приазовського державного технічного університету – 2016. – № 2 (31). – С. 78-85.

туристичного потенціалу Волинської області на предмет доцільності запровадження програми «Green Ways».

Волинська область є однією з найбільш привабливих в туристично-рекреаційному плані територій України та характеризується достатнім економічним та соціальним потенціалом. На півночі Волинська область межує з Брестською областю Республіки Білорусь (протяжність кордону – 205 км), на сході – з Рівненською областю (410 км), на півдні – з Львівською областю (125 км), на заході – з Холмським і Замостським воєводствами Республіки Польща (135 км).

Волинська область має унікальні умови для просування на ринок продукту зеленого туризму та відзначається унікальністю природного середовища з високоцінними мальовничими водно-болотними та лісовими ландшафтами. На території регіону під охороною держави перебуває 1534 об'єкти культурної спадщини, налічується 20 історичних населених місць, діють два історико-культурні заповідники, знаходиться 265 озер, 231 рекреаційна зона та три Національні природні парки (Цуманська пуца, Припять-Стохід, Шацький), достатньо розвинена мережа туристично-рекреаційних закладів (таблиця 1).

Таблиця 1 – Кількісні показники потенціалу розвитку зеленого туризму Волинської області станом на 01.01.2019 р³.

Кількість	Назва
2	Центри туристичної інформації
3	Національні парки
231	Рекреаційна зона
113	Рекреаційних пунктів
256	Озер
285	Агросадиб
152	Заклади розміщення
7	Санаторіїв
17	Музейних закладів
1534	Об'єкти культурної спадщини
20	Історичних населених місць
49	Народних умільців
11	Фестивалів (понад 1000 туристів)
1	Туристичний кластер
8	Маркованих туристичних шляхів

Ключовими факторами, які сприяють активному розвитку зеленого туризму в регіоні загалом, а також запровадження програми «Green Ways» зокрема, виступають:

- активізація попиту на послуги зеленого туризму з боку вітчизняних та зарубіжних споживачів;
- унікальні природно-рекреаційні ресурси регіону;
- багатогранна історико-культурна та етнографічна спадщина регіону;

³ Офіційний сайт відділу туризму Волинської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volynrada.gov.ua/news/yak-rozvivali-turizm-na-volini-v-ramkakh-regionalnoyi-programi>.

- колоритне різноманіття традицій, національних цінностей, народних звичаїв та промислів різних етногруп сільського населення регіону;
- проведення великої кількості фестивалів та інших розважальних подій в Луцьку та на території області;
- вигідне географічне розташування;
- відносна чистота територій, відсутність екологічно небезпечних та шкідливих для навколишнього середовища і здоров'я людей виробництв;
- наявність потужного житлового фонду досліджуваної місцевості;
- велика кількість соціально-трудових ресурсів для участі у реалізації проектів зеленого туризму;
- значні можливості надання спеціалізованих туристичних послуг у сфері рибальства, полювання, проведення екскурсій тощо.

З метою створення додаткових атракцій, туристичних подій, майже щорічно на Волині проходять: інтеркультурна феєрія «Ніч у Луцькому замку», фестиваль з екстремального водного туризму «Поліська регата», фольклорні фестивалі «Поліське літо з фольклором» та Березиня, сучасного театрального мистецтва «Мандрівний вішак» та «Різдв'яна містерія», джазу «АртДжазКооперейшн» зеленого туризму «Мальованка» та багато інших¹.

У Волинській області на сучасному етапі зосереджено близько 0,7 % всіх офіційно зареєстрованих туристичних операторів України. Усі вони функціонують в місті Луцьк. Процес створення туристичного продукту забезпечують близько 48 працівників. Роль і місце області у системі економічних відносин туристичних операторів України та основні параметральні характеристики обсягів надання туристичних послуг наведені в таблиці 2.

Таблиця 2 – Показники туристичної діяльності Волинської області у 2012-2017 рр⁴

Роки	Показники					
	Кількість туристичних операторів, од.	Середньо-облікова кількість штатних працівників, осіб	Розмір операційних витрат, тис. грн.	Дохід від туристичних послуг (без ПДВ), тис. грн.	Кількість реалізованих туроператорами туристичних путівок, од.	Кількість обслуговуваних туристів, осіб
2012	20	80	1931,6	7291,0	4145	49761
2013	9	71	2424,2	8983,4	4114	50345
2014	15	67	2053,9	5030,5	2316	14593
2015	10	49	2570,0	9427,5	3927	26526
2016	4	48	6139,9	12395,4	13929	16525
2017	4	60	5171,1	16470,1	15920	17047

Аналіз основних показників туристичної діяльності Волинської області засвідчив зменшення кількості туристичних операторів з 20 у 2012 р. до 4 у 2017 р. Така ситуація пов'язана з складною політичною ситуацією в країні та

⁴ Офіційний сайт Головного управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lutsk.ukrstat.gov.ua>.

проведенням антитерористичної операції в східних її регіонах створюють бар'єри для розвитку туристичної галузі. І оскільки туристичні послуги не є першочерговими в структурі витрат населення, то частка їх у цей період зменшилась. Зазначене негативно позначається на розвитку сфери зеленого туризму. Збільшення показника спостерігається у 2017 р. щодо середньооблікової кількості штатних працівників – 60 осіб на відміну від 48 осіб у 2016 р. Позитивна тенденція кількості туристів у Волинській області пояснюється збільшенням числа проведених туристичних заходів. Щороку на Волині відбувається ряд фестивалів, найбільш масштабними з яких є «Ніч у Луцькому замку», «Королівський бенкет», «Волинська княжна», «Поліське літо з фольклором», «Бандерштат» тощо.

Важливим показником доцільності розвитку зеленого туризму загалом та програми «Green Ways» зокрема є туристичні потоки в межах регіону. Для наочності, відобразимо туристичні потоки Волинської області за допомогою графічного методу (рис. 1).

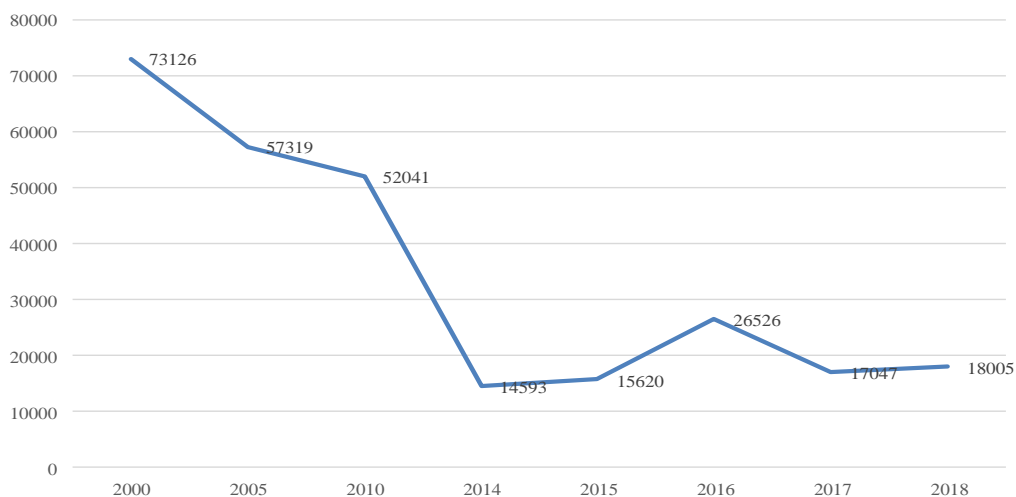

Рис. 1. Туристичні потоки Волинської області⁴

Загалом показник туристичних потоків має негативну тенденцію, проте, кількість обслуговуваних туристів у Волинській області у 2018 році даний показник становив 18005 осіб, що на 58 осіб більше ніж у 2017 році (17047 осіб).

Зважаючи на специфіку досліджуваної території, вважаємо за доцільне визначити основні проблеми та перспективи розвитку зеленого туризму. Проведені дослідження засвідчили, що на рівень розвитку зеленого туризму Волинської області в більшій мірі впливають соціально-економічні та інфраструктурні показники. Так, до основних проблем розвитку зеленого туризму загалом та запровадження програми «Green Ways» у Волинській області віднесено:

- низький рівень кваліфікації працівників туристичної сфери, якість і культура обслуговування туристів;
- невідповідність якісних характеристик та організаційно-економічних механізмів функціонування рекреаційної і транспортної інфраструктури;

- незадовільний стан під'їзних шляхів до об'єктів туристичних відвідувань;
- невідповідність більшості закладів розміщення міжнародним стандартам;
- низька ефективність діючих механізмів заохочення інвестицій щодо будівництва і реконструкції об'єктів туристичної сфери;
- слабкість інформаційно-рекламного забезпечення на загальноукраїнському та міжнародному ринках та ін.⁵

Для того, щоб систематизувати окреслене коло проблем та переваг розвитку зеленого туризму у Волинській області, на основі узагальнення значного масиву фактичної інформації необхідно здійснити SWOT-аналіз стану цього виду діяльності. За допомогою методу SWOT-аналізу також можна визначити пріоритети розвитку зеленого туризму, сформувані нові концепції і плани. Так, для виявлення та усунення наявних слабких місць та розробки рекомендацій щодо підвищення рівня розвитку зеленого туризму Волинської області в дослідженні застосовано SWOT-аналіз (табл. 3).

Таблиця 3 – SWOT-аналіз розвитку зеленого туризму Волинської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>Значна кількість рекреаційних та природних ресурсів. Розвинута мережа заповідних територій. Вигідне економіко-географічне розташування. Розвиненість транскордонної інфраструктури, наявність євро регіону. Достатня кількість екооб'єктів в регіоні. Наявність міжнародних зв'язків. Збільшення кількості міжнародних туристичних проектів розвитку зеленого туризму.</p>	<p>Зменшення обсягів фінансування туризму. Незадовільний стан автомобільних доріг. Відсутність чіткої стратегії розвитку зеленого туризму в регіоні. Низький рівень якості туристичного та рекреаційного обслуговування. Недостатність кваліфікованих кадрів в туризмі. Низький рівень взаємодії туристичного бізнесу, влади та науки. Відсутність вело доріжок в регіоні Відсутність піших переходів на кордонах</p>
Можливості	Загрози
<p>Використання інтернет-ресурсів для інформування про зелені маршрути. Організація тренінгів і семінарів туристичного спрямування. Підтримка безробітних шляхом формування інформаційних туристичних центрів. Створення нових зелених маршрутів. Створення віртуальних 3D-турів. Розробка програми приєднання регіону до всесвітньої програми «Green Velo» Популяризація туристичної продукції шляхом використання інновацій.</p>	<p>Складна економічна ситуація в регіоні. Незначна кількість розроблених туристичних зелених маршрутів в регіоні. Незадовільний рівень інформаційно-рекламного забезпечення туризму в регіоні. Швидкий розвиток конкуруючих регіонів. Відсутність професійного досвіду надавачів послуг зеленого туризму. Значна частка неорганізованого туризму у загальній структурі туристичних послуг. Відсутність єдиної системи туристичного маркування рекреаційних територій регіону.</p>

Внаслідок з'ясування реального стану справ щодо розвитку зеленого туризму в області, виокремлення суттєвих і другорядних чинників можна

⁵ Матвійчук Л. Ю. Рационалізація використання та охорони туристичних ресурсів: діагностика та механізм забезпечення: Монографія /Л. Матвійчук. – Луцьк: Волиньполіграф, 2011.– 340 с

здійснити об'єктивну оцінку сучасного рівня та перспектив розвитку зеленого туризму. Проведення SWOT-аналізу дає також можливість визначити територіальні особливості та актуальні напрямки розвитку зеленого туризму в області, сконцентрувати матеріально-технічні, інвестиційні, організаційно-економічні та інші засоби задля його потреб та розробити чіткі пропозиції зеленого туризму⁶.

Проведений аналіз дає змогу об'єктивно оцінити слабкі сторони та загрози розвитку цього виду туризму в області. Розгляд же сильних сторін дає підстави визначити потенційні можливості області та розробити ефективну стратегію щодо їхнього подальшого зміцнення. З огляду на результати проведеного SWOT-аналізу, можна рекомендувати такі заходи щодо подальшого розвитку зеленого туризму в адміністративних районах області:

- провести сертифікацію та категоризацію місць розміщення туристів;
- розробити регіональні програми оптимізації транспортних потоків з метою підвищення доступності до віддалених районів Волинської області;
- створити і поширити ефективне методичне та інформаційно-правове забезпечення розвитку зеленого туризму;
- організувати періодичні тренінги і семінари туристичного спрямування для зацікавлених осіб;
- застосувати інновації у вигляді єдиної комп'ютерної мережі об'єктів зеленого туризму та створення реальної бази про відповідні послуги.

Крім того, факторами, що гальмують розвиток зеленого туризму у Волинській області є:

1. Плутанина у термінах – для більшості людей термін «зелений туризм» є новим і зіткнувшись з ним вперше вони не розуміють його суті. Причиною цього є те, що в сучасних друкованих виданнях часто в один ряд ставлять поняття «зелений туризм», «агротуризм», «біотуризм». «екотуризм». І хоч різниця між ними незначна, їх не можна вважати синонімами. Адже мета кожного з цих видів відпочинку різна.

2. Відсутність реклами зеленого туризму. Окремі підприємці роблять спробу прорекламувати свої садиби, використовуючи для цього, в основному, Інтернет простір, адже реклама в друкованих виданнях чи на телебаченні має надто високу вартість. Але реклами зеленого туризму, як явища немає.

3. Недостатня професійна підготовка осіб, що надають послуги. На разі в Україні власник бізнесу не зобов'язаний мати спеціальну освіту у галузі туризму. Це призводить до того, що послуги зеленого туризму надаються недостатньо кваліфікованими особами, які здійснюють свою діяльність стихійно, спираючись на власну інтуїцію.

4. Проблема захисту прав споживачів. Попри те що особи які надають послуги зеленого туризму є приватними підприємцями, укладають письмові угоди з клієнтами вони надзвичайно рідко. Тому дуже часто трапляється, що на протязі терміну відпочинку власники садиб змінюють ціни на певні види

⁶ Майсак О. С. SWOT-анализ: объект, факторы, стратегии. Проблема поиска связей между факторами // Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии. – 2013. – № 1 (21) [Электронный ресурс] // Режим доступа: [http://asu.edu.ru/images/File/Izdatelstvo/Prikaspiiskii%20\(21\)%20137](http://asu.edu.ru/images/File/Izdatelstvo/Prikaspiiskii%20(21)%20137)

послуг, в основному, на харчування і проведення розважальних заходів, рідше - на житло.

5. Відсутність єдиної законодавчої бази. Протиріччя у законодавчих актах зумовлює складність ведення бізнесу.

Крім того, сьогодні розвиток зеленого туризму в регіонах України обмежують і гальмують такі фактори⁷:

- політико-економічна нестабільність у державі;
- відсутність належного правового забезпечення розвитку зеленого туризму;
- відсутність механізму раціонального та екологічно збалансованого використання природного та історико-культурного потенціалу для потреб зеленого туризму;
- низький рівень інфраструктури та комунікацій;
- недостатній рівень кадрового та інформаційного забезпечення;
- брак дешевих кредитів, які можуть бути використані як інвестиційний ресурс для модернізації об'єктів зеленого туризму;
- несприятливе правове та економічне середовище регіону;
- на загальнодержавному рівні відсутня реклама зеленого туризму;
- проблеми в отриманні гарантованих та якісних послуг, недостатня можливість захисту прав сторін;
- відсутні навчальні центри для підготовки та перепідготовки фахівців у сфері зеленого туризму.

Важливим результатом розвитку зеленого туризму є розширення можливостей реалізації туристичної продукції та спонукання до покращення благоустрою територій; стимулює розвиток соціальної інфраструктури; підвищення культурно-освітнього рівня населення регіону.

В межах Волинської області доцільно виділити наступні деструктивні фактори розвитку зеленого туризму загалом та запровадження програми «Green Ways» зокрема:

- недостатньо розвинена інфраструктура (велодоріжки) або повна її відсутність у ряді деяких територій;
- недостатня інформованість жителів про можливості розвитку зеленого туризму загалом та програми «Green Ways» зокрема;
- низька ресурсна забезпеченість, бажаючих займатися організацією зеленого туризму;
- критичне скорочення чисельності працездатного населення – носіїв культури (населення області масово виїжджає на працю до Польщі);
- відсутність гарантій безпеки туристів;
- відсутність кваліфікованих кадрів для організації зеленого туризму;
- відсутність державної некомерційної реклами;
- відсутність кооперації між усіма учасниками процесу розвитку;

⁷ Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України» [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/30566>

– відсутність єдиної загальнодержавної програми та фінансового забезпечення підтримки розвитку зеленого туризму.

Зелений туризм здатен сприяти вирішенню основних соціально-економічних проблем регіону, тому саме це може стати основними перспективами для розвитку у Волинській області. Запровадження програми «Green Ways» в межах Волинської області, на нашу думку, призведе до:

- покращення благоустрою об'єднаних територіальних громад;
- зростання зайнятості населення (особливо жінок);
- зростання доходів та підвищення життєвого рівня жителів при відносно невеликих фінансових витратах;
- підвищення культурно-освітнього рівня населення.

Для визначення ефективних напрямів розвитку зеленого туризму в області доцільно більш детально вивчити вимоги та основні критерії ефективної організації зелених маршрутів. Так, зелені маршрути є основою для створення регіонального туристичного продукту і кооперації між суб'єктами туризму. Це ефективний інструмент розвитку туризму, який дозволяє створювати цікаві та змістовні маршрути – основу для партнерства місцевої влади, жителів та громадських ініціатив. Важливою складовою частиною «зелених маршрутів» є екомuzeї, які відображають автентичність місця подорожі.

Аналіз міжнародного досвіду зазначеного питання, дозволив стверджувати, що зелені маршрути, як вид зеленого туризму, найбільше поширені у США, загальна протяжність їх мережі становить близько 30 тис. км. У країні діють сотні громадських організацій, які займаються розвитком мережі «зелених маршрутів» на різних рівнях: від національного до муніципального. Всі ці ініціативи здійснюються в рамках партнерства державного, комерційного та громадського секторів.

Перший маршрут «Зеленого шляху» в Україні під назвою «Медове Коло», прокладений у Рівненській області, очікується надалі створення за цим маршрутом туристичної інфраструктури та розвиток підприємницької активності⁸.

Аналіз міжнародного досвіду розвитку зеленого туризму, а також проведений аналіз туристичного потенціалу Волинської області дозволив визначити критерії досліджуваної програми. Аналіз даного питання засвідчив, що до таких загальних критеріїв для всіх категорій «зелених маршрутів» віднесено:

- маршрут повинен мати тематичну спрямованість, назву, що містить слова «зелений маршрут» або «greenways», логотип, гасло;
- маршрут повинен мати інформаційну систему уздовж траси (покажчики, елементи маркування, інформаційні центри та пункти тощо);
- інформація про маршрут поширюється у вигляді листівок, буклетів, картосхем, путівників, схвалюється також створення Інтернет-сайту маршруту;

⁸ Зелені шляхи України. «Медове коло» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/greenwaysUA>.

- маршрут повинен відповідати вимогам забезпечення безпеки, особливо щодо велосипедистів і піших туристів, осіб з обмеженими фізичними можливостями;

- маршрут розвивається і управляється провідним координатором (організація, установа, територіальний орган самоврядування та ін.) за взаємодії з іншими партнерами в регіоні;

- маршрут є складовою частиною вже існуючих або тих, що розробляються, стратегій та планів розвитку туризму та транспортної системи району, входить до комунікаційної та туристичної мережі регіону; пов'язаний з системою громадського транспорту.

Крім того, згідно даних Асоціація Зелених Маршрутів в Центральній і Східній Європі в Центральній і Східній Європі визначені 3 основні категорії зелених маршрутів⁹:

1. Зелені маршрути великої протяжності (Long-distance Greenways);
2. Локальні зелені маршрути (Local Greenways);
3. Міські зелені маршрути (Urban Greenways).

Аналіз критеріїв зелених маршрутів – Greenways засвідчив два рівні критеріїв зелених маршрутів – Greenways: загальні критерії (які стосуються всіх категорій зелених маршрутів) і спеціальні критерії (які стосуються певних категорій зелених маршрутів).

Проаналізуємо детальніше загальні критерії (general criteria)¹⁰.

Зелений маршрут – Greenways – це позначена на місцевості траса, в якій є своя назва (яка містить слово «зелений маршрут» чи «greenway»), логотип і девіз/тематика маршруту. Інформація про маршрут поширюється у вигляді буклетів/карт/путівників, в маршруту є свій веб-сайт і інформаційна система уздовж всієї траси (таблиці, інформаційні пункти і т.п.). Маршрут відповідає основним вимогам дотримання безпеки, особливо у відношенні велосипедистів і піших туристів. Він розвивається і керується провідним координатором (організація, заклад, територіальний орган самоврядування і т.п.) з згоди і при взаємодії з іншими партнерами в регіоні. Маршрут є складовою частиною вже існуючих чи розроблюваних стратегії і планів розвитку туризму та транспортної системи, вписується в комунікаційну і туристичну мережу регіону та окремих сільських рад, і пов'язаний з системою громадського транспорту.

Потребують дослідження також, спеціальні критерії (specific criteria) зелених маршрутів великої протяжності (Long-distance Greenways). Так, зелений маршрут великої протяжності об'єднує країни, регіони і великі міста. Основна його ціль – розвиток стійких видів туризму (найчастіше велотуризму, а також водного, пішого, кінного). Зелені маршрути великої протяжності повинні відповідати як функціональним критеріям, так і критеріям по інфраструктурі.

До інфраструктурних критеріїв віднесено¹¹:

⁹ Світовий досвід розвитку сільського зеленого туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>.

¹⁰ Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unwto.org

¹¹ Офіційний сайт Green Velo [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://greenvelo.pl/ru>.

- зелений маршрут з'єднує природні та культурні пам'ятки, цікаві місця з краєзнавчої, природної, культурної, історичної та соціальної точок зору – як мінімум кожні 15 км;

- на маршруті є місця для відпочинку – як мінімум кожні 20 км;

- на маршруті знаходяться туристичні об'єкти з доступною готельною та гастрономічною базами – як мінімум кожні 30 км;

- інформація про маршрут (у вигляді буклетів, брошур, путівників, карт і т.д.) поширюється в пунктах туристичної інформації на маршруті і в сусідніх регіонах;

- маршрут проходить по безпечних дорогах, відокремлених від доріг для автотранспорту чи по спокійних дорогах з низькою інтенсивністю руху;

- як мінімум 90% маршруту проходить по дорогах з ущільненим покриттям, що дозволяє пересування на велосипеді в будь-якій порі року (стосується веломаршрутів);

До функціональних критеріїв віднесено:

- в кожному населеному пункті/селищі і біля туристичної пам'ятки, де проходить зелений маршрут, знаходиться як мінімум одна інформаційна таблиця, яка вказує маршрут і населений пункт;

- на маршруті знаходиться як мінімум 1 пункт продажу виробів народних промислів (магазин, майстерня, галерея, т.п.);

- на маршруті знаходиться як мінімум 1 пункт дегустації страв місцевої/регіональної кухні (їжа чи напої);

- на маршруті є можливість ознайомитися/відвідати як мінімум одну місцеву ініціативу, направлену на охорону та інтерпретацію природної і культурної спадщини;

- маршрут проходить через центр селища/населеного пункту і міста, чи туди можна легко дістатися від основної траси маршруту за допомогою позначень в вигляді відгалуження або петлі;

- на маршруті можна скористатися як мінімум однією туристичною послугою, запропонованою місцевим/регіональним туроператором.

Локальний зелений маршрут (Local Greenways) – це більш коротка траса, яка пролягає, як правило, по сільських територіях. Основна мета такого маршруту – розвиток туризму і відпочинку на один день або на вихідні, тобто пізнавального і екскурсійного туризму, направлено на ознайомлення з природною і культурною спадщиною. Локальні зелені маршрути використовуються найчастіше для пішого, велосипедного, кінного, лижного та інших видів туризму¹².

Критеріями такого маршруту є:

- на маршруті знаходиться як мінімум 1 інформаційна таблиця (якщо маршрут у вигляді петлі) або 2 таблиці (якщо маршрут лінійний);

- на маршруті є як мінімум один пункт для відпочинку та / або зупинки;

¹² Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі [колективна монографія] / за науковою ред. Матвійчук Л.Ю., Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. – 364 с..

- маршрут проходить від, до і через центр села/міста (у відповідних випадках);

- під'їзд до початку/першого пункту маршруту можливий на громадському транспорті.

Міський зелений маршрут (Urban Greenways) – це багатофункційна доріжка (для пішоходів, велосипедистів, ролерів, людей на інвалідних колясках, т.п.), яка проходить вздовж річки, струмка, покинутої залізничної гілки або природного коридору в межах міста (парк, зелена територія, тощо). Основною метою міського зеленого маршруту є безпечний рух, відпочинок, та ознайомлення з визначними пам'ятками.

Критеріями такого маршруту є:

- як мінімум 90% маршруту складає ущільнена поверхня;

- маршрут являє собою трасу для пересування немоторизованими транспортними засобами, відокремлену від дороги для автотранспорту;

- кути нахилу на маршруті по відношенню до горизонталі (близько 0 чи з незначним відхиленням) дозволяють користуватися маршрутом людям с різними фізичними можливостями, у тому числі з обмеженими, що пересуваються на інвалідних колясках;

- на маршруті знаходиться як мінімум 1 інформаційна таблиця (якщо маршрут у вигляді петлі) або 2 таблиці (якщо маршрут лінійний);

- на маршруті є як мінімум один пункт для відпочинку та / або зупинки.

Сьогодні, зелені Шляхи України – громадська ініціатива, діяльність якої направлена на розвиток туристичного потенціалу територій та мереж туристичних шляхів. Фокусом уваги, в даному випадку, є зелений туризм в широкому контексті – екологічний, пригодницький, активний, сільський, етнокультурний та інші види. Діяльність, в даному випадку, концентрується насамперед на територіях природно-заповідного фонду та поряд з ними (національні та регіональні парки, заповідники), територіях об'єднаних громад та малих міст.

Ці маршрути координуються місцевими товариствами з метою впровадження концепції сталого туризму і пропаганди здорового способу життя. Зелені маршрути є основою для реалізації місцевих ініціатив соціального характеру і проектів, пов'язаних з охороною природи ландшафтів, збереженням культурної спадщини, екологічним туризмом і транспортом, що не забруднює навколишнє середовище. Зелені шляхи відповідають потребам місцевого населення і подорожуючих, вносячи свій вклад в пожвавлення місцевої економіки.

Аналіз розвитку зеленого туризму в Європі, розглядається як інструмент регіонального розвитку. Пріоритетність започаткування зеленого туризму як складової туристичної галузі приписують собі ряд країн. Зелений туризм добре зарекомендував себе в країнах Східної і Центральної Європи. Згідно зі статистичними даними Всесвітньої туристичної організації 2017 р., так звані «зелені» подорожі займають від 7 до 20% загального обсягу поїздок¹⁰.

Станом на 2018 р. темпи зростання зеленого туризму оцінюються від 10-20% до 30% на рік, а частина його доходів від міжнародного туризму становить 10-15%

Так, актуальним для території дослідження є досвід Польщі щодо розвитку Східного велосипедного маршруту «Green Velo» – так називається найдовший велосипедний маршрут в Польщі, є одним з найбільш комплексних «Зелених туристичних продуктів». Велосипедна траса, побудована в 2015 році, проходить через 5 воєводств східній Польщі. Вся траса, протяжністю 2070 кілометрів, позначена характерними помаранчевими дорожніми знаками, а також облаштована таким чином, щоб велосипедисти почувалися під час подорожі повний комфорт.

Крім того, зазначений маршрут передбачає наявність в туриста обов'язкового спорядження:

- справний велосипед;
- велошолом;
- ремнабір (запасна камера, насос, ключі, латки, клей);
- фляга для води 1 л;
- відповідний одяг та взуття, що враховує погодні умови (дошовик, тощо);
- продукти для кишенькового харчування та перекусу (наприклад, карамельки, поживні батончики, козинаки, сухофрукти, горіхи);
- антимоскітні та сонцезахисні засоби, одяг для купання, рушник.

Аналіз міжнародного досвіду розвитку зеленого туризму, а також проведений аналіз туристичного потенціалу Волинської області дозволив стверджувати, що актуальним для території дослідження є запровадження маркованого маршруту «Green Velo». Запровадження такого маршруту потребує визначення алгоритму даного процесу.

Так, важливим етапом формування транскордонного «зеленого» маршруту є визначення основних складових, таких як¹¹:

1. Визначення головної вісі маршруту. Головна вісь поєднує місця, привабливі з точки зору краєзнавства, природної, культурної та історичної спадщини. Вздовж маршруту передбачена наявність малої інфраструктури – місць для відпочинку, щитів з інформаційними таблицями єдиного взірця з графічними картами і логотипом маршруту. Велосипедні маршрути повинні проходити по дорогах з щільним покриттям і низькою інтенсивністю руху автотранспорту. Згідно західноєвропейських стандартів, вздовж такого зеленого маршруту повинні проходити спеціально прокладені велодоріжки, які ідуть паралельно до автотранспортної магістралі і рух по яких буде безпечним для велосипедистів.

2. Позначення мережі різноманітних тематичних стежок і локальних маршрутів. Локальні маршрути і стежки, що входять до головної нитки зеленого маршруту, це велосипедні і пішохідні стежки, кінні стежки, водні маршрути, лижні траси, доріжки для кінних поїздок на бричках і т.д. Вони носять еколого-пізнавальний характер, слугують для відпочинку, вивчення природної і культурної спадщини.

3. Формування турпродукту, що відповідає принципам сталого туризму. На зеленому маршруті пропонується спеціалізований турпродукт для індивідуалів і туристичних груп. Важливою складовою кожної пропозиції є друкована продукція – карти і путівники.

4. Партнерство в регіоні і координатор маршруту. Кожний зелений маршрут реалізується групою партнерів, яка складається із громадських організацій, місцевих органів самоуправління і фірм. Партнери підписують декларацію участі у проекті і обирають головного координатора маршруту і локальних координаторів (якщо зелений маршрут великої протяжності).

5. Місцеві ініціативи, метою яких є охорона природної і культурної спадщини. На зеленому маршруті виникають локальні ініціативи і громадські проекти, які здійснюються креативними і люблячими свою справу людьми: лідерами громадських організацій, діячами культури, художниками, народними ремісниками, дітьми і молоддю, вчителями, підприємствами і ін.

До основних етапів запровадження «Green Velo» у Волинській області віднесемо:

I етап: «організація»

- пошук партнерів із трьох секторів: громадського, соціального і господарського;

- оформлення і підписання договору про співпрацю суб'єктів, що охоплює територію маршруту;

- вибір координатора маршруту і локальних координаторів (для відтинків маршруту, якщо він великої протяжності);

- розробка логотипу;

- підготовка концепції розвитку маршруту;

- обробка туристичного аудиту при консультативній допомозі партнерів (інвентаризація природних і культурних пам'яток, об'єктів художньої і пізнавальної цінності, туристичної бази, виробів народних промислів).

II етап: «візуалізація»:

- розробка технічного проекту позначення маршруту;

- підключення до партнерства об'єднаних територіальних громад розміщених на маршруті;

- пошук фінансових ресурсів на позначення маршруту;

- позначення головної вісі маршруту і тематичних локальних маршрутів (позначення напрямів, а також розміщення інформації, з використанням логотипу «Green Velo»).

III етап: «просування і поширення туристичного продукту»:

- опрацювати ідеї зі створення комерційних пропозицій/туристичного продукту на маршруті, з розподілом ринку на сегменти;

- пошук партнерів з туристичної галузі – створення турпродукту і пропозиція його на ринку;

- підготовка, видання і поширення інформаційно-рекламних матеріалів (карти, путівники, інформатори, веб-сайти) – на початковому етапі головне – карта маршруту і веб-сайт.

IV етап: «підтримка місцевих ініціатив»: забезпечення фінансування місцевих проектів, спрямованих на охорону природної і культурної спадщини – Зелений маршрут повинен бути насичений локальними ініціативами, що здійснюється місцевими товариствами (це є однією з його головних особливостей). Найбільш популярними місцевими ініціативами на зелених маршрутах є: культурні і художні свята, галереї і магазини, де продаються вироби народної творчості, майстер-класи ремісників і умільців, екомuzeї, куточки природи в школах, центри екологічного навчання і т.п.

V етап: «створення інфраструктури на маршруті»:

- створення малої інфраструктури на маршруті – місць для відпочинку, інформаційних центрів, щитів і т.д.;

- підключення до ініціатив власників готельної і гастрономічної бази на маршруті;

- заклик представників туристичної галузі до отримання зелених сертифікатів і підвищення якості рівня обслуговування;

- цілеспрямований пошук фінансових можливостей для поетапного будівництва доріжок, що не перетинаються з автомобільним рухом, з яких буде складатись головна вісь маршруту. У першу чергу варто подбати про відтинки маршруту, які проходять через великі міста.

Зважаючи на зазначене доцільно визначити конструктивні фактори запровадження «Green Velo» в межах Волинської області.

До таких факторів віднесено:

- переважно чисте та безпечне довкілля;

- комфортний клімат, пейзажна різноманітність;

- значна кількість об'єктів природо-заповідного фонду (заказників, пам'яток природи).

- унікальні ландшафтні комплекси.

- гарні краєвиди, багаті флора та фауна. Тваринний світ представлений різноманітними лісовими і степовими видами. Флора і фауна багата на різні види, що належать до категорії червонокнижних;

- наявність річок, озер, лісів. Лісами і лісовими насадженнями вкрито більшу частину маршруту Основними породами є сосна (70% площі лісів), вільха, береза, дуб. Водні ресурси представлені річками та озерами.

- багатство історико-культурних пам'яток. Історико-архітектурні пам'ятки представлені житловою, адміністративною забудовою. Українські дерев'яні храми – прекрасні і автентичні пам'ятки, в яких найбільше виражені національні риси архітектури, часто не мають аналогів у світі;

- гостинність населення.

Так, населення Волині здатне отримувати реальні доходи у сфері зеленого туризму від таких видів діяльності, як:

- облаштування туристичних маршрутів;

- облаштування й експлуатація велостоянок для туристів;

- робота гідом чи екскурсиводом;

- транспортне обслуговування туристів;

- егерська діяльність (полювання, аматорське та спортивне рибальство);

- послуги приймання туристів, кулінарні послуги; підготовка культурних програм;

- народні промисли; виробництво та реалізація туристам екологічно чистих продуктів харчування;

- реалізація туристам ягід та грибів.

Окрім визначених критеріїв досліджуваних програм, варто дотримуватись загальних критеріїв гостинності. Так, гість, який приїжджає на відпочинок, бажає оглядати красиву природу. І тому краєвиди повинні мати привабливий вигляд. Громада має дотримуватись санітарно-гігієнічних умов проживання, дбати про відсутність сміттєзвалищ, естетичний вигляд будинків, вулиць, садів, громадських закладів. Дбати про зелені насадження, використовувати вільні території, враховуючи інтереси відпочиваючих. Однією з головних складових відпочинкової пропозиції є умови проживання. Умови проживання повинні гарантувати можливість зручного нічлігу, дотримання особистої гігієни, наявність повноцінного харчування.

Аналіз туристичного потенціалу регіону засвідчив перспективність розвитку зеленого туризму у Волинській області. На нашу думку, сприятимуть розвитку зеленого туризму в регіоні, активні дії з боку регіональних органів влади, а також держави, фінансування такого виду діяльності сприятиме підвищенню конкурентоспроможності досліджуваного виду туризму. В практиці Волинської області спостерігається недооцінка зеленого туризму як фактору забезпечення соціально-економічного розвитку регіону та формування позитивного іміджу регіону, здатного привернути увагу туристів зі всього світу.

Проведений аналіз ресурсного потенціалу регіону, засвідчив доцільність розвитку досліджуваного виду туризму та запровадження програми «Green Ways». На основі зазначеного та з метою формування нових зелених веломаршрутів міжнародного значення за європейськими критеріями «Green Velo», доведено доцільність запровадження пішого переходу через пункт пропуску Ягодин у с. Старовойтове Волинської області.

Загалом, зелені маршрути є основою для реалізації місцевих ініціатив соціального характеру і проектів, пов'язаних з охороною природи ландшафтів, збереженням культурної спадщини, зеленим туризмом і транспортом, що не забруднює навколишнє середовище. Зелені шляхи відповідають потребам місцевого населення і подорожуючих, вносячи свій вклад в оздоровлення місцевої економіки, підвищення конкурентоспроможності регіонів та ефективний туристичний розвиток території.

1.2. СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПОСЛУГ У ГОТЕЛІ КАТЕГОРІЇ ЧОТИРИ ЗІРКИ *

Особливості організації корпоративного свята з приводу Ювілею фірми. *Ювілей компанії – це не лише День народження фірми, а ще й чудова можливість показати, що вона зростає, стає успішною та набирається все більшого досвіду.* Організація та оформлення святкування ювілею компанії є відповідальною справою і вимагає обов'язкового залучення фахівців, у більшості випадків сьогодні організацією таких заходів займаються івент-агенції. Бо достатньо часу для вирішення питань організації свята, а фахівці івент-агенції зроблять все на достатньому рівні. *Такий захід вимагає професійного підходу, оскільки все має бути на найвищому рівні!*

Грамотно організований і проведений ювілей фірми може вирішити і проблеми, пов'язані з людським фактором: конфлікт співробітників або відділів, втома працівників, накопичені негативні емоції по відношенню до непопулярних нововведень в компанії. При створенні списку проблемних зон щодо персоналу має сенс проконсультуватися з відділом кадрів^{1 2}.

День народження запам'ятається в фірмі надовго, якщо зробити його тематичним: креативно обіграти в сценарії свята то, чим закінчився минулий рік: було це розширення компанії, або видатні досягнення співробітників, або заключення вигідного контракту. Відповідно до цього вибирається і основна ідея: церемонія нагородження в стилі американської кіноакадемії з червоною доріжкою, статуетками і відповідним дрес-кодом: смокінги та вечірні сукні. Або свято з національним колоритом - в залежності від того, представник якої країни став найбільш вигідним клієнтом або в якому місті відкрита перспективна філія.

У святкових агентствах існує послуга зі складання індивідуального сценарію ювілею фірми, де знайдеться місце не тільки реалізації провідних завдань, а й творчого вираження формату свята - відповідно до нього вам запропонують і оформлення залу, і дизайн корпоративних подарунків, і навіть запропонують організувати виступ естрадної зірки - відповідно до формату та побажанням працівників^{3 4 5}.

При цьому професіонали в області проведення свят радять при будь-якому сценарії чергувати виступи артистів музичними номерами, конкурсами та танцювальними паузами.

* Автор Свідло К.В.

¹ Метгел Брюс. Кейтеринг. Руководство по эффективному управлению бизнесом, 2012, ВВРР, 368 с. – Станом на 29.03.2018. – Назва з екрану

² Чудновский А. Безопасность бизнеса в индустрии туризма и гостеприимства : учебное пособие / А. Чудновский, Ю. Белозерова. – М.: Форум, 2017. – 336 с.

³ Маркетинг услуг гостеприимства и туризма: учебно-практическое пособие [Электронный ресурс] : [website about global consumer trends, insights and related innovations]. – Режим доступа: <https://www.ozon.ru/context/detail/id/140399512/>. – Станом на 17.10.2018. – Название с экрана

⁴ Чудновский А. Индустрия гостеприимства: основы организации и управления /А. Чудновский, М. Жукова, Ю. Белозерова, Е.Кнышова. – М.: Форум, 2017. – 400 с.

⁵ Семеркова Л.Н. Технология и организация гостиничных услуг: учебник / Л. Н. Семеркова, В.А. Белякова, Т.И. Шерстобитова, С.В. Латынова. – М.: Инфра-М, 2016. – 320 с.

Найпростіше - влаштувати свято в офісі, однак цей варіант зовсім святковий, а в великих компаніях це просто незручно. Найчастіше для святкування дня народження фірми знімають банкетні зали в ресторанах, бізнес-центрах, художні галереї, прогулянкові кораблі, а то й цілі стадіони та парки відпочинку - залежить від розмаху ювілею.

Мотив фірмових кольорів можна продовжити в оздобленні святкових страв, сервіровці столу, оформленні святкового торта (рис. 1). Урочиста частина свята повинна бути по можливості короткою. Оптимальний варіант, коли кількість виступаючих з урочистим словом не перевищує трьох-чотирьох чоловік. Адже завдання заходу - створити сприятливе враження у гостей, а не втомити їх.

Рис. 1. Варіанти оформлення корпоративних святкових тортів⁶

«Завести» гостей, заразити їх бажанням взяти участь в конкурсах і спортивних заходах - майстерність професіоналів, і в кожному агентстві, що займається організацією свят, своє «ноу-хау». Якщо свято організований силами компанії, роль ведучого беруть на себе неформальні лідери (рис. 2, 3).

Рис. 2. Варіант оформлення фуршету до Ювілею фірми⁷

Ритм вечірки повинен відповідати потребам і запитам публіки: наприклад, кількість випитого можна контролювати тостами - за традицією, люди старшого віку між тостами не п'ють.

⁶ Art-prezent.com.ua – Кондитерская Арт-Презент [Електронний ресурс] : [сайт арт-студии Презент]. – Режим доступу: <http://www.art-prezent.com.ua>. – Станом на 01.12.2018. – Назва з екрану

⁷ Mirtorjestva.jimdo.com – Мир торжества [Електронний ресурс] : [сайт івент - агенції]. – Режим доступу: <https://mirtorjestva.jimdo.com>. – Станом на 01.10.2018. – Назва з екрану

Рис. 3. Художнє шоу на святі компанії⁷

На заході дуже важливий фінал, щоб гості не втомилися і у них залишилося почуття жалю від того, що свято вже закінчилося. Основні етапи підготовки корпоративного свята потребують вирішення наступних питань, які наведені у таблиці 1.

Таблиця 1 – Основні етапи підготовки корпоративного свята³

Етап	Питання, що потребують вирішення
1. Вирішення організаційних питань	1. підбір місця проведення свята; 2. технічне забезпечення; 3. святкова поліграфія (стильні та презентабельні запрошення, грамоти для працівників, матеріал конкурсів ін.); 4. пошук та домовленість з ведучим свята; 5. пошук та координація роботи артистів та шоу-програми; 6. пошук та координація роботи музичних колективів та виконавців.
2. Оформлення місця святкування	1. логотип компанії, 2. флористика, 3. аеродизайн, 4. текстиль, 5. тематичне оформлення (якщо для ювілею обрана тема святкування).
3. Сценарій	1. написання сценарію з урахуванням усіх побажань та пропозицій, 2. внесення у святкування моментів квесту та тимбілдингу, 3. корегування свята з урахуванням специфіки діяльності компанії та середнього віку працівників.
4. Press-wall	1. замовлення банеру (тамареску) з прорізами для обличчя, що відображає напрямок діяльності, містить інформацію, розміщення на сторінках соцмереж є рекламою фірми, 2. бренд-волл з логотипом компанії.
5. Тематичний банкет (рис. 1)	1. страви, на яких намальований логотип компанії, підкреслює статус святкування, 2. торт будь-якої форми, будь-якого розміру і кольору, з логотипом компанії, або ж тематичним згідно ідеї заходу.
6. Шоу-програма святкування (рис. 3)	наприклад, це може бути пісочне шоу, під час якого художник малює пісочну історію про компанію на скляному столі, а учасники корпоративну дивляться на великому екрані красиве привітання з пізнаваними персонажами.
7. Майстер-класи	Вони можуть стати родзинкою свята. Адже працівники не лише навчаться чогось нового, а й чудово проведуть час!
8. Завершення свята	Фінал святкування пропонується зробити гучним та видовищним. Красивий феєрверк або вогняне шоу – стануть вражаючою крапкою Дня народження компанії.

В результаті аналітичного пошуку виявлено теоретичні аспекти організації кейтерингового обслуговування Ювілеїв компаній, підприємств тощо у закладах готельно-ресторанного господарства. Надано загальну характеристику кейтерингової послуги з організації святкування Ювілею компанії у ГРК. Проаналізовано пакет існуючих основних та додаткових послуг івент-агенцій. Пророблено особливості та основні етапи підготовки корпоративного свята, розглянуто перелік заходів передбачених сценаріями для проведення святкування Ювілею компаній (Press-wall, шоу-програма, майстер-класи) та питання їх фінансування.

Визначені основні етапи надання кейтерингової послуги та особливості святкування Ювілею компаній, вказано на необхідність підбору дизайну банеру (тамареску) та бренд-волл з логотипом компанії, вивчено зміст масових розважальних заходів на корпоративних святах (квест та тімбілдинг) та особливості проведення майстер-класів.

Досліджено низку питань з організації святкування Ювілею компанії у ГРК відповідної зірковості.

Дослідження інноваційних засобів надання банкетних послуги кейтеринговою службою ГРК категорії 4 зірки. Типова схема організації повносервісного обслуговування кейтерингового обслуговування корпоративного свята наведена у ⁸.

Повносервісне кейтерингове обслуговування за спеціальним замовленням передбачає, що івент-агенція, яка є організатором обслуговування повністю бере на себе розробку сценарію проведення свята (табл. 2), складання меню, приготування страв та напоїв та їх доставку на місце банкету, обслуговування споживачів заходу, згортання роботи на місці проведення Ювілею.

При прийнятті програми сервіс-менеджер погоджує із замовником час надання послуг, місце проведення заходу та умови їх надання, розміщення гостей, наявність туалетів, кімнат для персоналу, місце доготування страв та напоїв, місць для паління, екологічні норми, наявність протипожежних заходів та безпечність проведення банкету, як великого скупчення людей. На основі узгоджених даних розробляється схема розміщення меблів та устаткування, оформлення приміщень, узгоджується сценарій проведення заходу.

Для організації виїзного обслуговування необхідно узгодити меню виходячи з побажань клієнту та його фінансових можливостей. Замовник отримує ресторанну подачу відповідного сервісу, тому при розробці меню враховують особливості виїзного обслуговування. Не радять включати в меню смажену грудинку качки, курку, рибу, бо ці страви необхідно подавати до столу без затримки. Але якщо замовник все ж таки бажає мати ці страви в меню, то за додаткову сплату можлива доставка відповідного кухонного обладнання та устаткування для подачі цих страв.

⁸ П'ятницька Н. О. Організація обслуговування у закладах ресторанного господарства: навч. посіб. / Н. О. П'ятницька – К.: КНТЕУ, 2012. – 557 с.

Таблиця 2 – Приблизний сценарій підготування та проведення банкетного заходу «Корпоративне свято» (складено автором за ^{1, 8})

Тривалість	Операції	Виконавці
1 день		
8 ⁰⁰ -9 ⁰⁰	Завезення меблів, елементів декору інтер'єру та декорацій, посуду, білизни, костюмів	Водії, вантажники
9 ⁰⁰ -11 ³⁰	Розвантажування, перенесення до приміщення, монтаж сцени, декорацій, встановлення піротехнічних заходів	Вантажники, працівники спеціалізованих фірм
11 ³⁰ -13 ⁰⁰	Розставлення меблів, елементів декору інтер'єру та декорацій за планом	Вантажники, дизайнери, офіціанти
13 ⁰⁰ -18 ⁰⁰	Прасування скатертин, юбок, драпірування столів, прикрашання приміщень	Дизайнери, офіціанти
2 день		
12 ³⁰ -12 ⁴⁵	Прихід персоналу, переодягнення в сан спецодяг та спецвзуття (кухарі)	Адміністратор, хостес, офіціанти, бармени
12 ⁴⁵ -13 ³⁰	Сервірування столів, бару, буфету, стійки бару	Бармени
13 ³⁰ -14 ³⁰	Завезення і приймання холодних страв, закусок, напоїв	Офіціанти, бармени, кухарі, вантажники, водії
14 ³⁰ -15 ⁰⁰	Дооформлення страв (за потреби), винесення страв до зали на столи	Кухарі, офіціанти, бармени, хостес
15 ¹⁰ -15 ³⁰	Підготовлення персоналу до роботи, переодягнення у формений одяг та взуття, оформлення зачіски та ін.	Метрдотель, хостес, офіціанти, бармени
15 ³⁰ -16 ⁰⁰	Інструктаж перед обслуговуванням, перевірка генеральної готовності обслуговуючого персоналу	Метрдотель
15 ³⁰ -16 ⁰⁰	Початок свята. Зустріч гостей.	Хостес, офіціанти
16 ⁰⁰ -22 ⁰⁰	Розважальна програма	Артисти, хостес
16 ⁰⁰ -22 ⁰⁰	Обслуговування гостей під час розважальної програми	Офіціанти, бармени, хостес
16 ³⁰ -17 ⁰⁰	Завезення, тарозважування гарячих закусок і страв	Водії, вантажники, кухарі
17 ³⁰ -18 ⁰⁰	Порціонування гарячих закусок і страв	Кухарі
18 ³⁰ -19 ⁰⁰	Досерверування столів, подавання гарячих закусок і страв	Метрдотель, офіціанти
19 ³⁰ -20 ¹⁰	Обслуговування гостей, прибирання використаного посуду, порціонування десерту	Офіціанти, бармени, кухарі
20 ³⁰ -21 ¹⁰	Досерверування столів, подавання десерту, вивезення весільного торта, розрізання і подавання гостям, прибирання посуду	Офіціанти, бармени, хостес
21 ¹⁵ -21 ³⁰	Порціонування, винесення і подавання гарячих напоїв (чаю, кави)	Кухарі, офіціанти, бармени, хостес
21 ⁴⁵ -22 ³⁰	Відео-шоу «Історія кохання», лазерне шоу	Діджей, віджей
22 ³⁰ -23 ⁰⁰	Святковий феєрверк, завершення свята	Працівники спеціалізованої фірми, метрдотель, хостес
23 ³⁰ -01 ⁰⁰	Прибирання та сортування посуду, складання меблів, завантаження та транспортування до бази спец обладнання, прибирання приміщень	Офіціанти, бармени, кухарі, вантажники, водії, прибиральник

На стадії закупівлі харчових продуктів використовують дві схеми роботи із замовником. У першому випадку замовник сам закуповує продукти і спиртні напої, що дає можливість заощадити до 30% витрат, у другому випадку цим займається заклад гостинності. Кейтерингові компанії мають налагоджені зв'язки із постачальником та можуть запропонувати істотні знижки. Виробничий процес приготування ресторанної продукції відбувається на стаціонарному виробництві й страви нескладного приготування можуть бути порціоновані та оформлені на місці проведення заходу у доготівельних приміщеннях безпосередньо перед подаванням.

Виробничий підрозділ за спеціальним замовленням може працювати як на сировині, так й на напівфабрикатах різного ступеню готовності. З виробництва на місце проведення заходу готові страви відпускаються за забірними листами. Готові страви укладаються, запаковуються за допомогою харчової плівки, на кожний лист (тарілку, блюдо) прикріплюється стечер із зазначенням кількості страв у упаковці та час їх виготовлення.

Для забезпечення виробничим підрозділом відповідної температури подавання страв та напоїв кейтерингова компанія забезпечує засоби накопичення та транспортування продукції, відповідний посуд та тару, що тривалий час забезпечує температуру зберігання страв протягом 2-3 годин (термоконтейнери, марніти, спеціальні термоси, термоапарати).

На місці проведення заходу встановлюють пересувні марніти для розігрівання або розміщується пересувна кухня, оснащена плитами, жарочними шафами, фритюрницями, електрогрилями, столами-сміттєзбірниками тощо. Кожний вид кейтерингового обслуговування передбачає наявність певної матеріально-технічної бази, до якої мають входити необхідне обладнання, інвентар та допоміжні засоби у відповідній кількості та номенклатурі.

Матеріально-технічна база організації виїзного обслуговування включає забезпеченість такими предметами: кухонне устаткування та інвентар для приготування продукції; обладнання та посуд чи ємності для транспортування готової продукції та напівфабрикатів; столи, стільці, інші меблі для проведення заходів; столовий посуд, набори, інші предмети сервірування столів, столова білизна, таці тощо; предмети декору та оформлення приміщення; форма обслуговуючого персоналу; звуко- та світло апаратура; тенти, палатки для проведення заходів, допоміжне устаткування та інше обладнання.

Перевага повносервісного кейтерингового обслуговування полягає в тому, що він повністю забезпечується кейтеринговою компанією. Досить складно знайти однакоий посуд, білизну, меблі на велику кількість запрошених, тому потенційний замовник віддає перевагу тому закладу гостинності, який забезпечує не тільки банкетною продукцією, але й відповідним матеріально-технічним забезпеченням.

Враховуючи тематику заходу й особливості проведення банкету за бажанням замовника відповідно стилізується оформлення приміщень.

Оформлення закритої та відкритої зали для проведення корпоративного банкету наведено на рисунках 4, 5.

Рис. 4. Дизайн закритої зали для проведення корпоративного банкету⁹

Рис. 5. Дизайн відкритої зали для проведення корпоративного банкету (на теплоході та на природі)¹⁰

Для цього підбираються відповідні меблі, посуд, столова білизна, спеціальний одяг для офіціантів, якщо необхідно, то роблять замовлення з їх виготовлення. Для якісного та повно сервісного обслуговування споживачів використовується велика кількість посуду з прозорого та кольорового скла, великий набір білих та кольорових скатертин, металевих таць, стійок, столів, стільців, вішалок, тентів тощо. Скляний і порцеляновий посуд повинен бути підвищеної міцності.

Іноді за бажанням замовника при обслуговуванні на природі може бути використаний одноразовий посуд. Для раціональної організації роботи складського господарства та зручності транспортування інвентарю для кейтерингового обслуговування необхідно дотримуватися вимог зберігання предметів матеріально-технічного забезпечення:

- пластикові меблі зберігаються розібраними, окремо стільці та ножки, упаковані у плівку;

⁹ Організація обслуговування в закладах ресторанного господарства: Підручник.: [для вищ. навч. закл.] / (Мазаракі А.А., П'ятницька Н.О., П'ятницька Г.Т. та ін.); за ред. Н.О. П'ятницької . – [2-ге вид. перероб. та допов.]. – К.: Центр учбової літератури, 2011 – 584 с.

¹⁰ Роглев Х. Й. Основи готельного менеджменту : навч. посіб. / Х. Й. Роглев. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.

- тарілки, таці, блюда зберігаються у картонних коробках з написами, розфасовані за видами;
- скло зберігають у картонних коробках, кожна з яких маркірується з назвою виробів та їх кількістю, пластиковий посуд, що розрізняється за кольором, для зручності зберігання, транспортування та обліку;
- тенти зберігають у складеному вигляді у мішках;
- білизна та спецодяг – у пластикових коробках та мішках.

Така форма зберігання дозволяє легко знайти потрібний інвентар і транспортувати його на місце проведення заходу. Під час проведення підготовчих робіт до заходу на склад матеріально відповідальній особі приходить затверджена керівництвом заявка на відвантаження інвентарю певної кількості та найменування залежно від виду та масштабності заходу. Транспортування обладнання та посуду потребує правильного укомплектування машин та інших транспортних засобів.

Приблизний перелік номенклатури необхідного обладнання, меблів, білизни, посуду при підготовки банкетного заходу на 120 персон надані у таблиці 3.

Таблиця 3 – Необхідне обладнання, меблів, білизни, посуду при підготовці банкету на 120 персон (розроблено автором за ^{1, 11})

Обладнання	Кількість, од.
Термобаки для сухого льоду ємністю 1м ³	1
Гастроємності	У кількості найменувань страв
Теплова шафа	1
Конвектомат	1
Столи розкладні	10
Стільці	120
Посуд та набори	120+20 (запас)
Транспортні засоби	ЗІЛ «Бичок»
Страви та необхідне обладнання доставляються за три рейси	

Після завершення банкету використаний посуд, столову білизну, предмети сервірування та декорування укладають і ящики і транспортують до підприємства для санітарної обробки. Столи розбираються, сцену, обладнання та устаткування демонтують. Перевіряється кількість предметів матеріально-технічного забезпечення, їх стан, визначається кількість битого посуду і скла, поламані меблі тощо. Як правило, витрати, пов'язані з боєм та ломом вищеназваних предметів, відшкодовує замовник, тому дуже важливо провести відповідні підрахунки одразу після завершення заходу.

Після санітарної обробки всі предмети матеріально-технічного забезпечення повертають на склад, де комірник приймає їх, фіксує кількість та якість інвентарю, посуду, обладнання, меблів. За необхідністю планують реставраційні роботи. Для транспортування використовують як власний транспорт, так й орендований (вантажні машини).

¹¹ Проектування готелів : навч. посіб. / А. А. Мазаракі, М. І. Пересічний, С. Л. Шаповал та ін. ; за ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 340 с.

Для реалізації приблизного сценарію проведення корпоративного банкету необхідно задіяти персонал та закріпити за ним відповідні функції. Розподіл персоналу по функціям приведений в таблиці 4 та ілюстровано на рис. 6.

Таблиця 4 – Кількість персоналу для підготування та проведення банкетного заходу «Корпоративне свято» (складено автором за ^{9, 10})

Посада	Виконувані функції	Кількість працівників
Менеджер кейтерингової служби	Загальне управління заходом, розробка та корегування проведення весільного банкету	1
Кухарі IV- VI розряду	Приготування та оформлення страв	4
Офіціант IV- V розряду	Обслуговування гостей	5-7
Бармен III- IV розряду	Флаерінг або фрістайл, класика	1-2
Арт-менеджер	Проведення весільної розважальної програми	1
Артисти	Народний фольклорний ансамбль, дитячий колектив народного танцю	15-25
Інженер з устаткування	Відповідальний за музичне, лазерне інше обладнання та устаткування, життя та безпеку гостей	
Дизайнер, флорист	Оформлення весілля, весільних столів, арки тощо	1 2
Технічний персонал	Прибирання та сортування посуду, складання меблів, завантаження та транспортування до бази спец обладнання, прибирання приміщень	3
Водій спецавтотранспорту та охоронець	Доставка та охорона матеріальних цінностей, контроль за дотриманням порядку	2

Рис. 6. Персонал для підготування та проведення банкетного заходу «Корпоративне свято» ^{9, 10}

Особливості організації традиційного слобідського весілля. Весілля – це саме урочисте сімейне свято. Ідеальне весілля – це робота професійної команди закладу готельно-ресторанного комплексу та бажання наречених організувати особливе свято.

Організація весільного заходу включає в себе безліч різноманітних послуг. Вирішення усіх технічних та організаційних питань є обов'язком весільного організатора, який повинен скласти графік весілля, запропонувати маршрути весільної прогулянки та фотосесії, погодити меню весільного банкету, вибрати місце для проведення виїзної весільної церемонії, організувати роботу команди, вирішити усі технічні питання та питання логістики. Але основне завдання весільного організатора від ГРК – це надати весіллю особливої атмосфери та відтворити казку історії кохання наречених.

Аналіз інформаційних джерел доводить, що на сьогодні заклади готельно-ресторанного господарства пропонують достатньо весільних пакетів. Розробка концепції та стилю весільного свята передбачає основну послугу та безліч додаткових послуг. До основних послуг пакету входить надання наступних послуг: узгодження місця проведення весільної церемонії, написання сценарію весілля; погодження репертуару музичних колективів, які включені у супровід свята; підбір фото та відео студії та погодження місць фотосесії й сценарію весільного відеофільму; розробка декорацій, текстилю, поліграфії; вибір квітів: букету для нареченої, букетів для дружок, бутоньерок, арки для виїзної церемонії, флористичні композиції для залу та автомобілів; підбір шоу-програми та написання особливого сценарію для виїзної церемонії (за потребою).

Перелік додаткових послуг стандартних весільних пакетів ГРК містить:

- організація парубочого вечора та дівочої вечірки;
- послуги шлюбних стилістів та візажистів;
- постановка хореографом першого танцю молодих;
- зелена галявина та мала банкетна зала (в холодну пору року) для виїзної церемонії;
- декор та флористика виїзної весільної церемонії (різноманітні арки і доріжки, стільці з чохлами і бантами для гостей, стійки, парасолі, літери LOVE, стійки, стіл, книга та ручки для розпису);
- професійна ведуча церемонії одруження, музичний супровід, струнні тріо;
- виготовлення весільних атрибутів (подушечки для кілець, книга побажань і ручки для розпису, обкладинка свідоцтва про шлюб, свічки домашнього вогнища, коляски для збору грошей на дівчинку або хлопчика, запрошення на весілля);
- весільний декорований торт та коровай, тематичний Candy bar і бонбоньєрки з цукерками;
- комплект професійного звукового та світлового обладнання, світлотехнік і звукорежисер;
- монтаж і відтворення слайд-шоу з дитячих фотографій нареченого і нареченої на екранах комплексу;

- послуги фото та відеозйомки;
- встановлення банера для фотосесії;
- ведучий весільного банкету;
- розробка індивідуальних шоу-програм (учасники телепередач студії «Квартал 95», «Танцюють всі» та «Україна має талант», міми, шаржисти і артисти інших жанрів);
- музичний супровід (ді-джеї, музиканти різноманітних жанрів);
- спецефекти (холодний вогонь і свічки для гостей, хлопавки, золотистий метафан);
- організація трансферу та харчування для артистів і найняті фахівців;
- оренда лімузинів і гелікоптерів;
- Двокімнатний номер для молодят категорії «Люкс».

Однак сьогодні молодят не достатньо вже стандартних пакетів й вони все більше бажають зробити це свято незабутнім й оригінальним. Серед інновацій, які нещодавно вийшли на ринок весільних послуг хотілося б відмітити наступні. Московська студія Private Jet Studio вирішила відреагувати на експоненціальне зростання любителів похвалитися весільними фото в соціальній мережі Instagram¹². Тепер будь-який бажаючий може замовити фотосесію на борту приватного літака Gulfstream G650. Зрозуміло, підробленого. Інтер'єр літака відтворений в одному з павільйонів студії (рис. 7).

Рис. 7. Інтер'єр літака Gulfstream G650 відтворений в одному з павільйонів студії¹²

Двогодинна зйомка з професійним фотографом обійдеться в 14 тис. рублів. Якщо доплатити, то в літаку накриють на стіл і поставлять пляшку шампанського. Послуга зі створення аури красивого життя вже користується попитом. У Instagram вже можна відшукати фотографії учасників таких фотосесій в образі бувалих пасажирів особистих літаків і з відповідними підписами.

¹² Московская студия Private Jet Studio [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://www.1000ideas.ru/article/biznes/sfera-uslug/biznes-ideya-6038-arenda-poddelnogo-samoleta-dlya-fotosessiy/> – Станом на 29.03.2018. – Назва з екрану

Курортний готель Four Seasons на острові Landaa Giraavaru, Мальдіви, пропонує молодятам зробити процедуру одруження в весільному павільйоні, розташованому прямо посеред моря, в акваторії Індійського океану¹³. Білосніжна будівля, що піднімається над водою, має площу 45 кв. метрів і нагадує невелику капличку (рис. 8).

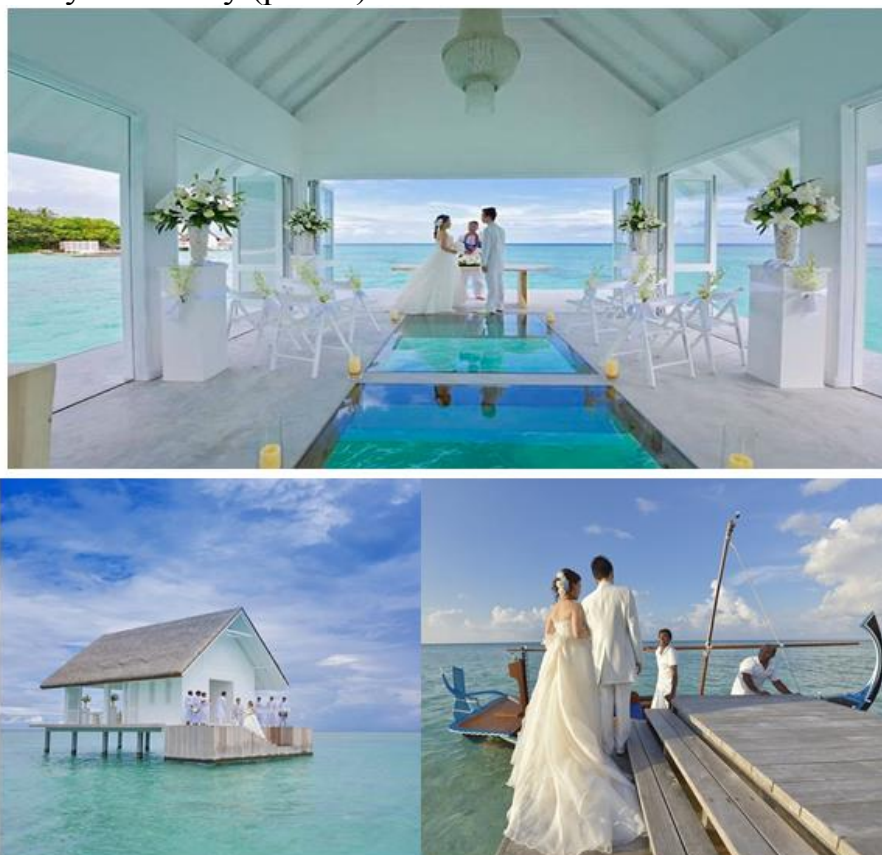

Рис. 8. Весільний павільйон курортного готелю Four Seasons на острові Landaa Giraavaru, Мальдіви¹³

Піднявшись по дерев'яних сходах, молодята та їхні гості потраплять в білий зал з відкритими панорамними вікнами. Тут нареченого і наречену зустрінуть слуги, а на тлі моря вони зможуть прочитати один одному свої клятви. Інтер'єр павільйону створений в повній гармонії з навколишньою красою і бірюзовою водою. Гості можуть розсістися уздовж прозорого статі, через який можна милуватися рибами і морськими черепахами. Всього весільний павільйон розрахований на 18 осіб. Стоїть він на декількох палях в декількох десятках метрів від берега. Доплисти до нього можна тільки на гондолі.

При пошуку працюючих бізнес-ідей підприємці часто звертаються до чужого досвіду. Ось тільки варто врахувати, що ринки різних країн все ще сильно відрізняються один від одного.

Одна справа - держави з розвиненою економікою на зразок США і Сінгапуру, які на голову випереджають інші країни в плані розвитку, і зовсім

¹³ Курортный отель Four Seasons на острове Landaa Giraavaru, Мальдивы [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://www.1000ideas.ru/article/biznes/sfera-uslug/biznes-ideya-6000-svadebnaya-chasovnya-na-vode./> – Станом на 29.03.2018. – Назва з екрану

інше - Іран і Бангладеш, які розвиваються стрімкими темпами, але лише слідує світовим трендам, а не задають їх. Звичайні бари і ресторани вже не задовольняють молодят-«мілленіалов». Аудиторія у віці від 25 до 34 років шукає більш оригінальні способи провести весільний банкет¹⁴. Сьогодні молоді люди, які найчастіше і витрачаються на розваги, намагаються постійно купувати якийсь новий досвід.

Зіграти на такий схильності до новизни можна, відкривши незвичайний заклад. Наприклад, бар, в якому все від барної стійки до склянок зроблено з льоду. Такі заклади вперше з'явилися в Фінляндії ще в кінці 80-х, а після поширилися по всьому світу.

А ось кафе, де їдять в повній темряві, припали росіянам за смаком. Перший подібний заклад під назвою Dans le Noir? відкрився в Парижі в 2004 році. А в 2006 році аналогічний ресторан відкрився в Москві. Згодом такі ж заклади почали відкриватися і в інших російських містах.

Якщо такі екстремально незвичайні закладу не здаються вам вдалою ідеєю, можна зробити простіше і відкрити кафе з командними спортивними іграми, наприклад, пінг-понгом або дартсом. Або використовувати сучасні технології, як це зробила мережа кав'ярень IT Bar, де замість звичайних столів інтерактивні. За допомогою таких столів можна і з меню ознайомитися, і аккаунт в соцмережі перевірити і навіть фільм подивитися. В цілому в Росії відкрилося чотири таких кав'ярні. Тобто тепер тільки розважальна шоу-програма не може повністю задовільними сучасну молодь, їм подавай IT-програму!

Ідеї шлюбного бізнесу це цілий пласт ідей, які пов'язані з таким хвилюючим торжеством, як весілля. Люди готові витратити неймовірні суми, щоб про їхнє весілля говорили сусіди, перший канал, а ролик на YouTube переглядали мільйони користувачів. Тому, в цій сфері крутиться досить багато грошей, головне зуміти запропонувати майбутнім молодятам то, за що вони з радістю віддадуть свої кровні.

Нове віяння, принесене вітрами з далекого Сходу, а точніше з Японії - це створення 3D ляльок¹⁵.

Прогресивні японці вірять, то прості, паперові фотографії вже не відображають події так яскраво, як того хотілося б, а весільні альбоми - це і зовсім пережитки минулого. У кварталі Район Тійода (Токіо) працює справжня фабрика клонів. Спеціальні 3D принтери за лічені миті відтворюють тривимірну модель людини, працюючи з особливими фотографіями, котрі зроблені декількома камерами.

Вартість кожної такої ляльки становить 1500 доларів. Якщо враховувати давню любов японців до лялькової тематиці, то це не так вже й дорого. Багаті

¹⁴ Новые бизнес идеи из-за рубежа [Електронний ресурс] : [website about global consumer trends, insights and related innovations]. – Режим доступу: <https://www.beboss.ru/bizideas/all/5-foreign>. – Станом на 29.03.2018. – Назва з екрану.

¹⁵ Новые традиции в брачном би знесе [Електронний ресурс] : [website about global consumer trends, insights and related innovations]. – Режим доступу: <http://bizoomie.com/brachnyj-biznes/>. – Станом на 29.03.2018. – Назва з екрану

японки мріють увічнити свій святково-весільний образ і зберегти все в найдрібніших подробицях.

Послуга є настільки популярною і унікальною, що на «Фабрику клонів» з'їжджаються люди з усього світу, щоб роздобути свій маленький і рукотворний 3D портрет.

Якщо Ви ті молодята, що замислюються над одвічним питанням - зіграти гарну і дуже дорогу весілля і ще пару-трійку років віддавати борги або обійтися економ-варіантом з тамадою-боярином-мордобоем в одній особі, то у США знають, як скоротити витрати часу і грошей, а також сил на підготовку до церемонії¹⁶.

Там запущений новий сервіс Las Vegas Wedding Wagon, який домчить РАГС до молодих і візьме за «виїзду церемонію» зовсім невелику суму грошей. Буквально маючи символічні 99 \$ в кишені можна починати спільний шлях в довге і щасливе сімейне життя. Як ви здогадалися за назвою, ідея створення пересувного РАГСу Las Vegas Wedding Wagon належить бізнесменам з Лас Вегаса - Енді Гонсалесу і Джеймсу Касу. Їхнім девізом мобільного сервісу є фраза «Більше кайфу - менше стресу!» (рис. 9).

Рис. 9. Пересувний РАГС Las Vegas Wedding Wagon

Оформлення весільного заходу кульками робить весілля оригінальним й неповторним. Декороване кульками весілля – це особливий творчий процес, який потребує не тільки польоту фантазії, але й спеціальних навичок¹⁷. Таким чином можливо перетворити любе весілля в чарівну казку. Головні елементи декору – фігури з кульок на каркасі, шари у вигляді сердець, обручок, лебедів. А арка з повітряних кульок – це одно з самих чудових прикрас любого весільного заходу (рис. 10).

В Україні з 2011 року прийнято визначати лідерів ринку весільних послуг. Щорічно на всеукраїнському весільному фестивалі «Angel Fest» традиційно оцінюється не менш 300 компаній, що працюють на ринку цих послуг та складається національний рейтинг Ukrainian Wedding Awards.

¹⁶ 6 идей для свадебного бизнеса [Електронний ресурс] : [website about global consumer trends, insights and related innovations]. – Режим доступу: http://www.uspeh4u.com/view_post.php?id=596/. – Станом на 29.03.2018. – Назва з екрану

¹⁷ Ананина А.В. Исследование эффективности стартапа на рынке свадебных услуг // CyberLeninka: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/menu/12_dg.htm. – Станом на 01.01.2014. – Назва з екрану.

Рейтинг якості та інновацій весільного сервісу відбувається за 27 номінаціями. Протягом року на сайті фестивалю angelfest.com.ua проходить відкрите інтернет-голосування. Кожному з 27 лауреатів присвоюється статут «Кращий весільний товар або весільна послуга» у поточному сезоні.

Рис. 10. Оформлення весільного заходу кульками

«Весільний Ангел» є головною нагородою, являє собою малу скульптурну форму в образі дівчини-ангела, що символізує українську весільну традицію. Лауреатів рейтингу обирають близько 100 тис. відвідувачів сайту за 11 критеріями.

Дослідження засобів надання послуги традиційного слобідського весілля у ГРК рівня 4 зірки. Весілля – святковий захід, який повинен запам'ятися на все життя. Організація весілля в закладах ресторанного господарства зекономить час організаторів банкету, вимагає мінімальних зусиль з їх боку, оскільки цим займається керівництво закладу, і як результат організовується продумане і сплановане проведення заходу.

Дизайнерське рішення сучасного весільного вбрання слобідських наречених та весільні запрошення наведені на рис. 11.

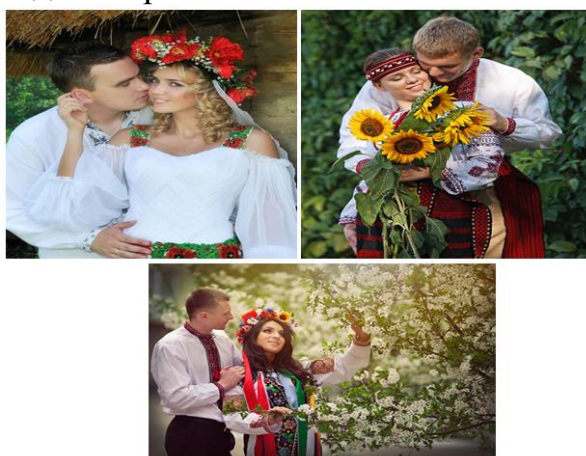

Рисунок 11. Дизайнерське рішення сучасного весільного вбрання слобідських наречених

Подружки молодої та дружки молодого одягнені відповідно до слобідської традиції, але за сучасними ескізами дизайнерів (рис. 12). Букет слобідської нареченої – це витвір мистецтва флористів (рис. 13).

Рис. 12. Дизайнерське рішення вбрання подружок молодої та дружок молодого

Рис. 13. Дизайнерське рішення букету слобідської нареченої

При моделюванні сценарію весілля озглянуто низку досить детальних етнографічних описів весілля. Велике значення для пізнання весільної обрядовості мають праці Й.І. Лозинського, П.П. Чубинського; до цікавих спостережень і наукових висновків прийшов В.Охрімович у праці «Значение малорусских свадебных обрядов и песни в истории и эволюции семи» (1891), розкривши широку картину побуту, звичаєвості та обрядовості українського населення.

Страви з меню весільного меню подаються в такому порядку:

- салати і холодні закуски розставляють на весільному столі до приходу гостей;
- потім подають гарячі закуски;
- після гарячих закусок подають гарячий бульйон (курячий або м'ясний);
- у перерві влаштовують танці та конкурси;
- поки гості танцюють, офіціанти прибирають зі столу закуски і подають основне гаряче блюдо;
- наприкінці торжества молодята пригощають всіх гостей весільним тортом. Торт замовляють «на вагу» з розрахунку 1,5-2 кг на 10 осіб. Кондитерські шедеври на слобідське весілля представлені на рис. 14.

Рис. 14. Дизайнерське рішення весільного торта «Слобідське весілля»

У ресторанах, де святкуються весілля, рекомендується мати віддруковані друкарським шрифтом (способом) красиво оформлені бланки запрошень. Їх вручають замовникові (для кожного гостя) після того, як буде прийнято замовлення.

Проведення заходу «Слобідське весілля» потребує розроблення сценарію за годинами з метою координації. При бажанні можна вибрати жовту або блакитну машину - все-таки це національні кольори, гармонійно впишеться в стиль церемонії червоний або чорний автомобіль - ці кольори часто зустрічаються на українських рушниках.

Прикрасити машину можна стрічками, польовими квітами, соняшниками, гілками калини, кільцями або голубами (рис. 15).

Рис. 15. Весільний кортеж слобідського весілля

Обряд викупу нареченої проводиться безпосереднє перед весіллям і є однією з кульмінацій слобідського весілля (рис. 16).

Рис. 16. Обряд «Хліб-сіль» на весіллі ^{15, 16}

Обряд «Хліб-сіль» на весіллі проводиться батьками нареченого і нареченої. Згідно зі старими народними звичаями України, даний ритуал прирівнюється до благословення на ту чи іншу важливу справу в житті кожної людини. Батьки обох сторін тримають спеціально спечений коровай, на вершині якого стоїть сільниця, повна крупної солі (рис. 16). Згідно з традицією молоді відламують по шматочку короваю, а потім м'якають його в сіль. Обряд «Хліб-сіль» символізує благословення батьків на щасливе майбутнє сімейне життя їх тільки що обручених дітей. Традиція розплітання коси вважається одним із найбільш трагічних моментів у слобідському весіллі (рис. 17). За традицією, розплітання коси вже заміжньої дівчини повинна виробляти свекруха, а допомагає їй новоспечений чоловік. Вони обережно знімають з голови нареченої вінок зі стрічками, розплітає дівочу косу, а поверх неї пов'язують хустку або «очіпок» по-українськи. Ця дія символізує новий статус української красуні - відтепер вона заміжня. Закінчивши даний ритуал, вінок кидається нареченою в сторону незаміжніх дівчат, щоб визначити, хто наступною вийде заміж. Обряд передачі сімейного вогню полягає в тому, що батьки передають тепло свого вогнища дітям.

Рис. 17. Традиція розплітання коси ^{15, 16}

До кінця вечора, перед проводами молодих (в даному випадку мається на увазі догляд молодят з весілля), батьки запалюють від кожної родини по свічці і запалюють свічку молодих, вимовляючи благословення.

У цьому обряді гості стають по колу, урочисто тримаючи запалені свічки. Вимикається світло в залі і молодята стають в центрі кола з однієї свічкою (свічка поки не ввімкнений). Усі присутні гості вимовляють по черзі слова побажань (2-3 слова), потім все піднімають вгору свої свічки і подумки ще раз бажають загадане молодим.

Після цього свічки опускаються. Батьки підходять до молодят для виголошення обрядових слів, запалюють від своїх батьківських свічок свічки молодят, вимовляють батьківське повчання і за цим слід обрядовий танець батьків і молодят. Після танцю гості свої свічки не гасять, а ставлять їх на свої столи і сідають. Це робить весільну атмосферу ще більш красивою і романтичною.

1.3. КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНУ НА ПРИКЛАДІ СЕРЕДНЬОГО ПРИДНІПРОВ'Я *

Туризм, як галузь народного господарства, є джерелом надходжень до державного бюджету України та відіграє суттєву роль в розвитку регіонів. Україна має певні можливості для розвитку туристичних регіонів внаслідок того, що її природно-ресурсний та рекреаційний потенціал оцінюється на рівні провідних місць в Європі.

Одним з основних факторів економічного зростання регіону за рахунок туризму є рівень його конкурентоспроможності, який визначається такими конкурентними перевагами, як туристський потенціал та туристська привабливість. Підвищення туристської привабливості регіонів може стати рушійною силою в питанні їх сталого розвитку, але цей процес потребує адекватних форм його реалізації. Посилення конкуренції призвело до зростання популярності інноваційної моделі, в рамках якої всі учасники виробництва прагнуть об'єднатися для отримання синергетичного ефекту, досягти якого можливо шляхом створення кластеру. Кластерний розвиток, як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності, є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки.

Не зважаючи на створену науковцями значну теоретико-методологічну основу щодо створення та реалізації кластерного підходу, зокрема в туристичній галузі, умови створення регіонального туристського кластера та окремі організаційно-управлінські аспекти його розвитку не знайшли достатнього обґрунтування та потребують подальших досліджень.

Туризм, як сфера господарської діяльності, має істотний економічний, соціальний та гуманітарний потенціал для розвитку регіональної економіки. Формування туристської привабливості регіону – процес тривалий і складний, тому що йому передуює етап оцінки туристського потенціалу, його аналізу та побудова моделі управління цим процесом.

Одне з завдань дослідження полягало в систематизації ресурсного потенціалу регіону. Але, перш ніж проводити таке дослідження, необхідно визначитись із сутністю та відмінністю понять «туристська привабливість» і «туристський потенціал». На думку деяких науковців, туристичний потенціал території – це комплексне поняття, яке охоплює сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму¹.

О.Н. Барсукова та А.К. Буяльська під туристичним потенціалом будь-якої території розуміють сукупність розташованих на даній території

* Автори Щоголева І.В., Соколовський В.А.

¹ В'їзний туризм: навчальний посібник / Авторський колектив: Коваль П. Ф., Алешугіна Н. О., Андреева Г. П. та інші. – Ніжин, Видавництво Лук'яненко В. В., 2010. – 304 с.

природних і рукотворних об'єктів і явищ, а також умов, можливостей і засобів, необхідних і придатних для формування туристського продукту².

О. В. Фролова та О. Є. Кабанова відзначають, що туристичний потенціал - це тільки передумови організації туристичної діяльності, в той час як туристична привабливість - це вже результат відповідної діяльності з розвитку і актуалізації туристичного потенціалу, формування відповідної туристської інфраструктури³.

Наявні відмінності цих понять не впливають на той зв'язок, який існує між ними. Більш того, ці поняття є взаємозалежними, бо без суттєвого туристичного потенціалу важко створити високу туристичну привабливість території.

Дослідження, проведені у 2018 р. щодо регіонів з найкращим туристським потенціалом, визначили сім регіонів, зокрема Львівська, Одеська, Закарпатська, Івано-Франківська, Херсонська, Запорізька та Тернопільська області (табл. 1).

Таблиця 1 – ТОП-7 регіонів з найкращим туристським потенціалом у 2018 р.
(складено автором за ⁴)

Регіон	Визначена лідерська позиція	Сума туристського збору, млн. грн.
Львівська обл.	Екскурсійний та гастрономічний туризм	13,40
Одеська обл.	Купально-пляжний туризм	11,50
Закарпатська обл.	Гастрономічний туризм	3,80
Івано-Франківська обл.	Активні види туризму	3,70
Херсонська обл.	Купально-пляжний туризм	3,69
Запорізька обл.	Сімейний відпочинок	3,61
Тернопільська обл.	Замковий, подієвий туризм	0,40

Кожен регіон України має свої унікальні туристичні локації та потужний туристський потенціал. Однак, реальні показники відвідуваності, зібрані суми туристського збору, витрати на розвиток інфраструктури та промоцію дозволили визначити регіони-лідери.

Туристська привабливість території може бути визначена, як сукупність характеристик, які формують ставлення туриста до конкретної території на основі його візуального та емоційного сприйняття і пов'язана, безпосередньо, зі станом туристських ресурсів і інфраструктури, які, безперечно, будуть впливати на існуючий і потенційно можливий туристський попит. Туристський потенціал території можна розглядати як туристську пропозицію. Туристська привабливість відображує протилежну сторону ринкових відносин, а саме -

² Першина Н. В., Угрюмова С. В. К вопросу о туристской привлекательности территории // Молодой ученый. – 2016. – №16. – С. 187-189. – URL <https://moluch.ru/archive/120/33147/>

³ Направления и механизмы развития туристической привлекательности территории / О. В. Фролова, О. Е. Кабанова // Актуальні проблеми економіки. - 2015. - № 5. - С. 297-305. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_5_36.

⁴ Лідери внутрішнього туризму: ТОП-7 туристичних напрямків України 2019 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://zruchno.travel/Publications/Entry/3714?lang=ua>

попит на туристичні продукти та послуги. Фактично, вона є інструментом перетворення туристської пропозиції в попит. Такий тісний взаємозв'язок впливає на оцінку туристської привабливості, внаслідок чого в процесі її оцінки використовують ті ж чинники, що й для визначення туристського потенціалу.

Туристська привабливість території, на наш погляд, являє собою сукупність характеристик, які впливають на вибір туристами саме цієї території і сприяють підвищенню її популярності і формуванню сталого попиту на її туристичні послуги. Чинники туристської привабливості регіону можна поділити на чотири основних групи (табл. 2).

Таблиця 2 – Чинники туристської привабливості регіону (складено автором за ²)

Чинники	Складові чинника
<i>Політико-адміністративні</i>	Державна підтримка туристської галузі
	Стабільність законодавчої бази
	Сприятливий підприємницький клімат
	Правові гарантії приватним інвесторам
	Безпека життя та здоров'я туристів
<i>Економічні</i>	Державне фінансування програми розвитку регіону
	Приватні інвестиції
	Рівень розвитку туристської інфраструктури
<i>Соціокультурні:</i> об'єктивні	Культурно-історичні надбання регіону
	Імідж регіону
	Традиції, характерні для даного регіону
	Специфіка національно-культурного простору
суб'єктивні	Рівень життя населення
	Туристські потреби і вподобання
	Сприйняття туристських послуг
	Структура вільного часу
<i>Природно-територіальні</i>	Географічне розташування регіону
	Природно-ресурсний потенціал
	Кліматичні умови
	Екологічні умови
	Тип і розмір поселень

Туристична привабливість – це комплексне поняття, основу якого складають різні категорії. В той же час туристична привабливість є базисом, на якому ґрунтується конкурентоспроможність регіону та його імідж.

Багатоаспектність поняття туристської привабливості дає змогу трактувати її як сукупність матеріальних і нематеріальних благ, що формують ресурсно-інфраструктурний потенціал регіону, який туристи обирають як пріоритетний.

На формування туристської привабливості впливає наявність переваг певного регіону, які оцінено з боку конкретного індивіда, певної цільової групи і суспільства в цілому. Кожен споживач може генерувати відкладений попит, активно комунікувати і поширювати інформацію про туристський регіон. Саме тому кожен споживач є важливим і заслуговує на увагу.

Окрім чинників, що сприяють формуванню туристської привабливості регіону, необхідно проаналізувати ті чинники, які зумовлюють обмеження в формуванні та розвитку туристської привабливості регіону.

Проведений аналіз дав змогу виокремити найбільш суттєві з них (рис. 1).

Рис. 1. Чинники, які зумовлюють обмеження формування туристської привабливості регіону

До основних чинників, які обмежують розвиток регіону, та, відповідно, його конкурентоспроможність, відносять також складності в досягненні однакового рівня результативності різними підприємствами, а також негативний вплив державної політики.

На теперішній час формування й розвиток конкурентоспроможності розглядається науковцями через призму різноманітних концепцій і теорій. Найбільш ефективною формою економічного зростання вважають кластерну модель, що підтверджується результатами діяльності не тільки окремих компаній, а й економічних систем.

Останні світові тенденції диктують необхідність соціально-орієнтованого підходу до визначення конкурентоспроможності територіальної системи, відповідно до якого конкурентоспроможність економіки регіону характеризує її здатність залучати антропоток з інших територій, обумовлену більш високими рівнем і якістю життя місцевого населення, якщо мова йде про трудову міграцію, умови оплати праці й застосування трудових ресурсів. Наявність ресурсного потенціалу, конкурентоспроможних фірм, розвинених комунікативних мереж – це не більше ніж конкурентні переваги, ефективне використання яких дозволяє займати більш високі позиції в рейтингу конкурентоспроможності територіальних соціально-економічних систем⁵.

У класичному розумінні кластер – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників,

⁵ Доржиева. В. Д. Формирование и развитие конкурентоспособных агропромышленных кластеров на мезо-уровне экономики: монография. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2012. – 168 с.: ил.

постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій, а саме університетів, агентств по стандартизації, а також торгових об'єднань у певних областях, конкуруючих, але разом з тим і виконуючих спільну роботу⁶.

В цілому розрізняються три широкі визначення кластерів, кожне з яких підкреслює основну рису їх функціонування:

– регіонально обмежені форми економічної активності всередині споріднених секторів, звичайно прив'язані до тих чи інших наукових установ (НДІ, університетам і т.д.);

– вертикальні виробничі ланцюжки, вузько визначені сектори, в яких суміжні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластера, наприклад, ланцюжок «постачальник-виробник-збутовик-клієнт». У цю ж категорію потрапляють мережі, що формуються навколо головних фірм;

– галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації або сукупності секторів на ще більш високому рівні агрегації.

Таким чином, для того щоб бути кластером, група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій повинна діяти в певній сфері, характеризуватися спільністю діяльності та взаємодоповнювати одна одну. Сьогодні застосування кластерного підходу розглядається в якості одного з найбільш ефективних шляхів розвитку територій⁷.

Кластери визначаються двома основними характеристиками, а саме: господарюючими суб'єктами і їх взаємозв'язками, які можуть бути як вертикальними, так і горизонтальними. Відповідно з цим, мова може йти про дві основні моделі кластеризації.

Перша модель передбачає наявність одного або декількох домінуючих підприємств, які концентрують навколо себе інші компанії, які мають вертикальні зв'язки з домінантним. Основу другої моделі складають гнучкі мережі фірм, які мають між собою переважно горизонтальні зв'язки, та серед яких явно не виражена роль якого-небудь лідера, а об'єднання компаній ґрунтується на міцних історичних або когнітивних зв'язках, що підтримуються сприятливими умовами.

Кластери розрізняються за видами, серед яких можна виділити наступні:

– промисловий кластер – це сукупність виробництв, чії взаємовідносини представляють собою ланцюг «покупець – постачальник» та «постачальник – покупець», або загальні технології, покупці, канали розподілу або людські ресурси;

– регіональний кластер – це промисловий кластер, в якому фірми-члени знаходяться географічно близько один від одного;

– бізнес-мережа – група фірм, яка використовує свої сумісні таланти та ресурси для співробітництва у сумісних проектах розвитку⁸.

⁶ Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 774 с.

⁷ Дишловий І. М. Особливості функціонування регіонального рекреаційно-туристичного кластеру та його регулювання / І. М. Дишловий // Економіка и управление. – 2010. – № 6. – С. 69-75..

⁸ Стеченко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку: навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2002. – 254 с.

Формування кластеру передбачає виділення декількох сценаріїв – своєрідних операцій, що забезпечують побудову кластера, серед яких виділяють наступні:

- техніко-реалізаційний – взаємодія фундаментальної науки й розроблювачів комплексних технологічних рішень, на основі створення ефективних наукоємних комерційно затребуваних технологій;

- організаційно-виробничий – оптимізація вибору типу виробництва на основі результатів опробування дослідно-експериментальних зразків продукції;

- маркетинговий – позиціонування даної групи підприємств на ринку за результатами досліджень попиту на виріб/послугу/технологію/інфраструктуру;

- інвестиційний – визначення перспективності створення продукту, проведення аналізу альтернатив реалізації та організації кластеру, оцінка ризиків кожного із проектів і кожного з етапів реалізації окремого проекту, постійний аналіз впливу стабільності попиту на результат реалізації проекту залежно від вартості продукції;

- кадровий – підготовка кадрів, які здатні працювати в умовах високої невизначеності, взаємодії носіїв широко професійних якостей, технологічної гнучкості й перепрофілювання сучасного виробництва;

- інституційно-організаційний – визначає як повинен бути організований кластер, як він повинен формуватися й розвиватись⁹.

Туристичний кластер – це зосередження у рамках обмеженої території взаємопов'язаних організацій та фірм, що взаємодіють при створенні, виробництві, просуванні та продажу туристичного продукту, а також у діяльності, суміжній з туризмом та рекреаційними послугами. У туристичному кластері система накопичення вартості включає чотири типи ланцюгів доданої вартості: постачальників, транспортні компанії, засоби розміщення та розваг, канали збуту туристичних продуктів, а також самих покупців-туристів.

За даними ВТО, під час семиденного перебування відвідувача у віддаленому туристичному центрі працює від 10 до 20 ланцюгів. В них задіяні 30–50 різних фірм, починаючи з екскурсійного бюро, спеціалізованих магазинів туристичної літератури та страхових компаній до сувенірних крамниць, пунктів обміну валюти та ін. Інша суттєва риса кластеру полягає в поєднанні кооперації та конкуренції, конкурентні відносини складаються як всередині туристичного кластеру, між фірм, що входять до нього, так і поза його межами, з іншими кластерами¹⁰.

Створення туристичного або туристсько-рекреаційного кластера фактично визначає позиціонування території і впливає на формування іміджу регіону. У науковій літературі виділяють ряд загальних характеристик, які суттєво впливають на успіх розвитку туристських кластерів (рис. 2).

Метою створення туристичного кластеру є підвищення конкурентоспроможності території на туристичному ринку за рахунок

⁹ Жарова Л.В. Міжнародна практика формування кластерів та можливості її адаптації для України // eep.org.ua

¹⁰ Данько Н. І. Формування туристичного кластеру як шлях економічного зростання регіону / Н. І. Данько // Вісник Харківського національного університету імені В. М. Каразіна, 2014 Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». Т. 1. Вип. 3.

синергетичного ефекту, в т.ч.: підвищення ефективності роботи підприємств і організацій, що входять в кластер; стимулювання інновацій; стимулювання розвитку нових напрямків.

Рис. 2. Критерії успіху розвитку туристських кластерів

В структурі типового туристського кластеру виділяється чотири основних сектори¹¹ (рис. 3).

Рис. 3. Структура типового туристського кластеру

Сектор виробництва туристських послуг включає підприємства, що безпосередньо виробляють та реалізують туристичні послуги: туроператорські фірми, турагенції, заклади розміщення, оздоровлення, перевезення, харчування та організації дозвілля туристів.

Сервісний сектор об'єднує банківсько-кредитні та страхові установи, навчальні заклади туристичного профілю, наукові установи, а також бізнес-центри, лізингові компанії.

Допоміжний сектор, по-перше, включає різноманітні підприємства з виробництва сувенірів, туристичного спорядження, специфічних для певної місцевості товарів, по-друге, поліграфічні підприємства, картографічні фабрики, періодичні видання, телерадіокомпанії, по-третє, органи державної

¹¹ Кальченко О. М. Кластеризація в туристичній галузі [Електронний ресурс] / О.М. Кальченко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vcndtu/Ekon/2009_39/22.htm

влади, агенції регіонального розвитку, міжнародні та державні фонди і програми.

Сектор забезпечення життєдіяльності туристичного кластеру зв'язує між собою інші сектори і координує їх діяльність. Він включає маркетинговий, рекламно-інформаційний, логістичний та юридично-аудиторський відділи.

Наявність всіх вище перерахованих елементів туристичного кластеру не є обов'язковою. Склад його учасників може розширюватись залежно від щільності зв'язків, рівня сформованості кластеру. З частиною компаній сервісного та допоміжного секторів туристичний кластер може укласти угоди про співробітництво, що не передбачають їх входження до кластеру.

Але, не зважаючи на зростання інтересу до кластерів і ефективний досвід їх впровадження в зарубіжних країнах, кількість кластерів взагалі і туристичних зокрема, в Україні збільшується досить повільно. Це пояснюється такими факторами недосконалість нормативно-законодавчої бази по створенню і діяльності кластерів; відсутність досвіду і достатнього інформаційного забезпечення по створенню і функціонуванню кластерів; низьке сприйняття підприємствами інновацій; недостатня зацікавленість малих та середніх підприємств об'єднуватись у великі виробничі системи; відсутність інвесторів у зв'язку з інвестиційною непривабливістю регіонів; відсутність державної фінансової підтримки

Ошибка! Закладка не определена..

Проблемою для розвитку кластерів в туризмі є те, що більшість фірм в секторі складають малі сімейні підприємства, які організують досить простий сервіс. У них відсутні такі фактори успіху, як дослідницька база для розробки інновацій, кваліфікований персонал і ефективний менеджмент. У цьому разі стратегічні цілі, пов'язані з розвитком території, що спеціалізується на рекреації та туризмі, розробляються і ставляться органами територіального управління. У ролі лідера в більшості кластерів туризму виступає регіональна адміністрація, або державна чи приватно-державна, спеціально створена корпорація.

Для забезпечення формування сприятливих умов розвитку туристичних кластерів необхідним є здійснення в державі комплексу заходів, а саме: розробка і удосконалення законодавчої бази організації туристичних кластерів в Україні; проведення інформаційної компанії серед потенційних учасників і зацікавлених осіб по роз'ясненню конкурентних переваг кластерів; державна підтримка процесів кооперування, приєднання і інтеграції серед туристичних підприємств; підвищення ефективності системи навчання і підготовки спеціалістів по створенню і впровадженню кластерної моделі в сфері туризму; створення промислових парків і технопарків як інфраструктури для розвитку кластерів, заохочення використання технологічних інновацій в роботі підприємств туристичного бізнесу; зниження адміністративних бар'єрів

Ошибка! Закладка не определена..

В процесі з'ясування передумов створення кластеру, доцільно здійснити аналіз в двох напрямках: зверху-вниз, для визначення привабливості певного регіону для розвитку галузевого кластера; і знизу-вгору, з метою ідентифікації кластера на території регіону.

Головна відмінність туристського кластера від інших галузевих кластерів в тому, що його територіальна організація щільно пов'язана з туристськими маршрутами. Це можуть бути існуючі маршрути, або перспективні, але в будь-якому випадку вони повинні бути об'єктами туристського інтересу та приваблювати туристів.

Районування території доцільно здійснювати з урахуванням особливостей та переваг районів, які створюють його неповторність. Саме за такого підходу кожен з виділених районів буде здатним створити свою унікальну пропозицію і всі разом – широкую асортименту пропозицію туристських продуктів. Районування регіону стане базисом для створення територіальних поєднань підприємств, яке й буде туристським кластером.

Взагалі кластеризація – це метод поділу певної кількості об'єктів на ряд кластерів. При цьому всі вихідні об'єкти розбиваються на кілька непересічних груп таким чином, щоб об'єкти, що потрапили в одну групу, мали схожі характеристики, в той час як у об'єктів різних груп ці характеристики повинні значно відрізнятися. При цьому, підприємства й організації кластера створюють такий механізм взаємодії, при якому зберігається їх статус юридичної особи. Співпраця в межах кластера реалізується на засадах конкуренції і кооперації¹².

Вважаємо необхідним наголосити, що проведення географічних досліджень є першочерговим, так як саме вони пов'язані з усіма етапами роботи: визначенням певних конкурентних переваг регіону, районуванням на основі переваг, плануванням кластеру, визначенням кластерних домінант і туристських маршрутів.

За даними українського географа В.П. Руденка, на Середнє Придніпров'я припадає 6% природно-ресурсного, а також 6,5 % природно-рекреаційного від загальноукраїнського потенціалу (табл. 3).

Ресурсне забезпечення Середнього Придніпров'я, характеризується значними запасами різноманітних рекреаційних ресурсів при невисокій частці територій суто рекреаційного призначення.

В регіоні загальна площа земель можливого туристсько-рекреаційного використання близько 550 тис. га, що складає всього 16% його загальної території, наближаючись до середнього показника по Україні. Особливо важливими туристсько-рекреаційними ресурсами регіону є кліматичні, ландшафтні, флористичні, фауністичні, орографічні, гідрологічні, бальнеологічні природні ресурси, а також дуже різноманітні природно-антропогенні ресурси.

Кліматичні туристсько-рекреаційні ресурси слід розглядати як окремі метеорологічні елементи та їх поєднання, які зазвичай визначають місце, час та напрямок рекреаційної діяльності. В даному ракурсі, кліматичні ресурси розглядаються як додатковий вид для організації різних видів рекреаційної діяльності в комплексі з іншими рекреаційними ресурсами. Також кліматичні ресурси варто розглядати як основну ресурсну базу кліматолікувальної

¹² Єрмакова О. А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі / О. А. Єрмакова. – Одеса, 2011. – 198 с..

діяльності, адже комфортні погодні умови, наявність сонячного сяяння, ультрафіолетової радіації, чистого насиченого фітонцидами та іонами повітря та інших кліматичних параметрів у сукупності сприяють проведенню різноманітних рекреаційних занять.

Таблиця 3 – Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу України (розраховано автром за джерелом ¹³)

	Частка території регіону, % від площі України	Сумарний потенціал, % від підсумку по Україні	Потенціал ресурсів, %					
			мінеральних	водних	Земельних	лісових	фауністичних	Природних рекреаційних
Волинське Полісся	6,7	3,5	3,0	17,2	55,1	16,2	0,5	8,0
Донецький	8,8	21,7	73,3	5,8	15,3	0,6	0,2	4,8
Карпатський	9,4	9,7	9,5	26,5	30,6	14,7	0,2	18,5
Катеринославське Придніпров'я	9,8	14,8	44,6	12,5	35,5	0,5	0,6	6,3
Київське Придніпров'я	15,1	10,5	6,7	13,7	59,5	8,3	0,7	11,1
Кримський	4,5	6,0	10,0	19,3	39,0	1,8	0,3	29,6
Подільський	10,1	8,4	2,3	12,4	75,5	4,0	0,4	5,4
Причорномор'я	14,2	9,5	2,1	19,0	68,5	0,9	0,9	8,6
Середнє Придніпров'я	7,5	6,0	8,3	12,3	69,0	3,1	0,8	6,5
Слобожанщина	13,9	10,5	9,7	12,8	62,7	4,8	0,9	9,1
Всього по Україні	100,0	100,0	28,3	13,1	44,4	4,2	0,5	9,5

Кліматичні ресурси Середнього Придніпров'я сприятливі для створення тут оздоровниць для людей із хворобами органів дихання, травлення, нервової системи, з обмінними порушеннями та серцево-судинними хворобами, організм яких пристосований до чітко вираженої сезонної ритміки, а також для літнього оздоровлення дітей, які дуже вразливі до простудних захворювань. Найбільш сприятливим для відпочинку є теплий період, з травня по жовтень. В регіоні циклонічна діяльність у холодну пору року проявляється несуттєво і практично повністю відсутня у теплий період. Значна тривалість сонячного сьйва у квітні-червні та висока прозорість атмосфери є причинами поширення захворюваності на рак шкіри ^{14 15}.

Із ландшафтних, флористичних та фауністичних туристсько-рекреаційних ресурсів найбільше значення для рекреації і туризму мають об'єкти та території в межах лісових масивів та найбільших водних об'єктів

¹³ Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України / В. П. Руденко. – Львів: Каменяр, 1993. – 362 с.

¹⁴ Лобода М. В. Курортні ресурси України. / М. В. Лобода та ін. – К.: ЗАТ "Укрпрофоздоровниця", "Тамед", 1999. – 344с.

¹⁵ Топольний Ф., Гелевера О. Клімат як унікальний рекреаційний ресурс нашого краю / Ф. Топольний, О. Гелевера // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції 5-6 квітня 2018 року / Ред. кол.: С. М. Неділько та ін. – Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. – С.297-303.

регіону. Широкий розвиток відпочинку і туризму, пов'язаний з використанням лісів, привів до того, що останні, зберігаючи властивості продуцентів деревної сировини і побічних продуктів, набули нових властивостей – джерела туристсько-рекреаційних послуг.

Для організації відпочинку є також сприятливі території, що зайняті лісовими масивами, яких в регіоні майже 526 тис. га. Ліси і лісонасадження становлять близько 11,4% території Середнього Придніпров'я, при середньому показнику по Україні 15,6%, що свідчить про певний дефіцит, особливо в межах степової зони. Ліси в значній мірі сприяють залученню рекреантів, виступаючи в якості складової частини комплексного ландшафтного, так і в якості провідного самостійного ресурсу. Окрім того, рослини суттєво впливають на цілющі якості клімату території, мають водоохоронне значення та сприяють формуванню пейзажного різноманіття. Також варто відзначити наявність на території регіону 179 видів рідкісних та зникаючих представників флори та 202 – фауни, що значно підвищують естетичні, пізнавальні та атрактивні характеристики природних ресурсів Середнього Придніпров'я¹⁶.

В орографічному відношенні територія Середнього Придніпров'я поділяється на дві частини, що розділені р. Дніпро. Правобережжя займає переважну більшість території та представлене Придніпровською височиною з висотами переважно 150-250 м, що розчленована глибокими ярами і річковими долинами.

В сучасній практиці організації туристсько-рекреаційної діяльності особлива роль належить гідрологічним ресурсам. Вони дають можливість займатися купально-пляжною та лікувально-профілактичною діяльністю, а також різноманітними видами спорту та спортивним туризмом. Серед рекреантів найбільш популярними є водойми з морською водою, але відсутність таких об'єктів можливо компенсувати прісноводними водоймами, яких на території Середнього Придніпров'я в достатку. Річки, озера і водосховища значною мірою можуть задовольнити попит на відпочинок біля води, хоча й мають, в основному, місцеве рекреаційне значення. Крім того досить часто існують вікові та медико-кліматичні обмеження зміни клімату для туристсько-рекреаційних цілей для окремих категорій споживачів, яким краще відпочивати в умовах звичного для них клімату.

На території регіону протікає 2 великих річки – Дніпро та Південний Буг, 12 середніх і 1348 малих річок загальною протяжністю 12,5 тис. км. За кількістю водосховищ (121) та ставків (5135) регіон займає провідне місце в Україні. Особливо варто відзначити наявність на території регіону Кременчуцького, Канівського та Кам'янського водосховищ, що є найбільшими в Україні. Крім традиційних водних видів рекреації, з кожним роком зростає популярність риболовлі як напрямку промислово-прогулянкового відпочинку, а рибогосподарський потенціал водних об'єктів регіону суттєво впливає на масштаби їх використання.

¹⁶ Червона книга України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://redbook-ua.org/> – Назва з екрану

Природні ресурси підземних вод є одним із основних джерел господарсько-питного водопостачання населених пунктів, а окремі родовища володіють лікувальними властивостями. Запаси бальнеологічних ресурсів представлені переважно хлоридними та гідро-карбонатними слабо мінералізованими водами, з вмістом радону, заліза та марганцю (табл. 1). Найвні також прісні води, карбонатно-натрієво-кальцієвого типу, що мають бальнеологічну цінність як радонові, зустрічаються гідрокарбонатно-сульфатно-натрієві з вмістом радону, азотні сульфатно-хлоридні, натрієво-кальцієві з вмістом радону, бром, йод, фтору в невеликих кількостях. Мінералізація вод від 1,7 до 27 г/л. Дебіт свердловин 2-8 куб. м/год.^{17 18}.

Води, багаті на радон, залізо, сірковуглець, використовуються для лікування захворювань опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи. Мінеральні води «Мошногірська», «Славутич» (с. Мошни) та води, що залягають біля смт. Драбів та с. Безбородьки Драбівського району, за дією подібні до «Миргородської», тобто застосовуються для лікування органів травлення. Води даного типу, з мінералізацією до 7,0 г/дм³ можуть застосовуватися для внутрішнього споживання, а для зовнішнього з мінералізацією від 14 до 27 г/дм³¹⁹. Характеристика мінеральних вод Середнього Придніпров'я представлена в табл. 4.

Таблиця 4 – Мінеральні води Середнього Придніпров'я

Місцезнаходження родовища		Хімічний склад	Лікувальні властивості
Кіровоградська область	Новгородка	азотні сульфатно-хлоридні, натрієво-кальцієві води, з вмістом радону, бром, йод, фтору, заліза та марганцю	лікування захворювань опорно-рухового апарату
	Новоукраїнка		
	Войнівка		
	Олександрія	гідрокарбонатно-сульфатно-натрієві води з вмістом радону	
	Знам'янка	гідрокарбонатно-хлоридні з вмістом радону та заліза; та прісні, карбонатно-натрієво-кальцієві цінні як радонові.	лікування захворювань опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи
	Петрове	прісні, карбонатно-натрієво-кальцієві цінні як радонові.	лікування периферійної нервової системи
Васіне			
Черкаська область	Звенигородка	слабомінералізовані, радонові	лікування захворювань опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи
	Тальне		
	Умань		
	Безбородьки	«Миргородська»	лікування органів травлення
	Коробівка		
	Мошни	радонові з вмістом заліза, сірковуглецю	

¹⁷ Мінеральні ресурси України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://minerals-ua.info/> – Назва з екрану

¹⁸ Побиванець К. В. Проблеми управління використання курортно-рекреаційного потенціалу Черкаської області [Електронний ресурс] / К. В. Побиванець. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>

¹⁹ Браславська О. В. Регіональні особливості рекреаційних ресурсів Черкащини / О. В. Браславська // Рекреаційні ресурси та послуги гостинності в регіонах України: матер. III Всеукр. Інтернет-конф. (17 травня 2018 р., м. Черкаси). – Черкаси : Ю. А. Чабаненко, 2018. – С. 11-14.

Слід зазначити, що крім згаданих вище розвіданих родовищ, на щиті відомо багато проявів радонових вод у вигляді джерел або в побутових колодязях. Зокрема, можна назвати смт. Голованівськ, м. Благовіщенське, і м. Гайворон Кіровоградської області, а також в межах Звенигородського та Маньківського районів Черкаської області. Ці райони є перспективними для пошуку мінеральних вод, а родовища потребують детальної розробки та досліджень.

Особливу групу туристсько-рекреаційних ресурсів сформували природоохоронні території – заказники, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендропарки тощо.

За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, станом на 01.01.2019, природно-заповідний фонд (ПЗФ) України має в своєму складі 8307 територій та об'єктів загальною площею 4,37 млн. га в межах території України. З них, на території Середнього Придніпров'я розташовано 773 об'єкти ПЗФ, що складає 9,28% загальнодержавного фонду (табл. 5).

Таблиця 5 – Природно-заповідний фонд Середнього Придніпров'я (одиниць, станом на 01.01.2019 р.) (складено авторами за екологічними паспортами Кіровоградської та Черкаської областей)

Об'єкти природо заповідного фонду	Всього	в т.ч. значення	
		державного	місцевого
Заповідники	1	1	-
Національні парки	2	2	-
Регіональні ландшафтні парки	3	-	3
Заказники, з них:	336	26	310
<i>ботанічні</i>	88	10	79
<i>гідрологічні</i>	122	2	120
<i>ентомологічні</i>	12	-	12
<i>загальнозоологічні</i>	14	1	13
<i>іхтіологічні</i>	1		1
<i>ландшафтні</i>	77	9	68
<i>лісові</i>	9	1	8
<i>орнітологічні</i>	12	3	9
Пам'ятки природи, з них:	251	8	243
<i>ботанічні</i>	145	1	144
<i>геологічні</i>	33	-	33
<i>гідрологічні</i>	46	1	45
<i>зоологічні</i>	5	1	4
<i>комплексні</i>	22	5	17
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	70	8	62
Заповідні урочища	107	-	107
Зоопарки	1	1	-
Дендропарки	2	2	-
Разом	773	48	725

Загальна площа земель природно-заповідного фонду становить 175,7 тис. га, що становить 4,02% загальної площі ПЗФ України. Щоправда, багато природоохоронних об'єктів місцевого значення існують лише на папері, тобто природоохоронний режим не виконується багатьма землекористувачами, відповідальними, згідно законодавства, за його підтримку.

Найвідомішими об'єктами в межах Середнього Придніпров'я є: Канівський заповідник, Нижньосульський та Білоозерський національні парки; дендропарки «Софіївка» та «Веселі Боковеньки»; парки пам'ятки садово-паркового мистецтва: Тальнівський, Козацький, Корсунь-Шевченківський, Соснівський, парк Декабристів та інші. На регіональному рівні вкрай важливе значення для розвитку екологічного та інших напрямків туризму мають регіональні ландшафтні парки: Трахтемирів, Світловодський та Боковеньківський ім. М.Л. Давидова.

Загалом на території Середнього Придніпров'я сформовано базову мережу природно-заповідного фонду, яка здебільшого охоплює найцінніші природні комплекси або їх ділянки. Проте, ще не всі природні комплекси та об'єкти, які потребують збереження та охорони, отримали необхідний природоохоронний статус. Загальнодержавною та регіональними програмами формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 р. та «Національною програмою екологічного оздоровлення Дніпра та поліпшення якості питної води» в межах Середнього Придніпров'я передбачалось створення кількох нових та збільшення площ існуючих національних природних парків, загальною площею близько 400 тис. га, зокрема: Черкаський Бір, Холодний Яр, Середньо-Придніпровський, Трахтемирівський, Переяслав-Хмельницький та Чорноліський парки. Державна та регіональна політика у галузі формування екологічної мережі передбачає також формування та розширення регіональних ландшафтних парків: Тимошівський, Рось, Сунківський, Світловодський, Кременчуцькі плавні, Дніпровсько-Тясминський, Шуляцький, Долина Гірського Тікича та інших об'єктів ПЗФ у межах водно-болотних угідь, лісостепових масивів, головних річок. Очікуваними наслідками поточних та планових природоохоронних заходів є доведення площі природного-заповідання в межах Середнього Придніпров'я до 10%, що є мінімальним рекомендованим показником сукупної площі природних територій з особливим режимом охорони, відповідно до стандартів Європейського Союзу.

В межах Середнього Придніпров'я спостерігається значна нерівномірність розподілу об'єктів ПЗФ по території регіону (рис. 4). А подолання цієї проблеми, в значній мірі, залежить від реалізації регіональних заходів державної екологічної політики України.

Варто зазначити, що подальший розвиток природоохоронної мережі є актуальним не лише для реалізації екологічних стратегій різного рівня та збереження біорозмаїття, а й з метою збалансування територіальної організації суспільства та галузевої структури економіки. Крім того, господарське використання таких територій, а, особливо, розвиток екологічного туризму сприятиме зайнятості місцевого населення; формуванню центрів екотуристичного обслуговування, вдосконаленню режимів використання

об'єктів рекреації в межах екологічних туристичних маршрутів; модернізації інфраструктури об'єктів природо-заповідного фонду та навколишніх територій.

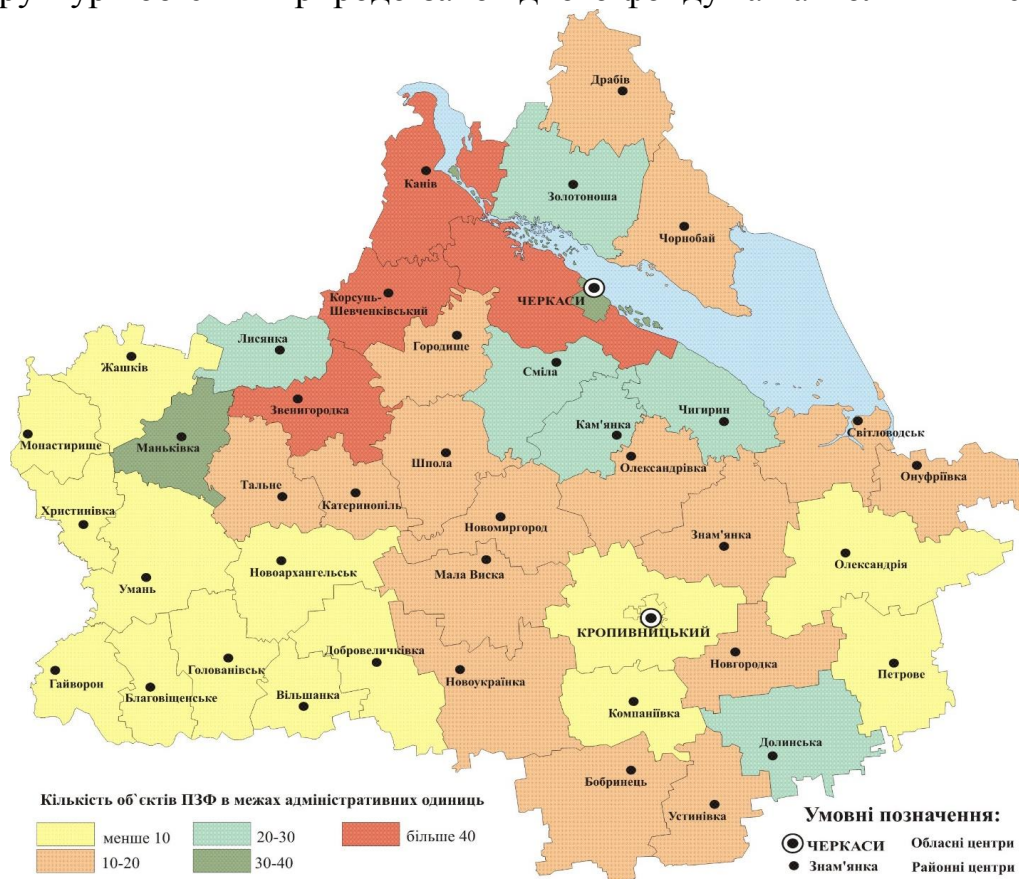

Рис. 4. Розподіл природно-заповідних об'єктів по території Середнього Придніпров'я

У багатьох об'єктів природно-заповідного фонду Середнього Придніпров'я екологічні стежки та комплексні маршрути найчастіше функціонують як освітньо-виховні з елементами науково-дослідницьких, а також розважальні, пізнавальні та спортивно-оздоровчі. Меншою мірою маршрути здатні реалізувати лікувально-профілактичні рекреаційні функції на багатьох об'єктах природно-заповідного фонду у зв'язку з особливостями їх заповідного режиму. Найкращі умови для розвитку наукового та пізнавального екотуризму мають Канівський заповідник, а також Нижньосульський і Білоозерський національні парки. Пізнавальні та розважальні цілі екотуристів в значній мірі можуть бути реалізовані в межах парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та дендропарках регіону.

Особливу роль в розвитку туристсько-рекреаційної галузі відіграють пам'ятки історії й культури як наочне свідчення таланту народу, його тисячолітньої історії. Пам'ятниками історії і культури є споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу та розвитком суспільства і держави, витвори матеріальної й духовної творчості, які мають історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Середнє Придніпров'я має значну кількість культурно-історичних пам'яток різних епох, які охоплюють період від палеоліту до наших днів. З цією

землею тісно пов'язані сторінки Трипільської культури, корені зародження волелюбного козацтва.

Тут Богдан Хмельницький творив першу незалежну Українську державу. Саме ця земля дала Україні її духовного пророка – Тараса Шевченка.

Нині в межах регіону взято під охорону держави більше 14731 нерухомої пам'ятки історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва. З них, 14614 – пам'ятки місцевого значення та 117 – національного. Найбільша кількість припадає на пам'ятки археології – 9743 одиниць та пам'ятки історії – 3738 одиниць. Також на території регіону наявні близько 1000 пам'яток архітектури та містобудування, а всі інші відносяться до пам'яток монументального та садово-паркового мистецтва.

На підставі аналізу суспільно-історичних об'єктів національного значення, було виявлено, що найвища їх щільність спостерігається у межах м. Кропивницького, Канівського, Корсунь-Шевченківського та Чигиринського районів. Значною щільністю суспільно-історичних туристичних ресурсів національного значення вирізняються також Звенигородський, Золотоніський, Кам'янський, Тальнівський, Уманський, Христинівський, Шполянський райони та м. Черкаси. Архітектурно-історичні туристичні ресурси представлено в табл. 6.

Таблиця 6 – Архітектурно-історичні туристичні ресурси національного значення Середнього Придніпров'я, станом на 2018 р.

Регіон	Кількість, од., в т.ч. :						
	пам'ятки історії та монументального мистецтва	пам'ятки архітектури, в т.ч.:			пам'ятки археології	пам'ятки садово-паркового мистецтва	Всього
		військової	культової	громадської			
Кіровоградська область	1	7	5	5	4	3	25
Черкаська область	10	3	25	19	29	8	94
Разом Середнє Придніпров'я	11	10	30	24	33	11	119

Територіальний розподіл архітектурно-історичних ресурсів за районами Середнього Придніпров'я наведено на рис. 5.

Найменша щільність суспільно-історичних пам'яток національного значення спостерігається у Городищенському, Долинському, Драбівському, Знам'янському, Катеринопільському, Кропивницькому, Лисянському, Маньківському, Новоархангельському, Новомиргородському, Олександрівському, Онуфріївському, Світловодському, Смілянському та Чорнобаївському районах. Взагалі відсутні суспільно-історичні ресурси національного значення в 13 районах Кіровоградщини та 2 районах Черкащини.

Варто зазначити, що кількісний аналіз є однобічним показником туристичної привабливості певної території, оскільки не враховує цінності того чи іншого туристичного об'єкту.

Найбільший інтерес для розвитку пізнавально-екскурсійного туризму становлять пам'ятки містобудування і архітектури, а також створені на їх основі історико-культурні заповідники (табл. 7).

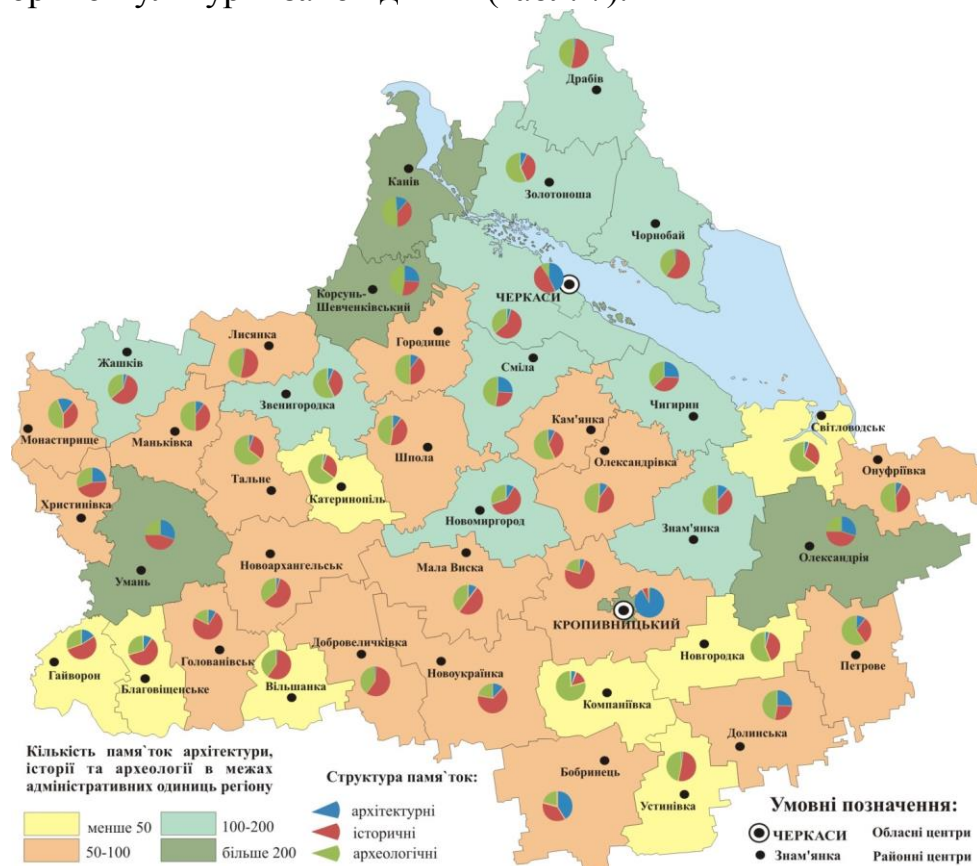

Рис. 5. Територіальна диференціація архітектурно-історичних ресурсів Середнього Придніпров'я

Таблиця 7 – Історико-культурні заповідники Середнього Придніпров'я (станом на 01.01.2018 р.)

№ з/п	Назва	Рік заснування	Розташування
1	Державний музей-заповідник І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) – хутір «Надія»	1956	Кропивницький район
2	Шевченківський національний заповідник	1989	м. Канів
3	Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів»	1994	Канівський район
4	Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник	1994	м. Корсунь-Шевченківський
5	Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»	1995	Чигиринський район
6	Кам'янський історико-культурний заповідник	1995	м. Кам'янка
7	Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура»	2003	Тальнівський район
8	Державний архітектурно-історичний заповідник "Стара Умань"	2005	м. Умань
9	Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»	2006	Звенигородський район

Різноманітність видів історико-культурної спадщини відбилася в організації таких різновидів історико-культурних заповідників, як історико-архітектурні, історико-археологічні, історико-меморіальні, садово-паркові, музеї-заповідники. На території регіону діють 9 історико-культурних заповідників, 65 державних і 500 громадських музеїв.

Значну цікавість туристів та екскурсантів викликають пам'ятки воєнної історії та військової архітектури, серед яких варто відзначити: земляні укріплення та фортеці регіону – Святої Єлизавети (1754 р.), Чигиринська (XVII ст.), Суботів та ін. Цікавими є також пам'ятки культури на Кіровоградщині – приміщення першого українського професійного драматичного театру, будинок І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого), батьківщина Сухомлинського та ін., пам'ятні місця пов'язані з життєдіяльністю чи перебуванням видатних осіб на Черкащині – Шевченка, Нечуй-Левицького, Пушкіна, Хмельницького та ін.

В останній час до мережі туристсько-екскурсійних маршрутів почали включатися монастирські комплекси, собори, церкви – пам'ятки кам'яної та дерев'яної архітектури XVI-XIX століть, які користуються популярністю не лише у місцевого населення, а й у іноземних туристів, яких стає все більше в передмістях м. Канева, с. Моринців та с. Шевченкове Звенигородського р-ну, с. Суботів Чигиринського р-ну, с. Розумівка Олександрівського району.

Серед культових пам'яток регіону на увагу туристів і паломників-християн заслуговують також найстаріший Георгіївський (Успенський) собор в м. Канів (XII ст.), Ільїнська церква в с. Суботів Чигиринського р-ну (XVII ст.), Преображенська церква Красногірського монастиря в с. Бакаївка, Золотоніського р-ну, Свято-Преображенська церква в с. Мошни, Свято-Миколаївський монастир в с. Лебедин Шполянського р-ну, Свято-Миколаївська церква в с. Думанці Черкаського р-ну, Троїцький Матронинський жіночий монастир в с. Мельники, Чигиринський р-ну, Свято-Онуфріївський монастир в с. Чубівка Черкаського р-ну, Ільїнська церква м. Новомиргород (XVIII ст.), Успенський костюл в м. Умань (XIX ст.), Грецька церква в м. Кропивницький (XIX ст.), Вознесенський собор в м. Бобринець (XIX ст.), Богоявленський монастир в с. Диківка Знам'янського р-ну, Покровський монастир в м. Олександрія та багато інших культових об'єктів.

Останніми роками масового розмаху набуло щорічне паломництво євреїв-хасидів з Ізраїлю та інших країн до Умані на могилу Раббі Нахмана (Брацлавського) – засновника релігійної течії в іудаїзмі. Досить значний пізнавальний та паломницький потенціал мають такі пам'ятки, як велика хоральна синагога (XIX ст.) в м. Кропивницькому, синагоги в м. Бобринці, м. Каневі, м. Звенигородці, м. Сміла та інших. Унікальним культовим об'єктом, що приваблює туристів, є також єдиний в Україні буддистський храм «Білий Лотос» в м. Черкаси.

З кожним роком зростає рівень залучення до рекреаційно-туристичної діяльності більш сучасних подієвих ресурсів в сфері івент-туризму, особливо це стосується фестивальної активності. Найвідомішими фестивалями Середнього Придніпров'я є: «ШЕ.Fest», «Vira Fest», «Монгольф'ерія. Квітуха країна», «Кропивницький Фест», «Вересневі самоцвіти», «Холодний Яр», «Степограй»,

«ГайдаFest», «Kavafest», «Центрально-український музейно-туристичний фестиваль», «Фестиваль Святого Миколая», «Трипільські зорі», «Дика груша», мотофестивалі «Гарасова гора» та «Дорога на Січ», а також інші подібні заходи різного спрямування і тематики, яких загалом проводиться більше 30 щороку. Така різноманітність заходів сприяє активізації внутрішньо-регіональних та зовнішніх рекреаційно-туристичних потоків, залученню максимальної кількості підприємств рекреаційного комплексу до надання всього спектру рекреаційних та супутніх послуг.

Дослідження територіальної організації туристичної індустрії та особливостей розташування її ресурсної бази дозволяє нам стверджувати, що спостерігаються їх певні функціональні відмінності в межах регіону, а наявність потужних наукових центрів та високий рівень концентрації туристичних підприємств в трьох найбільших центрах дозволяє визначити їх осередками формування протокластерів Середнього Придніпров'я (рис. 6).

Рис. 6. Територіальна структура протокластерів Середнього Придніпров'я

Досить перспективними для залучення до туристсько-рекреаційної діяльності є пам'ятки садово-паркової архітектури та палацово-паркові комплекси Середнього Придніпров'я. Найбільш атрактивними об'єктами такого спрямування є Софіївський парк в м. Умань, маєток графа Толстого в Онуфрїївці, садиба Давидових у Кам'янці (XVIII-XIX ст.), садиба Лопухіних в Корсунь-Шевченківському (80-ті роки XVIII ст.), мисливський замок у Тальному (1896-1903 рр.), садиба Абази в м. Шпола, садиба княгині Голіциної

в с. Козацькому Звенигородського району (XVIII-XIX ст.), садиба Даховського у с. Леськове Монастирищенського району, хутір «Надія» Кропивницького району, Синицький парковий комплекс у Христинівському районі, садиба Яхненків-Симириків на Платоновому хуторі в Млієві, заснована в сер. XIX ст.

Особливу увагу слід звернути на комплекси споруд змішаного призначення різного рівня збереженості, які можна об'єднати в категорію археологічних ресурсів військового, громадського чи сакрального призначення. Сучасна структура пам'яткоохоронного фонду Середнього Придніпров'я включає 31 археологічну знахідку віком до 40-45 тисяч років. Найдавніші комплексні пам'ятки, городища, кургани та поховання відносяться до бронзової, залізної доби, трипільської та черняхівської культури. Знайдено також окремі археологічні знахідки римського періоду, ранньої Візантії, скіфських та сарматських поселень. Сучасні археологічні дослідження віднайшли багато пам'яток та об'єктів, що матеріалізують складну, героїчну і трагічну середньовічну історію розвитку території – становлення Київської Русі, феодална роздробленість, панування Золотої Орди тощо. Активним залученням до рекреаційного господарства характеризуються городище на горі Василиця в межах Черкас, Канівське, Уманське, Корсунь-Шевченківське городища, трипільські поселення на території Тальнівського, Новоархангельського, Монастирищенського, Христинівського та Уманського районів.

Проведений аналіз дозволив сформулювати основні передумови формування туристського кластера Середнього Придніпров'я, а саме:

- наявність потужного природно-рекреаційного потенціалу;
- наявність туристських ресурсів, які можуть бути однаково ефективно використані для формування та розвитку таких видів туризму, як екологічний, спортивний, подієвий та пізнавальний;
- сформовані протокластери на території регіону;
- наявність достатньої інфраструктури, достатньої для здійснення туристської діяльності;
- розвинута мережа засобів розміщення в туристських центрах;
- наявність різних типів підприємств харчування, які можуть використовувати натуральні продукти шляхом їх придбання у місцевих жителів;
- наявність туристських фірм, які просувають на ринок туристичні продукти, що знаходяться в іншому туристському районі;
- домінування автомобільного та автобусного транспорту для доставки туристів на території кластера, що може зумовити кооперування підприємств для обслуговування туристів;
- здатність регіональних турфірм території приваблювати туристів.

З урахуванням вищесказаного, можемо констатувати доцільність створення регіонального кластера під умовною назвою «Кластер Середнього Придніпров'я». Для візуалізації структури кластера, побудуємо його модель, яка буде включати сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, необхідних для дієздатності та ефективності такого об'єднання. Базисом цієї

моделі обрані туристські ресурси, тому що разом з природними вони становлять основу туристської пропозиції (рис. 7).

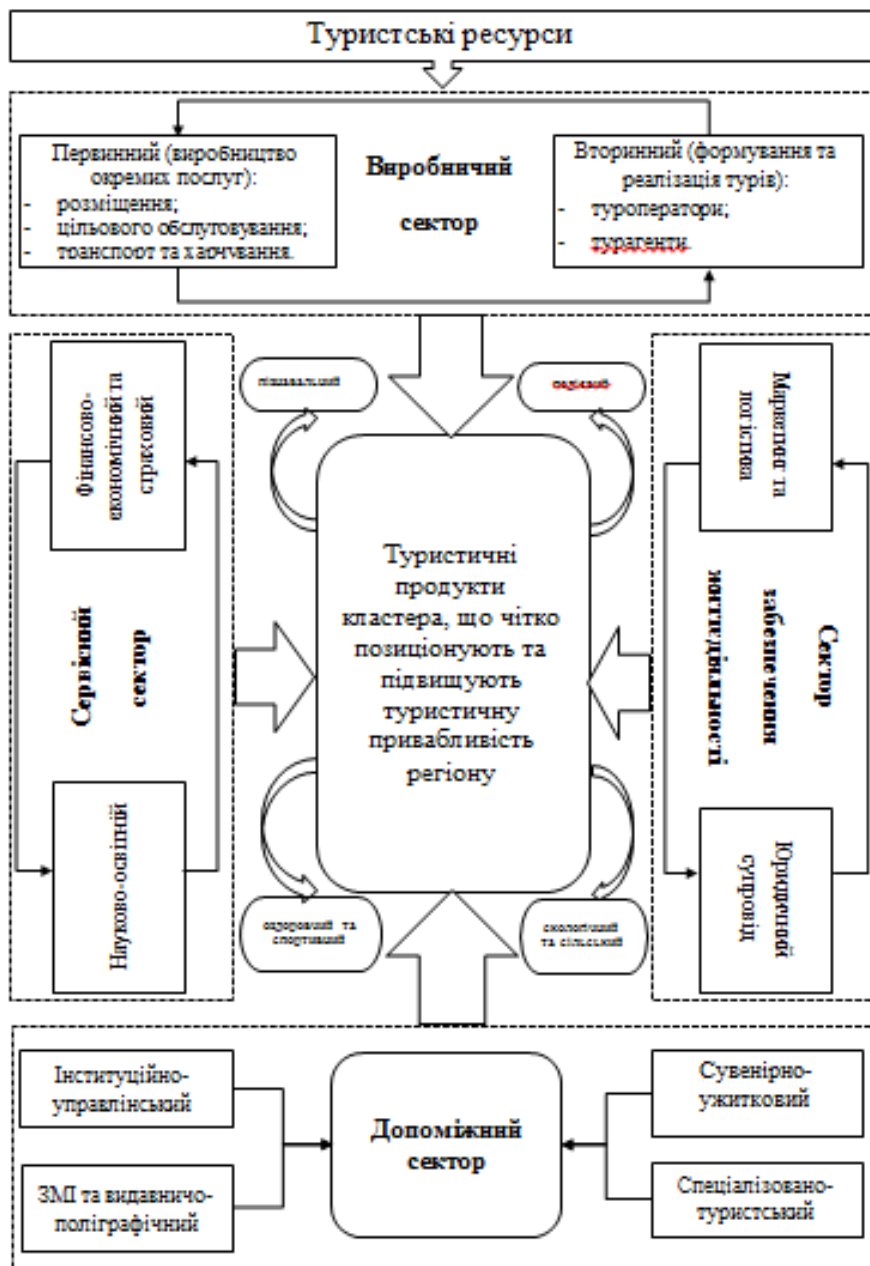

Рис. 7. Модель формування туристського кластера Середнього Придніпров'я

До складу моделі включені наступні сектори та елементи:

- виробничий сектор, до якого входять туроператорські і турагентські підприємства, які безпосередньо формують, просувають і реалізують туристичні продукти кластера; постачальники послуг, зокрема заклади розміщення, харчування, транспорту і дозвілля, а також цільового обслуговування, які віднесені нами до виробничого сектору;
- сектор забезпечення життєдіяльності, який відповідає за маркетингову та логістичну діяльність, а також юридичний супровід;
- сервісний сектор, головною метою якого є фінансово-економічне та науково-освітнє забезпечення функціонування кластеру;

– допоміжний сектор, зокрема підприємства, що обслуговують туристів в якості супутніх галузей, до яких відносяться: сувенірно-ужиткові; виробництво і продаж туристського спорядження; послуги зв'язку; будівництво; медичні послуги.

Основний туристичний продукт може бути реалізований і без участі таких підприємств, але це призведе до зниження задоволеності туристів сервісом, що пропонується.

Ядром кластеру буде сукупність спеціалізованих підприємств, діяльність яких пов'язана з виробництвом туристських послуг, які користуються попитом і позиціонують навколо себе основні елементи кластера. При цьому між ядром і учасниками кластера сформуються зв'язки, що будуть відображати особливості процесу створення туристичних послуг, які й зумовлюють міжгалузеву кооперацію і взаємодію.

Впровадження кластерної моделі розвитку туризму в регіоні Середнього Придніпров'я вимагає комплексного підходу, який передбачає як вжиття заходів щодо активізації кластеру в сфері туризму, так і використання механізму його впровадження з врахуванням існуючих регіональних особливостей.

Вважаємо, що формування кластерів доцільно здійснювати поетапно (табл. 8).

Таблиця 8 – Етапи створення туристського кластеру

Етап	Заходи	Документація
1-й етап	<i>Формування ініціативної групи</i>	Підписання протоколу намірів
	Збір маркетингової інформації	
	Збір технологічної інформації	
	Узгодження позицій учасників	
2-й етап	<i>Розробка проекту</i>	Створення концепції проекту кластера
	Визначення потреб учасників майбутнього кластеру	
	Аналіз можливостей учасників майбутнього кластеру	
	Оцінка ринкових умов	
	Джерела формування матеріальної бази кластеру	
Обґрунтування доцільності створення кластеру		
3-й етап	<i>Створення Координаційного центру кластера</i>	Підготовка і реєстрація документів
	Офіційне оформлення Координаційного центру кластера	
	Розробка Статуту кластеру	
	Проведення установчих зборів	
	Реєстрація кластеру	
	Розробка бізнес-плану кластеру	
4-й етап	<i>Початок діяльності кластеру</i>	Розробка Правил внутрішньої господарської діяльності кластеру
	Розробка складових внутрішньої господарської діяльності кластеру	
	Збільшення кількості учасників кластеру	

Характер цих зв'язків дозволить набір інструментів, застосування яких буде сприяти ефективному використанню потенціалу кластеризації та розвитку кластерних ініціатив в туристичній сфері регіону Середнього Придніпров'я.

Висновки. Базуючись на принципах економічної мотивації підприємств, туристські кластери краще, ніж інші форми організаційних утворень, дозволяють використати всі різновиди потенціалу регіону Середнього Придніпров'я. Створення туристського кластеру на території регіону дозволить вирішити важливі завдання, які стоять перед регіоном в контексті його економічного розвитку, серед яких:

- раціональне використання наявного природно-рекреаційного потенціалу регіону;

- розвиток внутрішнього і в'їзного туризму на території;

- презентація історичної, культурної та духовної спадщини регіону;

- розвиток різних видів підприємницької діяльності в туристській сфері.

Реалізація туристичного кластера на території Середнього Придніпров'я дозволить отримати наступні результати:

- підвищення конкурентоспроможності економіки регіону за рахунок зростання його туристської привабливості;

- збільшення кількості малих і середніх підприємств, які приймають участь наданні туристських і супутніх послуг;

- підвищення якості туристських та супутніх послуг за рахунок зростання конкуренції між підприємствами;

- зростання нецінової конкурентоспроможності підприємств регіону;

- розвиток інфраструктури кластеру на території регіону;

- активізація наукового та освітнього потенціалу регіону;

- формування ефективної системи підготовки кадрів для підприємств і організацій регіону;

- зростання інвестиційної привабливості регіону.

1.4. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ТУРИЗМУ*

Новітні інформаційні технології як фактор інформатизації сфери туризму. В сучасному світі все більших обертів набуває розвиток новітніх технологій та їх широке використання серед різних верств населення. Виключенням не стала Україна та Луцьк зокрема. Застосування мобільних технологій дозволяє покращити, індивідуалізувати процес здійснення туристичного супроводу та сприяє інклюзії людей з вадами зору в сучасному інформаційному суспільстві. Зважаючи на те, що з кожним роком число туристів у місті Луцьк збільшується, що безпосередньо впливає на спектр надання туристичних послуг, зростає рівень їх обслуговування, зумовлений потребами самих же гостей обласного центру Волинської області. Тому на даний час використання сучасних технологій у туристичній сфері є невід'ємною частиною її активного розвитку.

Створення нових інформаційних технологій має велике значення для розвитку суспільства. Вони активно перетворюють інші технології матеріального і нематеріального виробництва, в кінцевому підсумку формуючи новий стиль роботи, спосіб життя в цілому. Індустрія туризму ідеально пристосована для впровадження сучасних ІТ, тому за останні десятиліття зазнала значного впливу науково-технічного прогресу. Серед найважливіших досягнень сфери туризму стала її комп'ютеризація. Персональний комп'ютер, мобільні пристрої та мережа Інтернет дали змогу створювати загальнодоступну, надзвичайно інформаційно містку, та, порівняно з іншими інформаційно-технологічними системами, дешеву й швидку інформаційну інфраструктуру, їх доступність та надійність сприяли входженню у всі сфери суспільства нових інформаційних технологій.

Однією з новітніх технологій є використання електронного довідника-каталогу, до функцій якого входить вибір туристичного продукту, автоматизованих агентств, оформлення замовлення. З плином часу та розвитку ІТ технологій на мобільних пристроях, звичайний турист все більше має можливості самостійно пізнавати світ.

Стрімкий розвиток туристичної галузі згенерував потребу розроблення сучасних інформаційних технологій, що спрямовані на підвищення рівня надання туристичних послуг. Використання інформаційних технологій у галузі туризму на даний час зосереджується в туристичних фірмах, екскурсійних бюро, страхових та транспортних компаніях, готелях, а також під час надання послуг окремим туристам та туристичним групам¹.

За призначенням інформаційні технології в галузі туризму поділяються на наступні класи:

– *інформаційні технології для туристичних організацій* – це туристичні інформаційні технології, що спрямовані на розвиток та підвищення

* Автори Кабак В.В., Подоляк В.М.

¹ Глебова А.О. Інноваційні технології в туризмі // Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – № 2 (8) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/glebova2.htm

конкурентоспроможності туристичної організації шляхом покращення рівня надання нею туристичних послуг;

– *інформаційні технології для туристів* – це технології, призначені для формування туристичних продуктів, які надають інформаційну підтримку туристу на всіх етапах подорожі;

– *інформаційні технології для туристичних напрямків* – це технології, що використовуються для формування туристичних продуктів, спрямованих на підвищення рівня привабливості туристичного напрямку з погляду екології, рівня надання послуг у сфері проживання та харчування, транспортної системи та інформаційної підтримки туриста².

До класу систем супроводу подорожі (in-Trip systems) відносяться системи, які надають туристу певний спектр послуг під час здійснення ним подорожі. Для більшості таких систем необхідною є інформація щодо поточного розташування користувача³.

Програми-гіди – це підклас систем супроводу подорожі. Вони допомагають користувачеві формувати екскурсійну програму на основі інформації про цільові пункти для певного маршруту, замінюючи людину-гіда. Відповідна інформація в системі може подаватися у вигляді статичних зображень, тексту, аудіо- та відеоформатах⁴.

У сучасному суспільстві серед систем супроводу подорожі набули популярності так звані ігрові туристичні системи. Ігровий туризм – це різновид туризму, в якому туристи-учасники, яких зазвичай називають гравцями, керують відповідними ресурсами, заданими з використанням ігрових символів, з метою досягнення ігрової мети. Лейтмотивом ігрового туризму є діяльність з розважальною, а в окремих випадках і навчальною метою².

Ігрові туристичні системи – це системи, що формують завдання користувачеві, які необхідно виконати в процесі подорожі, або під час ознайомлення з певним туристичним об'єктом. У разі їх виконання туристом система надає інформацію щодо його місця перебування. При цьому інформація подається в цікавій та розважальній формі.

Туристичні довідкові інформаційні системи – це системи, які надають користувачеві детальну вичерпну інформацію за різними туристичними напрямками. Зазвичай вони застосовуються на етапі планування подорожі, коли потенційний турист збирає та аналізує дані про місця, які доцільно відвідати під час подорожі. При цьому інформацію можна подавати користувачеві у вигляді тексту, відео- та аудіофайлів та статичних зображень⁵.

² Артеменко О. І. Інформаційні технології в галузі туризму. Аналіз застосувань та результатів досліджень / О. І. Артеменко, В. В. Пасічник, В. В. Єгорова // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Інформаційні системи та мережі. – 2015. – № 814. – С. 3-22.

³ В'їзний туризм // Все о туризме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/vt5-1.htm.

⁴ Adil Khan Automatic tour guide system/ Adil Khan, Ashwin Patil, Suryakant Mane, Prof. Ranjana .M. Kedar // International Journal of Scientific & Engineering Research. – Volume 4. Issue 6. – 2013. – Access mode: <http://www.ijser.org/paper/AUTOMATIC-TOUR-GUIDESYSTEM.html>

⁵ Tourist information system terms of use // Visitestonia.com. – Access mode: <https://www.visitestonia.com/en/additional-navigation/estonian-tourist-board/tourist-information-system-terms-of-use>

Зміни в наданні туристичних послуг вплинули на процес їх інформатизації, яка відбулась в суспільстві та змінила характер та методи ведення туристичного бізнесу. Інформаційні системи туристичної сфери починають розглядати як необхідний засіб забезпечення технологічного процесу, моделювання, моніторингу і прогнозування екологічних, економічних та інноваційних процесів на підприємствах туристичної галузі. Саме тому для швидкого і безпомилкового контролю, повноцінного аналізу існуючої ситуації, швидкості і повноти обслуговування клієнта неминучим і незамінним стає впровадження автоматизованих систем управління (АСУ)³.

В умовах жорсткої конкуренції і ринкової економіки жодна успішна туристична фірма не може повноцінно розвиватися й ефективно просуватися без сучасних засобів АСУ. Їх цінність провідні науковці даної сфери схильні розглядати у двох площинах: у процесах, які автоматизуються; у даних, які акумулюються під час роботи [5]. Подамо узагальнену характеристику кожної з цих систем. Насамперед потрібно відмітити, що процес автоматизації функціонування систем дозволяє активувати виконання щоденних завдань персоналу і керівництва туристичної фірми. Завдяки цьому досягається взаємозв'язок між різними службами фірми, що значною мірою підвищує ефективність праці та дозволяє позбавитися значної кількості суттєвих помилок, отриманих під час створення туристичного продукту (послуги), а керівництво одержує ключовий інструмент контролю розвитку туристичного ресурсу і фінансових потоків. В свою чергу, можливості зловживань персоналу скорочуються до мінімуму. Також завдяки використанню автоматизованих систем туристична фірма стає більш керованою. Однак, крім функцій керування, системи пропонують додаткові можливості, що забезпечують цілеспрямоване підвищення рівня сервісу для клієнтів. Система дозволяє враховувати різноманітні побажання і переваги споживача послуг, зберігає дані по кожному клієнту, що користувався послугами туристичної фірми, а процес надання послуг стає безпроблемним для нього³.

Особливостями впровадження автоматизованих систем управління є автоматизація процесів планування, обліку і управління основними напрямками діяльності туристичного агентства (чи фірми). Тому загалом їх можна розглядати як інтегровану сукупність таких підсистем, як управління фінансами, матеріальними потоками, обслуговуванням, персоналом, збутом, маркетингом, аналізом фінансових потоків, оборотними коштами туристичного агентства (чи фірми) тощо.

Інформаційні технології управління з'явилися у світовій індустрії давно, на українському ринку – присутні відносно недавно. Для більшості фірм України, які займаються туристичною діяльністю, впровадження АСУ є необхідним, критично важливим для успішного розвитку бізнесу. Як в усьому світі, так і в Україні їх використання стає засобом конкурентної боротьби туроператорів. Тому українська туристична індустрія сьогодні переживає етап масштабної переорієнтації з паперово-ручного методу роботи на застосування автоматизованих систем управління³.

Наукові пошуки щодо використання новітніх інформаційних технологій у діяльності підприємств туристичної сфери та туризмі в цілому здійснювали: С. Арімов, П. Бурцев, О. Губанова, А. Демаш, І. Зорін, Ю. Миронов, Н. Морозова, М. Окороков, М. Робсон, Ф. Уллах, М. Хайдеггер, Л. Шульгіна та ін.¹.

Проблеми взаємодії сліпих з сучасним середовищем, особливості адаптації, особистісного їх розвитку розглядали у своїх працях М. Земцова, Є. Синьова, О. Литвак, В. Єрмаков, Б. Коваленко, Ю. Кулагін, А. Суславичус, Т. Свиридюк та інші.

Однак, дослідженню застосування інформаційних технологій в сфері туристичного супроводу людей з вадами зору присвячені зазвичай лише наукові статті або окремі розділи монографій.

Серед провідних університетів, що активно займаються проблематикою застосування інформаційних технологій в сфері туризму, виділяють: університет Борнмут (Англія), університет Лугано (Швейцарія), університет центральної Швеції, університет центральної Флориди (США)².

Інформаційно-комунікаційні технології для туристичної сфери досліджують науковці Лабораторії електронного туризму (е-туризм) в університеті Борнмут [14]. На даний час Лабораторія разом з Національною прибережною академією туризму займається проблемою «розумного визначення» пунктів призначення (Smart Destinations) та формування маршрутів. В основу покладено концепт «розумного міста» (Smart Sity). У роботах дослідників пропонується вирішувати проблему розумного визначення пунктів призначення шляхом впровадження та концептуалізації парадигми набуття нового досвіду на базі технології Enhanced Destination.

Дослідженнями у сфері інформаційних технологій навчання та оцінювання майбутніх спеціалістів у сфері туризму займаються науковці у науково-дослідній лабораторії факультету Комунікаційних наук в Університеті Лугано². Вони розробили користувацьку методологію MiLE+ та користувацьку систему для eTourism, призначену для сайту організації туристичного менеджменту. Система складається з бібліотеки сценаріїв використання профілів користувачів, їх цілей, а також користувацьких завдань та евристик для їх оцінки.

Науковці університету центральної Швеції «Інститут досліджень європейського туризму» (ETUOR) розробили інформаційну Інтернет-систему менеджменту туристичного напрямку, яка використовує технологію опрацювання даних про туристичні напрямки (knowledge destination framework). У зазначеному Інституті також розробляють рекомендаційні системи та програми-гіді для туристів та туристичних компаній².

Дослідження ETUOR здійснювалось в основному на трьох взаємопов'язаних галузях:

– накопичення знань і використання їх у методах інтелектуального бізнесу;

– концептуалізація, реалізація та оцінка впливу прототипів інформаційних і комунікаційних технологій для забезпечення та підтримки подорожей і туризму;

– дослідження ринку та маркетинг у сфері подорожей і туризму.

Запропонована технологія зосереджена на клієнтській частині веб-орієнтованої базованої інфраструктури, що створює хороші умови для збору інформації, створення та розповсюдження відповідних знань, сприяючи, повномасштабному внутрішньому, або міжфірмовому обміну отриманими під час дослідницької діяльності знаннями.

В Університеті центральної Флориди дослідники намагалися застосувати ICTRT-моделі, запропонованої Лі і Ван в контексті США і оцінити ефективність сайтів маркетингових туристичних організацій за їх функціональністю. На базі отриманих коефіцієнтів було розраховано конкурентоспроможність 50 сайтів Державної служби туризму США⁶.

Значного поширення в сучасному суспільстві набули дослідження в галузі інформаційних, рекомендаційних систем, та системи підтримки прийняття рішення для туристів. Однією з таких систем є MobiAR – де AR (доповнення реальності) платформа, що надає інформацію про події, які відбулися в місці розташування користувача, а також надає доступ до інформації, необхідної під час планування маршрутів у місті².

Ще однією достатньо відомою в професійних колах організацією в галузі електронного туризму є SICtourgune (Іспанія). Найперспективнішими проектами організації є knowTOUR, SmarTUR, ToT, CLOUD Destination.

Метою проекту knowTOUR є розробка методів збору та аналізу даних, щоб розширити розуміння такого явища, як туризм. У проект входить використання існуючих та розроблення нових технологій та інструментів для реалізації нового концептуального підходу в сфері туризму.

Проект SMARTUR був сформований з метою поширення явища мобільності як соціального та технологічного феномена. У межах проекту координуються і доповнюються дослідження, що зосереджені на трьох напрямках [26]: визначення основних туристичних напрямів; «розумні туристичні напрямки»; удосконалення методів управління і забезпечення ефективнішого використання даних у галузі туризму.

ToT позиціонується розробниками як інформаційна платформа для інфраструктури туристичного міста майбутнього².

Проект CLOUD Destination створений для забезпечення бізнесу і туристичних рішень протягом всього життєвого циклу туриста, тим самим сприяючи розвитку інтелектуальних туристичних напрямків.

Засоби мобільних технологій в туризмі. У сучасному світі все більшого поширення набувають пристрої на базі мобільних платформ. Це зумовлено потребою сучасної молодшої людини бути постійно на зв'язку. На

⁶ Li X. Is official State Tourism Website Effective? A Functional Perspective / Xu Li, Youcheng Wang . – Access mode: http://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1267&context=gradconf_hospitality

програмно-апаратній базі сучасних смартфонів реалізується безліч додаткових можливостей. На даний час наявність в смартфоні GPS-модуля – звична справа. За допомогою нього можна легко орієнтуватися як у великих, так і у малих містах, а пошук по Google-картах допомагає швидко знаходити необхідне місце або ж здійснити підказку, які маршрутні таксі проходять через потрібну нам локацію³.

Мобільний телефон є одним з найпопулярніших гаджет-трендів на сьогодні у туризмі. Мандрівники обов'язково беруть з собою смартфони на час подорожі та відпочинку. Дідзісом Спрудс, стверджує, що щораз більша кількість користувачів відвідують сайт *Latvia.travel* за допомогою мобільного пристрою. Це підтверджує необхідність забезпечення мандрівників мобільними додатками, які можуть сприяти їх комфортному перебуванню у відповідному пункті призначення. Тор Річард Ісаксен і його команда розробила сайт туристичного маршруту Санкт-Олаф (Норвегія) що містить он-лайн інструменти планування подорожі, які допомагають користувачам формувати маршрути своїх подорожей, що можуть бути надіслані в додаток смартфону, а потім можуть використовуватись на території Норвегії. Додаток для смартфону містить об'єднану інформацію, з веб-сайта, а також має можливість передавати зображення у відповідний блог сайту. Окрім того, мобільний додаток наділений корисними функціями для мандрівників: можливість дзвінка в аварійно-рятувальну службу з передачею інформації про місце перебування; обмін досвідом тощо⁷.

Фахівцями The Digital Tourism Think Tank був розроблений мобільний додаток *Visit Greenland's*, що надає доступ до карт місцевості двох з найвизначніших маршрутів регіону Гренландії в автономному режимі².

Незважаючи на те, що темпи впровадження та використання мобільних технологій зростають в геометричній прогресії, порівняльні показники їх використання в сфері подорожей і туризму є доволі помірними. В інституті досліджень європейського туризму розроблено *innsbruck.mobile* – мобільний туристичний путівник для гостей міста Інсбрук. Система дає змогу екстрагувати докладнішу інформацію про визначні пам'ятки, житло, події, ресторани та прогнози погоди, а також надає рекомендації для відповідних категорій відвідувачів з використанням служби коротких повідомлень. Персоналізація доступу до інформації і фільтрація змісту відповідно до особливостей користувачів була ключовою вимогою при створенні системи – особливо це є актуальним в контексті надання мобільних послуг у форматах з обмеженими можливостями відображення даних. Система використовує методи спільної рекомендації, що дозволяє врахувати в якості інформаційних джерел зворотний зв'язок з користувачами, для підвищення точності при низькому рівні достовірності даних².

На даний час все більше людей для здійснення туристичних подорожей використовують мобільні додатки, та все менше працюють із звичайними

⁷ St.Olav's Way. The Pilgrim Paths to Trondheim // Digital tourism Think Tank. – Access mode: <http://thinkdigital.travel/wp-content/uploads/2013/01/Interactive-and-mobile-Digitising-the-cultural-route-of-St-Olav-Ways-Thor-Richard-Isaksen-Isaksen-Kommunikasjon.pdf>.

паперовими картами. Практично кожен турист має смартфон чи планшет. Найбільш доступними по ціні та найпопулярнішими серед людей з вадами зору є мобільні пристрої під управлінням ОС Android. Даний факт був ключовим при виборі платформи для розробки інформаційно-довідкової системи.

Подорож для людей з вадами зору незнайомим містом – це справжнє випробування. Звичайний турист (не сліпий), який вперше відвідав будь яке незнайоме йому місто, має можливість повноцінно пізнати та отримати задоволення від екскурсії, використовуючи цілу сукупність додаткових засобів супроводу екскурсій, які, в більшості випадків, не адаптовані для людей з особливими потребами. Саме тому інвалідам по зору в нагоді стане розроблений мобільний додаток «Lutsk Tourist», розроблений в Луцькому НТУ, що реалізований під платформу ОС Android та допоможе вирішити проблеми здійснення туристичного супроводу обласним центром Волинської області. Функціональна схема розробленої інформаційно-довідкової системи «Lutsk Tourist», в якій відображена сутнісна характеристика способів керування ключовими компонентами програмного засобу та реалізованих в ньому функцій, зображена на рисунку 1.

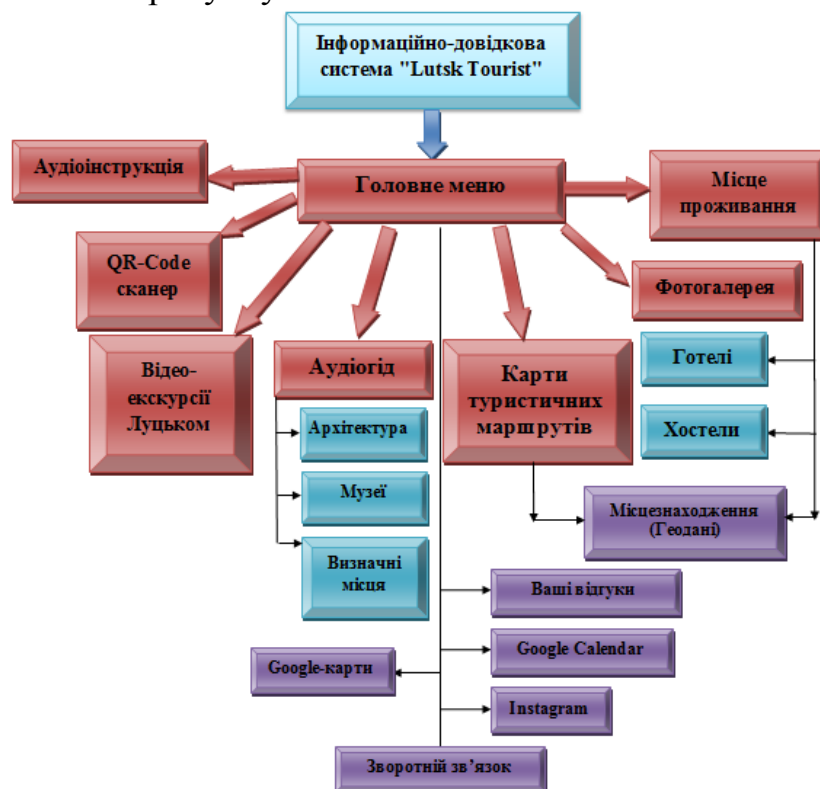

Рисунок 1. Функціональна схема роботи об'єкта проектування

Головним блоком мобільного програмного продукту є «Інформаційно-довідкова система «Lutsk Tourist». Це файл *LutskTourist.apk* для запуску розробленого мобільного додатку. Блок «Головне меню» розбивається на наступні структурні елементи (під-блоки): «Аудіоінструкція», «Аудіогід», «Місце проживання», «Карты туристичних маршрутів», «Відеоекскурсії Луцьком», «Фотогалерея», «QR-Code сканер». В пункті «Аудіоінструкція» міститься інформація (аудіозапис) про особливості роботи людей з вадами зору

в інформаційно-довідковій системі. В пункті «Аудіогід» подані аудіозаписи про основні визначні місця обласного центру Волинської області. У процесі проведення екскурсії люди з вадами зору, прибувши у відповідне місце туристичного маршруту, можуть прослухати коротку історичну довідку про місце їх перебування та предмети, що їх оточують. Луцьк визнано одним із найкомфортніших міст України для людей з особливими потребами. Біля багатьох пам'яток архітектури розміщені QR-Code, які можуть «перенести» користувача мобільного пристрою на Інтернет-ресурс з інформацією про даний історичний об'єкт. Люди з вадами зору (які, є не тотально сліпими), можуть підійти із власним смартфоном чи планшетом, запустити «QR-Code сканер» інформаційно-довідкової системи і дізнатися всю необхідну інформацію про історичний об'єкт м. Луцьк. Для обрання туристичного маршруту можна звернутись до відповідного пункту інформаційно-довідкової системи «Карти туристичних маршрутів» та обрати місце, куди хочемо відправитись на екскурсію. При цьому аудіогід запропонує найкоротший маршрут від місця Вашого розташування (за геоданими системи GPS) до історичного об'єкта. Аналогічним чином люди з вадами зору можуть знайти місце для ночівлі, обравши, за потреби, готель чи хостел у пункті меню «Місце проживання». Інформаційно-довідкова система орієнтована також на звичайних туристів, які бажають здійснити поїздку до обласного центру Волинської області. Тому пункти «Відеоекскурсії Луцьком» та «Фотогалерея» допоможуть ним переглянути мультимедійний контент про визначні місця міста Луцька перед поїздкою та заздалегідь обрати ті, які вони хочуть відвідати, залежно від часу перебування в обласному центрі. Запланувати відповідну подію можна, звернувшись до пункту «Google Calendar». В інформаційно-довідковій системі є засоби здійснення зворотного зв'язку (для отримання довідки від розробників програми), а також місце, де користувачі можуть залишити власний відгук про програмний продукт.

Розглянемо особливості роботи з розробленим мобільним додатком. Як було відмічено під час опису функціональної схеми програмного продукту, на головній сторінці додатку «Lutsk Tourist» розміщено та такі елементи: «Фото», «MapLutskTourist», «Онлайн камера», «Відео про Луцьк», «Аудіогід», «Готелі, хостели», «Qr-code Сканер», «Інструкція», «Контактні дані» та додаткові в сайдбарі: «Google Calendar», «Instagram», «Ваші відгуки» (рис. 2).

Рисунок 2. Інтерфейс інформаційно-довідкової системи

Перед початком роботи з програмним продуктом, потрібно звернутись до пункту «Інструкція» та, прослухавши інформацію аудіозапису, дізнатись як користуватись інформаційно-довідковою системою. У якості звукового супроводу по пунктам програми використовується TalkBack – це служба спеціальних можливостей, яка допомагає людям із вадами зору взаємодіяти з пристроями на базі Android.

Однією з ключових в мобільному додатку є карта туристичних маршрутів – «MapLutskTourist». Перед здійсненням переходу на відповідний пункт програми нам потрібно увімкнути GPS, після чого на екрані монітора на Google-карті з'явиться місце розташування туриста. Після цього в програмі можна вибрати в списку маршрутів місце, куди Ви хочете здійснити подорож (рис. 3). Наступний рисунок демонструє можливість здійснення туристичної подорожі від вул. Потебні, 56 до замку Любарта:

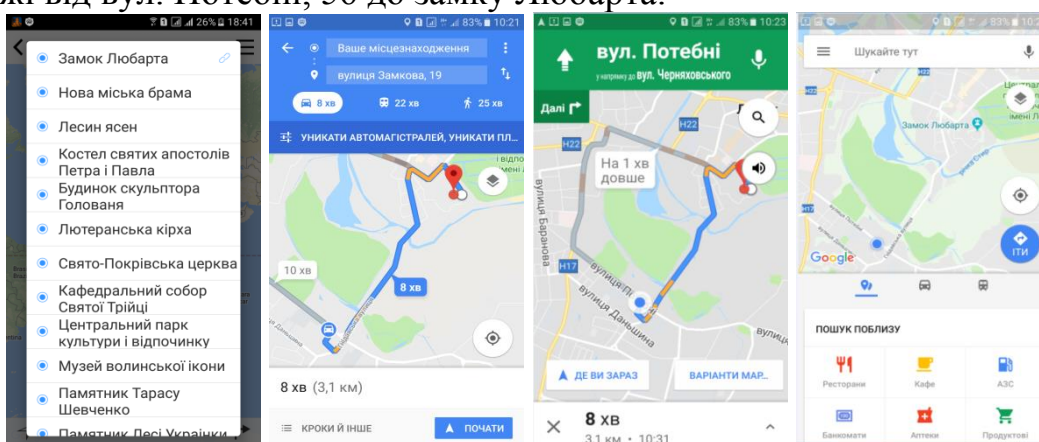

Рисунок 3. Меню категорій «MapLutskTourist»

За допомогою клавіші «Qr-Code Сканер» легко можна відсканувати Qr-Code, розташовані на території замку та в його межах і отримати потрібну інформацію про туристичні об'єкти в он-лайн режимі.

У категорії «Онлайн камера» можна переглядати пряму трансляцію з центральної площі міста Луцька.

Наступна опція програми, яку розглянемо – «Аудіогід». При натисненні на відповідному пункті меню виводиться список аудіозаписів про основні туристичні місця Луцька, які людина з вадами зору може прослухати (рис. 4).

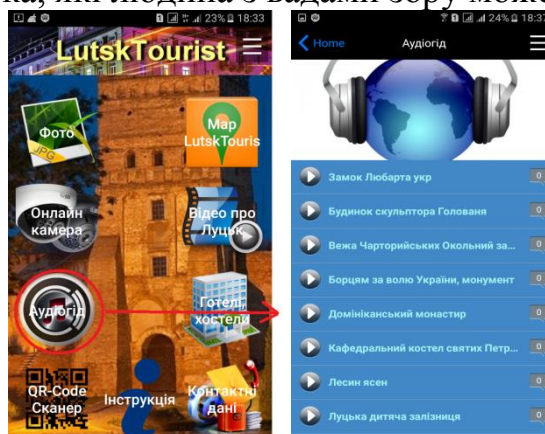

Рисунок 4. Кнопка «Аудіогід»

Під час переходу на опцію меню «Готелі, хостели», нам також необхідно увімкнути GPS, так як на головному екрані буде виводитись місце розташування туриста на карті з точністю до 10 м. На рисунку 5 подано послідовність дій при виборі маршруту від вул. Потебні, 56 до готелю «Світязь» (вул. Набережна, 4):

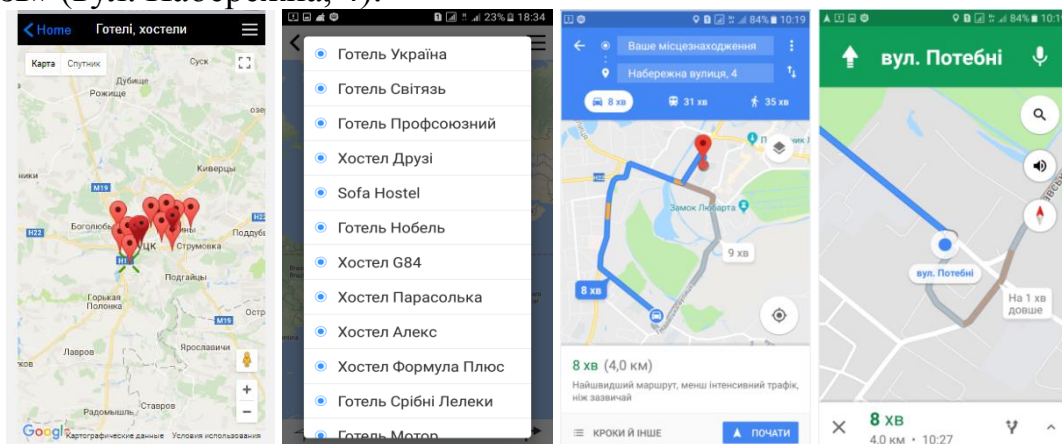

Рисунок 5. Клавіша «Готелі, хостели»

Як було вказано у попередньому пункті інформаційно-довідкова система орієнтована також на звичайних туристів, які бажають здійснити поїздку до обласного центру Волинської області. Тому в ній присутні пункти «Відео про Луцьк» та «Фото», які допоможуть ним переглянути мультимедійний контент про визначні місця міста Луцька та обрати маршрут, що їх зацікавив (рис. 6).

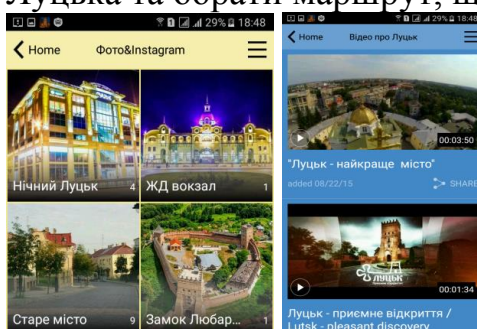

Рисунок 6. Меню категорій «Відео про Луцьк» та «Фото»

В даний момент існує декілька програм, які подібні за функціональним призначенням до розробленої інформаційно-довідкової системи (ІДС) «Lutsk Tourist»: Я-екскурсовод, Azbo Audio та Field Trip.

«Я-Екскурсовод» – це мобільний додаток, в якому відображені детальні та продумані екскурсії російською мовою, які дозволять самостійно відкрити для себе нові міста без будь-яких гідів або екскурсоводів (рис. 7). Даний додаток працює на мобільному пристрої під управлінням iOS¹.

До переваг мобільного додатку відносять: безліч докладних маршрутів; компас і можливість працювати без підключення до Інтернету; можливість створення власного маршруту. Серед недоліків виділяють наступні: ОСМ-карти, зовнішній вигляд яких залишає бажати кращого; лише одна фотографія для кожного туристичного місця.

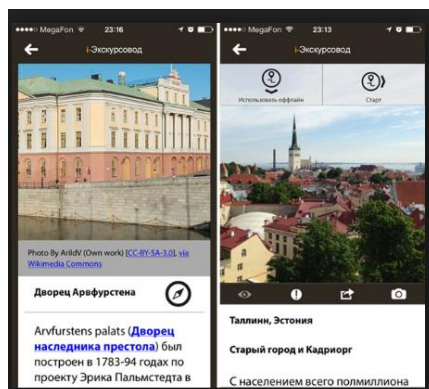

Рисунок 7. Програма «Я-Екскурсовод»

«Azbo Audio» – це путівник і аудіогід який забезпечує туриста супроводом по всіх вибраних пам'ятках, розповідаючи історію місць, перекази і цікаві факти. Інформація для екскурсій збирається розробниками детально, з залученням місцевих сертифікованих гідів, тому електронна екскурсія не відрізнятиметься від прогулянки із справжнім гідом (рис. 8). На відміну від людини, електронний гід Azbo Audio ніколи не втомиться, не забуде згадати щось цікаве або прийде на екскурсію в поганому настрої⁸.

Рисунок 8. Програма Azbo Audio

До переваг програмного продукту відносять: наявність значної кількості екскурсійних маршрутів; можливість самостійного планування екскурсій; наявність міток на найпопулярніших місцях здійснення туристичних подорожей (у вигляді зірочок); вичерпна інформація про визначні пам'ятки; аудіоконтент підготовлений професійними дикторами і гідями; зручний інтерфейс; доступність частини екскурсій у безкоштовному доступі; платні екскурсії мають доступну ціну; додаток регулярно оновлюється. Основним недоліком програми є скромний список доступних міст та туристичних маршрутів⁸.

«Field Trip» – програмний додаток, що розроблений компанією Google та використовується на пристроях Google Glass (рис. 9). Цей додаток запускається за допомогою голосової команди «Ok, Google, explore nearby». Після запуску додатку користувач буде отримувати на дисплей інформацію про

⁸ Azbo Audio // Digital Tourism. – Access mode: <https://azboguide.com/en/>.

визначні пам'ятки або інші об'єкти інфраструктури (магазини, кафе, заправки), які потрапили в поле його зору⁹.

Рисунок 9. Програма «Field Trip»

У таблиці 1 наведено основні переваги та недоліки програм-аналогів в порівнянні з програмою, яка буде розроблятися.

Таблиця 1 – Порівняльна таблиця програм-аналогів з Lutsk Tourist

Характеристика	Lutsk Tourist	Я-Екскурсовод	Azbo Audio	Field Trip
Можливість прокладання маршруту між двома точками	+	+	+	+
Формування туристичних маршрутів	+	+	+	+
Синтез тексту в мову	+	-	+	-
Фільтрування по типах туристичних місць (ресторани, музеї, готелі, історичні місця ...)	+	-	-	-
Вибір типу маршруту (авто, вело, пішки)	+	+	+	+
Кешування даних	+	+	+	+
Наявність платної версії	-	+	+	-
Наявність англійського інтерфейсу	-	-	+	+
Наявність туристичних точок міста Луцька	+	-	-	-

Основний недолік описаних вище програм полягає в тому, що жодна з них не підходить для здійснення процесу забезпечення туристичного супроводу містом Луцьк людей з вадами зору. Тому по суті можна стверджувати, що стовідсоткових програм-аналогів для туристів, які приїхали до Луцька з вадами зору не існує.

⁹ Field Trip // Digital Tourism. – Access mode: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.nianticproject.scout&hl=ru>

Методологічні аспекти оцінки інформаційних систем туристичної сфери. Вітчизняними та зарубіжними вченими розроблено декілька груп методів оцінки інформаційних систем (ІС). Кожному з них притаманні певні переваги, недоліки, особливості застосування, обсяг необхідних вихідних даних, рівень обґрунтованості, достовірності наданих користувачеві результатів. При цьому загально визнаним є поділ всіх методів на якісні, фінансові та ймовірнісні. Якісні методи оцінки передбачають порівняння різних складових ефекту від використання ІС, які не піддаються кількісній оцінці. Фінансові методи використовують традиційні підходи до фінансового розрахунку економічної ефективності. Ймовірнісні методи використовують статистичні та математичні моделі, що дозволяють оцінити ймовірність виникнення ризику. Кожна з цих груп має як сильні, так і слабкі сторони, і її застосування є доцільним у відповідних умовах з урахуванням поставлених завдань, наявних ресурсів, вимог до одержуваних рішень¹⁰.

При проектуванні інформаційної системи характерними є такі завдання.

- синтез структури системи;
- вибір оптимального варіанта побудови системи зі скінченної кількості заданих елементів;
- вибір оптимальних значень параметрів системи.

Кожне з цих завдань зазвичай вирішується поєднанням математичних і евристичних методів шляхом використання критеріїв ефективності системи. Під технічною ефективністю в більшості випадків розуміється ступінь пристосованості засобів інформаційної техніки до виконання поставлених завдань. Вибір конкретних критеріїв ефективності залежить від призначення системи і вимог, що висувуються до неї¹¹.

У сфері оцінки якості інформаційних систем одним з найбільш важливих є стандарт ISO/IEC 9126-1. У ньому наведено п'ять критеріїв, що стосуються також і програм навчального призначення: функціональність; надійність; ефективність; наявність зручного супроводу; здатність до транспортування до інших систем, програмного оточення.

Як показують дослідження І. Антошина, І. Вострокнутова, В. Домрачева, І. Роберта, І. Ретинської, оцінювання якості ІС автори пропонують здійснювати за чотирма напрямками, серед яких: психолого-педагогічні показники, з якими тісно пов'язана група змістовно-методичних показників, а також дизайн-ергономічні та техніко-технологічні показники якості ІС. Будь-які ІС і умови їх функціонування характеризуються певною сукупністю параметрів. На різних етапах аналізу, синтезу, виробництва й експлуатації необхідні різні засоби їх опису і, відповідно, використовуються різні групи параметрів, що називаються параметричними базисами. Їх можна класифікувати за такими основними ознаками:

- відношення до даних ІС, що може бути безпосереднім або непрямим;

¹⁰ Антошина І.В. Основні тенденції оцінювання якості програмних засобів / І.В.Антошина, В.Г. Домрачов // Наук. журн. Якість, Інновації, Освіта. – К., 2004. – №1. – С. 70–75.

¹¹ Дорохов О. В. Критерії та методи оцінки ефективності інформаційних систем / О. В. Дорохов // Системи обробки інформації. – 2010. – № 1. – С. 219-222

- характер відображуваних функціональних і вартісних властивостей;
- за ступенем важливості параметрів. Ці параметри поділяються на домінуючі і не домінуючі, другорядні для заданих умов експлуатації;
- за ступенем комплексності відображення якості. Ці параметри можна розділити на внутрішні, зовнішні та узагальнені;
- за наявністю (або відсутністю) зв'язку між числовими значеннями параметрів і якістю ІС;
- за характером взаємозв'язку (якщо такий існує) числових значень параметрів із якістю ІС;
- за властивістю параметрів, коли вони поділяються на скалярні і векторні. Параметр називається векторним, якщо його можна подати у вигляді сукупності компонентів, кожен із яких у свою чергу є параметром групи одного виду: внутрішнім, зовнішнім, узагальненим. Параметри, які не можна розкласти на складові компоненти, відносять до скалярних¹².

До параметрів ефективності ІС відносять кількісні та якісні характеристики цих систем з точки зору виконання технологічних операцій і вимог до вхідної та вихідної інформації. Такими характеристиками систем є:

- пропускна здатність, що визначається швидкістю виконання обчислювальних робіт і робіт з введення та виведення інформації;
- продуктивність, яка залежить від трудомісткості роботи із розроблюваною ІС;
- точність, що визначається величиною та кількістю помилок, які виникають при обробці інформації;
- надійність – можливість контролю і самоперевірки;
- принцип організації інформаційних потоків і масивів;
- часовий режим роботи системи – регулярність, безперервність або періодичність видачі інформації.
- гнучкість – здатність системи переналаштовуватись на вирішення нових задач, її пристосовуваність до розподілу обчислювальних робіт¹¹.

Деякі з розглянутих параметрів оцінювання якості ІС передбачають постановку педагогічного експерименту. Оскільки, педагогічний експеримент в тій чи іншій мірі, але все-таки є експериментом над живими людьми, то йому має передувати попередній розгляд системи експертами, і проведення його випробування і лише потім проведення експерименту.

Під час дослідження техніко-технологічних особливостей ефективності інформаційно-довідкової системи «Lutsk Tourist» було здійснено опитування студентів 3 курсу спеціальності «Туризм», як майбутніх користувачів мобільного додатку під час проведення екскурсій містом Луцьк. У таблиці 2 наведено результати аналізу визначених однопараметричних критеріїв відповідно до їх показників.

Як видно з таблиці, усі розглянуті критерії забезпечують розв'язання задач техніко-економічного аналізу та забезпечують процес здійснення

¹² Недашківський О.М. Планування та проектування інформаційних систем. – Київ, 2014. – 215 с...

прогнозування ефективності й урахування індивідуальних вимог студентів. Більшість із критеріїв не мають цілком певних і обґрунтованих меж, що властиво всім однопараметричним критеріям ефективності.

Таблиця 2 – Результати аналізу однопараметричних критеріїв

Номер критерію	Показність	Чисельність	Межа	Конкретність	Простота	Універсальність	Оптимальність	Індивідуальність	Прогноз	Комплексність	Сумарна оцінка
1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	0	7
2	0	1	0	1	1	1	1	0	1	0	6
3	0	1	0	1	1	1	1	0	1	0	7
4	1	1	0	1	1	0	1	0	1	0	6
5	0	1	1	0	1	1	1	0	1	0	6
6	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	8

У процесі здійснення дослідницької діяльності нами було встановлено найхарактерніші багатопараметричні критерії ефективності інформаційно-довідкової системи (ІДС) та використано для встановлення ефективності ІДС «Lutsk Tourist». У таблиці 3 наведено результати аналізу багатопараметричних критеріїв:

Таблиця 3 – Результати аналізу ІДС за багатопараметричними критеріями

Номер критерію	Показність	Чисельність	Межа	Конкретність	Простота	Універсальність	Оптимальність	Індивідуальність	Прогноз	Комплексність	Сумарна оцінка
1	1	1	0	0	1	1	1	0	1	0	6
2	1	1	0	1	1	1	1	0	1	0	7
3	0	1	0	0	1	1	1	0	1	1	8
4	1	1	0	1	1	1	1	0	1	0	7
5	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	8
6	0	1	1	0	1	1	1	0	1	0	6
7	1	1	0	1	1	0	1	0	1	0	6
8	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	4
9	0	1	0	1	1	0	1	1	1	1	7

Як видно з таблиці, жоден з розглянутих багатопараметричних критеріїв не відповідає всім перерахованим вище вимогам. Проте їх сумарна оцінка, як правило, вища, ніж в однопараметричних критеріїв. При цьому найвищий рейтинг у критеріїв 3 та 5, які відносяться до техніко-економічних критеріїв і враховують більше п'яти основних параметрів.

На рисунку 10 зображено графік відношення суми результатів багатопараметричних критеріїв їх показників.

Аналіз проведеного експериментального дослідження показав, що відповідно до однопараметричних та багатопараметричних критеріїв ефективності системи «Lutsk Tourist», ІДС забезпечує високі показники умов

експлуатації і сприяє самостійності роботи туриста, що є передумовою для полегшення і оптимізації проведення туристичної подорожі.

Рисунок 10. Графік відповідності суми результатів критеріїв їх показникам

Здійснено дослідження техніко-експлуатаційних характеристик інформаційно-довідкової системи «Lutsk Tourist». Для цього використовуємо програмний продукт AndroidAssistant. Перед проведенням тестування необхідно здійснити оптимізацію мобільного пристрою. Після цього можемо перейти до тестування, запустивши функцію *monitoring* в AndroidAssistant. Тут відображено такі показники: завантаження процесора, використання пам'яті, витрати батареї. Результати тестування показали, що наш додаток незначною мірою вплинув на процесор (рис. 11) та витрати пам'яті мінімальні, порівнюючи з станом смартфона, коли запущені лише фонові програми (рис. 12).

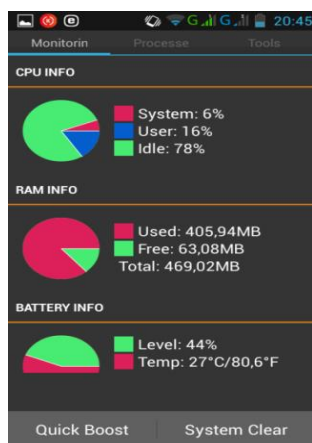

Рисунок 11. Завантаження пам'яті та процесора під час завантаження програмного продукту

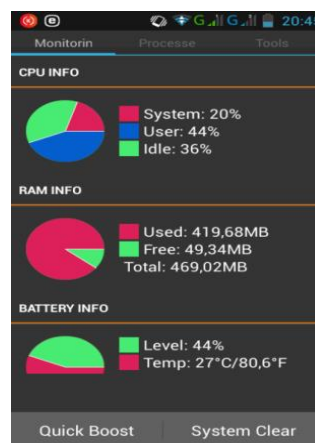

Рисунок 12. Завантаження пам'яті та процесора під час використання фонових програм

У процесі дослідницької діяльності було проведено додатково такі види тестування інформаційно-довідкової системи «Lutsk Tourist»:

1. Інсталяційне тестування – під час проведення даного тестування додаток було успішно встановлено на смартфони з такими операційними системами: Android 4.4.4; Android 5.0; Android 6.0; Android 7.0.

2. Тестування продуктивності – під час проведення тестування смартфон продовжував успішно працювати з додатком при таких умовах: низькому рівні

заряду акумулятора, поганому покритті мережею, низькій кількості доступної пам'яті, одночасному доступі до сервера кількох користувачів.

Також проведено тестування при різних типах підключення до мережі Інтернет (2g, 3g, WiFi), яке успішно завершилося у всіх трьох випадках.

Всі тести мобільний додаток «Lutsk Tourist» пройшов успішно. Результати тестування засвідчили, що додаток готовий для використання та експлуатації, фатальних багів виявлено не було.

Здійсимо порівняльну характеристику «LutskTourist» та «Azbo Audio», оскільки вона є найбільш подібна за характеристиками до нашої розробки.

Порівняльні дані оцінки мобільних додатків подано у таблиці 4. Для здійснення оцінки програмних засобів було обрано 5-ти бальну шкалу оцінювання, де 5 – найвищий рівень вираження критерію, а 1 – характеристика критерію відсутня.

Таблиця 4 – Порівняння програм «LutskTourist» та «Azbo Audio»

Характеристика критерію	«LutskTourist»	«Azbo Audio»
Формування туристичних маршрутів	5	4
Відображення на карті туристичних локацій	5	2
Синтез тексту в мову	5	4
Фільтрування по типах туристичних місць (ресторани, музеї, готелі, історичні місця ...)	4	2
Наявність платної версії	1	4
Вибір типу маршруту (авто, вело, пішки)	5	5
Наявність англійського інтерфейсу	1	5
Наявність українського інтерфейсу	5	1
Наявність туристичних точок міста Луцька	5	1
Перегляд готових туристичних маршрутів	5	2

Пріоритетність програм «LutskTourist» та «Azbo Audio» подано у вигляді гістограми (рис. 13), аналізуючи дані якої можна зробити висновок, що інформаційно-довідкова система «LutskTourist» є ефективнішою для здійснення підтримки туристичної галузі м. Луцьк загалом, а також в цілому забезпечує потреби здійснення подорожей людьми з особливими потребами (інвалідами по зору).

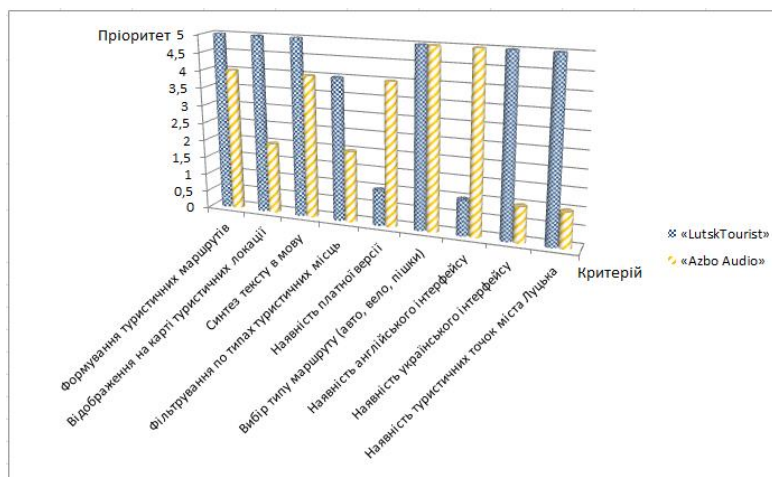

Рисунок 13. Гістограма пріоритетності по критеріям програм «LutskTourist» та «Azbo Audio»

Інформаційно-довідкова система «LutskTourist» є безкоштовним мобільним додатком, що є незаперечною перевагою, оскільки люди з вадами зору в більшості випадків не мають можливості придбати платний програмний засіб. «LutskTourist» є портативною ІДС, що адаптована для більшості пристроїв на платформі ОС Android. Мобільний додаток шляхом запуску GPS «адаптовується» до місця розташування людини з вадами зору і в залежності від місця її перебування відображає відповідну інформацію.

Розглянемо наступний критерій дослідження інформаційно-довідкової системи – статистику ІДС «Lutsk Tourist» (за допомогою сайту *ibuildapp.com*). Статистика скачувань «LutskTourist» показала, що за місяць після завантаження програмного продукту лише в PlayMarket: кількість унікальних користувачів, які встановили додаток на одному або кількох пристроях – 29 користувачів; середня оцінка, яку отримав додаток за цей період – 5,000. З кожним днем рейтинг інформаційно-довідкової системи «Lutsk Tourist» у пошуковій системі PlayMarket, без додаткової реклами, зростає. Тому перспективи використання мобільного додатку для здійснення туристичного супроводу м. Луцьк як людей з вадами зору, так і звичайних туристів, на нашу думку, є досить високими.

Отже, аналізуючи результати дослідницької діяльності, можна відмітити, що використання ІДС «Lutsk Tourist» є чудовою нагодою для людей з вадами зору «побачити» та відчути м. Луцьк, розробивши свій власний туристичний маршрут в супроводі «персонального екскурсовода», витративши на це мінімум часу та отримавши при цьому максимум необхідної корисної інформації. З цим мобільним додатком туристам не буде страшно заблукати в місті, адже в такому випадку вбудований аудіогід завжди допоможе їм дійти до потрібного історичного об'єкта. Широке впровадження мобільного додатку «Lutsk Tourist» надасть змогу отримати ефективний механізм забезпечення інклюзії людей з вадами зору в туристичній сфері міста Луцька.

1.5. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ *

Нині виклики світового суспільства диктують нові вимоги щодо здійснення економічної діяльності як в розрізі окремих країн, так і в контексті регіональних утворень, які її формують. Не винятком в даному випадку виступає й Україна, яка за часи незалежності так і не змогла сформувати дієвих механізмів забезпечення співпраці між регіонами, ефективного використання їх потенціалу. Натомість спостерігаємо значні асиметрії регіонального розвитку територій нашої країни, які ще більш посилюють негативні тенденції в їх функціонуванні. Існування такої ситуації пояснюється, в першу чергу, неефективними підходами до формування та реалізації регіональної політики розвитку регіонів нашої держави. В даному випадку слід наголосити також на відсутності дієвих механізмів розвитку окремих сфер, які функціонують у регіоні та забезпечують активізацію соціально-економічних процесів у ньому.

Тому на сучасному етапі постає нагальна необхідність формування нових підходів до розробки регіональної політики, а особливо її концептуальних основ, що стосуються розвитку рекреаційного потенціалу в регіонах нашої країни. Це дозволить активізувати економічні процеси в регіонах, сприятиме наповненню місцевих бюджетів, забезпечить досягнення соціальних стандартів на території та стане передумовою максимізації використання її рекреаційних можливостей.

Проблемам управління розвитком регіональних утворень в контексті становлення рекреаційної сфери та розвитку РП регіону присвячені дослідження таких авторів, як: З. В. Герасимчук, М. В. Гудзь, О. І. Гулич, М. В. Глядіна, М. І. Долішній, В. К. Євдокименко, В. Ф. Кифяк, В. С. Кравців, Л. Ю. Матвійчук, Л. М. Черчик та інших. Проте, варто зазначити, що попри існуючі наукові розробки в даній тематиці особливої уваги заслуговує питання комплексного здійснення розвитку рекреаційного потенціалу на регіональному рівні управління, а також формування на цій основі сучасних, суспільно обґрунтованих принципів, на яких має базуватися регіональна політика розвитку РП регіону.

Вирішення поставленої мети потребує реалізації певного кола завдань, серед яких:

- дослідження змістових характеристик поняття «розвиток» та формування ключових підходів до розуміння його сутності з точки зору РП регіону та особливостей формування регіональної політики;
- інтерпретація існуючих наукових концепцій щодо проблем РП, зокрема забезпечення його розвитку на регіональному рівні управління;
- характеристика змісту та значення регіональної політики в процесі забезпечення розвитку РП регіону;
- формування теоретико-прикладних та суспільно обґрунтованих

* Автори Чепурда Л.М., Дащук Ю.Є., Лепкий М.І.

принципів регіональної політики розвитку РП регіону.

На першому етапі дослідження необхідним є здійснення поглибленого вивчення змісту поняття «розвиток». Варто зазначити, що основоположні засади та критерії, які закладемо в зміст даного поняття, будуть у значній мірі визначати ефективність здійснення регіональної політики розвитку РП регіону. Його сутність розглядали: Н. В. Афанасьєв, І. М. Вахович, С. П. Дунда, Л. Д. Забродська, Є. А. Єрохіна, Л. Г. Мельник, М. М. Миколайчук, С. І. Ожегов, В. Д. Рогожин, В. І. Рудик, Н. Ю. Шведова, Й. Шумпетер та інші.

Зауважимо, що понятійно-термінологічний апарат щодо економічного поняття «розвиток» характеризується неузгодженістю, що призводить до надто звуженого трактування його змісту. У системі економічних та соціальних досліджень термін «розвиток» неодноразово розглядається в контексті таких понять як сталий розвиток, регіональний розвиток, соціально-економічний розвиток. Також, досить часто у наукових дослідженнях поняття «розвиток» вживають у контексті таких категорій як трансформація, ріст, зміна, еволюція.

У Великому тлумачному словнику української мови поняття «розвиток» розглядається як процес переходу з одного стану в інший, більш досконалий¹.

З.В. Герасимчук, І.М. Вахович під змістом поняття «розвиток» розуміють об'єктивний багатовимірний (через поступові перетворення) процес змін, який характеризується цілеспрямованістю, незворотністю, структурними і функціональними зрушеннями в певній системі, що призводить до покращення її якісного та кількісного стану². З метою розкриття багатовекторності досліджуваного поняття, автори здійснили його порівняльну характеристику з синонімами: еволюція, відтворення, зміна, ріст, рух, прогрес трансформація, виділили основні спільні та відмінні ознаки. Такий підхід сприяє найбільш комплексному аналізу змістового наповнення поняття «розвиток» та розкриває його взаємоузгодженість з іншими суміжними поняттями.

С.В. Мочерний поняття «розвиток» трактує як незворотні, спрямовано-закономірні (якісно-сутнісні) зміни матеріальних систем, зміст і зумовленість яких характеризуються дією основних законів діалектики, що не виходить за межі глибинної внутрішньої сутності такої системи. Розвиток тісно пов'язаний з часом, рухом та змінами. Завдяки часу розвиток набуває спрямованості лише у процесі руху, коли відбувається взаємодія протилежних сторін суперечності. Зміни у процесі розвитку повинні мати не поодинокий, а комплексний характер³.

Л.Г. Мельник зауважує, що процес розвитку відрізняється від процесів інших змін лише за умови одночасної наявності таких властивостей як незворотність, спрямованість та закономірність зміни системи на основі реалізації внутрішньо властивих їй механізмів самоорганізації⁴.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

² Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.

³ Мочерний С. В. Методологія економічних досліджень / С. В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – 416 с.

⁴ Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник / под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Суми : ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.

Представлені вище трактування можна звести до того, що розвиток виявляється через спрямовані, закономірні та ціленаправлені перетворення об'єкта та перехід його до більш прогресивного стану. Погоджується з такою думкою й Л.Д. Забродська, яка вказує на те, що розвиток можна визначити як просування від простого до більш складного та ефективного⁵.

С.І. Ожегов, Н.Ю. Шведова під розвитком розуміють процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, більш досконалий; перехід старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого⁶. Таким чином, розвиток передбачає спрямовану, закономірну та ціленаправлену, послідовну зміну стану об'єкта на більш прогресивний та досконалий. У даному випадку розвиток розглядається як процес, що дозволяє досягти об'єкту певного рівня прогресу.

Також у науковій літературі розвиток розглядають з точки зору зростання кількісних параметрів, тобто збільшення розмірів, показників діяльності об'єкта. Однак зауважимо, що такий підхід є не зовсім вірним, адже розвиток характеризується не лише кількісними змінами, але й атрибутивними та дозволяє перейти об'єкту до більш вищого стану свого функціонування.

Варто зосередити увагу на підході до трактування поняття «розвиток» через зміни якісного стану об'єкта. Так, Є.А. Єрохіна вказує, що під розвитком слід розуміти якісну зміну складу, зв'язків (тобто структури) і функціонування системи, або, коротко, будь-яка якісна зміна системи⁷.

Н.В. Афанасьєв, В.Д. Рогожин, В.І. Рудик під «розвитком» розуміють об'єктивну зміну тільки якісних характеристик системи, обумовлених як фундаментальними законами природи (єдності і боротьби протилежностей, переходу кількості в якість, розвитку суспільства по спіралі вгору), так і закономірностями функціонування конкретних систем. Тобто підкреслюється, що в процесах розвитку формуються нові властивості системи⁸.

Погоджуємося з тим, що розвиток передбачає якісну зміну об'єкта, проте зауважимо, що перетворення стосуються не лише елементів, які формують об'єкт, але й власне змісту цих елементів, тобто відбувається комплексна трансформація об'єкта. Таким чином, в рамках зазначеного підходу розвиток розглядається як трансформація.

Окремої уваги в рамках розгляду змісту поняття «розвиток» заслуговують умови від яких він залежить, або фактори, які його спричиняють. Так, розглядаючи розвиток підприємства, С.П. Дунда зауважує, що зміни на підприємстві відбуваються внаслідок суперечності у внутрішньому середовищі та на основі впливу факторів зовнішнього

⁵ Забродська Л. Д. Стратегічне управління : реалізація стратегії : навч. посіб. для студ. екон. спец. / Л. Д. Забродська. – Х. : Консул, 2004. – 208 с.

⁶ Ожегов М. И. Толковый словарь русского языка / М. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова; Рус. академия наук. – М. : Азбу-ковник, 1998. – 944 с.

⁷ Ерохина Е. А. Развитие национальной экономики : системно-самоорганизационный подход / Е. А. Ерохина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1999. – 160 с.

⁸ Афанасьев Н. В. Управление развитием предприятия : монография / Н. В. Афанасьев, В. Д. Рогожин. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2003. – 184 с.

середовища. При відсутності зовнішніх та внутрішніх імпульсів та стимулів розвиток припиняється⁹.

Ю.С. Погорелов підкреслює, що ознакою розвитку об'єкта можуть бути нові можливості, нові властивості, якості та характерні риси, які сприяють здатності об'єкта виконувати нові функції, вирішувати принципово інші завдання, що зміцнює його позиціонування в зовнішньому середовищі і підвищує здатність протидіяти його негативним впливам¹⁰.

М.М. Миколайчук виокремлює ряд ознак, які мають бути притаманні розвитку. При цьому однією із них є здійснення останнього за рахунок інтенсивних факторів¹¹. Й. Шумпетер вважає, що розвиток – це процес змін та неврівноваженості, зумовлених інноваціями: «впровадження нових комбінацій»¹².

Значний внесок у рамках вивчення процесу розвитку здійснив відомий український економіст М.І. Туган- Барановський, який вважав, що особливої уваги потребує вивчення тенденцій розвитку та умов, за яких він здійснюється, що дозволить спрогнозувати майбутні результати. Також погоджуємося з тим, що розвиток здійснюється під впливом факторів, які зумовлюють його зміст, інтенсивність та спрямованість.

Розглядаючи вищевикладені підходи до розуміння сутності поняття «розвиток» з точки зору регіонального управління, зокрема з позиції РП, варто зауважити, що:

- розвиток РП регіону має здійснюватися шляхом послідовного нарощення структурних компонент, які його формують;
- розвиток має передбачати комплексну трансформацію РП регіону, яка призводить до досягнення більш прогресивного його стану та здійснюється за рахунок змін, що відбуваються в процесі нарощення його структурних компонентів.

Таким чином, на основі систематизації підходів до розуміння сутності поняття «розвиток» та адаптації його до особливостей РП було сформовано базові засади розвитку РП регіону, які, на наш погляд, в значній мірі збігаються із ключовими постулатами теорії потреб Маслоу.

Так пропонується концептуальний підхід до розвитку РП регіону формувати з врахуванням базових засад розвитку РП регіону та постулатів теорії потреб Маслоу. Це, по-перше, дозволить, враховуючи теорію потреб, визначити, в якій послідовності слід розвивати структурні компоненти РП регіону, а, по-друге, обумовить яким чином має здійснюватися їх нарощення.

⁹ Дунда С. П. Теоретичні підходи до визначення поняття «розвиток підприємства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_32/Dunda.pdf.

¹⁰ Погорелов Ю. С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис / Ю. С. Погорелов // Теоретичні та прикладні питання економіки. – К., 2012. – Вип. 27. – Т. 1. – С. 30–34.

¹¹ Миколайчук М. М. Особливості парадигми державного управління розвитком регіону / М. М. Миколайчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/EkBud/2009_2/02_Mikolaichuk.pdf.

¹² Шумпетер Йозеф А. Теория экономического развития / Йозеф А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 387 с...

В основу теорії потреб Абрахама Маслоу покладено п'ять груп потреб людини, які об'єднані у своєрідні ієрархії: фізіологічні потреби, потреби у безпеці, соціальні потреби, потреби у повазі, потреби у самореалізації. Усі перелічені потреби необхідні для забезпечення нормальної життєдіяльності людини в процесі її існування. Відповідно людина не може перейти до задоволення потреб вищого рівня, доки в повній мірі не будуть задоволені потреби нижчого рівня, тобто існує неперервний процес: як тільки одна потреба задовольняється, то її місце одразу займає інша – потреба більш вищого порядку.

Якщо адаптувати постулати теорії потреб Маслоу до регіонального рівня управління, зокрема до проблем розвитку рекреаційного потенціалу шляхом обґрунтування значимості кожного з компонентів у структурі рекреаційного потенціалу, зможемо сформулювати послідовність етапів процесу розвитку РП регіону¹³.

Так, на першому етапі, згідно з пірамідою Маслоу, задовольняються фізіологічні потреби, які з точки зору процесу розвитку РП регіону розглядаються через: природні рекреаційні ресурси, цікаві об'єкти культурно-історичної спадщини, певний рівень функціонування інфраструктурного комплексу, трудові ресурси, фінансові вкладення, які виступають первинною ланкою, нарощуючи яку, зможемо досягти ефективного розвитку РП регіону. Власне без ресурсів формування рекреаційного продукту та донесення його до потенційного споживача є неможливим. Враховуючи зазначений аспект, на першому етапі здійснюється формування, залучення, примноження та налагодження ефективного використання рекреаційних ресурсів територій як основи, без якої не може відбуватися процес розвитку РП. Мова йде про нарощення структурної компоненти «маю».

Наступним етапом згідно з пірамідою потреб виступає необхідність у безпеці та захисті, що з точки зору процесу розвитку РП регіону досягається за рахунок наявності конкурентних переваг регіону та рекреаційної галузі, яка в ньому функціонує. Такий підхід означає, що території забезпечені ресурсним блоком, повинні здійснювати ряд зусиль для пошуку особливостей цих ресурсів, забезпечувати найбільш раціональне їх використання для завоювання конкурентних позицій на рекреаційному ринку та представлення конкурентоспроможних рекреаційних продуктів споживачам. Таким чином, другий етап розвитку РП регіону передбачає ідентифікацію унікальних характеристик рекреаційного регіону, які шляхом виявлення, формування, зміцнення та реалізації конкурентних переваг регіону та рекреаційної галузі сприяють успішному досягненню цілей регіонального розвитку. В даному випадку мова йде про нарощення структурної компоненти «можу».

Третій етап процесу розвитку РП регіону реалізується шляхом налагодження співпраці та конструктивної взаємодії територіальної та

¹³ Герасимчук З. В. Принципи та підходи до формування регіональної політики розвитку рекреаційного потенціалу регіону / З. В. Герасимчук, Ю. Є. Дашук // Збірник наукових праць ЧДТУ. – Серія : Екон. – Вип. 35. – Ч. II. – Черкаси, 2013. – С. 11–16.

галузевої груп зацікавлених сторін у процесі нарощення РП регіону. Стейкхолдери, що функціонують у регіонах, мають сформувати чіткий механізм партнерства для реалізації системи заходів, який дозволить створити синергетичний ефект від їх взаємодії та сприятиме розвитку РП. Так, наприклад, території, які володіють достатнім рівнем ресурсного забезпечення, а також високими конкурентними перевагами мають вдаватися до реалізації заходів, що стосуються посилення роботи органів місцевого самоврядування, активності населення та активізації роботи суб'єктів рекреаційного бізнесу для досягнення оптимального розвитку РП регіону. З точки зору піраміди потреб Маслоу зазначений етап співставляється із потребами в повазі та соціальними потребами. В даному випадку мова йде про нарощення структурної компоненти «хочу».

I завершальний, четвертий етап процесу розвитку РП передбачає формування іміджу території. В даному випадку мова йде про становлення в суспільстві позитивної думки про рекреаційний регіон та ключові аспекти його діяльності. Серед заходів, які сприятимуть цьому, слід відзначити масштабні піар-кампанії, акцентування на територіальній унікальності, формування відповідного іміджу регіону як потужного рекреаційного осередку. Необхідною умовою є концентрація зусиль, направлена на розширення існуючих меж рекреаційної діяльності регіону, формування окремого бренду послуг, який закріпиться за територією та сприятиме її визнанню в суспільстві й ідентифікації серед інших регіонів держави. Вищевикладені заходи інтерпретуються через нарощення структурної компоненти «знаю».

Інтерпретуючи постулати піраміди потреб Маслоу до проблем дослідження, шляхом використання системи емпіричних досліджень, а також застосування комплексу методів, серед яких методи: індукції, дедукції, порівняння, спостереження оцінки, а також враховуючи спорідненість змістовного наповнення структурних компонентів РП та індивідуальних потреб, було сформовано концептуальний підхід до розвитку РП регіону.

На основі обґрунтування значимості кожної із представлених компонент у структурі РП регіону розкрито послідовність етапів процесу розвитку РП регіону, що в підсумку визначає найбільш ефективний та комплексний механізм його реалізації (рис. 1).

Таким чином, під розвитком РП регіону пропонується розуміти процес здійснення цілеспрямованих, комплексних, позитивних змін РП шляхом поетапних кількісних та якісних перетворень його структурних компонентів.

З цих позицій досягнення ефективності розвитку РП повинно стати економічною базою щодо забезпечення високих стандартів розвитку територіальних громад та комплексного розвитку рекреаційного регіону на засадах екологічної збалансованості, економічної обґрунтованості і загального цивілізаційного прогресу¹⁴.

¹⁴ Гулич О. І. Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій : питання теорії і практики: монографія / О. І. Гулич. – Львів : ШЗД НАН України, 2007. – 208 с.

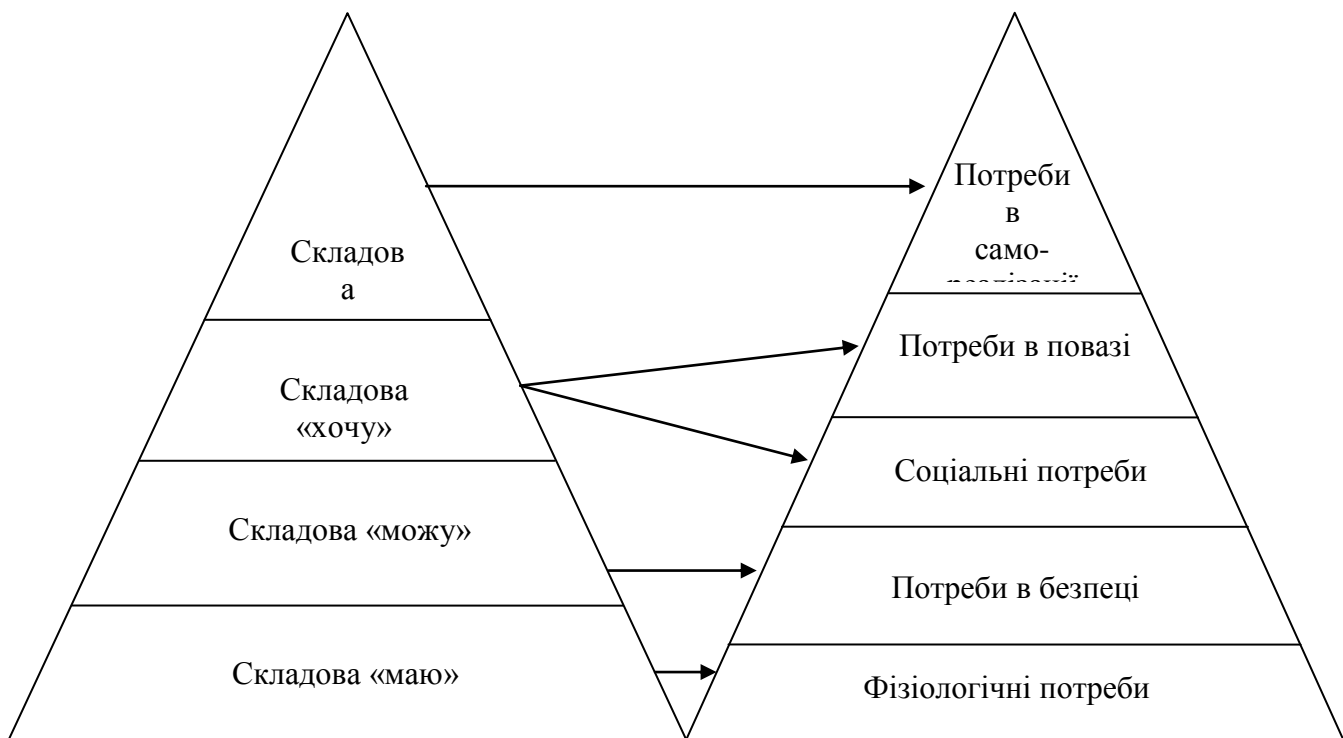

Рис. 1. Співставлення елементів піраміди Маслоу та структурних компонентів РП регіону (сформовано авторами)

Наступним етапом нашого дослідження є характеристика змісту та значення регіональної політики в процесі розвитку РП регіону. Як зазначає О. В. Онищенко, однією з вирішальних причин повільних ринкових перетворень у рекреаційній сфері країни та її регіонів є відсутність визначеної, збалансованої регіональної політики¹⁵. Це, в свою чергу, призводить до слабого розвитку рекреаційного підприємництва, екстенсивного використання природних ресурсів та загалом відставання рекреаційного сектора економіки нашої держави від світових норм та стандартів. Таким чином, враховуючи сучасні тенденції розвитку РП регіону, можна говорити про недостатню ефективність регіональної політики та відсутність комплексного підходу до її реалізації.

У зв'язку з цим формування регіональної політики розвитку РП регіону пропонується здійснювати з врахуванням сутності та особливостей структурних компонентів РП, а також концептуального підходу до його розвитку, що в підсумку дозволить комплексно підійти до вирішення проблем ефективного використання та розвитку РП регіону.

Згідно з чинним законодавством України основні вимоги до побудови регіональної політики визначають сукупність принципів, механізмів, інструментів та взаємоузгоджених дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, спрямованих на створення повноцінного життєвого

¹⁵ Онищенко О. В. Зміст регіональної рекреаційної політики України в трансформаційних умовах / О. В. Онищенко, О. М. Філонич // Економіка і регіони. – 2009. – № 4 (23). – С. 3–7.

середовища для людей на усій території України, забезпечення ефективного використання природного, економічного потенціалу територій, високого рівня якості життя людини, а також єдності, територіальної цілісності, сталого розвитку держави та її регіонів¹⁶.

Під регіональною політикою розвитку РП регіону пропонується розуміти сукупність цілей, організаційно-правових та економічних заходів, які здійснюються з метою розширення економічних можливостей використання рекреаційних ресурсів, посилення конкурентних переваг регіону та галузі, регулювання та координації діяльності стейкхолдерів, інтенсифікації процесів просування рекреаційних можливостей регіону з метою задоволення рекреаційних потреб населення та інтенсифікації економіки регіону.

Виходячи з цього, необхідним є формування принципів, на основі яких має базуватися регіональна політика розвитку РП регіону.

Так, враховуючи, що на першому етапі розвитку РП регіону здійснюється нарощення структурної компоненти «маю», формування регіональної політики повинно здійснюватися з дотримання принципів, які цьому сприятимуть, серед яких:

- *принцип раціоналізації використання рекреаційних ресурсів*, зміст якого полягає у формуванні нових підходів до використання усього спектру рекреаційних ресурсів регіону для підвищення ефективності здійснення рекреаційної діяльності у ньому в процесі реалізації регіональної політики. Це досягається шляхом збереження, відтворення та нарощення рекреаційних ресурсів, в результаті чого одержаний результат не повинен бути меншим від шкоди, заподіяної регіональній рекреаційній системі;

- *принцип комплексності залучення рекреаційних ресурсів* – полягає у формуванні широкого поля ресурсного забезпечення, яке необхідне для здійснення рекреаційної діяльності, не обмежується виключно природними ресурсами та слугує основою для розробки регіональної політики розвитку РП регіону.

Поряд з цим регіональна політика повинна враховувати й особливості нарощення структурної компоненти «можу» РП регіону, що досягається шляхом реалізації таких принципів:

- *принцип пріоритетності розвитку конкурентних переваг регіону та галузі*, зміст якого полягає у створенні умов для підвищення конкурентоспроможності рекреаційної сфери й регіону через першочергове зміцнення їх конкурентних переваг в процесі реалізації регіональної політики. Це досягається шляхом посилення якості та асортименту надання рекреаційних послуг, впровадження новітніх технологій у рамках здійснення рекреаційної діяльності, а також відповідності світовим тенденціям формування та реалізації регіональних рекреаційних продуктів;

¹⁶ Фінансовий потенціал регіону : механізм формування та використання : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М. А. Козоріз; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів: [б. в.], 2012. – 307 с. Фінансовий потенціал регіону : механізм формування та використання : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М. А. Козоріз; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів: [б. в.], 2012. – 307 с

- *принцип паритетності конкурентних переваг регіону та галузі* – передбачає недопущення протиріч в процесі нарощення конкурентних переваг регіону і галузі. Йдеться про те, що зміцнення конкурентних переваг території не повинно перешкоджати розвитку конкурентних переваг галузі і навпаки, і це має враховуватися в процесі формування регіональної політики розвитку РП регіону.

Третім етапом розвитку РП регіону є нарощення структурної компоненти «хочу». Регіональна політика має також враховувати даний аспект й формуватися, виходячи з таких принципів:

- *принцип взаємодії стейкхолдерів* – полягає у координації діяльності стейкхолдерів щодо вирішення регіональних проблем розвитку РП та забезпечення тісного співробітництва між ними у процесі реалізації регіональної політики розвитку РП, що досягається за рахунок формування синергетичного ефекту від їх співпраці;

- *принцип узгодження інтересів стейкхолдерів* – передбачає, що здійснення рекреаційної діяльності в регіоні має приносити позитивний ефект, в першу чергу, території, а вже потім сприяти отриманню прибутків суб'єктами бізнесу. Це можливо досягти через узгодження інтересів територіальної та галузевої груп стейкхолдерів та систему мотивації суб'єктів рекреаційного бізнесу в регіоні щодо активізації діяльності.

І завершальними принципами, які визначають особливості формування регіональної політики й сприяють нарощенню структурної компоненти «знаю», є:

- *принцип відкритості* – полягає у тому, що формування регіональної політики повинно здійснюватися прозоро шляхом створення ефективних комунікаційних та інформаційних систем у регіоні, які сприятимуть поширенню даних про напрями, цілі, особливості перебігу політики та результати, отримані від її реалізації;

- *принцип суспільного визнання регіону* – регіональна політика повинна бути направлена на покращення суспільної думки про рекреаційний регіон, шляхом формування його іміджу, що в довгостроковій перспективі за умови реалізації комплексу заходів призведе до визнання рекреаційних можливостей території та формування її бренду.

Таким чином, формування регіональної політики розвитку РП повинно здійснюватися на основі представлених вище принципів, а також враховувати запропонований концептуальний підхід до розвитку РП, що в підсумку дозволить посилити ефективність використання рекреаційних можливостей регіону, сприятиме інтенсифікації економічних процесів у ньому, а також задоволенню рекреаційних потреб рекреантів.

1.6. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ *

Сучасний туризм у контексті глобалізаційних процесів кінця ХХ – початку ХХІ століть набуває нових якостей свого культурного, регіонального та глобального розвитку. Водночас з усіма процесами, що відбуваються як внутрішні генеративні тенденції актуалізації культурного потенціалу туризму, сам туризм осмислюється як певна глобальна практика творення культури в цілому. Завдяки масовості, розповсюдженню, формуванню новітньої реальності естетичного бачення світу туризм інтерпретується як форма культурної діяльності людини, яка виходить за межі туристичного бізнесу. Мова йде про мобільний динамічний світ подорожування, що є як реальним, так і віртуальним простором. Класичні форми туристичної діяльності стають більш розвиненими і культурно орієнтованими. Саме тому проблема синтезу мистецтв, коли мистецтво розглядається в широкому контексті як система умінь, навичок, майстерності, творчості з огляду на взаємодію культурно-мистецьких заходів туризму свідчить про систему мистецьких практик, що існують в середині культурних практик туризму. Це сфера обслуговування, комплекс подорожування, презентацій інформації, система комунікативного простору туризму.

Мистецтво входить у коло туризму, а водночас туризм входить у систему широкої мистецької реальності, що пов'язана з культурно-мистецькою політикою¹.

У ХХІ ст. як ніколи раніше виявив себе величезний інноваційний потенціал культури, здатної докорінно змінювати життя людей. У першу чергу це пов'язано з науково-технічною культурою. Разом з тим, з'ясувалася і величезна небезпека стихійного розвитку культури, використання досягнень людської творчості у вузько корисливих інтересах. Тому одним з найважливіших завдань фахівців у галузі культури, широкої громадськості, керівників держави є вироблення і проведення продуманої культурної політики, тобто політики в сфері культури, яка визначає цілі культурного розвитку, основні принципи, методи і засоби регулювання культурних процесів у сучасному суспільстві.

24 серпня 1991 року Україна стала незалежною державою. Стаття 4 Закону України «Про культуру» визначає, що пріоритети державної політики у сфері культури визначаються державними програмами економічного і соціального розвитку України та програмами діяльності Кабінету Міністрів України, в яких обов'язково враховуються аспекти розвитку культури. «Держава у пріоритетному порядку створює умови для: розвитку культури української нації, корінних народів та національних меншин України; збереження, відтворення та охорони історичного середовища; естетичного

* Автори Кухарчук О.С., Ільтьо Г.Ф., Деркач В.Ю.

¹ Климко І. Г. Синтез культурних практик туристичної діяльності як фактор гармонізації : дис. ... кандидата філос. наук : 09.00.04 / Климко Ірина Григорівна. – Київ, 2017. – 218 с.

виховання громадян, передусім дітей та юнацтва; розширення культурної інфраструктури села».

Нині в українській державі культурна сфера перебуває у важкому, кризовому стані. Суттєвою проблемою залишається забезпечення доступу населення до культурно-мистецьких цінностей. У зв'язку із цим актуальним стає переосмислення державної політики у сфері культури з метою забезпечення необхідних умов для підтримки вітчизняної культури як основи прогресивного розвитку суспільства.

Кризова ситуація, в якій опинилася на сучасному етапі Україна, вимагає пошуку шляхів подолання негативних тенденцій соціально-економічного та духовного розвитку. Нині культурний розвиток України визначається такими головними чинниками:

1) інфраструктура культури в Україні є досить розвиненою, як на східноєвропейські стандарти, але, водночас, - досить закоснілою, технічно та морально застарілою. Сильний відбиток на неї наклали колишній суспільний лад та притаманна йому культурна політика; наслідком цього є орієнтованість на централізоване управління та пряме бюджетне утримання, помітний дефіцит власної ініціативи закладів культури, їхня невідповідність до існування в умовах суспільного і господарського плюралізму та вільного ринку;

2) демократизація суспільного та господарського життя спричинила появу недержавної культурної інфраструктури, яка, втім, охоплює поки що лише окремі її ділянки (образотворче мистецтво та його ринок, шоу-бізнес, частково театр та ін.) і в найближчому майбутньому не зможе, очевидно, замінити собою державно-комунальну інфраструктуру. Однак ці процеси трансформації, попри свій об'єктивний та загалом передбачуваний характер, відбувалися здебільшого стихійно, при інерційній, часто непослідовній політиці держави та практичній відсутності єдиної регіональної політики в Україні. Це пояснюється як другорядністю культурної проблематики в очах панівних кіл, так і браком чітких уявлень про те, як слід трансформувати культуру, і то не лише серед широких мас, а й у самому культурно-мистецькому середовищі.

3) поглибився інтерес до джерел історії та культури України, до проблеми самовизначення людини в культурі, розвивається потяг до традиційної народної культури, до найкращих зразків фольклору; на цьому ґрунті виникає концептуальний «неофольклоризм» у поезії, живописі, музиці як свідоме втілення в художній творчості народного етичного та естетичного ідеалу. Повернуті до української культури насильно вилучені з неї імена визначних діячів – В.Винниченка, М.Грушевського, М.Хвильового, М.Куліша, В.Підмогильного, М.Бойчука, Г.Холодного, їх творчість стає важливим чинником сучасного духовного життя: увійшли до культурного обігу твори наших сучасників, які знаходилися під забороною, писалися «до шухляди» – О.Гончара, І.Дзюби, Є.Сверстюка, В.Стуса, М.Руденка, С.Сапеляка та інших;

4) відроджено або створено громадські організації та установи, покликані вести просвітницьку роботу, пропагувати, вивчати історію і сьогодення української культури: Товариство української мови ім. Т.Шевченка, «Просвіта», культурологічне товариство «Спадщина», Наукове товариство ім.

Т.Шевченка, Міжнародна асоціація українців тощо. Виникають нові форми культурно-освітньої і бібліотечно-інформаційної справи, пов'язані зі зростанням потягу мас до самоосвіти та вдосконалення власних знань, умінь і навичок у різних галузях науки і культури, зацікавленістю людей у відродженні народних свят, обрядів, звичаїв;

5) розвиваються краєзнавчі та народознавчі дослідження, які допомагають конкретніше усвідомити регіональні та етнографічні особливості національної культури українців та культур інших народів, що мешкають на території України. Актуальними стають проблеми підвищення культури міжнаціональних стосунків та міжнаціонального спілкування, розвивається прагнення інших народів до національно-культурної автономії, до утворення власних культурницьких організацій;

6) поглиблюються зв'язки української культури з культурою діаспори, розпочинається процес плідного обміну збереженими цінностями та власними унікально-неповторними досягненнями, зникає політизована упередженість щодо наукових українознавчих студій за кордоном, вони починають входити в культурне життя народу України;

7) зростає роль церкви в процесах соціального та духовного розвитку: відроджено Українську греко-католицьку (уніатську) церкву, заборонену після Другої світової війни, та Українську автокефальну православну церкву.

Все це свідчить про необхідність реформ у культурній сфері, стрижнем якої має стати реформування культурної політики. Водночас, зрозуміло, що за будь-яких реформ повинні зберегтися державне фінансування як головне джерело підтримки культури (незалежно від форм власності та господарювання), а також переважна частина матеріально-технічної інфраструктури культури².

Державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури - це встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами норми і нормативи, що визначають мінімально достатню кількість закладів для забезпечення потреб людини у культурних послугах.

Першим основним нормативно-правовим актом, у якому було визначено правові, економічні, соціальні та організаційні засади розвитку культури в нашій державі, стали Основи законодавства про культуру, введені в дію постановою Верховної Ради від 14 лютого 1992 р. Основи спрямовані на:

- реалізацію суверенних прав України у сфері культури;
- відродження і розвиток культури української нації та культур національних меншин, які проживають на території України;
- забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості;
- реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей;
- соціальний захист працівників культури;
- створення матеріальних і фінансових умов розвитку культури.

² Ключко Ю.М. Культурно-дозвілєва сфера України: динаміка змін та перетворень. Монографія / Ключко Ю.М., Ковтун В.Д., Троельнікова Л.О., Цимбалюк Н.М.; Під наук. ред. Цимбалюк Н.М. - К.: - 2004.- 180 с.

У документі підкреслюється, що пріоритетні напрями розвитку культури визначаються цільовими державними програмами, які затверджуються Верховною Радою України. Держава у пріоритетному порядку створює умови для розвитку культури української нації та культур національних меншин; збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища; естетичного виховання дітей та юнацтва; проведення фундаментальних досліджень у галузі теорії та історії культури України; розширення культурної інфраструктури села; матеріального та фінансового забезпечення закладів, підприємств, організацій і установ культури.

Основними принципами культурної політики, згідно з цим документом, є: визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України; утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними і класовими інтересами. В Основах було піднято важливі питання щодо розвитку української мови, збереження національної культурної спадщини та прав громадян у сфері культури, наголошено на ролі державного фінансування культури і вперше в Україні передбачено існування неурядових організацій, які визначались як правові суб'єкти з тими ж правами, що й у державних закладів³.

Держава має обов'язок зберігати культурну спадщину відповідно до Конституції та законів України, а також у відповідності до низки міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною. Наявна значна недостача у фінансуванні на регіональному рівні утримання об'єктів, а також відсутні засоби контролю якості утримання та здійсненого ремонту.

Міністерство культури України діє як центральний орган виконавчої влади, який формує та реалізує державну політику у сфері культури, здійснює підготовку відповідних законодавчих актів в Україні та контролює їх виконання. Міністерство напряму управляє діяльністю державних інституцій у сфері культури та мистецтв, включно з інституціями, які мають статус національних. Відповідно до Компендіуму Ради Європи Міністерство виділяє кошти для більш ніж 130 державних культурних інституцій національного значення (театри, музеї, бібліотеки, кіностудії, вищі навчальні заклади тощо) та низки фестивалів та заходів загальнодержавного значення.

У 1990-х роках також було прийнято закони, якими було закладено основу для децентралізації в культурному секторі. Їхньою метою було зменшення чи обмеження фінансової відповідальності профільного міністерства шляхом передачі частини повноважень місцевій владі. Це закони «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) та «Про місцеві державні адміністрації» (1999). Таким чином, органи місцевої влади отримали повноваження розробляти місцеву культурну політику.

³ Культурна політика в Україні: аналітичний огляд: Підготовлений в рамках участі України в програмі оглядів національних культурних політик Ради Європи / Український центр культурних досліджень; ред. - упор. : О. Гриценко. - К. : [б.в.], 2007. - 160 с.

Важливим нормативно-правовим актом для здійснення державної культурної політики стали Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури, затверджені постановою Кабінет Міністрів від 28 червня 1997 р., згідно з якими основними засадами здійснення державної культурної політики мають стати: піднесення ролі культури в державотворчих процесах, формування у структурах громадянського суспільства єдиного духовного простору, утвердження гуманістичних цінностей, високої моралі, національної самосвідомості та патріотизму, подолання негативних явищ та сприяння позитивним тенденціям у духовній сфері суспільного життя.

У 2011 р. було прийнято закон «Про культуру», який визначив правові засади діяльності у сфері культури, регулювання суспільних відносин, пов'язаних із створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, та забезпеченням доступу до них. Зазначається, що громадяни мають право на свободу творчості; вільний вибір виду діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей, самостійне розпорядження своїм твором; провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва; створення закладів культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм; об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури; збереження, розвиток, пропагування культурної, мовної самобутності, традицій, звичаїв та обрядів; захист прав інтелектуальної власності, зокрема авторського права і суміжних прав; доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ; здобуття культурно-мистецької освіти; інші права, встановлені законодавством.

З іншого боку, закріплюється, що фізичні та юридичні особи зобов'язані дотримуватися вимог законодавства щодо провадження діяльності у сфері культури; дбати про збереження народних традицій і примноження національного культурного надбання, сприяти охороні культурної спадщини; поважати культуру, мову, традиції, звичаї та обряди Українського народу; піклуватися про естетичне виховання і культурний розвиток дітей, прилучення їх до цінностей вітчизняної та світової культури⁴.

Місцева влада в Україні відповідає за значну частку зайнятості у та витрат у державному секторі. Вона відіграє значну роль у забезпеченні соціальних послуг, зокрема в освіті та культурі, та є відповідальною за міське житлово-комунальне господарство, зокрема за водопостачання, утилізацію сміття, інфраструктуру та її утримання. Конституція покладає на законотворця повноваження визначити, що таке «питання місцевого рівня», і наразі закон намагається заповнити цю прогалину довгими переліками цих питань замість обмеження списку повноважень до мінімуму та продовження роботи за принципом загальної компетенції на місцевому рівні.

⁴ Кузьмук О. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності [Електронний ресурс] / О. Кузьмук. - Режим доступу: // http://tourlib.net/statti_ukr/kuzmuk.htm

Існує велика кількість законодавчих та регуляторних актів (Наказ Міністерства України від 15.10.2013 № 983, зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 19.11.2013 № 1966/24498 «Про затвердження Державного стандарту надання безоплатних послуг клубними та бібліотечними закладами державної та комунальної форм власності»). Державний стандарт є переліком норм та стандартів, якими визначено рівень базових соціальних гарантій забезпечення безоплатними послугами культурними інституціями державної та комунальної форм власності), які регулюють функціонування культурних інституцій. Ці правила мають бути оновлені в результаті процесу децентралізації, який наділить місцеві влади повноваженнями у сфері культури. Очікується, що єдиний всеосяжний документ, спрямований на місцеві влади, буде підготовлений з метою врегулювання відповідних компетенцій.

У багатомілітній історії України наша історико-культурна спадщина – це духовний, економічний і соціальний капітал надзвичайно високої цінності, який є головною складовою національної самоповаги і відповідного представлення нашої країни на міжнародному рівні. Україна на своїх теренах зберегла значну кількість об'єктів нерухомої культурної спадщини, починаючи від стоянки раннього палеоліту у Виноградівському районі на Закарпатті, якій близько мільйона років, Кирилівської стоянки в Києві, якій виповнюється майже 40 тисяч років, до зовсім молодих пам'яток, збудованих тільки у минулому столітті.

На території України знаходиться близько 130 000 об'єктів культурної спадщини, які перебувають на державному обліку, з них – 9562 пам'яток, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (914 пам'яток національного значення та 8648 - місцевого значення) та 6 унікальних культурних об'єктів, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, які мають виняткову загальнолюдську цінність. На державному обліку перебуває близько 65 350 (52%) об'єктів археології, 44 496 (35%) - історії, 1 944 - монументального мистецтва (2%), 13 518 - архітектури та містобудування, 327 - садово-паркового мистецтва; 219 - ландшафтних об'єктів та 92 - об'єкти науки і техніки.

Найбільше пам'яток, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, розташовано в Дніпропетровській (20% всіх пам'яток, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України), Автономній Республіці Крим (12%), Одеській області (11%), Харківській (10%) областях, м. Київ (11%). Багаті об'єктами культурної спадщини також Запорізька, Львівська, Черкаська, Чернігівська області. В кожній із цих областей розташовано близько 7% об'єктів культурної спадщини, що перебувають на державному обліку. На попередньому обліку перебуває близько 34 000 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, з них значна кількість знаходиться в Івано-Франківській, Полтавській, Київській, Тернопільській областях³.

Станом на квітень 2018 року до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО увійшли 6 об'єктів культурної спадщини, розташованих на території

України, що становить близько 0,65% від загальної кількості об'єктів всесвітньої спадщини, а саме:

- Київ: Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська лавра (внесені у 1990 р.);
- Ансамбль історичного центру м. Львів (1998 р.);
- Транскордонний (10 країн) об'єкт «Дуга Струве» (геодезичні пункти Баранівка, Катеринівка, Старонекрасівка, Фельштин, 2007 р.);
- Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (2011 р.);
- Дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі (2013);
- Античне місто-держава Херсонес Таврійський та його хора (2013).

Додатково Україною були внесені 15 об'єктів до переліку об'єктів-кандидатів на включення до Списку всесвітньої спадщини.

До Списку історичних населених місць України відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.01 № 878 включено 401 населене місце, яке зберегло повністю або частково об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форми забудови, що походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку⁴.

На базі комплексів (ансамблів) пам'яток, що мають особливу культурну, історичну і наукову цінність, або справили значний вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування, або безпосередньо пов'язані з видатними історичними подіями діє 65 історико-культурних заповідників.

З огляду на міжнародні зобов'язання, взяті на себе Україною, та положення статті 54 Конституції України держава має забезпечувати збереження об'єктів, що становлять культурну цінність. Збереження культурної спадщини впливає на формування менталітету нації, стверджує спадкоємність одвічних цінностей і традицій, формує базу для сталого розвитку суспільства. Запорукою піднесення української культури та духовного розвитку суспільства в дусі патріотизму і любові до України є збереження та примноження культурної спадщини, яку ми отримали від попередніх поколінь.

Кожний здобуток культурної спадщини є унікальним, а зникнення будь-якого з них є безповоротною втратою, непоправним збідненням цієї спадщини та всього народу. Кожна країна, на теренах якої розташовані здобутки культурної спадщини, повинна зберігати цю частину спадщини людства і забезпечити її передачу наступним поколінням. Вивчення культурної спадщини, знання про неї, її захист сприяють взаєморозумінню.

Протягом останніх років відновлено механізми охорони культурної спадщини, що тривалий час не застосовувалися. Розблоковано наповнення Державного реєстру нерухомих пам'яток України та вжиття заходів контролю у сфері охорони культурної спадщини, значний крок зроблено в частині виконання міжнародних зобов'язань у сфері охорони культурної спадщини, взятих на себе Україною, та співпраці з Комітетом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Одним із пріоритетних завдань органів державної влади щодо охорони культурної спадщини та інтеграції України до світової спільноти є впровадження інформаційного ресурсу об'єктів культурної спадщини та

культурних цінностей. Разом з тим, стан охорони культурної спадщини є вкрай незадовільним. До того ж, десятки тисяч об'єктів культурної спадщини, які перебувають на державному обліку, зруйновані та пограбовані у зв'язку із тимчасовою окупацією частини території України. Надто серйозна небезпека, зумовлена новими феноменами, притаманними нашому часові, загрожує культурній спадщині, яка є істотною частиною спадщини людства і джерелом збагачення і гармонійного розвитку нинішньої та майбутньої цивілізації.

Будь-які втрати культурної спадщини неминуче відображаються на нинішньому та прийдешніх поколіннях, приводячи до духовного жебрацтва, фальсифікації історії, втрат історичної пам'яті, знищення інтелектуального та творчого потенціалу суспільства в цілому.

Основними проблемами у цій сфері є:

- недосконалість правового регулювання;
- недостатність обсягів державного фінансування пам'яткоохоронної галузі;
- відсутність спеціалізованих органів охорони культурної спадщини на місцях;
- відсутність спеціальної професійної підготовки та недостатня кількість кваліфікованих кадрів у сфері охорони культурної спадщини;
- відсутність інформаційної бази даних культурної спадщини;
- відсутність режимів використання об'єктів культурної спадщини та територій, пов'язаних із ними;
- недієвість заходів охорони у сфері охорони культурної спадщини;
- нерозвиненість державно-приватного партнерства у сфері охорони культурної спадщини, в тому числі нематеріальної;
- низький рівень залучення органами державної влади та органами місцевого самоврядування громадських інституцій, які репрезентують охорону культурної спадщини.

Наголошуючи на необхідності збереження національної та всесвітньої культурної спадщини як одного із головних чинників формування української національної свідомості та відродження духовності українського народу нагальною потребою є запровадження комплексної державної політики у сфері охорони культурної спадщини метою якої є створення ефективної системи захисту культурної спадщини в державі, виявлення, використання її економічного, культурно-просвітницького, туристичного та іншого потенціалу, забезпечення провадження комплексної, послідовної та скоординованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань із її реалізації⁵.

Нинішній стан функціонування *механізмів державного регулювання розвитку сфери охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури* показує, що вони базуються на багатьох важелях перспективного характеру. Так, у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких

⁵ Могіліна Т. С. Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України / Т. С. Могіліна. - К. : СтилоС. - 2002. - 195 с.

законодавчих актів щодо удосконалення державного нагляду (контролю) та визначення сфер господарської діяльності, що підлягають державному нагляду (контролю)» визначені основи державної політики, пов'язані зі здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері охорони культурної спадщини, науки та освіти, а саме:

- дотримання вимог законодавства про охорону культурної спадщини під час здійснення господарської діяльності на об'єктах культурної спадщини, їх територіях, у зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць (центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини);

- стан утримання об'єктів культурної спадщини, які перебувають у власності, користуванні чи управлінні суб'єктів господарювання (центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини).

Культурно-мистецька сфера в Україні все ще перебуває в стані, що не відповідає потребам культурного і духовного розвитку українського суспільства. Особливо недостатньою виявилася роль національної культури та культурної спадщини, сучасних культурних індустрій у справі виховання молодого покоління, формування в нього міцної національної ідентичності, в розбудові цілісного національного культурного простору.

Культура є двигуном почуття власної гідності та гордості, таким чином сприяючи такій необхідній соціальній єдності. Рівнозначно важливим є те, що надання культурних послуг має мати на меті внесок у культурне та креативне підприємництво, яке даватиме поштовх місцевому економічному розвитку та пропонуватиме перспективи для молодих талантів з усієї країни. Це також можливість гарантувати, що Україна пропонує населенню легкий доступ до культури та знань через мережу загальнодоступних державних установ та приватних ініціатив, що забезпечують доступність книг (книжкові крамниці), музики, театру та кінематографу.

В умовах незалежної України головна увага державних і недержавних структур і організацій зосереджувалася на сприянні вільному розвитку всіх стилів і жанрів **українського образотворчого мистецтва**, широкій популяризації його шляхом улаштування всеукраїнських, обласних, групових та персональних виставок. Українські митці брали участь у міжнародних виставках із живопису, графіки, гобелену в Білорусі, Польщі, Угорщині. В Україні здобули популярність виставки відомих українських художників Олексія Фіщенка, Михайла Романишина, Григорія Синиці, Надії Бабенко та інших. Здобуття Україною незалежності спонукало до інтенсивних пошуків живописців С. Неледву, Ю. Луцькевича, О. Дубовика, Шарчука, М. Александрова та інших.

У тісному зв'язку з життям, актуальними проблемами сучасності розвивалося **мистецтво скульптури**. У містах і селах України протягом 1992-1996 рр. споруджено десятки нових пам'ятників, зокрема, Тарасу Шевченку в Луцьку, Львові, Чернігові, Червонограді, Золотоноші; Б. Хмельницькому в Черкасах, Суботові, Кіровограді; художникам і композиторам Д.

Бортнянському та М. Березовському, І. Падалці, С. Прокоф'єву; поету А. Малишку; княгині Ользі в Києві та Луцьку, князю Ярославу Мудрому в Києві. У столиці також відкрито пам'ятники жертвам репресій 1930-х-1940-х рр., жертвам голодомору 1930-х рр., художникам - жертвам репресій. Знаменною подією в житті України стало відкриття 1 грудня 1998 р. в Києві пам'ятника М.С. Грушевському. В 2001 р. в Києві було споруджено Монумент Незалежності. Поряд із цим ведуться роботи й над скульптурним утіленням історичних постатей, які уособлюють для українського народу гордість нації та історію державотворення, -П. Полуботка, А. Головатого. Серед провідних скульпторів сучасності - Ю. Синькевич, В. Прокопів, Т. Бриж.

У 1990-і рр. в державі розгорнулися роботи щодо відбудови визначних пам'яток історії та культури українського народу. Зокрема, в Києві відбудовано Михайлівський Золотоверхий собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври. Гідне місце в світі давно посіла українська графіка.

Важливим чинником у розвитку образотворчого мистецтва в Україні протягом 1990-х рр. стала діяльність галерей, які не лише репрезентують здобутки художників України, а також створюють дистанцію між елітарним мистецтвом та міщанськими смаками. Серед найбільш відомих в Україні - Центр мистецтва «Славутич», Центр сучасних мистецтв «Брама», художні галереї «Бланк-Арт», «Лаврські дзвони», «Пектораль», «НЕФ», «Ірена», «Малярський закут», «А-Акварель», «Грифон», «Мистецький льох», «Артвітрила», «Світ Ї», галерея мистецтв Києво-Могилянської академії, галерея «Дім Миколи». Відомі також своєю діяльністю одеська галерея «Човен», Південноукраїнський центр сучасного мистецтва в Запоріжжі.

Галереї надали відвідувачам можливість ознайомитися з творчістю таких талановитих художників, як О. Сухоліт, В. Цаголов, А. Савадов, О. Харченко, М. Кривенко, О. Петрова, Т. Сільваші, Д. Фіщенко, Д. Дорсунь, М. Ніколаєв, П. Тараненко, Ж. Василевська, О. Андреев, М. Жуков, В. Романов, Д. Оболончик, С. Давидов, Л. Бернат, Н. Вітковська, О. Балакін, А. Куц, І. Жук, С. Тучинський, С. Алексеев та інших.

Центральними подіями мистецького життя Києва останніх років були традиційні весняні та осінні вернісажі в Київській міській галереї мистецтв «Лавра». На них демонструвалися живописні, графічні твори, твори декоративно-прикладного мистецтва сучасних українських художників. Популярними серед киян та гостей міста стали щорічні художні виставки, присвячені безпосередньо Києву.

Галерейна діяльність стала характерною ознакою нинішнього етапу культурного процесу. Галереї сприяють збереженню безцінних реліквій українського мистецтва, стримують процес відпливу культурних цінностей з України, який набрав нині масового, подеколи навіть загрозливого характеру.

Крім офіційної сфери культури, значного розвитку в сучасній Україні набуло *неакадемічне мистецтво*, в якому найбільшу роль відігравав постмодерністський напрям. В цьому плані, визначною рисою українського мистецтва завжди було його звернення до своєї автентичної, традиційної культури. Неакадемічний живопис (андеграунд) ніколи не припиняв свого

існування в Україні й нерідко, знаходячись в повній ізоляції, видавав оригінальні рішення.

Автентичність притаманна і постмодерністському мистецтву, в якому вона виявляється в тенденції досинкретизму, до злиття різних видів мистецтва, єдності стилів і жанрів. Постійне повторення ситуації від стику до стику, незначна інформаційна відмінність наступної строфи від попередньої, відкритий нескінченний ритм є також характерним для народного мистецтва. Ще одна «первісна» характеристика постмодернізму - його ритуальність, що виявляється в акціях, хепенінгах, перформансах, головне в котрих - сам факт переживання дійства. Але автентичність сучасного українського мистецтва переважно виявляється не в цьому, а в збереженні менталітету і глибинних, духовних зв'язків зі своєю традиційною культурою. І тому у сучасному українському мистецтві, на противагу західній тенденції деконструкції та нігілізму, виявляється лінія пошуку духовної основи нового відродження.

Прикметна риса українського мистецтва - увага до натурфілософського, духовності, космічного початку. Так, улюблена тема М. Кривенка - природа, через яку виявляється психічний стан художника. Його творчість з його аскетичною палітрою та формою чистої неопосередкованої експресії - це потяг до позакультурної комунікації з безкінечністю Всесвіту та людського підсвідомого. У «Квітучій планеті» І. Марчука відчувається глибоке та природне споріднення людини з навколишнім світом. Картини О. Дубовика, Е. Петренка, Ю. Шевченка - це своєрідні картини-ідеї, в яких відчутна космічна основа.

Українські художники лише напівсприйняли одне з найголовніших правил гри поставангарду: постійно ставити питання, запозичувані з нехудожньої сфери - науки, ідеології, соціології тощо, але вирішуються вони пластичною мовою, а не мовою символів «об'єкта», хепенінгу. Особливістю національної традиції є чуттєво-образне, духовно-релігійне, екзистенціальне усвідомлення людського буття на противагу західній ментальності, в якій панувалинеологізм, імперативність мислення, тиранія абстракції. А звідси зв'язок з непроминушим, вічним, життєустрій, естетизм, катарсичне переживання, що простежується в творах українських митців.

Виникнення школи українського постмодернізму в живописі також пов'язують із Манежною виставкою 1988 р. (іноді її називають «українська хвиля», «український трансавангард»). Найцікавіші художники постмодернізму - О. Гнилицький, Г. Сенченко, О. Харченко, О. Голосій; художники групи «Паризька комуна», «Вольова грань національного постмодернізму», «Одеської школи» - О. Ройтбуд, В. Рябченко, С. Ликов та інші.

Авангардизм. Після завоювання незалежності в літературі та мистецтві України стверджується плюралізм, сама думка про можливість існування якого у тоталітарному суспільстві була ірреальною. Пануючим стилем у творчому житті стає авангардизм, який імперативно насаджується творчими угрупованнями, як свого часу партія насаджувала соцреалізм. Високий рівень політизації суспільства привів до того, що в галузі літератури найбільшого поширення набула публіцистика.

Література. З'явилися нові молоді літератори, які намагаються повному вирішити літературні проблеми, йти в ногу зі світовим літературним процесом. Це - дочка Ліни Костенко Оксана Пахльовська, Оксана Забужко, Юрій Андрухович, К.Москалець, Є.Пашковський та інші. Жанр історичної романістики розвивають, Юрій Мушкетик, Роман Федорів. Роман Р.Іваничука «Орда» продовжує традиції П.Куліша, А.Кашенка, Б.Лепкого. Поет М.Вінграновський написав яскравий роман «Наливайко». Повертаються в Україну твори українських емігрантів - Є.Маланюка, У.Самчука (Волинь), В.Барки, І.Багряного («Сад Гетсиманський», «Тигролови»), Юрія Тарнавського.

Поступово відроджується **українське кіномистецтво**. Гідний внесок в українське кіномистецтво зробили режисери Р. Балаян, К. Муратова, В. Криштофович, М. Беліков, В. Гресь, актори Б. Ступка, А. Роговцева, Н. і О. Сумські, С. Олексенко, Р. Недашківська, Б. Брондуков. Упродовж тривалого часу в нас розвивалося надзвичайно цікаве неігрове кіно. У царині науково-популярного та хронікально-документального кіно відомі імена Ф. Соболева, І. Грачова, Є. Григоровича, П. Зінов'єва. Міжнародне визнання здобула українська школа мультиплікаційного кіно (В. Дахно, Н.Василенко, В. Гончаров, І. Лазарчук, Д. Леркаський та ін.). У 1993 р. розпочалася робота над кінотрилогією про Олега Ольжича - подвижника духу, патріота. Через три роки побачив світ перший фільм трилогії «Ольжич», а 10 грудня 2000 р. відбулася прем'єра другого та третього фільмів. Вони створені за сценарієм Л. Череватенка на основі численних документальних свідчень.

Фільми, створені на державних і незалежних кіностудіях України, брали участь у кінофестивалях, реалізовувалися на внутрішніх та міжнародних кіноринках. Так, на кіноринку 46 Берлінського міжнародного кінофестивалю восени 1996 р. було представлено вісім фільмів, створених на українських кіностудіях, зокрема «Фучжоу» М. Ілленка, «Кисневий голод» А. Дончика, «Останній бункер» та «Геллі й Нок» В.Ілленка. Значною подією фестивалю стала світова прем'єра фільму О. Довженка «Прощавай, Америка!». Найкращим українським фільмом 1998 р. на XXVIII-у Міжнародному кінофестивалі визнано художній фільм «Дві Юлії», знятий кінорежисером О. Дем'яненко.

Джерелом **українського музичного мистецтва** є старовинна культура давніх слов'ян. Численні пам'ятки матеріальної культури - фрески Київського Софійського собору XI-XII ст., на яких зображено музиканта-скрипаля та група музикантів-виконавців, що грають на різних духових та смичкових музичних інструментах; збережені усною традицією зразки старовинних народних пісень (українська величальна колядка «Молод Олександр», українська веснянка «Благослови мати, весну закликати»); перші пісні-літописи, що були складені представниками тих давніх часів («Как во городе стольно-киевском») свідчать про наявність у давніх слов'ян самобутньої музичної та музично-поетичної творчості, про існування музикантів-виконавців (співаків, інструменталістів), майстрів з підготовки різноманітного музичного інструментарію.

Формування українського музичного мистецтва підтверджує той факт, що в усі історичні періоди народний музичний фольклор надихав українських (і

не тільки) композиторів на створення відомих в усьому світі музичних шедеврів. Останнє стосується широковідомої в різних країнах світу обробки української народної пісні «Щедрик», утвореної М. Леонтовичем. Популярності названої обробки сприяли концертні подорожі української хорової капели під керівництвом О. Кошиця, що здійснювалися ще у 1919 році та у наступні роки. Починаючи з концертних залів України, сусідніх країн Західної Європи (Польщі та Чехії) «Щедрик» М. Леонтовича перелетів у США та Канаду і став улюбленою піснею Новорічних зимових свят. А в роки ХХІ століття хорова обробка Леонтовича виконується багатьма хоровими колективами та молодіжними ВІА і навіть у джазовому звучанні, завдяки чому здійснюється пропаганда хорової творчості українських композиторів у сучасному музичному просторі.

Музичні твори Л. Дичко, М. Скорика, Є. Станковича, Б. Фільц та інших композиторів, звучать на всіх континентах світу, підтверджуючи особливий етап розвитку і функціонування українського музичного мистецтва в контексті сучасного полікультурного простору.

Звіт експертів Ради Європи «Огляд культурної політики України» (13-15 березня 2017 року). Цей звіт був підготовлений компанією КЕА в особі Філіпа Керна для Ради Європи. Візит місії відбувся у контексті процесу децентралізації, який наділяє місцеві влади в Україні компетенціями у сфері культури. Цей адміністративний і політичний процес ставить під питання традиційні відносини між Міністерством культури України та місцевими владами, зокрема у частині розподілу функцій, відповідальності та фінансування.

Огляд спрямований на досягнення наступних результатів:

- допомогти Уряду та стейкхолдерам шляхом обміну досвідом інших країн-членів щодо децентралізації у сфері культури та захисту спадщини, включно з державно-приватним партнерством;
- зрозуміти і оцінити стан реформування культурної політики;
- визначити пріоритетні напрямки реформ у сфері культурної децентралізації, мистецької освіти та охорони спадщини;
- запропонувати подальші кроки та рекомендації.

Міністерство культури України продовжує сприйматися як активний учасник змін, але не як інструмент підтримки статусу-кво. Особи, які приймають політичні рішення на національному та місцевому рівні, мають навчитися максимально ефективно використовувати українські культурні ресурси задля активізації економічного та соціального розвитку. Вони мають розуміти, що українська історія, традиції, культури, мистецькі та творчі прояви є суттєвим підґрунтям для розбудови нової сучасної України.

Експерти також відчувають, що на більшу увагу при розробці політики заслуговують цифрові технології, адже вони мають значний вплив на споживання та доступ до культурного продукту. Ланцюг креативної цінності у сфері культури значною мірою перебуває під впливом цифрових технологій, зокрема цифрового розповсюдження. Такі зміни пропонують нові та альтернативні можливості монетизації. Культурні стейкхолдери (митці,

продюсери, дистрибутори) мають реагувати на організаційні зміни з метою максимального використання цих можливостей (для виходу на міжнародний ринок, для видачі ліцензій цифровим операторам з метою отримання авторського гонорару, для пропонування нових послуг, для демократизації доступу до культурного контенту та заохочення участі)⁶.

Експерти зазначають, що Україна знаходиться в ідеальній позиції для запровадження Міністерства культури XXI століття - Міністерства, здатного:

- задавати тон збалансованій політиці національного масштабу;
- приділяти особливу увагу культурі та креативності в численних напрямках політики, що призведе до розвитку економічних та соціальних інновацій;

- створити умови для появи сильного культурного сектору, який максимально скористається можливостями цифрових технологій;

- розширити соціальну участь у культурних практиках та процесах.

На думку експертів реформа має мати на меті наступні цілі:

- уточнення пріоритетів культурної політики («бачення») у контексті процесу децентралізації, а також здійснення Міністерством культури координуючої, моніторингової та контролюючої функції на місцевому на національному рівні.

- прийняття пакету реформ, спрямованих на:

- перетворення місцевих культурних центрів на учасників змін, здатних надавати необхідні культурні послуги;

- залучення приватних інвестицій та ініціатив (як у виробництво, так і в розповсюдження), а також заохочення державно-приватного партнерства.

- краща комунікація щодо важливості культурних інвестицій, які є діячем економічних та соціальних трансформацій.

Уряд має визначити чітке бачення ролі місцевої влади в імплементації культурної політики, зокрема:

- активніша демократизація та посилення ролі суспільства (творити, використовувати вміння та традиції);

- високоякісні та змістовні публічні послуги, які поширюють знання та надають доступ до мистецтва і культури, водночас сприяючи виникненню потужної мережі приватних установ (книжкових крамниць, незалежних кінотеатрів);

- покращена економіка та ефективність у наданні послуг;

- оптимізація культурних ресурсів (спадщина, таланти, індустрія, інфраструктура) для економічного та соціального розвитку (туризм, залучення інвестицій, креативне підприємництво, соціальна єдність, освіта, почуття власної гідності).

Необхідне чітке бачення. Це надасть стейкхолдерам чітке розуміння того, чого має досягти децентралізація; бачення має бути підтверджене та доповнене статистичними та фінансовими розрахунками, які нададуть докази

⁶ Культурологія: українська та зарубіжна культура / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. Л. Шевнюк та ін.; За ред. М. М. Закович. - 5-те вид., стер. - Київ: Знання, 2010. - 589 с

впливу політик, а також продемонструють економічну та соціальну цінність культурних інвестицій. Огляд відзначив низький рівень розуміння реформ, які пропонується здійснити, і яким буде їхній результат. Тим не менш існує страх, що надання культурних послуг та повноваження щодо збереження культурної спадщини будуть передані на місцевий рівень. Цінність культурних інвестицій не до кінця розуміється на місцевому рівні та обмежується старою та вузькою концепцією («Культура - це добре для туризму і збереження ідентичності»). Насамперед культура є суттєвим засобом розвитку людського капіталу, стимулювання креативності у суспільстві, підтримує соціальну згуртованість та якість життя, сприяє розвитку демократії та є потужним джерелом привабливості. Важливим є залучення місцевої підтримки для надання культурних послуг та інвестування в культуру (інфраструктура, спадщина, мистецька освіта, культурний менеджмент). Підтримка має бути надана на основі чітких критеріїв, які керуватимуть місцевою владою у прийнятті рішень.

Мають бути враховані наступні принципи:

- мінімум послуг, які забезпечують надання мистецької освіти, включно з сучасними підходами, на місцях;

- на підставі особистих заслуг та шляхом проведення конкурсу місцева влада призначає менеджерів культурних центрів;

- пріоритетна фінансова підтримка надається культурним центрам, які розробили стратегію за результатами консультацій з місцевими стейкхолдерами;

- закликати культурні центри утворювати мережі та розвивати креативні хаби з метою внесення внеску у розвиток місцевих креативних екосистем (забезпечуючи доступ до інтернету, простори коворкінгу для культурних і креативних підприємців, сприяючи вираженню творчих вмінь (перформанс, виробництво, розповсюдження)), забезпечуючи доступ до мистецтва (література, музика, кіно...), підтримувати співробітництво та між секторальну взаємодію між мистецтвом та наукою або між креативними навичками і індустрією.

- перегляд цінності місцевих музеїв на підставі їхнього мистецького та історичного внеску (щоб виправдати державну підтримку і фінансування). Визначення критеріїв оцінки, включаючи зусилля, спрямовані на розвиток аудиторії та вимоги до спів фінансування.

На початку вересня 2016 року Львів приймав масштабний захід - ***Конгрес культури Східного партнерства***, основне питання якого було «Місія культури в часи криз». Жваві дискусії про культурну політику, дипломатію, інновації та стратегію розвитку культури України відбувались протягом однієї з найпопулярніших панелей конгресу «Культурна політика та економіка культури». Серед спікерів були представники Грузії, України, Польщі, Росії та Молдови.

Україна зараз знаходиться на завершальному етапі долучення до програми підтримки культури і креативних індустрій «Креативна Європа», укладаються нові угоди про співпрацю з іншими державами та відбуваються постійні зустрічі з міністрами культури інших країн. Принципи, покладені в

основу проекту - демократичність, децентралізація менеджменту культури, компліментарна субсидіарність, умови для стабільного і мирного існування і т.д.

Про інноваційну культуру як систему знань та умінь говорили на Конгресі за участі практиків: топ-менеджери Intel та Microsoft, бізнесмени та експерти. Інновації та культура напряду пов'язані з бізнесом - з його успішністю, зі зростанням якості людського капіталу та розвитком креативних індустрій. Для того, щоб перейти до інноваційної культури, треба, в першу чергу зрозуміти, що це механізм реалізації цінностей в суспільстві. Креативний клас виступає ініціатором основних змін, він є в кожному регіоні, місті. Головне завдання влади - сприяти створенню умов для його розвитку.

Міста досить часто мають іншу культурну політику, ніж центральні органи влади. Київ, Львів, Івано-Франківськ, Вінниця, Чернівці - в цих містах добре працює територіальний брендинг. Культурна політика міста, його образ доповнюють середовище міста. Зараз українські міста починають вдало використовувати свій потенціал. Наприклад, Львів - багатонаціональне місто, і це створює його неповторний образ. Львів намагається будувати на цьому свій бренд «відкритий для світу» - як місто фестивалів, кави, джазу та шоколаду. Інша справа, що такий напрям мусить бути врівноважений культурною пропозицією локального рівня, призначеною для місцевих. Якщо кожне місто чи окремо взятий регіон зуміють у правильному руслі використовувати свій потенціал - це матиме успіх і у туристів, і у мешканців.

У 2017 році відкрилася виставка «Музейні скарби. З надходжень 1902-1927 років» у Національному музеї українського народного декоративного мистецтва. Виставка проходила з нагоди ювілеїв фундаторів колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва: 150-річчя від дня народження Миколи Федотовича Біляшівського та 140-річчя від дня народження Данила Михайловича Щербаківського. Було представлено близько двохсот унікальних експонатів: килими, вишиті і тканині рушники, предмети народного одягу, вироби з дерева, кераміки, фарфору і фаянсу.

З 18 по 20 травня 2017 року в рамках культурно-мистецького проекту «Мистецтво, що об'єднує» («Art which unites»), ініційованого Київським національним академічним театром оперети, пройшла Міжнародна театральна конференція «Опера Європи - 2017 у Києві» за підтримки Міністерства культури України, Київської міської державної адміністрації та Департаменту культури виконавчого органу Київської міської ради (КМДА). Вперше Україна приймала представників 166 музичних театрів із сорока країн Європи, що об'єдналися під егідою найбільшої та найвпливовішої міжнародної організації у сфері театального музичного мистецтва. Дана конференція мала на меті сприяти активному залученню театральних закладів України до міжнародних інтеграційних процесів. Проведення конференції - це унікальна можливість для українських театрів відкрити нові творчі горизонти, налагодити тісні взаємовідносини з європейськими театральними колективами, започаткувати спільні мистецькі проекти.

У 2018 році в Прилуках пройшов найбільший Всеукраїнський скульптурний пленер. Автором та ініціатором унікального проекту є громадський діяч, лідер Громадського руху «Оновлення» Сергій Коровченко. Передбачається створення нового культурно-мистецького простору Прилук. Творчий колектив скульпторів, очолюваний народним художником України, професором Миколою Біликом, працював над створенням десяти скульптур, що в подальшому прикрасять історичну частину Прилук.

Виникнення Мистецького напрямку Українського кризового медіа-центру в м. Вінниці стало бажання змістити акценти висвітлення життя в Україні в бік мирних, культурних процесів. Мистецький напрямок організаційно і інформаційно підтримує українські культурні проекти, реалізовує ініціативи на базі Медіа-лаунжу та Прес-центру в Українському домі, розробляє та проводить власні проекти. «Культурна дипломатія між регіонами України» - програма Мистецького напрямку Українського кризового медіа-центру, спрямована на побудову діалогу та примирення між представниками регіонів України через інструменти сучасного мистецтва. Мета ініціативи - привернути уваги суспільства до культурних і гуманітарних проблем, залучати активних громадян до їхнього розв'язання, формувати ефективну довгострокову гуманітарну політику, яка сприяє об'єднанню і цілісності України.

У цьому контексті заслуговує на увагу програма у рамках проекту Дорожньої карти – **«Культура 2025. Довгострокова національна культурна стратегія»** (далі - Культурна стратегія) над розробкою якої працювало Міністерство культури України за підтримки вітчизняних та європейських консультантів із Естонії та Грузії. Саме Культурна стратегія направлена на вирішення не тільки національних, а й регіональних і місцевих проблем із обов'язковим залученням до процесу її розробки ключових партнерів (міністерств, регіональних і місцевих органів влади, а також неурядового сектору). Щоб Культурна стратегія відповідала викликам часу, планується її постійне оновлення та модернізація.

Культурна стратегія схвалена Урядом, який зможе визначити подальші кроки/дії усіх залучених сторін (наприклад, культурна дипломатія і просування іміджу країни для Міністерства закордонних справ України, культурні і креативні індустрії для Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, культурний розвиток у регіонах для Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України і т.п.).

Вжито заходи з міжнародного культурного співробітництва. Підписано Угоду між Європейською Комісією та Урядом України про участь України у програмі «Креативна Європа». Програма є одним з найбільших проектів Європейської Комісії культурно-гуманітарного спрямування, яка надає великі фінансові можливості для розвитку культурного і креативного секторів у країнах-учасниках програми.

Прийнято Закон України «Про приєднання України до Міжнародного центру вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей» (від 07.10.2015 № 720-VIII). Участь України в зазначеному

Міжнародному центрі сприятиме обміну досвідом, навчання українських фахівців у галузі охорони і збереження культурної спадщини новітнім реставраційним технологіям, а відтак – сприятиме підвищенню якості збереження культурної спадщини України.

Реалізується проект COMUS - спільний проект Ради Європи і Європейської Комісії «Урбаністичні стратегії в історичних містах, скеровані громадянами», який передбачає комплексну взаємодію органів влади усіх рівнів і місцевих громад з метою покращення існуючого міського середовища невеликих історичних міст, зупинення деградації історичного середовища та заохочення місцевих мешканців до активної участі у процесі прийняття рішень і розроблення стратегії розвитку міста з акцентом на об'єкти культурної спадщини. Пілотними містами проекту обрано є м. Жовква (Львівська область), Прилуки (Чернігівська область) та Луцьк (Волинська область).

Забезпечено модернізацію менеджменту у сфері культури і мистецтва. Метою реформаторських законодавчих ініціатив є оновлення керівного складу державних та комунальних закладів культури за прозорою конкурсною процедурою їх призначення та запровадження контрактної форми трудових відносин для артистичного та художнього персоналу.

Для залучення нових джерел фінансування сфери культури проаналізовано досвід використання конкурсних грантів для підтримки культури у деяких країнах Європи (Великобританія, Франція, Польща, країни Балтії) та наявний досвід проведення грантових конкурсів у сфері культури в Україні, запроваджено процес прозорого розподілу фінансування культурно-мистецьких заходів.

З метою оптимізації, модернізації, комп'ютеризації та охоплення широкосмуговим Інтернетом мережі бібліотек здійснено паспортизацію публічних бібліотек, розроблено проект концепції якісних змін бібліотек для забезпечення сталого розвитку України (до 2025 року), впроваджено електронну систему проведення моніторингу діяльності публічних бібліотек (ЕСMaP), проведено тренінги для працівників публічних бібліотек, державних службовців Мінкультури та місцевих держадміністрацій. Формується електронна бібліотека «Культура України», де розміщено понад 6 тис. повнотекстових видань.

На особливу увагу заслуговує здійснення охорони пам'яток, їх популяризації в пресі та на телебаченні, вдосконалення форм використання та включення нових пам'яток у туристичні маршрути регіонами нашої держави. Враховуючи труднощі з фінансуванням такої програми, вона має бути відкрита для фінансової підтримки з боку приватного капіталу, культурно-освітніх закладів, благодійних фондів, окремих громадян тощо.

Уряд має представити чітке бачення концепції культурної децентралізації. Мають бути визначені конкретні переваги, які можна отримати від цього процесу, а саме:

- активніша демократизація та залучення громадянського суспільства до сфери культурної діяльності;

- вдосконалення відповідних державних послуг в сфері культури (зі списком вимог);

- розвиток економіки та ефективності державних послуг в сфері культури та художньої освіти з метою об'єднання фінансових та людських ресурсів;

- чіткий перелік цілей органів місцевої влади (в умовах централізованої фінансової підтримки, територіальної привабливості, соціально-економічного розвитку);

- механізм контролю задля забезпечення високої якості послуг, охорони культурної спадщини та універсального доступу.

Міністерство культури має розвивати комунікативну стратегію щодо місцевих органів влади та стейкхолдерів з метою поширення цього бачення та промоції культури як рушійної сили місцевого соціально-економічного розвитку.

Міністерство культури повинно:

- здійснювати ефективнішу комунікацію, особливо із соціальними медіа, щодо важливості культурної політики;

- проводити тренінги для місцевих органів влади та менеджерів культурної сфери з імплементації реформи та її цілей;

- роз'яснювати суть реформи культурним стейкхолдерам та акумулювати їхні бачення та застереження;

- залучати інші міністерства (освіта, туризм, економіка та фінанси, транспорт);

- створити спеціальну оперативну групу з метою тіснішої взаємодії з туристичною сферою та інвестування в культурну спадщину.

Ця комунікація має підтримуватися на вищому політичному рівні з метою надання особливого політичного значення такій діяльності («політичне лідерство»).

Міністерство культури повинно мати можливість здійснювати контроль імплементації реформи, а саме:

- контролювати утримання та реставрацію історичних пам'яток національного значення;

- здійснювати моніторинг ефективності децентралізації в регіонах, особливо щодо функціонування місцевих культурних центрів, музеїв та бібліотек, відносно поставлених цілей;

- бути здатним впливати на розвиток нормативно-законодавчої бази (в сфері регіонального та економічного розвитку, фінансів, освіти та туризму) відносно забезпечення культурних послуг, культурної продукції та розповсюдження, а також мистецької освіти.

- фінансувати мережу головних культурних центрів, музеїв та бібліотек, включаючи цифрову мережу;

- здійснювати навчальні заходи для менеджерів (центри, музеї, бібліотеки) та місцевих органів влади в сфері культури;

- забезпечувати гранти та стимули задля підтримки імплементації запланованої стратегії;

- розвивати систему критеріїв з метою відзначення та нагороди найкращих ініціатив;
- підтримувати процес оцифрування робіт так само як і ініціатив, спрямованих на популяризацію української культури у цифровому форматі;
- розвивати систему преміювання та викликів з метою відзнаки місцевих талантів або ініціатив;
- визначати індикатори та критерії оцінки впливу з метою моніторингу результатів політики;
- стимулювати розвиток міжнародної взаємодії (підтримувати міжнародні заходи у сфері культурного та креативного підприємництва).

Реальне збереження культурної спадщини неможливе без наявності системного законодавства. Норми вітчизняного законодавства про охорону пам'яток не можуть відтворити та попередити всі зміни, які відбуваються в Україні в сучасний перехідний період. Нині доцільно розробки комплексний нормативно-правовий акт (Кодекс) охорони культурної спадщини в Україні. Пропонується дещо розширити його функціональне призначення і прийняти Кодекс охорони історико-культурної спадщини, пам'яток архітектури та містобудування (далі - Кодекс) як єдиного цілісного нормативно-правового акту, який є результатом кодифікації і правового регулювання суспільних відносин у пам'яткоохоронній сфері та об'єднує чинне законодавство різних галузей, що містять норми щодо збереження та охорони культурної спадщини.

Відповідно кожен із законодавчих актів, що увійде до Кодексу, встановлюватиме норми щодо захисту та збереження історико-культурних цінностей, визначатиме відповідальність за їх належне утримання та фінансову підтримку дослідницької роботи по виявленню пам'яток. До пакету таких законодавчих актів, користуючись досвідом зарубіжних країн, можуть бути включені законодавчі акти щодо приватизації, землі, транспорту, реконструкції центрів історичних міст, розвитку сільськогосподарського виробництва, заборони будь-яких знесень пам'яток без дозволу спеціально-уповноважених адміністративних органів, які несуть відповідальність за стан збереження культурного майна, взятого на державний облік і без проведення необхідної кваліфікованої оцінки історичних й монументальних об'єктів фахівцями пам'яткоохоронної діяльності.

В основу Кодексу повинен бути покладений принцип поважного ставлення до етнокультурних традицій та реліквій кожного з етносів, які мешкають на території України, з метою визначення та поцінування пам'яток у державі.

Пакет реформ. Визначення відповідних ролей органів державної влади стосовно охорони культурної спадщини, об'єктів культурної спадщини національного значення, призначення центральних органів влади в якості наглядачів сфери культурної спадщини. Встановлення юридичних та фінансових рамок з метою розвитку державно-приватного партнерства (власність, ліцензування). Прийняття системи податкових стимулів задля підвищення привабливості приватних інвестицій та сприяння розвитку схем співфінансування з приватними особами, так само як і між державними

органами влади. Створення державного гарантійного фонду для заохочення кредитування культурних операторів та індустрій з боку фінансових інституцій. Підтримка розвитку стратегії місцевої культурної сфери, а також сектору креативних індустрій (видавництво, музика, аудіовізуальний сектор, ігри, перформанс, дизайн).

Разом з цим, необхідно: здійснити перехід від охорони окремих об'єктів до охорони ландшафтів; від охорони тільки видатних пам'яток до охорони історичної забудови, що відображає спосіб життя пересічних городян; від охорони тільки пам'яток старовини до охорони пам'яток XX та XXI ст.; від захисту лише матеріальної спадщини до охорони нематеріальної спадщини, що включає в себе традиції, життєвий уклад і сусідства, що склалися в тому чи іншому історичному місці.

На сучасному етапі доцільно систему державного управління у сфері культури замінити на громадсько-державне управління, в якому головну роль відіграватиме громадськість: громадські, недержавні організації - творчі спілки, фонди, асоціації діячів мистецтв, національно-культурних центрів тощо. В такій моделі управління громадським структурам належатиме пріоритет у розробці державної політики і прийнятті управлінських рішень, а органи державної влади і управління залишатимуться виконавцями рішень, прийнятих демократичним шляхом. Суттєвою перевагою громадсько-державного управління у сфері культури є залучення до управлінської діяльності максимальної кількості громадян, підвищення зацікавленості суспільства в проблемах розвитку культурної сфери, сприяння реалізації конституційного права особистості на участь у державному управлінні, що значно прискорює його демократизацію.

Для подолання системних негативних явищ у галузі культури України необхідно, зокрема, розв'язати такі проблеми:

- «залишковий принцип» ставлення до культури у суспільстві та державній політиці;
- відсутність цілісного інформаційно-культурного простору і мережі партнерських зв'язків на вертикальному і горизонтальному рівнях;
- відсутність середньо- і довгострокових програм культурного розвитку;
- відсутність визначених державних соціальних стандартів надання послуг населенню у сфері культури, що гарантуються державою;
- невідповідність кадрів до господарських відносин у ринковій економіці;
- соціальна незахищеність працівників культури;
- недостатня участь України в європейських і світових культурних проектах.

В умовах сучасності, проблема удосконалення законодавства у сфері охорони культурної спадщини є досить актуальною для України, що обумовлено появою значної кількості загроз культурній спадщині в країні, серед яких можна виокремити: залучення рухомих предметів культурної спадщини у цивільний обіг, який у переважній кількості є незаконним; масове розгарбування археологічних пам'яток; масове знесення пам'яток архітектури у

великих містах і будівництво на їхньому місці комерційної та житлової нерухомості, що не вписується у традиційну архітектуру цих міст; погіршення якості розробки нормативних актів, у тому числі й у сфері культури; збільшення випадків розкрадання об'єктів культурної спадщини; незаконне вивезення культурних цінностей за кордон; ігнорування рекомендацій міжнародних організацій, у тому числі ЮНЕСКО та інші.

Нині можливості держави щодо утримання об'єктів культурної спадщини є досить обмеженими, а тому обсяг державного фінансування, що виділяється на утримання та реставрацію пам'яток становить приблизно 10-15% від необхідного. Виникає потреба у пошуку альтернативних джерел фінансування та формування досконалого інноваційного економічного механізму державного регулювання охороною культурної спадщини.

Слід зазначити, що удосконалення економічного механізму державного регулювання охороною культурної спадщини можна ідентифікувати з її залученням до соціально-економічних процесів розвитку країни. Актуалізація передумов залучення державою приватних інвесторів для спільної діяльності у галузі охорони культурної спадщини є надзвичайно важливою, оскільки культура розглядається як один із значних ресурсів економічного розвитку регіонів та об'єктом для ефективного інвестування. У цьому контексті державно-приватне партнерство є не лише одним із найважливіших і найбільш універсальних механізмів інвестиційної політики, а й сприяє консолідації фінансового, організаційного та управлінського потенціалу приватного та державного секторів економіки на пріоритетних напрямках культурної політики. Саме інвестиційний напрям розвитку економічного механізму державного регулювання охороною культурної спадщини розкриває такі переваги та перспективні форми державно-приватного партнерства, як: оренда та безоплатне користування об'єктами культури; безоплатна передача у власність об'єктів культурної спадщини; довірче (трастове) управління об'єктами культури; концесія; аутсорсинг; інвестиційні угоди; приватизація; формування транскордонних, культурних, туристичних кластерів на використанні потенціалу культурної спадщини.

В умовах сьогодення удосконалення економічного механізму державного регулювання сфери охорони культурної спадщини передбачає надання сервейінгових послуг як системи довгострокових фінансово-економічних відносин між інститутами держави і суб'єктами приватного сектора економіки з реалізації проектів на основі партнерства та об'єднання ресурсів, розподілу доходів і переважних вигод, витрат і ризиків. Тому управління нерухомістю різного функціонального призначення, у тому числі й об'єктами культурної спадщини та пам'ятками архітектури, може здійснюватися на основі залучення компаній, що надають сервейінгові послуги.

Сервейінг включає всі види планування (генеральне, стратегічне та оперативне) щодо функціонування нерухомості, а також заходи, пов'язані з проведенням усього комплексу технічних та економічних експертиз об'єктів нерухомості, які забезпечують отримання максимального соціального ефекту. Сервейінг - це достатньо новий для України і дуже актуальний на сьогоднішній

день напрям у консалтингу, що проводиться виключно на користь власника і інвестора.

Розкриваючи основну концептуальну складову сервейінгу, варто зазначити, що характерними особливостями концепції сервейінга є комплексність опрацювання питань управління, системність у вирішенні виникаючих проблем, інтегрованість пропонованих рішень, стратегічне бачення перспектив майбутнього та орієнтація на рішення прикладних управлінських завдань. Ці конкурентні переваги відрізняють сервейінг від традиційного управління нерухомістю, виступаючи змістовним підґрунтям успішному застосуванню нової системи. Адже відомо, що історичну нерухомість і пов'язані з нею земельні ділянки визнають в усьому світі потенційно привабливими об'єктами інвестування. Звичайно, багато чого залежить і від стану об'єкта, його місця розташування та культурної цінності. Для реалізації інвестиційних проектів у сфері культурної спадщини необхідною умовою є, з одного боку, дотримання інтересів держави в частині, що стосується її збереження і використання, а з іншого, – врахування інтересів інвестора в плані окупності проекту та отримання прибутку.

Експерти відзначають, що суть застосування сервейінга у пам'яткоохоронній сфері - здобуття максимального ефекту при управлінні нерухомими об'єктами культурної спадщини, який досягається за рахунок системного підходу, що охоплює усі стадії реконструкції і життєвого циклу об'єкта. Тобто у процесі реалізації концепції сервейінга відбувається опрацювання технічних та просторово-територіальних аспектів розвитку історичної нерухомості з урахуванням яскраво вираженої управлінської цільової орієнтації, що має важливе значення для її ефективного використання.

Саме вдосконалення економічного механізму державного регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури відбувається шляхом налагодження системи взаємовідносин органів публічної влади різних рівнів, суб'єктів підприємницької діяльності у процесі господарської діяльності з питань пошуку фінансових джерел, формування кошків для фінансування охорони культурної спадщини, перерозподілу доходів бюджетів усіх рівнів з метою збереження історико-культурного надбання країни. Даний механізм має базуватись на таких основних принципах державного регулювання: плановості, ефективності використання коштів, публічності, результативності, зворотного зв'язку, законності.

При цьому удосконалення інформаційного механізму пов'язане із доцільністю повсюдного використання органами публічної влади регіонів інтерактивних методів взаємодії, що сприяє забезпеченню доступу населення до культурних надбань засобами новітніх інформаційних технологій, інтеграцією культурної спадщини у світовий інформаційний простір. Тому курс на євроінтеграцію та перспектива приєднання України до Єдиного європейського інформаційного простору (Single Information Space), Європейського освітнього та дослідницького просторів (European Research Area) та Європейського культурного простору (European Cultural Area) ставить перед

Україною завдання розвитку національної сфери інформаційно-комунікаційних технологій та культурно-освітньої сфери в руслі європейських тенденцій.

У ЄС поставлена стратегічна мета створення «Європейського культурного простору», яка базується на спільній Європейській культурній спадщині та орієнтований на стимулювання плідного міжнародного співробітництва в цій сфері. Поява в Європі цифрової культури відбувається одночасно із включенням традиційних культурно-освітніх закладів у європейський культурний простір. Тенденція розглядати бібліотеки, музеї, архіви як заклади пам'яті, безпосередньо відобразилась на структурі інституцій ЄС. У Європейській Комісії були створені Генеральний директорат по культурі та культурній спадщині та Генеральний директорат по культурі інформаційного суспільства, у межах яких організовано відділ прикладних програм по культурній спадщині.

Становлення електронних бібліотек, оцифрування культурної спадщини та накопичення цифрового контенту є як однією із основних тенденцій у сучасній культурі, так і об'єктивною умовою розвитку глобальної інформаційної цивілізації.

Нині Інтернет-мережа нараховує велику кількість інформаційних проєктів, які передбачають розширення можливостей громадян щодо отримання інформації про основні питання пам'яткоохоронної галузі різних держав світу. Кожний ресурс дозволяє посилатись на інші інформаційні сайти, забезпечуючи постійний зв'язок між ними та взаємне просування їх в Інтернет-просторі. Інноваційними підходами у цьому напрямі є застосування у державному секторі фінансового механізму. В сучасних умовах визнається, що фінансовий механізм має відповідне інформаційне забезпечення.

Таким інформаційним забезпеченням даного механізму, з метою імплементації нових управлінських технологій по формуванню системи е-послуг є: *краудсорсинг* (адміністративно-управлінські процеси з надання послуг у сфері охорони культурної спадщини, що регламентовані та здійснюються в електронній формі за допомогою автоматизованої системи міжвідомчої інформаційної взаємодії); *краудфандінг* (колективне фінансування з метою збору грошових коштів для інвестицій у сферу охорони культурної спадщини, використовуючи соціальні мережі) та *фандрайзинг* (спеціальний організаційно-економічний інструмент для пошуку та залучення грошових та інших ресурсів благодійними організаціями з метою реалізації певного соціального проєкту або серії проєктів у пам'яткоохоронній сфері, об'єднаних однією спільною ідеєю, як правило через мережу Інтернет).

Як показують результати дослідження, інноваційний напрям розвитку та удосконалення механізмів державного регулювання у сфері охорони культурної спадщини залишається актуальними і потребують подальшого вивчення та впровадження.

1.7. КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ СВІТОВОГО РИНКУ В РОЗРІЗІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ *

Культура як об'єкт управління є специфічною сферою суспільного життя, що зумовлюється існуванням таких різноманітних її сторін, властивостей і граней, які не допускають жорсткої впорядкованості чи регламентування. Об'єктом державного управління є сфера культури, яка забезпечує створення, збереження, поширення і засвоєння духовно-культурних цінностей, що становлять культурний здобуток людини і суспільства. Зазначена сфера потребує певного регулювання, підтримки та проведення відповідної політики державою, тоді як творчі процеси, якщо вони не суперечать загальнолюдським цінностям, нормам суспільної моралі, мають відбуватися вільно, за власними законами.

Світовий досвід переконливо свідчить, що ті держави, які в найскладніші кризові періоди свого розвитку проводили зважену, послідовну політику у сфері культури, в найкоротші терміни, з мінімальними витратами досягали значних успіхів у проведенні економічних, політичних і соціальних реформ (наприклад, свого часу Японія, Німеччина) і швидко піднімалися до рівня високорозвинених країн. І, навпаки, недбайливе ставлення до культури прирікає суспільство на жалюгідне існування і відставання від цивілізованого світу. Постіндустріальний етап розвитку, до якого перейшли провідні країни світу, стає причиною великих змін у світовому культурному просторі. Культурний процес у кожній країні набуває особливого значення з точки зору іміджу країни, зростання регіональної та локальної культурної ідентичності регіонів, конкурентоздатності та інвестиційної привабливості.

В документах ЮНЕСКО *культурна політика* визначається як «комплекс операційних принципів, адміністративних та фінансових видів діяльності й процедур, які забезпечують основу дій держави у сфері культури», вся сума свідомих дій чи утримання від дій в суспільстві, спрямованих на досягнення певних культурних цілей шляхом оптимального використання всіх фізичних та духовних ресурсів, що їх має суспільство». Культурна політика має забезпечувати розвиток культури як складника загального розвитку суспільства та як частини світового культурного процесу. І, нарешті, її метою є збереження самобутності національних культур. Зазвичай, реальні цілі, закладені в концепцію культурної політики, є лише похідними від суто політичних цілей та пріоритетів державної політики в цілому. Так, в одних державах виразнішим є акцент на збереженні національної спадщини (Франція, Німеччина), в інших - на створенні нової культури, на сприянні культурному розвитку (Норвегія, Канада) або підтримці різноманітної культурної спадщини в межах країни (Шотландія та Уельс у Великобританії, Каталонія в Іспанії) ¹.

Забезпеченню розвитку та популяризації культурних цінностей сприятиме удосконалення організаційного, правового, економічного та

* Автори Моргун А.В., Курило О.Й., Мовчан К.М.

¹ Кисилева Т.Г., Красильников Ю.Д. Основы социально-культурной деятельности: Учебное пособие. – М.: Издательство МГУК, 1995.- 136 с

інформаційного механізмів державного регулювання охороною культурної спадщини за пріоритетними напрямками. Однією із наріжних проблем охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури є удосконалення діяльності державно-владних інституцій шляхом формування системи механізмів із координації функціонування пам'яткоохоронної сфери.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить, що проблеми збереження та популяризації історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури перебувають у полі зору багатьох науковців, серед яких: В. Акуленко, М. Богуславський, В. Горбик, Т. Каткова, Т. Курило, О. Іконніков, О. Малишева, Т. Могіліна, О. Усенко, Н. Фесенко, В. Холодок та ін. Науковий доробок вітчизняних і зарубіжних дослідників дає змогу зорієнтуватись у визначеній проблемі. Але більшість цих праць стосується окремих питань сфери культурної спадщини. Тому серед невирішених раніше частин загальної проблеми – обґрунтування інноваційних підходів до збереження історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури.

В умовах пошуку шляхів удосконалення національної сфери збереження культурної спадщини важливого значення набуває аналіз зарубіжного досвіду, зокрема в країнах Європейського Союзу. Хоча цій проблемі присвячено ряд публікацій таких науковців, як В.Акуленко, А.Гуменюк, Т.Курило, Н.Мельниченко, Н.Пеліванова та інші, вона залишається недостатньо дослідженою.

Культурна спадщина - сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини, результат духовної і матеріальної діяльності. У 1963 році створена загальноєвропейська федерація *Europra Nostra* з метою популяризації і захисту культурної спадщини та природного середовища Європи².

Що стосується дозвільної бази екскурсійної діяльності, то згідно зі ст. 11, зазначеного вище Закону, у порядку, визначеному наказом Державної туристичної адміністрації України від 24.09.2004 № 83 «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу», видача таких дозволів здійснюється акредитаційними комісіями, створеними обласними адміністраціями. Фактично саме цим документом регламентується організація туристичного супроводу в Україні: «... Дозвіл на право здійснення туристичного супроводу є офіційним документом, який підтверджує кваліфікацію фахівця туристичного супроводу і дає право на надання екскурсійних послуг екскурсводами та гідями-перекладачами в населених пунктах та об'єктах показу, внутрішніми правилами яких це не заборонено, у межах даної адміністративної території та надання дорожньої інформації під час слідування туристичних груп до місця призначення...»².

Під «культурною спадщиною» розуміються:

² Олійник О.С. Індустріалізація культури: теоретична розвідка [монографія] / Олійник О.С. - К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2008. - 174 с.

- **пам'ятки:** твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки;

- **ансамблі:** групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки;

- **визначні місця:** твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології.

До культурної спадщини відноситься також: бібліотеки, музеї, архіви. До матеріальної культури належать також архітектурні будівлі: церкви, замки, пам'ятники.

Кардинальні зміни в культурній сфері, зумовлені демократичними і ринковими перетвореннями, сприяли виникненню різноманітних суб'єктів культурної діяльності - закладів, організацій, підприємств і осередків культури, заснованих як на державній, так і на недержавній формах власності, підвищенню активності творчих спілок, національно-культурних товариств, громадських організацій, зацікавлених в оновленні культурно-мистецького життя, відродженні традицій вітчизняної культури. За цих обставин збільшилася кількість суб'єктів політики держави у сфері культури, виникла потреба в пошуку нових підходів до організації і здійснення державного управління. Особливого значення набуває формування такої моделі управління, яка б ґрунтувалася на встановленні конструктивного діалогу та тісній співпраці між органами державної влади і управління й громадськістю, їх взаємодії у вирішенні питань культурного розвитку, що відповідає специфіці культурної сфери, особливостям її розвитку, і є важливим в умовах становлення громадянського суспільства³.

До основних функцій культури як суспільного явища належать: гуманістична, кумулятивна, інформаційна, комунікативна, ціннісно-орієнтаційна, інтегративна, що визначають її роль у функціонуванні суспільства. **До структури культури** як соціальної системи входять такі системоутворюючі елементи: цінності, норми, звичаї, етикет, традиції, мова, обряди, ритуали, церемонії, уподобання, мода, закони, табу тощо.

Культуру поділяють на культуру суспільства загалом, культуру націй, класів, груп, організацій і окремої особистості. Культура за типами буває загальною і професійною, елітарною і масовою, матеріальною і духовною, релігійною і світською, а також домінуючою, субкультурою і контркультурою. Культурна динаміка розуміється як зміна характерних рис і ознак культури у просторі і часі. Вона описується за допомогою таких понять, як інновація, дифузія, культурний лаг та культурна трансмісія.

³ Петрова З.А. Методология и методика социологических исследований культурно-досуговой деятельности: Учебное пособие. - М.: МГИК, 2000. - 158 с..

Концепція соціокультурної динаміки являє собою зміну певних типів культур, що вирізняються на основі провідних уявлень у суспільстві про світ і способи його опису. Процес соціокультурної динаміки передається за допомогою трьох фаз (ідеаціональної, ідеалістичної та чуттєвої) єдиного циклу, через які проходять усі елементи культурної системи.

Ґрунтовний аналіз фактологічного матеріалу, результатів соціологічного дослідження, нормативно-правових документів, літературних джерел дав змогу виявити основні тенденції розвитку сучасної соціокультурної ситуації в суспільстві: деідеологізація культури; свобода творчої діяльності; поглиблення інтеграції вітчизняної культури в європейський і світовий культурний простір; зменшення участі держави в підтримці культурної сфери в нових ринково-економічних умовах; погіршення матеріального стану закладів, установ, організацій культури; збільшення розриву в рівні культурного розвитку між окремими регіонами держави; поширення масової культури низької якості; комерціалізація культури і мистецтва тощо⁴.

Головне завдання **державної політики у сфері культури** - забезпечення громадянам необхідних умов для культурного розвитку - доступу до культурних надбань і цінностей вітчизняної й світової культури, активної участі в культурному житті з максимальним урахуванням при цьому культурних потреб та інтересів усіх суб'єктів культурного процесу - залишається невирішеним і, по суті на сьогодні здебільшого є декларативним. Відчутно посилюються духовна деградація суспільства, цінності й норми, що утворюють духовне ядро вітчизняної культури, є нестійкими і розпливчастими⁵.

Стратегічний вибір на користь демократії та вільного ринку означає для культурної сфери вибір між концепцією «управління культурою» та концепцією «підтримки культури» на користь останньої. **Концепція державного «управління культурою»** є логічним породженням командно - адміністративної системи й означає підпорядкованість культурної сфери іншим сферам суспільного життя (в першу чергу політиці), а культурно-мистецьких інтересів - іншим, позакультурним². Ця підпорядкованість визначає і принципи, й механізми культурної політики.

Концепція «підтримки культури», визнана всіма сучасними розвиненими демократіями, виходить з засад:

- самоцінності, незалежності культури й мистецтва в усіх її численних проявах;
- забезпечення гарантій свободи творчості, загального доступу до культурних надбань, створення якнайширших можливостей активної участі громадян у мистецькій творчості;
- збереження культурної спадщини й турботи про дальший розвиток традиційних культур народів та етносів, що населяють Україну;

⁴ Катаєв С.Л., Шамровський А.Д. Некоторые модели социокультурной трансформации // Практична філософія. - 2003. - № 1. - С. 137-144

⁵ Морозов М.А. Экономика и предпринимательство в социально-культурном сервисе и туризме: учеб. пособие / М.А. Морозов. - М. : Академия, 2006. - 288 с.

- створення та утримання зусиллями держави та місцевого самоврядування базових елементів культурної інфраструктури, найзначніших культурно-мистецьких закладів;

- забезпечення державної підтримки та сприятливого господарчо-правового режиму для культурно-мистецьких організацій, об'єднань, окремих митців незалежно від підпорядкування чи форми власності;

- створення правових та економічних стимулів для залучення недержавних коштів та засобів до підтримки культури й мистецтва².

Завдяки активній правотворчій діяльності таких міжнародних організацій культурного сегмента як ЮНЕСКО та ІКОМОС, відбулося становлення міжнародного права охорони культурної спадщини людства. Позитивним досвідом України щодо наближення законодавства до міжнародних норм з охорони культурної спадщини є ратифікація більшості міжнародних документів ЮНЕСКО та Ради Європи у цій сфері. Україна визнала частиною національного законодавства Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 р., Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 р., Конвенцію про охорону підводної культурної спадщини від 02.11.2001 р., Європейську культурну конвенцію від 19.12.1954 р., Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи 03.10.1985 р., Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини (переглянуту) від 16.01.1992 р., Європейську ландшафтну конвенцію від 20.10.2000 р., Ризьку хартію про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини від 24.10.2000 р. та інші⁶.

Досвід показав, що система державно-приватного партнерства в галузі збереження культурної спадщини на умовах концесії дає позитивний результат. Одна з основних сучасних тенденцій із збереження культурної спадщини є превентивна консервація. Підготовча робота з узагальнення методів і технік превентивної консервації була виконана міжнародними комітетами та галузевими установами, а у 1993 р. у Вашингтоні Комітетом Консервації міжнародної ради музеїв (ІСОМ-СС) була створена робоча група «Превентивна консервація», яка займалася спеціальними питаннями в цій сфері в музеях, бібліотеках та архівах. Міжнародний інститут консервації історичних і художніх творів присвятив темі превентивної консервації міжнародну нараду фахівців в 1994р. в Оттаві⁶.

Головним аспектом у збереженні культурної спадщини кожної країни є наслідування настановам ЮНЕСКО. Відповідно до Проекту Середньострокової стратегії 2014-2021 рр., нормативні рамки ЮНЕСКО служать унікальною глобальною платформою для міжнародної співпраці та діалогу. Вони встановлюють цілісну систему управління культурою в рамках підходу, що ґрунтується на правах людини, в опорі на спільні цінності, взаємні зобов'язання, повазі культурного розмаїття, вільний потік ідей і колективну

⁶ Каткова Т. Г. Поняття культурної спадщини за міжнародним та українським законодавством / Т. Г. Каткова // Право і безпека. - 2005. - № 5. - С. 148-152

відповідальність. Виконання конвенцій, рекомендацій, декларацій та міжурядових програм Організації залучає держави у діалог і співпрацю на міжнародному рівні, сприяючи тим самим інклюзивному управлінню та спільному використанню знань і досвіду на рівні політики.

Децентралізація може не дати результатів і провалитися у сфері культури, якщо не буде зроблено зусиль для переконання місцевої влади у важливості і цінності інвестування у культуру. Інвестування в культуру як таке є значною мірою політичною справою, адже передбачаються значні зміни. Вони будуть базуватися на спроможності інвестицій трансформувати місцевість, якість життя, змінити стиль мислення, сприяти терпимості та отриманню знань, заохочувати здатність ризикувати та просувати ідеї креативності та дух підприємництва. Вони також буде залежати від здатності пропонувати можливості більш широкого залучення громадян. Такі інвестиції будуть як фізичними (включно з промоцією спадщини, наприклад), так і емоційними (через естетичну ударну хвилю та колективний досвід, який вона генерує).

Вплив культурних інвестицій виходить далеко за межі захисту історичної спадщини та розвитку туризму - функцій, які традиційно вважаються притаманними культурі з економічної точки зору. Оцінка впливу показує ефект від інвестицій, що позначається на міському плануванні, розвиткові економічного виробництва та підприємництва (малі та середні підприємства в культурній та креативній індустріях, які грають суттєву роль у цифровій економіці), працевлаштування та здатність приваблювати іноземні інвестиції, а також побічні ефекти на інші сектори економіки у пошуку інновацій. Як і з іншими інвестиціями, досвід управлінських команд має надзвичайно велике значення у прийнятті рішення щодо подальшої роботи, особливо під час розгляду сталості впливів. Успіх залежить від здатності розробити спільне бачення, яке може трансформувати однократне втручання (пов'язане з одним заходом) у силу, яка сприятиме розвиткові регіону та його громадської та підприємницької енергії протягом тривалого часу.

Важливим є започаткування **комунікаційної кампанії** з метою пояснення різноманітних впливів інвестування у культуру на місцевий економічний та соціальний розвиток. Це забезпечить краще розуміння впроваджуваної політики та очікувань різних рівнів влади. Це стало би частиною розбудови спроможності. Мають бути залучені менеджери регіональних культурних центрів, а також інші приватні стейкхолдери до проведення практичних семінарів та воркшопів з метою розгляду:

- цінності інвестицій в культуру - економічної та соціальної;
- оцінки впливу;
- збору даних та їхньої оцінки;
- управління культурними ресурсами;
- інструментів соціальних трансформацій².

Зважаючи на те, що дозвілля в зарубіжних країнах розглядається як складова культурної сфери, основні питання дозвіллевой сфери розробляються в контексті культурної політики конкретної держави. В організації дозвіллевой

діяльності беруть активну участь молодіжні та спортивні організації, культурно-просвітні заклади, туристичні управління, органи міжнародної співпраці, екологічні об'єднання, соціальні служби та ін. Принципи державної політики в сфері дозвілля переростають в інституційні механізми взаємодії між суспільством та урядом і реалізуються через конкретні культурні, соціальні та дозвіллеві ініціативи. Єдиної політики, ефективної для дозвіллевої сфери будь-якої країни, не може бути. Кожна держава визначає її відповідно до цінностей, завдань та культурних традицій конкретного суспільства.

Однак, є деякі спільні принципи та позиції, прийняті та схвалені міжнародною спільнотою. Основні завдання державної політики у сфері культури вперше було визначено на *Міжурядовій конференції інституційних, адміністративних та фінансових аспектів культурної політики* (Венеція, 1970).

1. Надання можливостей для участі людини в культурному житті суспільства. Ця думка була висловлена ще на засіданні з проблем культурної політики в Монако (1967): «Примусити людей брати участь в культурній діяльності не означає запросити їх у якості глядачів культурної події, це означає «поєднати» їх з культурною дією та намагатися заохочувати їх творчі здібності». Відповідно до цього завдання держави світу значну увагу звертають на естетичне виховання дітей, адже розширення можливостей доступу до культурних надбань не означає відповідного збільшення участі в культурній діяльності тих людей, хто не залучався до них з дитинства.

2. Культурний розвиток, що робить культурну політику складовою загальної державної політики. Культурний розвиток асоціюється не лише з економічним розвитком держави. Культурний розвиток є необхідною умовою пристосування суспільства до технічного прогресу. «Культурний розвиток... є одночасно і засобом і метою економічного розвитку».

3. Збереження та популяризація культурної самобутності. Домінування ідеї «плюралізму культур», відродження мов і традицій окремих регіонів, досягнення «динамічної рівноваги між окремими (індивідуальними) культурами та загальною (єдиною) культурою держави» відкрили можливість для реалізації культурних проєктів для інвалідів, багатодітних сімей, етнорешин, людей похилого віку, дітей.

4. Розвиток міжнародних культурних зв'язків на сучасному етапі відбиває перехід від «державо центричних» до орієнтованих на людину цінностей і покликаний сприяти взаємному знайомству з культурою та історією європейських народів, транснаціональному розповсюдженню культури, культурній багатоманітності та розвитку нових художніх форм, міжкультурному діалогу, визнанню культури як чинника економічної та соціальної інтеграції.

Французький дослідник Жирард А. розглядає культурну політику як динамічний процес, що вимагає постійного перегляду культурних цілей суспільства, його пріоритетів, конкретних завдань, розподілу засобів для досягнення бажаних результатів. Вчений виділяє дві моделі управління культурою: зусиллями незалежних організацій (США) та безпосередньо владою

міністерств (Франція, Швеція). Для ефективної реалізації цих завдань культурна політика має оптимально поєднувати цілі, завдання та ресурси (кадри, фінанси, законодавство, розумну організацію).

Малкахі К. (Луїзіана, США) вважає за доцільне класифікувати культурну політику за такими адміністративними зразками: міністерство культури (за французькою традицією); міністерства культури окремих земель (згідно з німецькою системою); “централізована децентралізація” (Норвегія); ради з мистецтва (Канада).

Драгічевич-Сесич М. (Словенія) вважає перспективними такі моделі культурної політики.

1. **Модель ліберальної політики** (США), що передбачає приватне володіння засобами виробництва та розповсюдження культурних товарів. Провідна роль при цьому належить індустрії культури та її культурним продуктам, що задовольняють масовий попит. Вирішальний вплив на розвиток культурної політики здійснюють культурно-мистецькі приватні фонди.

2. **Модель державної бюрократичної або просвітницької культурної політики** (колишні соціалістичні країни, Франція, Швеція), що уособлює домінування держави, контролює сферу культури шляхом матеріальної та фінансової підтримки (Франція, Швеція) або створення так званого “соціального замовлення”, що надає культуротворчій діяльності відповідного змісту, нівелюючи та не допускаючи при цьому креативно-інноваційних змін (СРСР).

3. **Модель національно-визвольної культурної політики** (країни Східної Європи), що моделює розвиток національної самосвідомості як крайні прояви «шовінізму», націоналізму, «закритості культури», неприйняття творів мистецтва попередніх епох, культури національних меншин, альтернативного та експериментального мистецтва, орієнтацію на популістські культурні гасла.

4. **Модель культурної політики перехідного періоду** (Сербія), сутність якої полягає в реалізації будь-яких культурних ініціатив за допомогою державних структур, не здатних відмовитися від командно-бюрократичної системи управління. Суперечливі наслідки такої моделі відмежовують культуру від світової спільноти, наголошуючи на націоналістичних началах.

Культурна політика, на думку Драгічевич-Сесич М., це - сукупність продуманих дій, спрямованих на досягнення соціально прийнятних цілей⁵. Для реалізації культурної політики державами застосовуються економічні (субсидії, гранти, кредити, податки), політично-правові (нормативно-юридичне регулювання) та морально-ідеологічні (громадський осуд, соціальне неприйняття, заохочення) інструменти.

Німецький культуролог Візанд А. виділяє дві основні моделі розвитку культурної політики.

1. **Модель традиційної громадської підтримки мистецтва та культури**. Вона передбачає: підтримку владою переважно традиційних закладів культури (музеїв, театрів, бібліотек, культурних центрів); встановлення владними структурами інституційного балансу між культурою та мистецтвом; фінансування за рахунок центрального уряду та громадського сектора;

реалізацію культурної політики на національному рівні, неприпустимість в культурній політиці регіональних відмінностей, розвиток міжнародних культурних зв'язків лише в межах дипломатичної діяльності; активізацію населення як вдячного глядача, який повинен підтримувати культуру; діяльність в різних сферах культури художніх рад. Така модель не дозволяє реалізувати культурні інновації, забезпечити культурний розвиток регіонів, гнучкість культурного планування і призводить до адміністративного управління, в якому творче начало зводиться до мінімуму.

2. **Ринкова модель** вимагає: діяльності за ринковими правилами майже всіх секторів культурного життя, пріоритетності економічного розвитку, усунення перепон між масовою та високою культурами, менеджменту мистецтва (розробки організаційної системи культурного життя, планування культурного розвитку, управління закладами культури, адекватних форм міжнародної культурної співпраці), особливої уваги до розвитку місцевої культури, врахування запитів та інтересів клієнта. У ринковій моделі культурної політики переважають критерії рентабельності, недофінансування культурних заходів, залежність художника від інтересів спонсора, орієнтація на міжнародні стандарти лише у сфері індустрії розваг¹.

Головним критерієм оцінювання державної культурної політики є її ефективність, що полягає: в запереченні програм, нездатних досягти поставленої мети, ресурсовитратних; успішній реалізації культурних проєктів, у прийнятті правильних рішень з питань культурного розвитку держави, в удосконаленні управління закладами культури та дозвілля. Невипадковим є створення в зарубіжних країнах (Великобританії, Франції, Німеччині, США, Канаді) наукових, інформаційно-соціологічних служб загальнонаціонального, регіонального, міського рівнів, завданням яких є вивчення культурно-дозвіллевих інтересів і потреб різних груп населення; рекреаційних запитів особистості та об'єктивних можливостей їх задоволення; обсягу знань, вмінь і навичок різних соціальних груп населення в самоорганізації свого вільного часу; інфраструктури культурно-дозвіллевої й рекреаційної сфери і тенденцій її розвитку; вивчення кадрових проблем. Наприклад, у Німеччині діє Інститут дозвіллевих досліджень, в Данії - Центр соціального та культурного планування, в Австрії – Медіакульт⁷.

Однозначну характеристику засад культурної політики різних зарубіжних країн дати неможливо, адже культурна політика в кожній із них ґрунтується на основі національних історичних, політичних традицій, громадської підтримки культури. В кожній країні діє багато різноманітних організацій, створених для реалізації культурної політики. Вони втілюють у своїй діяльності певну філософію культури, національні традиції в організації культурної діяльності та наданні дозвіллевих послуг.

США. Модель культурної політики в ролі «Помічника» найяскравіше виявляє свої риси в США. Ідеологію американського суспільства в цілому та

⁷ Шейко В.М., Гаврюшенко О.А., Кравченко О.В.. Історія світової культури: Навч. посіб. - К. : Кондор, 2006. - 407с.

культурної політики зокрема характеризують плюралізм, децентралізація, індивідуалізм, прагматизм, сцієнтизм та культ успіху. Культурна сфера країни включає елітарну та масову, комерційну та неприбуткову, професійну та аматорську культуру і передбачає: виділення грантів, нагород, здійснення урядових замовлень та досліджень, власних культурно-мистецьких програм, залучення експертів, організацію конференцій, створення сприятливої податкової бази, політики заохочення благодійництва та сприяння розвитку «третього сектору».

Культурна політика реалізується за допомогою Національних Фондів підтримки мистецтв (NEA) та гуманітарних наук (NEH), Смітсонівського Інституту, Національної галереї, Інституту музейної та бібліотечної справи, мережі Громадського мовлення, ін. інституцій. Однак роль лідерів у реалізації культурної політики відводиться Національним фондам підтримки мистецтв та гуманітарних наук. Так, в структурі Національного фонду підтримки мистецтв створено такі підрозділи: «Освіта та доступність», «Творча розробка та презентація творчих проєктів», «Культурна спадщина та її презентація», інші. Пріоритетними напрямками діяльності цих організацій є розвиток мистецької освіти; розширення доступу населення до культурних цінностей, особливо в сільській місцевості; сприяння децентралізації механізмів підтримки мистецтва, збереження культурних багатств країни; створення умов для творчості та демонстрації результатів творчої діяльності; покращання роботи закладів культури та мистецтва.

Найрозвиненішою складовою підтримки культури та мистецтва в США є місцеві агентства, що створюються як організації громад, покликані фінансово підтримувати різні культурницькі акції в межах громади. Перші місцеві агентства виникли з ініціативи місцевих органів влади ще у 40-і роки ХХ ст., а у 80-і роки ХХ ст. вони перетворюються на авторитетні органи, здатні здійснювати професійне керівництво, культурне планування та реалізацію дозвіллевих регіональних програм. Питання культури на рівні штатів вирішують ради мистецтв і агентства, які є автономними громадськими органами, автономними або неавтономними підрозділами у складі виконавчих органів влади штату.

Місцеві культурно-мистецькі агенції - це неприбуткові організації. Різноманітні стимули та податкові пільги, «доповнюючі гранти», призвели до створення значної кількості фондаций, що мають різні завдання, критерії і напрями діяльності. Рекреаційні та дозвіллеві служби фінансуються з місцевих бюджетів на 75%⁵.

Японія. Серед країн Азіатського регіону варто проаналізувати досвід культурної політики в Японії. На державному рівні тут створено Агентство у справах культури, яке має такі підрозділи: департамент у справах культури, що дбає про розвиток мистецтва, японської мови, авторських прав та релігійних організацій; департамент охорони власності у сфері культури, що займається питаннями традиційної культури, захистом пам'яток, міст, розвитком архітектури та прикладного мистецтва. У підпорядкуванні Агентства перебувають національні музеї, дослідні інститути, Японська академія

мистецтв. Метою національної культурної політики є всебічна підтримка культурного процесу і створення сприятливих умов для споживання культури, удосконалення інфраструктури культури в національному масштабі, заохочення творчої діяльності, допомога регіональній культурі та створення умов для активної участі в культурно-дозвіллевій діяльності населення, збереження регіональної культури, захист культурної власності, розвиток міжнародних культурних зв'язків. Питання культури та дозвілля в країні вирішують також Японський фонд мистецтв, Асоціація корпоративної підтримки мистецтв, Рада художніх фондів.

У фінансуванні держава відіграє допоміжну роль. Японський уряд, дотримуючись політики децентралізації, наполягає на фінансуванні дозвіллевої сфери місцевими органами влади. На відміну від європейських країн та США, в Японії значна частина пожертв надходить не від приватних осіб, а від великих корпорацій. В країні майже відсутні традиції спонсорства та меценатства від окремих громадян⁵.

У *Європейських країнах* існують різні моделі здійснення культурної політики, у межах яких кожна держава має свої особливості формування та реалізації стратегії політики та державного управління щодо об'єктів культурної спадщини, які потребують збереження та захисту. Переломним моментом у розвитку європейської культури стала Друга світова війна, яка підсилила переконання, що європейська єдність може слугувати потужним засобом зміцнення миру. І з того часу культурна політика Європи базується на принципі «єдність у розмаїтті».

Починаючи з 80-х років ХХ ст. культурна політика європейських країн почала базуватися на принципі децентралізації повноважень. У державах з федеративним адміністративним устроєм, таких як Німеччина, Бельгія, Австрія, право прийняття рішень у сфері регіональної культурної політики сьогодні, як і тоді, повністю належить регіональній адміністрації. У компетенції державної влади перебувають лише допоміжні або незначні координуючі функції. У Франції, наприклад, принцип децентралізації культурної політики полягав у створенні регіональних дирекцій у справах культури, що підпорядковувались центру.

Позитивним у досвіді культурної політики європейських країн є період початку 90-х років минулого століття, пов'язаний з посиленням зацікавленості перспективами інвестицій у культуру і розумінням її принципової значущості, здатності слугувати різним політичним цілям та стратегіям, спрямованим на соціальний розвиток та вирішення суспільних проблем. Почалося створення інститутів державно-приватного партнерства, які передбачають розвиток ринку культурних цінностей, спільної участі держави і приватного бізнесу в розвитку даного ринку, в економічно ефективних проектах у сфері культури⁵.

Так звана *«англійська» модель* державно-приватного партнерства бере свій початок з 1992 р., коли уряд Д. Мейджору оголосив про нову концепцію управління державною власністю - «Приватна фінансова ініціатива» (Private Finance Initiative). Відповідно до цієї концепції з представниками приватного сектора укладають довгострокові контракти і угоди на надання

послуг, які, як правило, однією з головних умов містять у собі зобов'язання інвестиційного характеру. Британським винаходом вважається модель культурної політики держави, діючої за “принципом витягнутої руки”. Ця модель використовується в Австралії, Ірландії, Канаді та інших країнах, сутність її полягає у виділенні, а не розподілі державою коштів на фінансування культури. Розподіл коштів здійснюється громадсько-державними установами. Отже, на підтримку культурних проектів, програм, інститутів у відповідності з «принципом витягнутої руки» британська держава ніби визнає потребу культури в підтримці з державного бюджету, «але при цьому не бажає бути повноцінним суб'єктом такої підтримки» і дозволяє закладам культури виявляти свою незалежність. На практиці, делеговані державою повноваження виконують зовнішньо незалежні організації у сфері культури - Англійська рада мистецтв, Британський кіноінститут, Комісія музеїв та галерей, Рада у справах спорту, Британська рада туризму. Вони відносно самостійно визначають свою політику та подальшу долю державних асигнувань. Держава-Патрон здатна оперативно реагувати на зміну стилів та напрямів в сучасній культурній творчості.

Франція є країною централізованих, адміністративно-державних традицій управління сферою культури. Так, провідну роль в розвитку культурно-дозвілєвої сфери відіграє Міністерство культури й комунікації Франції, створене 1959 року. Воно підтримує широкий спектр напрямів культурно-дозвілєвої діяльності (оперне, балетне, театральне, образотворче, хореографічне мистецтва, мову, молодіжну субкультуру, дизайн, моду, національну кухню, національну спадщину) за допомогою розгалуженої централізованої адміністративної мережі. У підпорядкуванні Міністерства діють департаменти, галузеві управління, національні заклади культури, музичні театри, музеї, бібліотеки, культурно-мистецькі навчальні заклади, архіви, культурні центри, картинні галереї. Однак держава не фінансує їх повністю.

Культурна політика країни регулюється законами про творчі мистецькі проекти, охорону національної культурної спадщини, культурно-мистецьку освіту, книговидавництво, податкові пільги на культурні проекти, національне кіновиробництво. В цілому, культурна політика Франції характеризується такими ознаками:

- гігантоманією, прагненням реалізувати великі проекти (на зразок Будинків культури), створити культурні центри як храми духовності (Культурний центр імені Жоржа Помпіду);
- поєднанням культурного розвитку регіонів, адміністративної децентралізації з участю держави в культурній діяльності⁵.

Разом з тим проект культурної політики не є виключною прерогативою Міністерства культури. Органи центральної влади та регіональні дирекції з культурних справ поєднує між собою Управління регіонального розвитку. Регіональні дирекції культурних справ забезпечують координацію діяльності Міністерства та органів місцевої влади, реалізують засади національної культурної політики в місцевих умовах, цілісність регіональної культурної

політики, відповідають за фінансування місцевих культурних проектів, надають консультативну та методичну допомогу закладам культури на місцях, проводять наукові дослідження в галузі культури⁸.

Відповідно до стратегії розвитку культурно-дозвіллевої сфери в регіонах країни у 90-і роки ХХ ст. в країні було реалізовано більше 35 регіональних проектів, в результаті чого почали діяти музеї сучасного мистецтва в Греноблі, Сент-Етьєнні, Страсбурзі, відновлено музей Святого Петра в Ліоні, музей образотворчого мистецтва в Ліллі та Руані, археологічний музей в Арлі, сади «Кордері-руаяль» у Рошфорі, обладнано археологічну зону в Бібракті, відкрито ряд національних драматичних та культурних комплексів, національних сцен, що об'єднують будинки культури та центри культурної діяльності.

Відповідно до французького закону 2004 року, місцеві органи влади мають можливість здійснити запит щодо передачі пам'ятника, включеного до списку, що опублікований Державною Радою Франції. За два роки на баланс місцевих органів влади було передано 65 пам'ятників.

В Італії зростає інтерес до спонсорства. Новий кодекс законів про державні роботи спрощує процедури спонсорства на користь культурної спадщини. Нові процедури стануть можливими завдяки прозорому розміщенню звітів на веб-сайтах. Ріелтерські компанії можуть отримувати дозволи на будівництво за умови, що вони внесуть фінансовий внесок у надання культурних послуг, запланувавши інтеграцію культурної інфраструктури та послуг. Відсоток інфраструктурних інвестицій громадські роботи може наповнювати фонд, покликаний підтримувати культурні заходи на місцевому рівні. В Італії в новому законі про бюджет, схваленому 28 липня 2016 року, до державного бюджету вперше запроваджено Акт про справедливий і сталий добробут (FairSustainable Wellbeing (BES) Act). Він дозволяє оцінити вплив державної політики на деякі ключові соціальні аспекти. Набір критеріїв має на меті виявити сильні сторони країни, а також визначити рівень якості життя громадян. Серед найбільш релевантних індикаторів (130 штук, поділених на 12 блоків), 9 блок – Ландшафт та Культурна Спадщина. В Італії Міністерство спадщини, культури та регіонів прийняло Угоду Рамкових Програм. З огляду на велику кількість часто повторюваних і не дуже конкретних запитів на фінансування місцевих адміністрацій, є необхідним регулювання доступу до ресурсів та використання керівних критеріїв для розвитку та управління культурною спадщиною⁵.

В Австрії Федеральний офіс з охорони пам'яток («Bundesdenkmalamt»), історія існування якого налічує понад 150 років, є однією з найстаріших інституцій цього типу в світі. Bundesdenkmalamt – єдина інституція в Австрії, яка володіє законним правом охороняти об'єкти історичного, художнього або іншого культурного значення від деформацій, руйнування або незаконного вивезення з Австрії. Такий захист розповсюджується не лише на пам'ятки, які належать державі, але також і на церкви та об'єкти приватної

⁸ Драгичевич-Сесич М. Культурная политика: новая роль администратора и менеджера культуры - роль посредника // Материальная база сферы культуры: Науч.-информ. сб. - Вып.2. - М.: Изд. РГБ, 1999.

власності. Bundesdenkmalamt відповідальний за імплементацію «Denkmalschutzgesetz» (Закон про охорону пам'яток). Bundesdenkmalamt є державною агенцією в рамках Офісу Федерального канцлера зі штатом 200 осіб.

В Австрії управлінська структура федеральних музеїв, Національної бібліотеки та федеральних театрів децентралізована. Вони належать до державної власності, але, відповідно до закону, уряд надав їм повну автономію. Згідно закону, інституції отримують значне фінансування з федерального бюджету (112 мільйонів євро для федеральних музеїв і Національної бібліотеки та 156 мільйонів євро для федеральних театрів), маючи змогу продовжувати надавати послуги громадськості. Бюджету, який вони мають, достатньо для покриття витрат на заробітну плату та оренду.

Надання автономії федеральним музеям безумовно було кроком у вірному напрямі. Повна юридична та економічна свободи стали потужним імпульсом для розвитку музеїв в цілому, імпульс (який раніше був значно обмежений умовами простору та технічного оснащення в контексті відновлення музейної інфраструктури) та збільшення пропозиції спеціальних виставок. Такі слівця як «професіоналізація», «автономізація», «нові підходи» та «послуги» стали ярликами цього тренду. Час від часу проводиться аналіз з метою виявлення того, які сфери потребують змін. В останні роки реалізується комплекс заходів щодо налагодження державно-корпоративного управління⁵.

Країни Центральної та Східної Європи зіткнулися з різними проблемами у період культурної трансформації, однак у них є спільні ознаки, притаманні всім посткомуністичним державам. Після зміни політичних режимів наприкінці 80-х - початку 90-х років ХХ ст., створюється нова **модель** культурної політики, що забезпечує свободу творчості та культурного життя, децентралізацію соціально-культурної сфери, багатоманітність видів культурної творчості та міжнародних контактів, комерціалізацію індустрії культури та дозвілля, залучення нових учасників культурно-дозвілєвого процесу (фондів, приватних закладів, творчих асоціацій), зацікавленість культурною самобутністю.

Країни Центральної та Східної Європи пережили труднощі перехідного етапу: спад виробництва, докорінні зміни в структурі власності та виробничих відносинах, суспільній психології та масовій свідомості, перехід від фіксованих державних цін до вільних, ринкових, що супроводжувався непослідовним інфляційним процесом та різким зниженням життєвого рівня населення, зростанням безробіття. У сфері культури було проведено ряд реформ для: децентралізації управління галуззю; переорієнтації закладів культури на діяльність в ринкових умовах; удосконалення законодавства відповідно до нових соціально-економічних та політичних умов; створення нових адміністративних органів, забезпечення розвитку приватних, добровільних, муніципальних закладів культури. Головним в культурній політиці країн Центральної та Східної Європи стала децентралізація, що й сьогодні ще не набула належного рівня. Активними прибічниками ідеї розвитку культури на місцях є організації недержавного сектору, однак вони ще недостатньо

зміцнили для здійснення культурно-дозвілєвої діяльності на добровільних засадах, а також не мають суттєвого впливу на формування громадської думки. У всіх країнах східноєвропейського регіону цілеспрямовані реформістські дії в культурній сфері мали місце в 1990-ті роки. Однак якщо проаналізувати зміст, ідеологію, спрямованість цих реформістських проектів, то виявиться, що вони дуже різняться. В деяких традиційно більш «ліберальних» соціалістичних країнах, Польща та Угорщина, початки реформування культурної політики можна прослідкувати ще з середини 80-х років⁹.

Польща. Певні реформи культурної політики держави почалися в Польщі невдовзі після скасування «воєнного стану» у 1980-х роках, і стали наслідком компромісу між владою та помірковано-опозиційною творчою інтелігенцією. Ці реформи включали: децентралізацію управління та фінансування культурних інституцій, ширше впровадження ринкових засад в окремі галузі культури (кіно, книговидавництво, аудіо-відео-індустрія); створення дорадчих органів (за участю представників мистецького середовища) при державних культурних структурах.

Нині у Польщі всі культурні заклади поділені на кілька груп:

- по-перше, 50 національних закладів (19 музеїв, 17 найзначніших історичних пам'яток, 4 театри, 3 культурні центри, нац. філармонія, нац. бібліотека та ін.), які прямо фінансуються з держбюджету;

- по-друге, близько 500 державних культурних закладів, що фінансуються з бюджетів воєводств (200 музеїв, 150 театрів та інших виконавських колективів, 49 бібліотек, 50 культурних центрів тощо);

- по-третє, майже 70 тисяч місцевих культурних об'єктів, які повинні утримуватися місцевими органами самоврядування⁹.

Невдовзі після приходу до влади «Солідарності», 1991 року, була здійснена радикальна реформа державної кінополітики. При Комітеті кінематографії було створено три автономні агенції: Агенцію кіновиробництва (APF, її фінансування складало в середньому половину бюджету Кінодепартаменту); Сценарну Агенцію (AS, її витрати становили в середньому 4-5% коштів Кінодепартаменту); Агенцію кінодистрибуції (ADF, її витрати - на рівні 10% коштів Кінодепартаменту). У квітні 2002 року тодішній Міністр культури А.Целінський ліквідував Комітет Кінематографії, а разом з ним - і всі три Агенції. Отже, можна констатувати, що багатолітні пошуки оптимальної моделі підтримки культури, зокрема - вітчизняних культурних індустрій, у Польщі ще тривають.

Угорщина. В Угорщині немає єдиного всеохопного закону про культуру або мистецтво. Натомість закон CXL (1997) часто трактується як «закон про культуру», але фактично, він стосується лише регулювання діяльності бібліотек, музеїв та місцевих (комунальних) культурно-просвітницьких і дозвілєвих закладів. Закони про бюджет, про оподаткування та про регулювання компетенції місцевої влади, які щороку оновлюються, не

⁹ Саак А. Э. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме : учебное пособие / А. Э. Саак, Ю. А. Пшеничных. -СПб. : Питер, 2007. - 421 с

відіграють особливо значної ролі в культурній політиці. Закони про державне фінансування й державних службовців значною мірою регулюють функціонування (створення й ліквідацію) державних закладів та установ культури. Закон про компанії також відіграє доволі важливу роль. Ним було встановлено правовий статус «публічної благодійної компанії», що зробило можливим заснування неприбуткових організацій. Дедалі більше новозаснованих культурних організацій обирають для себе такий статус. Так само державні й громадські (публічні) фундації є недавніми утвореннями, їхня діяльність переважно регулюється Цивільним Кодексом.

Певні реформаційні процеси в сфері культури починалися в Угорщині ще в останні роки правління Я.Кадара. У другій половині 80-х був запроваджений поділ державного фінансування на два потоки - утримання культурних закладів та фінансування окремих проектів та ініціатив.

З приходом до влади першого некомуністичного уряду, ще 1990 року, навіть без запровадження адекватної законодавчої бази, було запроваджено механізм фінансування культурних проектів за принципом «витягнутої руки» - тобто створено кілька окремих недержавних фундацій, які надавали гранти на конкурсній основі. 1993 року, після прийняття відповідного законодавства, замість «приватно-державних» фундацій було створено кілька фондів для підтримки культурних проектів. Закон XXIII/1993 про Національний Культурний Фонд передбачає відрахування (збір) на цілі культури в розмірі 1% від вартості реалізованих культурних товарів та послуг, включаючи послуги реклами, що стало дуже важливішим джерелом коштів для культури.

Чехія та Словаччина. У Чеській Республіці політичні та економічні реформи від самого початку мали характер прозахідної лібералізації, активної приватизації, демонтажу структур welfare state. С.Малешевич у своєму порівняльному аналізі культурних ситуацій у Чехії та Словаччині свідчить: «Новий уряд [В.Клауса] заявив відверто, що його мета - знищити патерналістську роль держави у формуванні культурної політики та проводити політику, орієнтовану на ринок і приватний сектор. Це вимагало закриття або реструктуризації багатьох державних інституцій. Це також означало радикальну децентралізацію та приватизацію культурних закладів. У відповідності до цього було прийнято нову законодавчу базу, зокрема, «Закон про неприбуткові організації». Замір уряду полягав у тому, щоб держава продовжувала фінансово підтримувати культурні інституції загальнонаціонального значення (театри, музеї, опери, бібліотеки), натомість усі інші слід заохотити до діяльності в умовах ринку⁹.

Натомість у сусідній Словаччині, більшу увагу, аніж лібералізаційним заходам, надавалося так званому «державотворенню», натомість патерналістська підтримка «старих» культурних інституцій залишилася майже без змін. На погляд С.Малешевича, «Уряд прем'єра Мечіара значно більше уваги приділяв організації держави та етно-національним питанням, аніж економіці. Популізм та націоналізм стали головними темами дискусій для політичних коментаторів у країні й поза нею, коли заходила мова про Словаччину. Міністерство культури видало документ «Концепція словацької

культури» (1995), який накреслював основні положення нової культурної політики»⁴.

Варто зазначити, що практично у всіх посткомуністичних країнах було створено правові умови для появи недержавного сектора в культурній сфері - незалежних мистецьких організацій, як комерційних, так і неприбуткових. Недержавний сектор у культурі (радіостанції, газети та журнали, видавництва, театральні трупи, галереї тощо) формувався майже скрізь не за рахунок роздержавлення чи приватизації, а за рахунок приватних чи громадських ініціатив, лише зрідка підтримуваних державою.

Таким чином, культура є потужним засобом консолідації суспільства, відновлення історичної пам'яті, утвердження національної самосвідомості й патріотизму, зміцнення міжнаціонального миру та злагоди, розвитку туризму. За допомогою культури формується активний, творчий інтелект і висока духовність особистості, інтелектуальний потенціал народу, що є головною умовою виходу суспільства на нові рівні цивілізації.

РОЗДІЛ 2.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

2.1. ОСОБЛИВОСТІ ПРОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА МІЖНАРОДНИЙ РИНОК *

Розвиток будь-якої туристичної дестинації - це спільний вплив економічних, політичних, географічних, історико-культурних аспектів, а також впровадження маркетингових комунікацій та методів управління якістю наданих послуг. Для дестинації спортивного туризму наявність туристичних ресурсів (територіальних, інфраструктурних) є чи не найважливішим фактором розвитку туристичного продукту. Ще одним чинником розвитку дестинації є туристична привабливість, що залежить від туристичного потенціалу території та конкурентоспроможності, яка характеризується кількістю прибуттів, тривалістю перебування, витратами туристів та доходами від туризму.

Ресурси для просування туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області на міжнародний ринок. Тернопільська область є розвинутим сільськогосподарським і промисловим регіоном України. Значні природні і трудові ресурси, концентрація переробної промисловості, географічне розташування на перехресті важливих транспортних шляхів із Східної Європи в Центральну і Західну Європу виділяють область як регіон із сприятливими можливостями для ведення підприємницької діяльності. Вона розташована на заході України, в межах лісостепової зони. Майже вся територія області зайнята Подільською височиною, в межах якої виділяються Кременецькі гори й Товтри. Головна річка - Дністер; його затоки - Золота Липа, Коропець, Стрипа, Джурин, Серет, Нічлава, Збруч¹

Сприятливі кліматичні умови, мальовничі ландшафти, ліси, річки, джерела мінеральної води та лікувальні грязі складають основу туристичної привабливості області. Особливістю Тернопільщини є наявність великої кількості печер, саме тому в даній місцевості є досить популярним є спелеотуризм. Придатними для спортивного спелеотуризму є наступні печери:

- Нагірянська (інші назви — Джуринська, Поросячка) — карстова печера, геологічна пам'ятка природи місцевого значення в Україні. Розташована за 2 км на схід від села Нагоряни Заліщицького району Тернопільської області, на лівому схилі річки Поросячка (притока річки Джурин).

- Печера відлюдника – келія монахів-пустельників біля села Крутилів Гусятинського району Тернопільської області.

- Печера в горах Медобори, що тягнеться від Підкаменя через Чорний ліс до околиць Збаража аж до Збруча, природною межею відділяє Галичину від Волині та Поділля. Медобори цікаві тим, що тут збереглися давні святилища, розташовані чи не по всій гряді, що дозволяє говорити про Медобірський комплекс святилищ.

* Автор Гладкий О. В.

¹ Заставецька О. В. Географія Тернопільської області : навч. посіб. / Заставецька О. В., Затавецький Б. Г., Ткач Д. В. - Тернопіль : Підручники і посібники, 2001 – 304 с.

- Тризуб - печера, геологічна пам'ятка природи, що розташована в Чортківському районі біля с. Ягільниця. Довжина 23 м. Рік відкриття 2015. Кількість входів – 1. Загальна довжина печери — 23 метри.
- Ювілейна - карстова печера, геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Розташована на лівому схилі долини річки Циганка, поблизу села Сапогів Борщівського району Тернопільської області.
- Печера «Музейна» біля с. Більче-Золоте, Борщівського району має довжину 300 м., відкрита в 2007 році.

Говорячи про можливість просування туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області на міжнародний ринок необхідно враховувати наявність та стан ресурсів для розробки даного проекту. Звернувшись до географічних відомостей про Тернопільщину та природні ресурси даної області, можна сказати, що край володіє усією необхідною базою природних ресурсів, які використовуються для розвитку спортивного туризму.

До основних ресурсів просування спортивного туризму можна віднести Дністровський каньйон. Він є найбільшим каньйоном в Україні та одним із найбільших у Європі. Починається каньйон в районі села Нижнів Івано-Франківської області і тягнеться аж до Хотина Чернівецької області через чотири райони Тернопільської області - Монастириський, Бучацький, Заліщицький та Борщівський. По всій своїй довжині, а це близько 250 км, Дністровський каньйон утворює десятки меандр – колоподібних вигинів річища Дністра. Тож дана місцевість є досить популярною для таких видів спорту як: рафтинг, сплави на катамаранах, рафтах, байдарках і каяках².

На Тернопільщині проводять чемпіонати світу з водно-моторного спорту, що проходять на тернопільському ставі, а також змагання на човнах-драконах. Додатково на ставку займаються віндсерфінгісти, веслувальники тощо. Пляжний волейбол є невід'ємною частиною курортних зон на берегах Дністра, але для жителів Тернопільщини це не лише пляжний відпочинок. Волейбол в Тернополі такий же популярний як і водний спорт. Тут проводять всеукраїнські турніри з пляжного волейболу, як жіночі, так і чоловічі. Існують турніри для дітей з інвалідністю та турніри серед ветеранів.

Серед видів спортивного туризму популярних на Тернопільщині, також, виокремлюють гандбол, баскетбол, футбол, теніс та інші. Місцева влада сприяє розвитку спорту на Тернопільщині, саме тому місто обладнане сучасними спортивними майданчиками, баскетбольними та футбольними полями, а також, полями для гри в теніс. До того ж до кінця 2018 року очікується відкриття спортивного центру в місті Тернопіль та ще 24 додаткові спортивні майданчики³. На Тернопільщині існують ресурси для розвитку зимових видів спорту, діє єдина в Україні санна траса, працюють комплекси трамплінів у Кременецьких горах. Всі вони дають базу для розвитку санного спорту, сноубордингу, біатлону, фігурного катання тощо. Скелелазіння в області представлено у всіх проявах:

² Заячківська, Г. А. Маркетинг міжнародних туристичних послуг: монографія Г. А. Заячківська. – Тернопіль: ВПЦ „Економічна думка ТНЕУ”, 2011. – 394 с

³ Федерація спортивного туризму України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fstu.org.ua.

- боулдерінг - лазіння по валунах висотою 2-4 м без мотузки;
- спортивне лазіння - лазіння підготовленими трасами на складність з мотузкою;
- традиційне лазіння - лазіння скельними трасами з мотузкою з облаштуванням власних точок проміжного страхування;
- скельні сходження - сходження на скельні стіни та гори.

Дякуючи скельному тренажеру лазити можна цілий рік. Альпінізм та мандрівки горами реалізуються в окремих проектах з власних ініціатив області⁴.

Аналізуючи інфраструктурне облаштування міста та області треба відмітити, що Тернопільщина є важливим залізничним вузлом. З обласного центру курсують потяги в напрямку Львову, Хмельницького, Чорткова, Рогатина. Автовокзал міста забезпечує сполучення з Києвом, окремими обласними центрами України, райцентрами та іншими населеними пунктами області. У Тернополі є також автостанція, яка надає автобусне сполучення приміським населеним пунктам. Сьогодні з Тернополя курсують автобуси до Варшави, Вроцлава, Жешува (Польща), Праги (Чехія), Мюнхена (Німеччина), Бреста (Білорусь), Кишинєва (Молдова), Москви (Росія) та інших міст. В Тернополі працює аеропорт, що має статус «міжнародного», але за низки причин він приймає лише чартерні рейси⁵.

Підводячи підсумки необхідно сказати, що Тернопільщина - край з досить багатими природними ресурсами. Він володіє унікальними природними ресурсами, утримує досить велику кількість пам'яток культури та історії, має зручну інфраструктуру та розвинену мережу закладів ресторанно-готельного типу. Область налічує достатню кількість спортивних споруд для розвитку спортивного туризму та представлення досягнень на міжнародних змаганнях.

Результати просування туристичного продукту спортивного туризму на міжнародний ринок. Говорячи про представлення туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області на міжнародному ринку необхідно визначити поточний стан цієї туристичної дестинації та продукт, який вона пропонує туристам міжнародного рівня⁶. При цьому доцільно використати SWOT-аналіз. Він є основою для оцінки конкурентної позиції області, визначаючи її сильні сторони, слабкі сторони, можливості та загрози.

Серед сильних сторін Тернопільської області необхідно згадати унікальні природні ресурси світового рівня. До них можна сміливо віднести такі унікальні природні об'єкти як печера Оптимістична, Вертеба, Озерна, Нагірнянська, які роблять Тернопільську область привабливим місцем для спелеотуризму. Річка Дністер та її затоки - Золота Липа, Коропець, Стрипа,

⁴ Спортивний туризм : Інформаційно-методичний збірник // ФСТУ. – 2008. – № 25. – С. 8.

⁵ Тернопільська область. Атлас туриста : туристичний атлас / [ред. – упоряд. Г. М. Кучеренко]. – К. : "Бліц-Принт", 2010. – 48 с..

⁶ Заставецька О. В. Комплексний економічний і соціальний розвиток території : теоретичні і методичні основи дослідження : [монографія] / О. В. Заставецька. – Тернопіль, 1997. – 233 с.

Джурин, Серет, Нічлава, Збруч дають можливість розвитку водного туризму на території області⁷.

До унікальних природних ресурсів, що сприяють розвитку спортивного туризму, також, слід віднести Дністровський каньйон, Товтри та Кременецькі гори. Окрім природних ресурсів до сильних сторін області потрібно віднести налагоджену транспортну систему. Тернопільська область знаходиться на перетині транспортних магістралей, вона займає важливе місце у транспортній системі України. Також, до особливостей території слід віднести систематичне проведення спортивних змагань, олімпіад, конкурсів, матчів з футболу, баскетболу та волейболу. Однією з сильних сторін туристичної дестинації області є відсутність надмірної завантаженості території туристичними потоками, що підсилює ефект унікальності даної території та робить її ще більш привабливою для туристів⁸.

Слабкі сторони розвитку спортивної туристичної дестинації Тернопільщини полягають у недостатньому розвитку ресторанно-готельної індустрії. Слід відмітити незадовільний стан устаткування готельної індустрії, відсутність на території дестинації п'ятизіркових готелів та готелів класу «люкс», а також закладів харчування, які б пропонували різні види сучасної кухні, що відповідає світовим стандартам⁸. До слабких сторін слід віднести і відсутність кваліфікованого персоналу у сфері гостинності та туризму, менеджерів з туризму, гідів, екскурсководів та відсутність достатнього досвіду для обслуговування туристів міжнародного рівня, наявність мовного бар'єру у спілкуванні та ін.

Незадовільна робота системи туристичної безпеки є ще однією із слабких сторін розвитку спортивної туристичної дестинації Тернопільщини. В області не приділяється належна увага та не приймаються міри для забезпечення функціональності безпеки засобів розміщення і транспорту, безпеки харчування, безпеки дозвілля, безпеки в рекреаційних комплексах та туристських центрах. Слабкий рівень інформаційного забезпечення, що гальмує процес просування туристичного продукту спортивного туризму на міжнародний ринок та не дає можливості іноземному туристу дізнатися про туристичний продукт також є доволі слабкою стороною розвитку області. До слабких сторін відноситься незадовільний стан спортивного обладнання та оснащення, туристичних маршрутів, спортивних закладів тощо.

Щодо можливостей просування туристичного продукту спортивного туризму важливо сказати, що Тернопільська область має об'єкти для розвитку та просування одразу декількох видів спортивного туризму, а зацікавленість місцевої влади у його розвитку відкриває широкі можливості розвитку туристичної дестинації. До них слід віднести можливість проведення на території області масштабних спортивних подій міжнародного значення. Поточний стан туристичної дестинації Тернопільщини надає можливості для

⁷ Любіцева, О. Етнокультурні традиції природокористування як ресурс рекреаційно-туристичної діяльності / О. Любіцева // Вісник Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. Сер. Географія / відп. ред. Я. Б. Олійник. – К., 2007.

⁸ Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2009-2012 роки. - Тернопіль, 2008.- 67 с.

впровадження інноваційних технологій як у сфері гостинності, так і в індустрії спортивного туризму, можливості застосування новітнього обладнання для спортсменів, встановлення інноваційних медійних пристроїв для транслявання матчів та інших заходів, що значно підвищить туристичний інтерес до дестинації⁹.

До можливостей регіону слід також віднести розвиток малого та середнього бізнесу в галузі просування туристичного продукту спортивного туризму, відкриття нових закладів розміщення та харчування, туристичних бюро, магазинів спортивного обладнання, прокату спортивної техніки тощо, що в свою чергу може вирішити проблему безробіття в регіоні.

Проаналізувавши стан ринку спортивного туризму Тернопільської області необхідно відмітити цілий ряд загроз і проблемних моментів його розвитку. Серед них: недостатня конкурентоспроможність цілого ряду продуктів; неутримання ринку; низький платоспроможний попит на продукт спортивного туризму; збитковість деяких проєктів; зростання незацікавленості у продукті серед широких верств населення; неготовність дестинації приймати гостей міжнародного класу.

Діяльність направлена на просування туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області має передбачати ліквідацію певних негативних наслідків на території проведення спортивно-туристичних заходів. Масовий туризм, у зв'язку з просуванням нового туристичного продукту на ринок, може часто завдавати шкоди навколишньому середовищу, посилюючи її забруднення, підвищуючи ризики лісових пожеж тощо. Навіть якщо туристи поведуться відповідально, зростання їх кількості може призвести до перевантаження екосистеми та загострення екологічної ситуації.

Зважаючи на досвід інших країн у багатьох дестинаціях спортивного туризму відходи, залишені туристами, впливають на санітарний стан природних водних об'єктів та джерел підземних вод, а також на стан ґрунту, рослинності та якості повітря. Такий вплив на територію може стати серйозною проблемою. Можливі наслідки впливу на природне середовище вказані в таблиці 1.

Таблиця 1 – Наслідки розвитку туристичної діяльності⁶

Елементи живої природи	Скорочення ареалів проживання диких тварин, зменшення видового різноманіття рослин і тварин, погіршення екологічних умов їх перебування
Водні ресурси	Зміни характеристик берегової лінії, зміни властивостей поверхні покриття, підвищений ступінь седиментації та мутності, зміни органічного складу.
Рослинність	Зниження щільності рослинного покриву, зміна видового складу, зміна вертикальної структури, зміна просторового розподілу, зміна характеристик окремих рослин.
Ґрунти	Втрата поверхні гумусових горизонтів, зниження кількості пор, модифікація ґрунтової хімії, порушення вологості та температури ґрунту, модифікація складу мікроорганізму.

⁹ Миронов Ю.Б. Використання маркетингу у сфері туризму / Ю.Б. Миронов // Молодь і ринок. - 2002. - №1. - С.57-60.

Деякі види спортивного туризму є потенційно небезпечними для природних водних об'єктів. Серед них найбільшої школи може заподіяти використання моторних човнів, що може призвести до ерозії пляжів і берегових ліній, поширення водоростей, хімічного забруднення, мутності мілководних територій.

Діяльність спортивного туризму на території Тернопільської області може справляти негативний вплив на видовий склад рослин. Особливо страждає рослинність нижчих рівнів, що майже завжди призводить до зменшення видового різноманіття. Втрата деяких видів можлива після цільового збирання та копання рослин, після розташування наметових таборів, прокладання туристичних стежок тощо. Перевищення гранично допустимих навантажень на зони активного спортивного туризму в кінцевому підсумку призводить до відмирання частини природних комплексів, втрати їх здатності до самовідновлення. На жаль, ця проблема стосується унікальних природних об'єктів, що цікавлять багато туристів. Як результат, ці місця швидко втрачають естетичну привабливість, жага до здійснення активної спортивної діяльності природним чином зменшується¹⁰.

Проведення спортивних туристичних подій також має свої наслідки для стану навколишнього середовища. За рахунок очікування масових з'їздів туристів для участі в спортивних подіях, виникає необхідність відбудови та удосконалення спортивних споруд, арен, стадіонів, що вимагає значних інвестицій, які можна з більшою ефективністю витратити на інші більш значущі галузі, такі як охорона здоров'я та освіта, розвиток транспортної системи.

Відсутність узгодженої, висококваліфікованої та компетентної системи заходів для реалізації українського туристичного продукту спортивного туризму на світовому ринку, також дає відчутні негативні результати на Тернопільщині. Проблеми виникають в основному з рекламою туристичного продукту, оскільки за кордоном дуже важко отримувати інформацію як щодо України, так і її туристичних послуг¹¹.

Таким чином, наслідки просування туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської охоплюють собою ряд чинників, які впливають на стан території, природних ресурсів, економіки регіону та інфраструктури за умов різкого збільшення чисельності туристів та зосередженості уваги на продукті.

Шляхи усунення проблем, що виникли внаслідок просування туристичного продукту. Процес просування туристичного продукту на міжнародний ринок є досить складним. Він потребує прикладення неабияких зусиль. Говорячи про просування туристичного продукту спортивного туризму на міжнародний ринок слід зосередитись на ряді факторів, за яких успіх даного проекту стає можливим. Складнощі для просування туристичного продукту спортивного туризму існують з боку інформаційного забезпечення, що не

¹⁰ Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / Кифяк В. Ф. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2003. – 300с..

¹¹ Кузнєцова Н. М. Регіональний вимір розвитку туристичного та готельного бізнесу: монографія / Н. М. Кузнєцова, С. Г. Нездоймінов. – Одеса: Астропринт, 2010. – 256 с.

зважаючи на ряд проведених заходів для просування продукту впливає на рівень обізнаності іноземних туристів в існуванні даної дестинації. Оскільки інформаційне забезпечення в певній мірі відноситься до засобів маркетингової комунікації, то ж і методом усунення даної проблеми повинен бути маркетинговий метод. Одним із засобів повідомлення про продукт є виставки. Виставка – це чудова нагода зарекомендувати себе на ринку спортивних туристичних послуг та показати свої здобутки. Найбільш дієвим методом для представлення туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області міжнародній публіці є участь саме у міжнародних виставках¹². До списку таких виставок можна віднести:

- «Boot & Fun Berlin 2018» - міжнародна виставка човнів та яхт в місті Берлін, Німеччина. Тематикою виставки є представлення катерів та яхт, яхтового спорту, активного відпочинку, відпочинку на природі, туризму, човнів, судноплавства, водних видів спорту та рибальства.
- «SN PRO Expo Forum 2018» - міжнародна виставка-фестиваль спортивної індустрії в Москві, Росія. Тематикою виставки є представлення спортивних товарів, обладнання та інвентарю.
- «PGA Merchandise Show 2019» - спеціалізована виставка гольф-індустрії в Орландо, США. Тематикою виставки є гольф.
- «INTERALPIN 2019» - 23 міжнародна виставка альпійських технологій, Інсбург, Австрія. Тематикою виставки є активний відпочинок, гірськолижні курорти, зимові види спорту, сноубординг, лижний спорт.
- «FIBO 2019» - міжнародна виставка фітнесу, та здорового способу життя в Кельні, Німеччина. Тематикою є спорт, спортивні товари та фітнес¹³.

До проблем просування туристичного продукту спортивного туризму, які потребують негайного усунення відноситься невідповідність інфраструктури запитам туристів міжнародного рівня. Для забезпечення дестинацій Тернопільщини засобами розміщення відповідно до стандартів міжнародного рівня необхідно провести ряд заходів. В першу чергу важливою буде сертифікація послуг та закладів розміщення відповідними міжнародними органами. Міжнародні стандарти ISO 9000 встановлюють унікальний та загально визнаний підхід до договірних умов для оцінки системи якості та, в той же час, регулюють відносини між виробниками та споживачами готельних послуг.

В усіх західних країнах готелі і заклади розміщення використовують низку концепцій менеджменту якості, серед яких: система якості (Quality Management System), загальне управління якістю (Total Quality Management), система забезпечення якості (Quality Assurance System), управління якістю (Quality Control), повне тотальне управління якістю та продуктивністю (Total Quality and Productivity Management), менеджмент системи якості (Quality System Management) тощо. ISO 9001 є частиною стандартів серії ISO 9000. Це

¹² Агафонова Л. Г. Туризм, готельний та ресторанный бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання : навч. посіб. / Агафонова Л. Г., Агафонова О. Є. – К. : Знання України, 2002. – 358 с.

¹³ Anholt, S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions (Hardcover) / Anholt Simon. – Basingstoke [England]; New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 134 p.

міжнародні стандарти, що описують вимоги системи управління якістю організацій та компаній. ISO - Міжнародна організація стандартизації¹⁴. Національний стандарт ISO 9001 відповідає вимогам ISO 9001 – ДСТУ ISO 9001: 2015 "Система управління якістю". Стандарти ISO 9001 були прийняті більш ніж 190 країнами світу! Особливістю стандартів ISO 9000 є те, що вони застосовні до всіх компаній та організацій незалежно від їх розміру, власності та сфери діяльності. У випадку прийняття національними органами стандартизації, стандарт ISO 9001 має подвійне ім'я: міжнародне та національне¹⁵.

Для України це ISO 9001: 2015 та ДСТУ ISO 9001: 2015. ISO 9001 є необов'язковим. Сертифікат відповідності ISO 9001 видається лише за стандартом цієї серії, яка містить вимоги до системи управління якістю ISO 9001. Сама організація ISO, як некомерційна організація, не здійснює сертифікацію ISO 9001. Одночасно вони акредитовані національними або міжнародними акредитаційними компаніями.

Слід відзначити суттєві переваги від отримання міжнародного сертифікату якості. Це:

- підвищення престижу і довіри до сфери гостинності міжнародними споживачами, клієнтами та інвесторами;
- пріоритет при участі в тендерах, що є попередньою умовою отримання деяких ліцензій.
- можливість використання знаку відповідності системи в рекламних цілях, що вплине на розширення клієнтської бази.
- компанія має можливість співпрацювати із закордонними партнерами, оскільки сертифікація ISO 9001 є стандартною договірною практикою в усьому світі при підписанні контрактів і угод.

Однією з провідних систем сертифікації є Green Key - міжнародна екологічна сертифікація готелів та туристичних об'єктів, що відзначає відповідальність і повагу до навколишнього середовища та активну участь у соціальному житті. Однією з переваг екологічної сертифікації Green Key є відсутність участі в професійних або комерційних структурах, які гарантують незалежну оцінку третіх сторін. Для отримання GreenKey готель повинен відповідати ряду вимог щодо збереження навколишнього середовища, контролю та зменшення споживання електроенергії, економічного споживання водних ресурсів, класифікації, утилізації та переробки відходів. Важливою перевагою екологічної сертифікації Green Key є наявність критеріїв екологічної освіти, створення дружнього середовища для інформування клієнтів, працівників та постачальників готелю¹⁴.

В галузі розвитку інфраструктури для просування спортивного туризму необхідно враховувати необхідність відновлення потужностей аеропорту

¹⁴ Будя О.П. Інноваційні напрями розвитку маркетингу в сфері туризму і гостинності / О.П. Будя, О.В. Вертелева // Зовнішня торгівля: право та економіка. - 2008. - №6. - С.142-149.

¹⁵ Барчукова Н.С. Международное сотрудничество в области туризма. – М.: Международные отношения, 1986. – 176 с.

міжнародного значення в місті Тернопіль, що на сьогоднішній день не виконує потрібних функцій. Для цього доцільно здійснити такі заходи:

- підвищити категорійність аеропорту;
- збільшити обсяги пасажиропотоку і вантажопотоку;
- застосувати енергозберігаючі технології при проведенні капітального ремонту будівлі;
- впровадити сучасних технологій, норми і стандарти діяльності відповідно до вимог ІСАО.
- реконструювати обладнання аеропорту, руліжні доріжки, перони тощо;
- розбудувати митний термінал зі складами тимчасового зберігання, складами компаній, офісними приміщеннями та торгово-виставковим комплексом;
- реконструювати приміщення аеровокзалу;

Реконструкція аеропорту «Тернопіль» створить нові можливості для прийому рейсів внутрішніх авіаліній з Києва, Одеси, Харкова, Херсону, Миколаєва, Запоріжжя; міжнародних авіаліній з країн Європейського Союзу: Польща, Чехія, Португалія, Італія, Іспанія, країни Прибалтики, Греція, Болгарія; міжнародних авіаліній з країн Середземномор'я та Близького Сходу: Туреччина, Ізраїль, Єгипет, Туніс, ОАЕ, Катар.

Вирішення питання успішного просування туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області на міжнародний ринок також залежить від можливості дестинації зацікавити потенційного туриста інноваційними технологіями. В галузі спортивного туризму вони полягають у створенні новітнього облаштування та обладнання для професійних спортсменів. В останні роки існує все більше і більше різних видів спортивного обладнання, оснащених датчиками, які повинні допомогти відстежувати фізичну форму та розвиток спортсменів під час тренування та відновлення. Наприклад, спортивні бюстгальтери з провідною тканиною, що були створені для фіксації частоти серцевих скорочень спортсмена. "Обчислювальний центр" такого силіконового чіп-бюсту розміщується у мініатюрному пластиковому корпусі та передає сигнал приймаючому пристрою. Використовуючи сенсорну систему та мікропроцесор, спортивна електроніка може контролювати багато показників фізичного стану людини: вплив на організм, електричні імпульси серця та нервової системи, артеріальний тиск, ходьбу або біг, навантаження суглобів.

Спортивні окуляри Recon Jet. Recon Jet - це інтерактивна маска, що ідеально підходить для спорту на відкритому повітрі. Технічно окуляри Recon Jet оснащені камерою, здатною знімати 720-кратне HD-відео, 8 ГБ стійкої флеш-пам'яті, 3D-прискорювач, модулі бездротового зв'язку Wi-Fi та Bluetooth, а також з'єднання на базі провідного мікро-USB.

MiCoach Smart Ball – або «розумний футбол». Протягом декількох років існує футбольний м'яч, що автоматично визначає, чи перетинає він лінію воріт. MiCoach Smart Ball може виступати в ролі особистого футбольного тренера, допомагаючи спортсмену вдосконалювати різноманітні удари (пенальті, кутові

тощо). Можливість оренди такого винаходу хоча б на кілька хвилин посилює інтерес та зацікавленість серед спортивних туристів¹⁴.

Переваги розвитку спортивного туризму Тернопільської області внаслідок просування туристичного продукту на міжнародний ринок. Просування туристичного продукту спортивного туризму на міжнародний ринок вимагає удосконалення продукту у відповідності до запитів та попиту туристів міжнародного класу. За умов успішного просування туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області на міжнародний ринок досягаються істотні для розвитку туристичної дестинації. Просування туристичного продукту є одним з пріоритетних напрямків відродження економіки, вигідним видом капіталовкладення, що дає швидкий економічний ефект⁶.

Економічний ефект від розвитку туристичного продукту спортивного туризму на регіональному рівні здійснюється у таких формах:

- дохід у вигляді прибутку, заробітної плати, орендної плати від туристичних компаній регіону;
- дохід у вигляді прибутку, заробітної плати, ренти від субпідрядників туристичних підприємств регіону;
- збільшення ефективного попиту місцевого населення;
- вплив на споживчий ринок через розвиток нових форм та розширення існуючого споживчого попиту;
- розвиток суміжних галузей спортивної сфери регіону;
- збільшення зайнятості в регіоні;
- використання місцевими жителями послуг та товарів, що надаються туристам;
- розвитку ізольованих та слаборозвинених туристичних районів¹⁹.

Просування туристичного продукту спортивного туризму характеризується суттєвим впливом на індустрію гостинності, яка значною мірою сприяє збільшенню доступності готельних послуг для масового споживача. Розвиток спортивного туризму та його представлення на міжнародному ринку сприяє зростанню спеціалізації гостинності, дозволяє їй більш точно зосередитись на певних сегментах споживачів. Таким чином, враховуючи рівень цін, можна чітко визначити три сегменти гостинності: найнижчий (бюджетний), середній (економічний) та найвищий (люксовий). Крім того, сегментація базується на меті туристичної подорожі, віці, характері професійної діяльності споживачів та інших характеристиках¹⁶.

Стрімкий розвиток спортивного туризму та його активне виведення на міжнародний ринок, однією з ідей якого є створення глибокого зв'язку людини з природою, стимулює будівництво готелів в екологічно чистих регіонах, формування зелених зон і екологічно комфортних умов в звичайних міських готелях. При будівництві цих приміщень використовуються екологічно чисті матеріали. Важливою складовою просування продукту спортивного туризму

¹⁶ Мальська А. П. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник / Мальська А. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. – К. : Знання, 2008. – 661 с.

Тернопільської області є також впровадження нових технологій у комерційну стратегію готельних компаній, включаючи широке використання Інтернету для просування продуктів та послуг готелів. Нові технології зменшують витрати та пропонують споживачам підвищений комфорт. Основні готелі та готельні компанії пропонують своїм потенційним клієнтам можливість здійснити готельні поїздки, не виходячи з дому. Таким чином, відвідувачі сайтів можуть ознайомитись з інтер'єрами готелів, з меню ресторанів і барів, отримати різноманітну базову інформацію. Ці технології є особливо важливими при просуванні туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області, оскільки дають змогу туристам оцінити умови обраних закладів розміщення, сформулювати найбільш оптимальний варіант розміщення відносно своїх побажань¹⁷.

Переваги від виходу спортивного туризму Тернопільської області на міжнародний ринок існують і за рахунок сфери інновацій. Процес впровадження інноваційних технологій для спортивного туризму в області є важливим та необхідним завданням. Він позитивно впливає не лише на розвиток туризму, але й на розвиток дестинації та території загалом. До переваг інноваційного розвитку можна віднести розробку інтерактивних карт, що містять інформацію про спортивні туристичні маршрути, місця спелео- та водного туризму, мобільні додатки з інформацією про спортивний туризм Тернопільської області, додатки з туристичними відомостями про дестинацію тощо.

Інновації у сфері спортивного туризму відіграють досить важливу роль як для самого спортивного туризму, так і для місця, в якому вони запроваджуються та застосовуються. Вони здатні впливати на всі процеси в галузі спортивного туризму, здатні змінювати галузь як зовні (високотехнологічний одяг для спортсменів, сучасні прилади для оцінки досягнень учасників змагань), так і з середини (розробка унікальних програм тренувань, нові методики суддівства та інше).

На сьогоднішній день виділяють декілька видів інновацій у сфері спортивного туризму: продуктові (створення нових туристичних товарів та послугу сфері спортивного туризму; удосконалення уже створених туристичних послуг та продуктів спортивного туризму; освоєння нових осередків та місць для розвитку спортивного туризму; залучення нових ресурсів для розвитку сфери спортивного туризму; освоєння нових видів спортивного туризму; освоєння нових спортивних туристичних маршрутів та напрямків), Технологічні (застосування новітніх інформаційних та комунікаційних технологій у галузі спортивного туризму; використання новітніх технологій при наданні традиційних послуг у сфері туристичного бізнесу; розроблення нових видів матеріально-технічного забезпечення туристичного обслуговування в сфері спортивного туризму; підвищення якості послуг спортивного туризму; запровадження нових форм обліку та звітності

¹⁷ Прейгер Д., Малярчук І. Розвиток іноземного туризму в Україні в контексті розбудови міжнародних транспортних коридорів // Економіка України. - 2001. - № 6. - С.20-28.

туристичних підприємств спортивного туризму; нововведення транспортного обслуговування), маркетингові (освоєння нових сегментів туристичного ринку спортивного туризму; розробка нових моделей позиціонування та реклами туристичного продукту спортивного туризму; розробка нових моделей позиціонування та реклами туристичної дестинації та туристично-рекреаційної території), організаційно-управлінські (застосування новітніх методів та форм управління суб'єктами спортивного туризму; впровадження нових інноваційних форм спортивної туристичної діяльності та територіальної організації діяльності спортивних туристичних підприємств; удосконалення державного та регіонального управління індустрії спортивного туризму; удосконалення інформаційного забезпечення індустрії спортивного туризму), сервісні (впровадження нових методів навчання, підготовки та перепідготовки працівників у сфері спортивного туризму; розробка нових моделей розміщення трудових ресурсів у сфері спортивного туризму; розробка новітніх методів сервісного обслуговування туристів, враховуючи культуру, звичаї та традиції спортивних туристичних районів) та інновації безпеки (економічна безпека спортивного туризму; екологічна, технологічна та інформаційна безпека)¹⁶.

Просування туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області істотно впливає на підтримку спорту високого рівня, сприяє організації та проведенню офіційних міжмуніципальних та регіональних спортивних змагань зі спортивного туризму, створює умови для ефективної взаємодії з регіональними органами виконавчої влади, відповідальними за розвиток фізичної культури та спорту. Розробка та підтримка спортивного туризму як складової масової фізичної культури та масового спорту та організація взаємодії з місцевими федераціями, різними туристичними та спортивними організаціями сприяє розвитку системи освіти та підготовки кваліфікованих кадрів туристичного персоналу, підвищенню кваліфікації інструкторів, гідів та менеджерів спортивного туризму, створенню системи підготовки для організаторів спортивного туризму, керівників місцевих федерацій, спортивних клубів, організації регіональних спортивних заходів (спортивні змагання у школі, туристичні чемпіонати серед студентських гімназій, молодіжних таборів та ін.) та ін.

Отже, індустрія спортивного туризму Тернопільської області має унікальні можливості щодо просування свого туристичного продукту на міжнародний ринок. Вона характеризується наявністю цілого ряду елементів та факторів, що справляють вирішальний вплив на формування туристичної привабливості краю.

Для успішного розвитку спортивного туризму Тернопільської області та представлення його на міжнародному ринку туристичних послуг необхідно провести ряд заходів з метою удосконалення, покращення та розвитку матеріального, технічного, інформаційного забезпечення туристів та спортсменів міжнародного рівня. Серед них ключові позиції займають заходи з оптимізації ресурсного забезпечення спортивного туризму (доведення до експлуатаційного стану природних та штучних туристичних об'єктів, які використовуються в масовому спорті), підвищення рівня розвитку туристичної,

транспортної, готельно-ресторанної та рекреаційно-оздоровчої інфраструктури, проведення широкої рекламно-інформаційної компанії з просування спортивного туризму краю й формування позитивного іміджу серед інших регівів України. За рахунок проведення таких заходів збільшиться кількість туристичних потоків до дестинації, більш інтенсивно почнеться розвиток туристичної інфраструктури (системи транспорту, закладів розміщення та харчування). Стимулювання розвитку спортивного туризму значно покращить інвестиційний клімат в області, сприятиме формуванню здорового способу життя, покращенню екологічних умов території, посиленню міжнародної економічної діяльності та функціональної зв'язаності з ключовими туристичними дестинаціями Європи та світу.

2.2. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕСУРСНОЇ БАЗИ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ США *

США – держава, яка займає перше місце у світі за туристичними доходами та друге – за туристичними потоками. У цій країні розвинуті усі види туризму, але особливу увагу американці приділяють військово-патріотичному туризму, який орієнтований передусім на власну молодь, але не тільки. Військова історія США, як і уся історія цієї держави, - не така довга, як, для прикладу, України, і налічує трохи більше двох сторіч. Розділ орієнтований на розкриття регіональних особливостей ресурсної бази військового туризму США як XVIII-XIX ст., коли головними подіями їхньої військової історії були Війна за незалежність (1775-1783 рр.) та Громадянська війна (1861-1865 рр.), так і XX – XXI ст., коли США приймали участь у I та II Світових війнах, а також у війнах у Кореї та В'єтнамі.

Тема дослідження практично не знайшла відображення в географічній та туристичній літературі. При цьому сучасні різновиди туризму, у т.ч. військовий, розкрито у навчальному посібнику М. Кляпа, Ф. Шандора, туристичне значення військової логістики – у праці Я. Олійника, І. Смирнова, міжнародний досвід діяльності туристичної сфери – в праці Я. Алмашія, світовий досвід державного регулювання туристичної діяльності – в праці О.Давидової.

Військовий туризм, як окремий вид туризму, у світі відомий досить давно, але набув особливої популярності нині. Зокрема цей вид туризму успішно розвивається у таких країнах, як США, Ізраїль, Франція, Чехія, Німеччина, Україна тощо. США - це одна з провідних туристичних країн світу, де отримали розвиток усі види туризму, включаючи військово-історичний. На прикладі цієї країни видно, як незважаючи на порівняно коротку історію, можна отримувати значний дохід від мілітарі-туризму. Цікавим є також те, що відвідування більшості військово-історичних туристичних об'єктів США є безкоштовним. У цій країні відкритими для туристів є такі військово-історичні об'єкти, як військові музеї, військові бази, військові академії, мілітарі-парки, меморіали, історичні будинки, пов'язані з важливими постатями та військовими подіями цієї країни. Громадяни США дуже цінують свою історію та гордяться нею, і саме тому спрямовують увагу своєї держави на збереження військово-історичних туристичних об'єктів. Велика увага при цьому приділяється привабленню до історії країни, у тому числі військової, молодого покоління, оскільки за ним майбутнє цієї країни і у значній мірі - всього світу.

Військовий туризм (або воєнний туризм, мілітарі-туризм, зброярський туризм) - це різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями¹. Інше визначення окреслює поняття «військовий туризм», як туризм на місцях боїв і історичних битв для усіх зацікавлених, а також для ветеранів і родичів загиблих воїнів, відвідання

* Автор Смирнов І.Г.

¹ Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К. : Знання, 2011. – 334 с.

існуючих та історичних військових об'єктів і полігонів, бойових морських кораблів, підводних човнів, катання на військовій техніці, стрільба зі зброї на полігонах і в тирах, участь у військових навчаннях та маневрах, перебування на полігонах в якості глядачів (militarytour), сюди також можна віднести і тури з відвідування воєнних концтаборів та в'язниць, хоча останні також відносять до тзв «похмурого» (dark) туризму. Військовий туризм поділяють на такі підвиди (рис.1):

а) військово-історичний туризм: відвідування місць історичних битв та музеїв, а також сучасних «гарячих» точок;

б) зброярський туризм: стрільба з різних видів зброї, стрітбол чи пейнтбол, відвідування магазинів вогнепальної та холодної зброї;

в) мілітарі-туризм: життя в армійських умовах і участь у програмах військової підготовки, скаутинг, відвідання різних об'єктів і полігонів, катання на військовій техніці, польоти на військових літаках і гвинтокрилах, танкові тури;

г) військово-історичні фестивалі та реконструкції: відвідування та участь у реконструкціях історичних боїв та військових подій певного періоду.

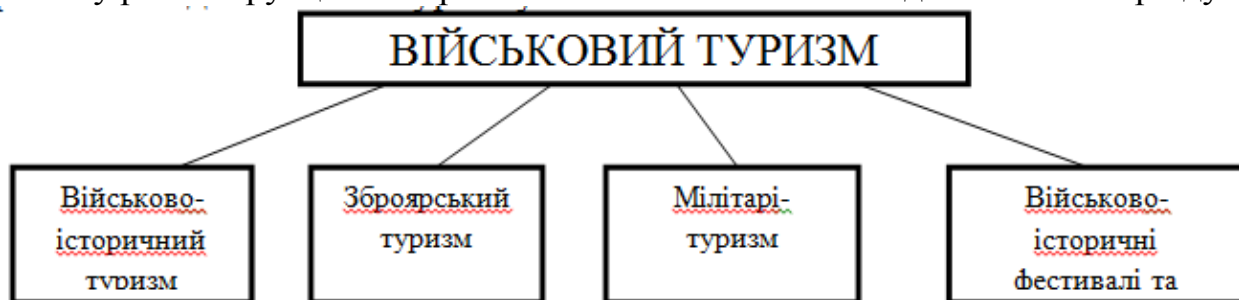

Рис. 1. Різновиди військового туризму (авторська розробка за¹)

Цікаво, що цей різновид екстремального туризму відомий досить давно: наприклад, «батько» сучасної туристичної індустрії Томас Кук пропонував тури британським туристам та заможним американцям на поля битв під час Громадянської війни в США. Ще один приклад – відомий письменник Марк Твен відвідав зруйнований Севастополь під час Кримської кампанії (1853-1856 рр.) у складі групи американських туристів. Вистачає подібних випадків і в наші часи. Тож, наскільки цинічно це б не звучало, навіть на війні можна заробляти за допомогою туризму.

Смирнов І.Г. виокремив поняття військової логістики, як важливого туристичного ресурсу для розвитку військово-історичного туризму. Це відноситься до військово-логістичного досвіду I та II Світових війн, які нині активно використовуються у світовій та європейській туристичній практиці. Зокрема, це відноситься до пам'яток I Світової війни, сторіччя з початку якої світ відзначив у 2014 р. та подій II Світової війни, приміром, 70-ї річниці операції з висадки військ союзників у Франції (операція «Оверлорд») ².

² Олійник Я. Б., Смирнов І. Г. Міжнародна логістика: навч. пос. / Я. Б. Олійник, І. Г. Смирнов. – К. : Обрії, 2011. – 544 с.

Військовий туризм як вид активного відпочинку найбільш популярний у тих країнах, де збройні сили мають розвинуту технічну базу і давню історію. Наприклад, США характеризуються досконалою сучасною військово-технічною базою, і хоча їхня військова історія не така вже й давня, але вона викликає велику цікавість як у вітчизняних, так і у закордонних туристів. Військовий туризм також динамічно розвивається у таких країнах, як Ізраїль, Франція, Чехія, Німеччина, Україна тощо.

США – країна-лідер на світовому туристичному ринку, яка займає перше місце за доходами від міжнародного туризму, друге місце за міжнародними туристичними прибуттями та відповідними витратами^{2,3}. Туристична політика США цікава тим, що їй притаманна засада децентралізованого управління галуззю. Тобто суб'єктам туристичної діяльності країни (штатам, туристичним компаніям) надано право самостійно регулювати розвиток туристичного ринку, здійснювати маркетингові заходи для туристичної реклами та приваблення вітчизняних та іноземних туристів^{3,4}.

Таблиця 1 - Країни-лідери за кількістю туристичних прибуттів у 2015 р.

№	Назва країни	Кількість туристичних прибуттів (млн. осіб)
1	Франція	84,5
2	США	77,5
3	Іспанія	68,2
4	Китай	56,9
5	Італія	50,7

Таблиця 2 - Країни-лідери за обсягом доходів від туризму у 2015 р.

№	Назва країни	Обсяг доходу від туризму (\$ млрд)
1	США	204,5
2	Китай	114,1
3	Іспанія	56,5
4	Франція	45,9
5	Велика Британія	45,5

Один прем'єр-міністр Канади свого часу сказав, що у його країні забагато географії та замало історії. Те саме можна сказати і про США, історія якої охоплює трохи більше 200 років. Мабуть, саме тому американці так поважно відносяться до усіх важливих подій з історії своєї країни. Вагоме місце у такому списку займають Війна за Незалежність та Громадянська війна США, Перша та Друга світові війни тощо. Цікавим є також те, що відвідування більшості військово-історичних туристичних об'єктів США є безкоштовним. У цій країні відкритими для туристів є такі військово-історичні об'єкти, як військові музеї, військові бази, військові академії, мілітарі-парки, меморіали, історичні будинки, пов'язані з важливими постатями та військовими подіями цієї країни.

³ Алмашій Я.І. Міжнародний досвід діяльності туристичної сфери/ Алмашій Я.І. – К : Знання, 2011. – 205 с.

⁴ Давидова О.Г. Моделі державного регулювання розвитку туристичної діяльності: світовий досвід./ Давидова О.Г. – К : Ефективна економіка, 2012. – 6 с.

Особливе місце на Атлантичному узбережжі США посідає столичне місто Вашингтон (5 млн мешканців). Місто засновано наприкінці XVIII ст. як столицю Федерації в межах Столичного округу Колумбія на межі штатів Меріленд та Вірджія. Тепер – це насамперед столиця, «продукцією» якої є політичні та економічні рішення, стратегічні питання розвитку США та їхнього впливу на світ. У Вашингтоні розташовано Капітолій – будинок Конгресу, Білий Дім – резиденція президента США, Пентагон – військове міністерство, інші міністерства та іноземні представництва. Вашингтон – науковий, культурний і туристичний центр США. Тут розташована найбільша у світі Бібліотека Конгресу США. До широковідомого комплексу музеїв і дослідницького закладу входить національний музей повітроплавання та космонавтики. Серед численних історичних і культурних пам'яток столиці (серед них Монумент Вашингтона, Меморіали Лінкольна та Джеферсона) є пам'ятник Тарасу Шевченку⁵.

Розглянемо військово-історичні туристичні об'єкти США пов'язані з Війною за Незалежність та Громадянською війною (табл.3, рис. 2).

2.1. Монумент Вашингтона

2.2. Маунт-Вернон

2.3. Музей битви Йорктаун

2.4. Національний військово-історичний парк «Саратога»

2.5. Національний військово-історичний парк «Гілфорт Кортгаус»

2.6. Музей армії США Військової Академії «Вест-Пойнт» (відвідування президентом)

Рис. 2. Пам'ятки військової історії США, що відносяться до Війни за незалежність (1775-1783 рр.) [за інтернет-джерелами].

⁵ Економічна і соціальна географія світу : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / І.Г. Смирнов, Б.П. Яценко, В.К. Кіпченко, О.О. Любіцева та ін. ; за заг. ред. Б.П. Яценка. – К. : Наш час, 2013. – 472 с.

Таблиця 3 - Географія ресурсної бази військового туризму США
(XVIII-XIX ст.)^{6 7}

№	Штат	Місто	Пам'ятка (назва)		
			№	українською	англійською
Війна за незалежність (англ. War for Independence), 1775-1783 рр.					
1.	Вірґінія	Александрія	1.1	Маунт-Вернон	Mount Wernon
			1.2	Музей битви «Йорктаун» та центр Перемоги	Yorktown Battlefield and Victory Center
2.	Нью-Йорк	Саратога	2.1	Національний військово-історичний парк «Саратога»	Saratoga National History Park
		Вест-Пойнт	2.2	Музей Армії США Військової Академії «Вест-Пойнт»	Museum of USA Army, United States Military Academy "West Point"
3.	Федеральний округ Колумбія	Вашингтон	3.1	Монумент Вашингтона	The Washington Monument
4.	Північна Кароліна	Гілфорд	4.1	Національний військово-історичний парк «Гілфорд Кортхаус»	National Military Park «Guilford Courthouse»
Громадянська війна (англ. Civil War), 1861-1865 рр.					
1.	Пенсильванія	Гаррісберг	1.1	Національний музей Громадянської війни	The National Civil War Museum
		Петерсберг	1.2	Національний музей битви «Петерсберг»	The Petersburg National Battlefield
		Геттісберг	1.3	Національний військово-історичний парк «Геттісберг»	The Gettysburg National Military Park
2.	Федеральний округ Колумбія	Вашингтон	2.1	Меморіал Лінкольна	The Lincoln Memorial
3.	Південна Кароліна	Чарльстон	3.1	Національний монумент «Форт Самтер»	The Sumter Fort National Monument
4.	Теннесі	Шайло	4.1	Національний військовий парк «Шайло»	The Shiloh National Military Park
5.	Меріленд	Шарсберг	5.1	Національний музей битви при Антітамі	The Antietam National Battlefield Museum
6	Міссісіпі	Віксберг	6.1	Національний військовий парк «Віксберг»	The Vicksburg National Military Park

⁶ Смирнов І. Військовий туризм та його ресурсна база (на прикладі США) / І.Смирнов, В.Бурніс // Матеріали XXXV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб.наук.пр. Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип.35. – С.137-142.

⁷ Смирнов І. Ресурсна база військового туризму США (XX-XXI ст.) / І.Смирнов, В.Бурніс // Матеріали XXVIII Міжн. наук.-практ. інтернет-конф. «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб.наук.пр. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип.28. – С.16-23.

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ (1775-1783 рр.) – війна між королівством Великої Британії і лоялістами (прибічниками британської корони), з одного боку, та революціонерами 13 британських колоній (американськими патріотами) які проголосили свою незалежність від Великої Британії, як самостійна союзна держава 4 липня 1776 р. – з іншого. Конфлікт виник із зростаючої напруженості між жителями 13 Північно-американських колоній Великої Британії та колоніального уряду, який представляв інтереси британської корони. Внаслідок перестрілки між британськими військами і силами колоніальної міліції в Лексінгтоні та Конкорді у квітні 1775 р. розпочався збройний конфлікт, а наступного літа, повстанці вже вели повномасштабну війну за незалежність США. Важливою постаттю у цій війні був Джордж Вашингтон, який був обраний головнокомандувачем Континентальної армії США. Після вступу Франції у війну на боці колоністів у 1778 р., конфлікт, по суті, переріс з громадянської війни у міжнародний конфлікт. Після того як Континентальна армія за підтримки французів, перемогла британські війська у Йорктауні, штат Вірджинія, у 1781 р., американці відстояли свою незалежність і у 1789 р. Офіційно обрали першого Президента США – Джорджа Вашингтона. Ця війна стала поворотним моментом у історії США і сьогодні військово-історичні об'єкти, пов'язані з цим періодом, викликають цікавість не лише у американців, особливо молоді, але й у іноземних туристів. Серед таких об'єктів слід відзначити (табл. 3):

1. *Монумент Вашингтона (The Washington Monument), м. Вашингтон (округ Колумбія).* Джордж Вашингтон вважається найвизначнішим військовим і політичним лідером США, котрий, як головнокомандувач Континентальної армії, виборов перемогу США над Британією в Американській революційній війні та очолював процес написання американської Конституції в 1787 р. Ставши першим Президентом Сполучених Штатів (1789 – 1797 рр.), він побудував сильну і фінансово спроможну державу, яку стали поважати у світі. Спорудження монументу почалося в 1848 р., а завершилося у 1884 р.

2. *Маунт-Вернон (MountVernon), м. Александрія (штат Вірджинія).* Маунт-Вернон – це садиба Першого Президента США Джорджа Вашингтона. Сім'я Вашингтона володіла цим маєтком ще з кінця XVII ст., у 1754 р. будинок перейшов у власність Президенту і розбудовувався до 1778 р. У 1960 р. Маунт-Вернон було визнано Національним історичним парком і внесено до Національного реєстру історичних пам'яток США . Будинок відкритий для туристів щодня, і така традиція продовжується від часів самого Президента Джорджа Вашингтона, який говорив, що не бачить нічого поганого у цікавості людей до цього будинку.

3. *Музей битви «Йорктаун» та Центр Перемоги (Yorktown Battlefieldand Victory Center), м. Йорктаун (штат Вірджинія).* Тут у м. Йорктаун, восени 1781 р. генерал Джордж Вашингтон, оточив Першу британську армію, яка згодом капітулювала. У цьому місті у той же період відбулося підписання акту про капітуляцію Другої британської армії. Це знаменувало фактичне закінчення Війни за незалежність США. У м. Йорктаун

презентується туристам детальна хроніка подій Війни за незалежність, представлено табір армії континенталів,

Військову форму тих часів, поселення індіанців, а також експонати під відкритим небом, що відтворюють атмосферу бувшої британської колонії.

4. *Національний військово-історичний (мілітарі) парк «Саратога» (Saratoga National Historical Park), м. Саратога (штат Нью-Йорк).* Битва «Саратога» стала першою значною американською військовою перемогою у Війні за незалежність. Тут у 1777 р. війська США зустрілися з британськими та змусили останніх здатися. Після цієї події Франція визнала незалежність США, а також вступила у війну в якості військового союзника на боці американців. Історичний парк складається з трьох окремих блоків: поле битви, пам'ятник битви «Саратога» та будинок-музей генерала Ф. Шайлера.

5. *Національний військово-історичний парк «Гілфорд Кортхаус» (National Military Park Guilford Courthouse), м. Гілфорд (штат Північна Кароліна).* Битва «Гілфорд Кортхаус» відбулася 15 березня 1781 р.. Хоча ця битва закінчилася поразкою для американських військ, проте вона значно виснажила британську армію та забрала велику кількість їхніх вояків, що у майбутньому призвело до стратегічної перемоги американців у Війні за незалежність. При національному парку працює центр відвідувачів, працівники якого залюбки дадуть відповідь на всі запитання туристів та нададуть повну інформацію щодо битви «Гілфорд Кортхаус». Також відвідувачам пропонується тридцятихвилинна вистава під назвою «Ще одна така перемога», десятихвилинна анімація на тему «Тактика битви на мапі», різноманітні експонати пов'язані з Війною за незалежність тощо. Туристи можуть замовити пішохідну, вело- або автопрогулянку полем битви.

6. *Військова академія США (United States Military Academy), м. Вест Пойнт (штат Нью-Йорк).* Під час Війни за незалежність Джордж Вашингтон обрав ділянку на західному березі р. Гудзон для своєї штаб-квартири, приблизно в 50 милях від Манхеттена. Війська Вашингтона значно укріпили цей район, тому Вест-Пойнт так і не був захоплений британцями. Після війни це місце змінило свій статус на «військову академію» і стало закладом для підготовки військових офіцерів США, чим і займається вже більш, ніж 200 років. В академії часто відбуваються такі заходи, як паради, музичні вистави та змагання з американського футболу серед курсантів, які відкриті для громадськості та туристів.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА (1861-1865 рр.) – війна між штатами Півночі США і 11 рабовласницькими південними штатами, які намагалися відділитися з метою збереження рабовласницького ладу. Війна почалась з битви за Форт-Самтер 12 квітня 1861 р. і закінчилась 26 травня 1865 р., коли останні війська конфедератів (Півдня) склали зброю. Під час війни відбулося близько 2000 битв. Ця війна була найбільшою за масштабом людських втрат серед усіх війн, де брали участь США. Втрати Півночі склали майже 360 тис. Осіб загиблими і понад 275 тис. пораненими. Втрати конфедератів становили відповідно 258 тис. і близько 100 тис. осіб. Військові витрати уряду США за період цієї війни досягли 3 млрд доларів. Війна завершилася перемогою Півночі, яку очолював

Президент США Авраам Лінкольн. 22 вересня 1862 р. Було видано «Прокламацію Лінкольна» про звільнення рабів на території Півдня. Його вважають найбільшим національним героєм США. З періодом Громадянської війни в США пов'язано багато військово-історичних пам'яток, серед яких можна виокремити (табл. 3, рис. 3):

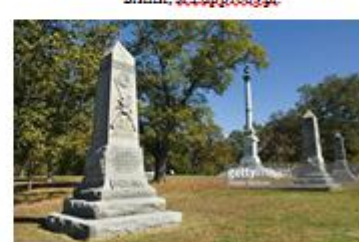
3.1 Меморіал А.Лінкольна у Вашингтоні

3.2. Національний музей Громадянської війни, м.Гаррісбург

3.3 Національний музей «Форт Самтер»

3.4. Національний військовий парк «Шайпо»

3.5. Музей битви при Антіетамі

3.6. Національний військовий парк «Віксбург»

3.7. Музей битви «Підерсберґ» (історична реконструкція)

3.8. Національний військово-історичний парк «Геттісберґ»

Рис. 3. Пам'ятки військової історії США, що відносяться до Громадянської війни (1861-1865 рр.) [за інтернет-джерелами]

1. *Меморіал Лінкольна (Lincoln Memorial), м. Вашингтон (округ Колумбія).* Цей меморіал, що зводився у 1914 – 1922 рр., відбиває віру Президента Лінкольна у те, що всі люди повинні бути вільними. Композиційно будівля символізує США як федерацію штатів. По його периметру проходять 36 доричних колон – саме стільки штатів об'єдналося на момент смерті Лінкольна в результаті замаху. Назви 48 штатів США (а саме стільки їх було до 1922 р. — моменту завершення будівництва меморіалу) вибито уздовж зовнішньої стіни будинку. Табличку з назвами двох останніх штатів, що приєдналися пізніше (Аляска і Гаваї), вміщено на підходах до меморіалу. У приміщенні меморіалу знаходиться статуя Лінкольна: президент сидить,

звернений обличчям до обеліску Вашингтона і Капітолію. Статуя Лінкольна має 19 футів (5.79 м) висоти і важить 175 тон.

2. *Національний музей Громадянської війни США (The National Civil War Museum), м. Гаррісбург (штат Пенсільванія)*. Це єдиний музей в США, експозиція якого повністю охоплює всі події Громадянської війни, він був відкритий 2001 р. В експозиції музею налічується близько 24 тис. експонатів, до числа яких належать різноманітні артефакти, зброя, боєприпаси, обладунки, фотографії, документи та інші друковані матеріали. У складі музею також є зали, присвячені історії рабства у США, спогадам вояків та звичайних людей з того часу тощо.

3. *Національний монумент «Форт Самтер» (The Sumter Fort National Monument), м. Чарльстон (штат Південна Кароліна)*. Форт Самтер – місце, де розпочалася Громадянська війна США 12 квітня 1861 р., коли армія конфедератів захопила його через 34 години. До форту можна дістатися на паромі або приватним катером. Також до складу цього національного монументу входить Освітній центр, який нагадує відвідувачам про відмінності між Півднем і Північчю у Громадянській війні.

4. *Національний військовий парк «Шайло» (The Shiloh National Military Park), м. Шайло (штат Теннессі)*. Уособлює місце одного з боїв на західному театрі воєнних дій. У квітні 1862 р. Війська Півночі здобули тут перемогу над ворогом з великими людськими втратами. Парк розташований у 100 милях на схід від м. Мемфіс. Зараз парк пропонує відвідувачам різноманітні екскурсії: з аудіогідом, автотур полем битви, реконструкції битви, дитячі квести тощо. Також на території парку розміщено багато монументів, пов'язаних з іншими подіями Громадянської війни.

5. *Музей битви при Антітамі (The Antietam National Battlefield Museum), м. Шарсберг (штат Меріленд)*. Битву при Антітамі вважають найкривавішою одноденною битвою у Громадянській війні, під час якої 23 тис. Солдатів було вбито та поранено. Битва відбулася 17 вересня 1862 р.. У музеї представлено експонати, присвячені цій битві, та надаються аудіоекскурсії.

6. *Національний військовий парк «Віксберг» (The Vicksburg National Military Park), м. Віксберг (штат Міссісіпі)*. Цей парк був відкритий 21 лютого 1899 р. Відновлені форти і окопи викликають спогади про 47 днів облоги, яка припала на період з 18 травня до 4 липня 1863 р. Ця перемога дала змогу військам Півночі контролювати р. Міссісіпі. Парк містить Державний меморіал «Іллінойс», який включає 1 325 обелісків загиблих воїнів з штату Іллінойс, які брали участь у захисті міста. Цей меморіал має 47 сходинок - по одній сходинці на кожний день облоги.

7. *Музей битви «Петерсберг» (The Petersburg National Battlefield), м. Петерсберг (штат Пенсільванія)*. Це місто було процвітаючим під час Громадянської війни США, воно забезпечувало армію Півночі солдатами, військовою технікою, озброєнням, боєприпасами тощо. Також Петерсберг був важливим транспортним вузлом. Саме тому армія конфедератів вирішила захопити це місто і їй це вдалося. На території музею туристи можуть замовити

автотур по полю битви, або ж подивитися документальні фільми, відео чи фото про дні облоги.

8. *Національний військово-історичний парк «Геттісберг» (The Gettysburg National Military Park), м. Геттісберг (штат Пенсільванія).* Битва під Геттісбергом у липні 1863 р. Була вирішальною та закінчилася перемогою Півночі. У власності парку є близько 43 тис. Військових артефактів періоду Громадянської війни, якими він охоче ділиться з туристами в музеї Геттісбергської битви. На разі активно проводяться роботи з озеленення поля битви, відновлення рослинності та історичного ландшафту, покращення доріг та спорудження історичних скульптур для задоволення цікавості туристів. Також на території міста щорічно проходить реконструкція бойових дій у м.Геттісберг 1863 р.. Усі бажаючі можуть взяти участь в історичній ярмарці одягу, посуду, речей, зброї з часів Громадянської війни, а у другій частині дійства – спостерігати справжню «битву» між військами Півночі та Півдня.

Регіональні особливості ресурсної бази військового туризму США XVIII-XIX ст. показано в табл. 3 та 4.

Таблиця 4 – Регіональний розподіл ресурсної бази військового туризму США XVIII – XIX ст.

№	Штати	Пам'яток усього	у тому числі пов'язаних з	
			Війною за незалежність	Громадянською війною
1	Пенсільванія	3		3
2	Федеральний округ Колумбія, м.Вашингтон	2	1	1
3	Вірґінія	2	2	
4	Нью-Йорк	2	2	
5	Північна Кароліна	1	1	
6	Південна Кароліна	1		1
7	Теннесі	1		1
8	Меріленд	1		1
9	Міссісіпі	1		1
	РАЗОМ	14	6	8

З табл. 3 видно, що об'єкти ресурсної бази туризму, що відносяться до Війни за незалежність, сконцентровано в чотирьох штатах, а саме - Вірґінії (2), Нью-Йорк (2), Федеральному окрузі Колумбія (1) та Північній Кароліні (1). Зокрема, у штаті Вірґінія знаходяться такі пам'ятки як Маунт-Вернон та Музей битви «Йорктаун» та Центр перемоги; у штаті Нью-Йорк – Національний військово-історичний парк «Саратога» та Музей Збройних сил США військової академії «Вест-Пойнт»; у штаті Північна Кароліна – Національний військово-історичний парк «Гілфорд Кортхаус» і у Федеральному окрузі Колумбія – монумент Вашингтона. Що стосується пам'яток Громадянської війни, то вони знаходяться у восьми штатах, при цьому три з них – у штаті Пенсільванія і по одному – у Федеральному окрузі Колумбія, штатах Південна Кароліна, Теннесі, Меріленд, Міссісіпі. При цьому штат Пенсільванія має такі пам'ятки, як Національний музей Громадянської війни, Національний музей битви

«Петерсберг», Національний військово-історичний парк «Геттісберг»; Федеральний округ Колумбія – Меморіал Лінкольна; штат Південна Кароліна – Національний монумент «Форт Самтер»; штат Теннесі–Національний військовий парк «Шайло»; штат Меріленд – Національний музей битви при Антітамі та штат Міссісіпі – Національний військовий парк «Віксберг». З табл.4 видно, що разом пам'яток, що відносяться до Війни за незалежність та Громадянської війни, нараховується 14 і вони знаходяться у 9 штатах, при цьому найбільше пам'яток сконцентровано у штаті Пенсільванія (3, усі пов'язані з Громадянською війною), Федеральному окрузі Колумбія (2), штаті Вірджинія (2, пов'язані з Війною за незалежність). З 14 пам'яток шість відносяться до Війни за незалежність, а вісім – до Громадянської війни.

Хоча на території США майже не проводилося бойових дій під час I та II Світових війн, але країна створила деякі туристичні пам'ятки на честь цих подій, серед яких: Національні музеї I та II Світових війн, Меморіал II Світової війни, авіаційні музеї, що представляють літаки періоду II Світової війни тощо. Протягом останнього століття на території США не проводилося жодних бойових дій, проте сама країна брала деяку участь у війнах на світовій арені Новітньої доби. Насамперед, це такі війни як В'єтнамська та Корейська. В країні є військово-історичні туристичні пам'ятки, присвячені цим подіям, а саме: Меморіал ветеранів Корейської та В'єтнамської війн. Отже, США має потужну ресурсну базу для розвитку військово-історичного туризму, незважаючи на те, що їхня історія, як незалежної країни, налічує дещо більше, ніж 200 років.

Україна, як молода незалежна держава, але одночасно країна з давньою історією, також може гордитися своєю військовою історією – так, як і США, а може навіть більше. У нашій країні є потужний та різноманітний потенціал для розвитку військово-історичного туризму, адже на її території відбувалося багато військових подій, важливих для історії Європи, всього світу, і насамперед для самої України. Єдине, чого в нас бракує для потужного розвитку військового туризму - ефективної туристичної політики та відповідної підтримки держави. При цьому відзначимо, що у США існує децентралізована туристична система, тобто кожен штат регулює туристичну діяльність самостійно, але при цьому туризм знаходиться в центрі уваги в кожному штаті. Це відноситься і до військового туризму, ресурсна база для розвитку якого постійно вдосконалюється, розширюється, відновлюється і притягує з кожним роком все більше американських та іноземних туристів, зокрема молоді. І хоча у США військова історія коротка, проте вони активно використовують її для розвитку туризму та військово-патріотичного виховання своєї молоді. Тому військовий туризм у США має велике значення, а військові об'єкти заохочують до відвідування не лише внутрішніх туристів, а й іноземних шляхом різноманітної туристичної пропозиції, пільг, безкоштовного відвідування, потужної рекламно-інформаційної діяльності тощо. Отже, Україні є чого повчитися у США у сфері розвитку військового туризму, його пропаганди та збереженні ресурсної бази. Співпраця наших країн у військовій сфері згідно Євroatлантичного вектору розвитку України, як незалежної

європейської держави, повинна бути доповнена відповідною співпрацею та використанням американського досвіду і у розвитку військового туризму.

Ресурсна база військового туризму США ХХ-ХХІ ст. пов'язана з основними військовими подіями цього періоду – I та II Світовими війнами.

I СВІТОВА ВІЙНА – це глобальний геополітичний конфлікт, який набув військового виразу та розвивався головним чином у Європі від 28 липня 1914 р. до 11 листопада 1918 р. Під час цієї війни загинуло понад дев'ять мільйонів вояків та цивільних мешканців. Конфлікт мав істотний вплив на історію ХХ ст. Сили блоку Антанти на чолі з Французькою республікою, Російською імперією (яка визнала свою поразку перед закінченням війни), Великою Британією і США (з 1917 р.) перемогли держави Четверного союзу (також відомі, як Центральні держави) у складі Австро-Угорської та Німецької імперій, Болгарського царства й Османської імперії. Королівство Італія приєдналася до блоку Антанти у 1915 р. Війна спричинила розпад чотирьох імперій: Австро-Угорської, Німецької, Османської і Російської. Німеччина втратила свої колоніальні території та стала республікою, так як і новостворена Турецька республіка. Також з'явилися такі незалежні країни, як Фінляндія, Польща, Чехословаччина, Естонія, Латвія, Литва та Королівство Сербів, Хорватів і Словенців. На політичній мапі світу в результаті I Світової війни відбулися й інші зміни. США, будучи позаблоковою державою, спочатку визнали свій нейтралітет у I Світовій війні, проте, в силу низки внутрішніх та зовнішніх чинників, 6 квітня 1917 р. США офіційно оголосили про участь у війні на боці держав Антанти. США брали найбільш активну участь у бойових діях на Західному фронті з жовтня 1917 р. до закінчення війни. Незважаючи на початкову політику нейтралітету, США були одним з головних постачальників зброї, амуніції та іншого військового спорядження, а також продовольства та різного пального до Великої Британії та інших держав Антанти. З офіційним оголошенням стану війни Центральним державам, Сполучені Штати мобілізували та скерували до Європи більш, ніж 4 млн військовослужбовців, а втратили - близько 110 тис. осіб. Оскільки, на території США в період I Світової війни не здійснювалося бойових дій, то і військово-туристичних пам'яток, пов'язаних з цією подією в країні відносно небагато. Серед них слід відзначити (табл. 5, рис. 4):

1. *Національний музей і меморіал I Світової війни (National World War I Museum and Memorial), м. Канзас (штат Міссурі)*. Незабаром після I Світової війни керівництво міста Канзас утворило Асоціацію «Меморіал Свободи» (The Liberty Memorial Association), з метою створення пам'ятника чоловікам і жінкам, які брали участь у війні. У 1919 р. мешканці міста зібрали понад \$2,5 млн за десять днів. Завдяки цим коштам було споруджено відповідний меморіал. Національний музей I Світової війни був відкритий значно пізніше - у 2006 р., з тих пір його відвідали близько 3 млн осіб, серед яких був і експрезидент США Б. Обама. Сьогодні музей працює як некомерційна організація, присвячена вшануванню тих, хто брав участь у Великій війні. Цей об'єкт військового туризму заохочує різноманітну туристичну аудиторію своїми освітніми програмами та виставками, цікавими історичними артефактами (які

збираються та зберігаються за найвищими фаховими музейними стандартами) та реконструкціями подій I Світової війни.

Таблиця 5 – Географія ресурсної бази військового туризму США (XX-XXI ст.)⁷

№	Штат	Місто	Пам'ятка (назва)	
			українською	англійською
I Світова війна (англ. I World War)				
1.	Міссурі	Канзас	1.1. Національний музей і меморіал I Світової війни	National World War I Museum and Memorial
2.	Іллінойс	Вітон	2.1. Музей Першої дивізії	First Division Museum
3.	Вірґінія	Арлінгтон	3.1. Могила Невідомого солдата, загиблого у I Світовій війні	Tomb of the Unknown Soldier of the World War I
II Світова війна (англ. II World War)				
4.	Федеральний округ Колумбія	Вашингтон	4.1. Меморіал II Світової війни	The World War II Memorial
5.	Луїзіана	Новий Орлеан	5.1. Національний музей II Світової війни	The National World War II Museum
6.	Нью-Джерсі	Кейп-Мей	6.1. Музей морської авіації «Вайлдвуд»	The Naval Air Station Wildwood Aviation Museum
7.	Вашингтон	Сіетл	7.1. Льотний музей	The Museum of Flight
8.	Каліфорнія	Індепенденс	8.1. Історичний парк «Манзанар»	Manzanar Historic Site
9.	Массачусетс	Фоллз Рівер	9.1. Музей «Бухта броненосців»	The Battleship Core Museum
10.	Коннектикут	Гротон	10.1. Військово-морська база підводних човнів Нью-«Лондон»	The Naval Submarine Base «New London»
11.	Вірґінія	Арлінгтон	11.1. Меморіал Корпусу морської піхоти США (друга назва - Меморіал Іводзіми).	The US Marine Corps War Memorial (Iwo Jima Memorial)
12.	Гавайські о-ви	О.Оаху	12.1. Комплекс пам'яток та музеїв у бухті Перл-Харбор	The Pearl Harbor Memorials
Корейська та В'єтнамська війни (англ. Korean and Vietnam Wars)				
11.	Федеральний округ Колумбія	Вашингтон	11.1. Меморіал ветеранів Корейської війни	The Korean War Veterans Memorial
			11.2. Меморіал ветеранів В'єтнаму	The Vietnam Veterans Memorial
Інші об'єкти (англ. Other objects)				
12.	Вірґінія	Арлінгтон	12.1. Арлінгтонський національний цвинтар	The Arlington National Cemetery
			12.2. Будівля Міністерства оборони США «Пентагон»	The Pentagon

Головна галерея музею пропонує туристам постійну експозицію «Світова війна 1914-1918 рр.». Перед входом до Головної галереї музею споруджено скляний міст над маковим полем, на якому висаджено 9 тисяч маків, при цьому кожна квітка символізує тисячу загиблих, а всі разом - 9 млн

жертв I Світової війни. Також музей пропонує різноманітні «онлайн-виставки», а коли виставка уже закінчилася, її переміщують на веб-сайт, тим самим зберігаючи інформацію після закінчення виставки⁸.

4.1. Національний музей і меморіал I Світової війни

4.2. Музей Першої дивізії

4.3. Могила Невідомого солдата, загиблого у I Світової війни

Рис. 4. Пам'ятки Першої світової війни (джерело: Інтернет)

2. *Музей Першої дивізії (First Division Museum), м. Вітон (штат Іллінойс)*. Ще з часів Громадянської війни Збройні сили США існували на тимчасових і добровільних засадах, але I Світова війна довела необхідність у регулярній, постійно діючій армії. Перша стрілецька дивізія у Збройних силах США була створена спеціально для бойових дій у Європі, тому вона пишеться з великої літери. Протягом тривалого часу її чисельність коливалася у межах від 10 000 до 28 000 солдатів. На сьогоднішній день, вона є найстарішим підрозділом Збройних сил США, який продовжує своє існування, починаючи з 9 червня 1917 р. та має свій музей. Головний зал «Музею Першої дивізії» знайомить відвідувачів з її історією, починаючи з періоду Громадянської війни до участі у бойових діях I Світової війни⁹.

II СВІТОВА ВІЙНА - наймасштабніша світова війна в історії людства. Почалася 1 вересня 1939 р. і тривала до 2 вересня 1945 р. Ця війна значно вплинула на долю людства. В ній брала участь 61 країна (80% населення Землі). Військові дії відбувалися на територіях 40 країн, переважно Європи, було мобілізовано 110 млн осіб в усьому світі. Загальні людські втрати досягли 50-55 млн, з них загинуло на фронтах 27 млн осіб. Офіційно США вступили в II Світову війну 7 грудня 1941 р. після нападу Японії на американські військові

⁸ The National WWI Museum and Memorial. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.theworldwar.org/>

⁹ First Division Museum at Cantigny. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.firstdivisionmuseum.org/>.

бази в Перл-Харборі (Гавайські острови), Філіппінах, островах Гуам, Уейк і Мідуей. Діяли американські війська на території Франції (головним чином, у Нормандії), Італії, Тунісу, Алжиру, Марокко, Німеччини, Нідерландів, Бельгії і Люксембургу, а також у Тихому океані і Південно-Східній Азії. США втратили в II Світовій війні 418 тис. вояків. Найбільші втрати Збройних сил США були під час Арденнської операції — 19 тис. осіб. Після неї за кількістю втрат йдуть Битва за Окінаву, Нормандська операція (Overlord), Битва при Монте-Кассіно і Битва за острів Іводзіму в Тихому океані. Без вісті зниклими під час II Світової війни все ще вважаються 74 000 американських вояків. З участю США у II Світовій війні пов'язані такі військово-історичні туристичні об'єкти (табл.1, рис. 2, 3):

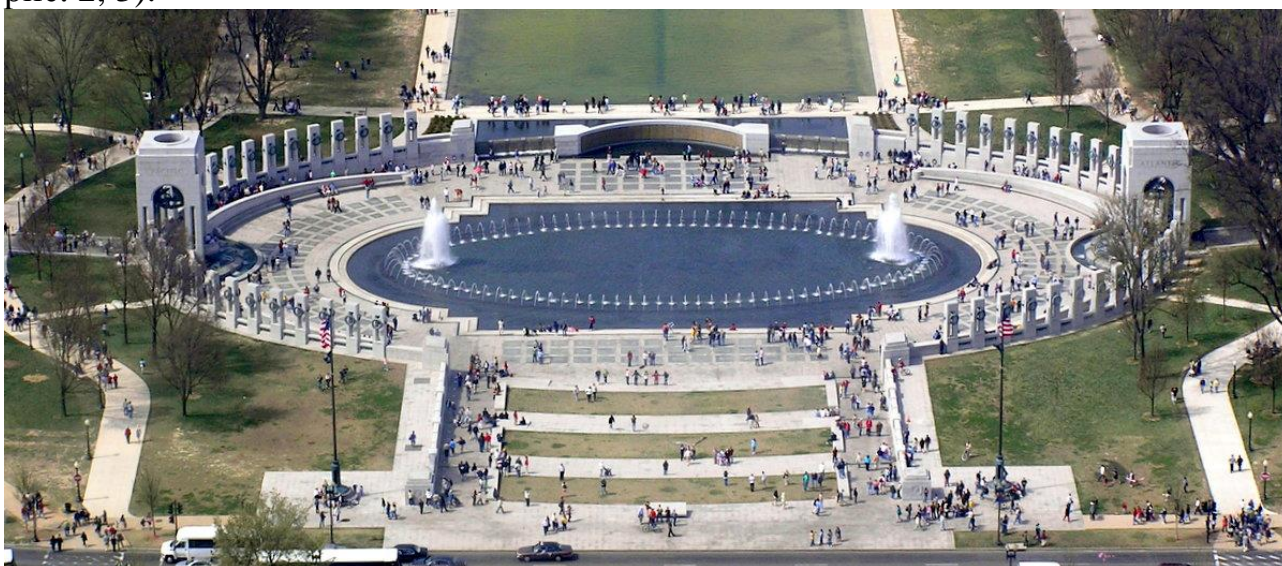

Рис. 5. Меморіал Другої світової війни (джерело: Інтернет)

1. *Меморіал II Світової війни (The World War II Memorial), м. Вашингтон (округ Колумбія).* Цей меморіал, відкритий у 2004 р., вшановує мільйони військових, які служили у Збройних силах США під час цієї війни та більш ніж 400 тисяч загиблих, а також усіх, хто підтримував військові зусилля вдома. 56 гранітних колон символізують безпрецедентну єдність американської нації під час II Світової війни. Вони уособлюють штати і території США того періоду (з Федеральним округом Колумбія). Кожна колона прикрашена написом із назвою штату або території, а також двома бронзовими вінками – з колосків пшениці та гілок дуба. Колони розташовані в порядку вступу штатів до складу США. Їх з'єднують бронзові мотузки, як символ об'єднання нації. Основні архітектурні об'єкти Меморіалу - Меморіальна площа та Райдужний басейн. Створення Меморіалу здійснювалося переважно за рахунок приватних пожертвувань. Сума внесків становила понад \$ 197 млн, у т.ч. \$ 16 млн від федерального уряду. Меморіал – це пам'ятник бойовому духу, жертвності і відданості американського народу спільній обороні нації у II Світовій війні, а також захисту миру і свободи у світі від тиранії¹⁰.

¹⁰ The National WWII Museum. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.nationalww2museum.org/index.html>

2. *Національний музей II Світової війни (The National World War II Museum), м. Новий Орлеан (штат Луїзіана)*. Експонати цього музею показують глобальний масштаб війни. Висвітлено роль не тільки світових лідерів, а й звичайні будні громадян США, які мужньо пережили період цієї війни. У його сховищах зберігаються близько 100 000 експонатів. Серед них: військові однострої, зброя, транспортні засоби, медалі, щоденники, листи, твори мистецтва, світлини та пам'ятні подарунки ветеранів музею⁸.

3. *Музей авіації «Вайлдвуд» (The Naval Air Station Wildwood Aviation Museum), округ Кейп-Мей (штат Нью-Джерсі)*. На виставці у музеї представлено літак-торпедоносець «Avenger» з часів II Світової війни, на додаток до нього туристи можуть побачити гвинтокрили, що використовувалися у В'єтнамській війні. Також музей пропонує відвідувачам 26 літаків, до кабін яких можуть залізти всі бажаючі та відчути себе справжніми льотчиками. Також туристи можуть спробувати свої сили у симуляторі польоту, який дозволяє їм справдити свої навички у якості пілота літака¹¹.

4. *Льотний музей (The Museum of Flight), м. Сіетл (штат Вашингтон)*. Цей музей є найбільшим авіаційно-космічним музеєм у світі, й при цьому ще - безкоштовним. Він був створений за часів II Світової війни. У його колекції - 175 літаків і космічних апаратів, тисячі артефактів та рідкісних фотографій, сотні експонатів та велика бібліотека. Музей пропонує туристам різноманітні екскурсії та розваги, у т.ч. 3D кінотеатр, ракетні тренувальні курси, симулятор польоту, театр історії (про видатних американських пілотів періоду II Світової війни), аудіо та звичайні екскурсії тощо¹¹.

5. *Історичний парк «Манзанар» (Manzanar Historic Site), м. Індепенденс (штат Каліфорнія)*. Це один із «таборів для інтернованих» - американців японської національності у США під час II Світової війни, коли десятки тисяч американців японського походження, у т.ч. дорослі та діти, були розміщені у подібних таборах на заході країни. У США називали це «добровільним переселенням». Довгий час воно вважалося «маленьким брудним секретом» США, аж до тих пір, коли президент Р. Рейган підписав законопроект «Про реституцію» у 1988 р., назвавши цей захід «великою помилкою». Нині на місці колишнього табору створено історичний парк «Манзанар», де туристам пропонуються екскурсії, що знайомлять з умовами життя інтернованих та з цією подією американської військової історії взагалі¹¹.

6. *Музей «Battleship Cove», м. Фолл Рівер (штат Массачусетс)*. Цей музей (у перекладі «Бухта броненосців»), володіє найбільшою у світі колекцією морських суден часів II Світової війни. Усього за один день туристи можуть випробувати себе у ролі моряка не лише на одному, а на декількох військових кораблях¹¹.

7. *Військово-морська база підводних човнів «Нью-Лондон» (Naval Submarine Base «New London»), м. Гротон (штат Коннектикут)*. База займає площу понад 680 акрів, має 11 причалів для підводних човнів та 15 причалів

¹¹ 10 Fascinating US Military Attractions On US Route 6. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/malerie-yolencohen/army-navy-airforce-marine_b_1836737.html

для атомних підводних човнів. Доступ туристів на саму базу обмежений, зате дозволений на підводний човен-музей. При цьому вхід та паркове місце безкоштовні. Серед співробітників музею є бувші моряки-підводники, які можуть відповісти на питання туристів щодо підводного життя та поділитися цікавими історіями з свого нелегкого фаху¹¹.

8. *Меморіал Корпусу морської піхоти США* (друга назва - *Меморіал Іводзіми*). Один з найважливіших військових меморіалів Сполучених Штатів Америки, який розташований в передмісті Вашингтона - Арлінгтоні. Меморіал присвячено усім військовослужбовцям Корпусу морської піхоти США, загиблим у військових конфліктах при захисті демократичних цінностей в інтересах країни, починаючи з 1775 р. Дизайн масивних скульптур був виконаний скульптором Феліксом де Уелдоном на основі культової фотографії військового кореспондента Асошіейтед Прес Джо Розенталя, зробленої під час битви за японський острів Іводзіма у ході Другої світової війни - «підняття прапора на Іводзіма». Меморіал зображує п'ятьох морських піхотинців і одного матроса ВМС США, які встановили американський прапор на острові Іводзіма у 1945 р.: сержанта Майкла Стренка, капрала Харлона Блока, рядових Айра Хайзе, Франкліна Сусли, Рене Ганьона і старшину 1 статті Джона Бредлі. Робота над створенням меморіалу розпочалася в 1951 р. Висота бронзових скульптур склала 9,8 м, довжина флагштока - 18 м. Скульптури розташовуються на гранітному постаменті заввишки 4,5 м, що має два написи: «In honor and memory of the men of the United States Marine Corps who have given their lives to their country since 10 November 1775» (В пам'ять про мужність воїнів Корпусу морської піхоти Сполучених Штатів, які віддали життя за свою країну з 10 листопада 1775 р.) та «Uncommon Valor Was a Common Virtue» (Неймовірна доблесть була їхньою звичайною рисою) – слова, сказані адміралом Ч. Німіцем перед бійцями на Іводзімі.

Рис. 6. Американська поштова марка 1945 р. з фотографією Д.Розенталя

На основі меморіалу по колу надписані місцезнаходження і дата кожного бою за участю Корпусу морської піхоти США. Основа повністю виконана з граніту смоляного кольору, привезеного з Швеції. Меморіал було урочисто відкрито президентом Ейзенхауером 10 листопада 1954 р., в день 179-ї річниці створення Корпусу морської піхоти. У 1961 р. президент Кеннеді

видав указ, про те, що державний прапор США повинен бути на флагштоку меморіалу цілодобово.

Рис. 7. Пам'ятки II Світової війни (джерело: Інтернет).

9. Комплекс пам'яток та музеїв у бухті Перл-Харбор (Гавайські о-ви). Цей комплекс включає чотири меморіали:

9.1. USS BOWFIN SUBMARINE MUSEUM & PARK (Меморіал-музей на базі підводного човна «Бауфін»). Підводний човен ВМС США «Бауфін» брав участь в морських боях за часів Другої Світової війни, а у даний час є музеєм-меморіалом. Він розташований на території парку, де є ще один музей (що розповідає про історію підводних човнів), парк та міні-кінотеатр на 40 осіб, в якому можна подивитися відеопрограми про підводні човни.

9.2. BATTLESHIP MISSOURI MEMORIAL (Меморіал лінкору «Міссурі»). Цей корабель ВМС США знаходиться на вічній стоянці у бухті Перл Харбор, на ньому 2 вересня 1945 р. був підписаний акт про капітуляцію Японії.

9.3. USS ARIZONA MEMORIAL (Меморіал лінкору «Арizona»). Він побудований в пам'ять про знищений японською авіацією у бухті Перл Харбор 1941 р. лінкор «Арizona». Тур складається з короткого вступного слова

співробітника меморіального центру, демонстрації 23-хвилинного фільму про історію атаки Перл Харбора і безпосередньо екскурсії по меморіалу.

9.4. PACIFIC AVIATION MUSEUM (Музей Тихоокеанської Авіації). Цей музей розташований у бухті Перл Харбор, в ангарах № 37, 79, 54. Ангар №37 відбудовано на місці колишнього ангара, розгромленого 07 грудня 1941 р. під час японської атаки на Перл Харбор. Відвідувачі можуть подивитися 10-хвилинний фільм, що розповідає про ці трагічні дні, та познайомитися з матеріалами, присвяченими військовій базі Перл Харбор, її минулому та сьогоденню.

Протягом останнього століття на території США не проводилося жодних бойових дій, проте сама країна брала активну участь у війнах на світовій арені Новітньої доби. Насамперед, це такі війни як В'єтнамська та Корейська. У межах країни є військово-історичні туристичні пам'ятки присвячені цим подіям (табл. 1).

КОРЕЙСЬКА ВІЙНА – збройний конфлікт між Корейською Народно-Демократичною Республікою та Південною Кореєю, який тривав з 25 червня 1950 р. до 27 липня 1953 р. Цей конфлікт часів Холодної війни розглядався, як опосередкована війна між Сполученими Штатами Америки і Організацією Об'єднаних Націй, які підтримували Південну Корею, та Народно-Визвольною Армією Китаю і військово-повітряними силами Радянського Союзу, які підтримували Північну Корею. Загроза виникнення ядерної війни спонукала СРСР і США шукати вихід з цього конфлікту. Складні переговори завершилися підписанням у 1953 р. перемир'я між командуванням військ ООН, з одного боку, і представниками КНДР та китайських народних добровольців - з іншого. За повідомленням газети «Нью-Йорк Таймс» від 21 липня 1953 р. офіційно оголошені втрати США у цій війні становили 37 904 вояків загиблими, полоненими та зниклими безвісти. 27 липня 1995 р. у м. Вашингтоні був відкритий *Меморіал ветеранів Корейської війни (The Korean War Veterans Memorial)*¹². Центральна композиція меморіалу – це 19 фігур американських солдатів, зроблених з нержавіючої сталі, що ніби повільно просуваються серед зелених хащ корейських гір. Ці 19 фігур відбиваються на гранітній стіні і таким чином кількість вояків візуально подвоюється. Число 38 символізує 38-у паралель, що поділила країну на дві діаметрально протилежні частини – комуністичну Північ і демократичний Південь, що існують і нині. На гранітній стіні – портретні зображення близько 2,5 тисяч учасників Корейської війни. Поруч із фігурами солдат – меморіальний басейн круглої форми, біля якого на гранітних блоках вибитий напис «Freedom is not for free» (Свобода - не є безкоштовною), а також вказана «ціна» свободи, тобто кількість жертв цієї війни із боку миротворчих сил ООН.

В'ЄТНАМСЬКА ВІЙНА (26 вересня 1959 – 30 квітня 1975 рр.) - війна між комуністичним Північним В'єтнамом (підтримуваним СРСР та КНР) і Південним В'єтнамом (підтримуваним США, Австралією, Новою Зеландією,

¹² 10 Best Military Base Tours in the U.S.. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.grandparents.com/food-and-leisure/travel/us-military-bases>

Південною Кореєю тощо). Війна почалася як неоголошена терористична та диверсійна «партизанська» війна у Південному В'єтнамі. Надалі до неї офіційно на державному рівні приєдналися Північний В'єтнам, з одного боку, та США з деякими країнами – з іншого. З розвитком подій В'єтнамська війна поширилася і на сусідні країни – Лаос та Камбоджу. Американська військова підтримка Південного В'єтнаму у 1964 – 1975 рр. являла собою найбільший збройний конфлікт в період після II Світової війни, що таїв у собі світову загрозу. Ця війна не користувалася підтримкою американського народу, особливо молоді, що і відбилася у спорудженні *Меморіалу ветеранів В'єтнаму (The Vietnam Veterans Memorial)* у м. Вашингтон, округ Колумбія. Рішення звести цей пам'ятник було прийняте в квітні 1979 р., рівно через 4 роки після закінчення В'єтнамської війни. Цей меморіал ще під час проектування викликав протести. Чиновники навіть відмовлялися відводити землю під це будівництво. Минув час, і сьогодні, на думку Американської асоціації архітекторів, він входить до 10 найвизначніших меморіалів США. Меморіал складається з двох стін, занурених у землю, завдовжки 75 м кожна, зведених з чорного граніту. На момент відкриття меморіалу в 1983 р. на ньому було зафіксовано 58191 прізвище. Кожен з променів стіни складається з 72 пронумерованих панелей. Завдяки цій системі легко знайти потрібне ім'я загиблого солдата або офіцера. Імена вказані за хронологією загибелі військовослужбовців, починаючи з 1959 р. Список закінчувався 15 травня 1975 р., оскільки саме цього дня загинули 18 морських піхотинців, які стали останніми жертвами В'єтнамської війни. Біля стіни нині багато записок, національних прапорців, багато хто з відвідувачів молиться. На чорно-червоному плакаті, що лежить на плитах доріжки, написано «Ми вас не забудемо!». Останні прізвища були додані до стіни 4 травня 2010 р. під час урочистої церемонії. Ці шестеро померли вже після війни через військові поранення або травми. Нині на стіні вказано 58 272 прізвища, у тому числі восьми жінок. Приблизно 1200 з них зникли безвісті.

8.1. Меморіал ветеранів Корейської війни

8.2 Меморіал ветеранів В'єтнаму

Рис. 8. Пам'ятки Корейської та В'єтнамської війн (джерело: Інтернет)

На усіх військових меморіалах в Америці можна звернути увагу на те, з якою пошаною і теплотою ставляться американці (від маленьких діточок до їх дідусів і бабусь) до військових ветеранів. Америка пам'ятає своїх загиблих солдат та опікується їх близькими, наприклад, сім'ї загиблих у військових

конфліктах повністю забезпечені, діти вчаться безкоштовно тощо. У США є одне унікальне місце, у якому зібрані поховання військових та їх родин усіх періодів військової історії країни, а також людей, які зробили значний внесок в історію США, – це *Арлінгтонський національний цвинтар (The Arlington National Cemetery)* у м. *Арлінгтон (штат Вірджинія)*. Необхідність такого меморіалу країна відчула в роки Громадянської війни. Розвиток бойової техніки призвів до небаченого кількості жертв – понад 600 тисяч. Під час Війни за незалежність загиблих ховали на сільських цвинтарях, але для Громадянської війни з її масовими втратами вояків такий спосіб вже не підходив. У 1862 р. Конгрес США прийняв закон, що дозволяв уряду купівлю земель під поховання солдатів Півночі. 13 травня 1864 р. тут поховали першого солдата. Цей день вважається датою заснування Арлінгтонського цвинтаря. До сьогоднішнього дня тут з почестями поховано понад 400 тисяч осіб. Право на поховання на ньому мають американці, нагороджені медалями, учасники збройних конфліктів і члени їх сімей, військові у відставці, президенти, голови Верховного суду. Жалобні церемонії проходять щодня, крім вихідних, по 27-30 церемоній в день. Могили невідомих солдатів за будь-якої погоди охороняє почесний караул. Варта змінюється влітку кожні півгодини, ритуал красивий і складний: солдат марширує, завмирає рівно на 21 секунду, виконує різкий поворот. Двадцять одна секунда нерухомості символізує двадцять один артилерійський залп, вищу військову честь. Левова частка могил - однакові маленькі надгробні плити. Але розташовані вони так, що з будь-якої точки огляду вони утворюють ідеально правильні прямі лінії. На території цвинтаря знаходиться також музей - Арлінгтон-Хауз, та Меморіальний амфітеатр, збудований з білого мармуру. У дні Пам'яті і Ветеранів в останньому відбуваються урочисті церемонії за участю президента США та інших державних осіб. Поруч з Меморіальним амфітеатром розташована могила загиблого в I Світовій війні невідомого солдата. Перед нею знаходяться ще три плити. Це могили невідомих бійців часів II Світової, Корейської і В'єтнамської війн.

9.1. Арлінгтонський національний цвинтар

9.2. Будівля Міністерства оборони США «Пентагон»

Рис. 9. Арлінгтонський національний цвинтар та Пентагон (джерело: Інтернет)

До військово-історичних об'єктів США відноситься і будівля Міністерства оборони - *Пентагон (The Pentagon)* у м. *Арлінгтон (штат*

Вірджія). Будівництво цієї будівлі, що одержала назву Пентагон (в перекладі з грецької – «п'ятикутник») завершено 15 січня 1943 р. Величезна споруда повинна була вміщати понад 30 000 працівників, які працювали над тим, щоб Америка перемогла у II Світовій війні. У Пентагоні більше 17 миль коридорів, і він досі залишається найбільшою офісною будівлею у світі і символом військової могутності США. Будівля Пентагону являє собою у плані рівнобічний п'ятикутник. Довжина кожної зі сторін однакова і дорівнює 281 м, а периметр будівлі досягає 1,5 км. Якщо скласти загальну довжину коридорів споруди, то вийде досить значна цифра — 28 км. Площа п'яти надземних поверхів Пентагону становить 604 тисяч кв. м. Зазначимо, що будівля не закінчується надземною частиною, висота якого дорівнює 23,5 м, - під землею розташувалися ще два поверхи. Незважаючи на те, що з часів побудови Пентагону пройшло більше півстоліття, він досі вважається найбільш ергономічною спорудою у світі: потрапити в будь-яку її точку по периметру можна всього за сім хвилин. Саму будівлю перетинають 10 коридорів, які об'єднують 5 п'ятикутників, що йдуть від центру. У Пентагоні приймаються найважливіші військові рішення США, також тут укладаються найдорожчі контракти військової промисловості США¹².

Регіональний розподіл ресурсної бази військового туризму США (XX-XXI ст.) показано в табл.6.

Таблиця 6 – Регіональний розподіл ресурсної бази військового туризму США (XX-XXI ст.)

№	Штати	Усього об'єктів	У тому числі пов'язаних з				Інші об'єкти
			I Світовою війною	II Світовою війною	Корейською війною	В'єтнамською війною	
1	Федеральний округ Колумбія, м.Вашингтон	3		1	1	1	
2	Вірджія	4	1	1			2
	Іллінойс	1	1				
3	Луїзіана	1		1			
	Міссурі	1	1				
4	Нью-Джерсі	1		1			
5	Вашингтон	1		1			
6	Каліфорнія	1		1			
7	Массачусетс	1		1			
8	Коннектікут	1		1			
9	Гавайські о-ви	1		1			
	РАЗОМ	16	3	9	1	1	2

Як видно, у США нараховується 14 об'єктів, пов'язаних з військовими подіями, де вони брали участь у XX-XXI ст., а саме – з II Світовою війною – 7, I Світовою війною – 3, з Корейською війною – 1, В'єтнамською війною – 1, інших об'єктів – 2. За штатами їхній розподіл торкається 8 штатів (включаючи Федеральний округ Колумбія), при цьому найбільше об'єктів зосереджено як раз в останньому (3) та штаті Вірджія (3), в решті штатів - по одному об'єкту. Об'єкти, що знаходяться в Федеральному окрузі Колумбія відносяться до II Світової (1), Корейської (1) та В'єтнамської (1) воєн, а ті, що у штаті Вірджія – до I Світової війни (1) та інших об'єктів (їх 2 - це Міністерство оборони США

«Пентагон» та Арлінгтонський цвинтар). По одному об'єкту, пов'язаному з I Світовою війною, мають штати Іллінойс та Міссурі (крім штату Вірджинія), по одному об'єкту, пов'язаному з II Світовою війною мають штати Луїзіана, Нью-Джерсі, Вашингтон, Каліфорнія, Массачусетс і Коннектікут.

Американський досвід використання військово-історичних туристичних ресурсів має важливе значення в Україні у сучасних умовах. Новий туристичний напрям - військовий (або мілітарі-) туризм останнім часом у нашій країні набирає обертів. Цей вид туризму безпосередньо стосується військової тематики в минулому і сьогодні. Як правило, основна мета будь-якого мілітарі-туриста - отримати максимум інформації про той чи інший період історії, відзначений військовими діями. До таких дій можуть бути віднесені середньовічні битви в околицях замків, таких як Бронецький, Квасівський, Мукачівський, які пережили безліч видатних битв. Інші цікаві події - закарпатські повстання XVI - XVIII ст., серед яких повстанський рух опришків, військові походи Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, оборона та захоплення турками Кам'янця-Подільського, пам'ятники і поховання з часів I та II Світових війн, меморіал під Крутами тощо. Цікаві військові програми у межах військового туризму проводяться під Києвом, Львовом та Ужгородом (Деснянський, Яворівський, Ужгородський полігони). Можливості військового туризму в Україні за – це стрільба і водіння танка, бойових машин піхоти. В Україні офіційно відкритий другий у світі (після США) Музей Ракетних військ стратегічного призначення, а пускову шахту глибиною 30 м у Миколаївській області щорічно відвідують 6-7 тисяч осіб. Військовий туризм – це можливість відчувати себе повноцінним членом екіпажа і пройти армійські навчання. Військові тури по Україні дають можливість туристам постріляти з легендарних «Нагана», «ГТ», «Калашникова», карабіна СКС, бойової снайперської рушниці, і навіть кулемета НСВ. Льотні військово-туристичні програми в Україні вимагають серйозної фізичної і психологічної підготовки туристів. Політати на діючих військових винищувачах і штурмовиках СУ-27УБ, МіГ-29УБ, Л-39, вертольоті Мі-8 можна з аеродромів Міноборони України у Миргороді, Івано-Франківську, Умані. Військово-історичний туризм в Україні відомий історичними музеями і заповідниками, присвяченими окремим подіям історії, так як і у США. Наприклад, подорож на острів Хортиця, як вид військово-історичного туризму, дозволить туристам побачити давнє розташування та козацьке життя Запорозької Січі. Немало військово-історичних можливостей надають історичні музеї Києва, Одеси, Львова, Дніпра, Харкова тощо .

Одним з найпопулярніших в Україні мілітарі-маршрутів є лінія Арпада в Закарпатті. Це військово-оборонна система німецької армії та її союзників (Угорщини) під час Другої Світової війни, укріплена потужними інженерними спорудами, створена вздовж старого державного кордону, який простягався через весь Карпатський хребет довжиною понад 300 км. з 30 вузлами ешелонованої оборони вглиб на 100-120 км. Оборонна система отримала назву на честь князя Арпада, який у 889 році 38 об'єднав угорські племена і заснував угорську державу. Будівництво цієї системи було розпочато в 1940-му і

продовжувалось до 1943 р. Велика кількість інженерних споруд Хустського напрямку знаходиться на території Національного природного парку «Синевир» у Закарпатській області. Це є численні протитанкові піраміди і загородження, мінні поля, залізобетонні і дерев'яно-земляні споруди (бункери), доти, дзоти, бліндажі, склади тощо. Між селами Синевир і Синевирська Поляна й зараз знаходиться понад сто залізобетонних бункерів, які ще добре збереглися, протитанкові піраміди, залишки окопів тощо. В НПП «Синевир» створено туристичний маршрут, який так і названо «Лінія Арпада». Тут можна більш детально ознайомитись з історією цієї оборонної системи. А на одному з об'єктів колишньої оборонної системи «Лінія Арпада» – залізобетонному бункері – зусиллями НПП «Синевир» з хвойного бруса зведено ще два поверхи та оригінальний дах. В результаті цей казковий будиночок, який служить за мотель і називається «Бункер», тепло приймає туристів на відпочинок. У вересні 2013 р. у НПП «Синевир» відбулося відкриття військово-історичного музею «Лінія Арпада», який дає змогу розширити і зміцнити туристичні та культурні взаємозв'язки між Україною та Угорщиною]. Істотно, що саме на Закарпатті в с. Гукливий в 2009 р. відкрився перший в Україні, та й у всьому СНД, мілітарі-готель «Грін Гоф». Кожна з 9-ти кімнат готелю присвячена одній з 8 військових ліній, які свого часу проходили територією Закарпаття, серед яких і лінія Арпада. Вартість номера - від 250 грн зі сніданком і трансфером з вокзалу. У садибі працює ресторан закарпатської кухні. Цікаво, що військовий туризм – не новина для країн ЄС, де працює 14 асоціацій військового туризму. Те саме стосується і США, і Китаю, який купує застарілу військову техніку і влаштовує у ній музеї. Роботу туристичного мілітарі-напряму координує Всесвітня асоціація військового туризму, штаб-квартира якої знаходиться в Парижі.

Проведений регіональний аналіз ресурсної бази військового туризму США (XX-XXI ст.) дозволив виявити основні туристичні об'єкти, присвячені участі США у I та II Світових, Корейській та В'єтнамській війнах, а також два інших об'єкта (Міністерство оборони США «Пентагон» та Арлінгтонський цвинтар). Серед них - три пам'ятки, пов'язані з подіями I Світової війни (Національний музей і меморіал I Світової війни у м.Канзас, штат Міссурі; Музей Першої дивізії у м.Вітон, штат Іллінойс та Могила невідомого солдата I Світової війни у м.Арлінгтон, штат Вірджінія); сім пам'яток, пов'язаних з подіями II Світової війни (Меморіал II Світової війни у м.Вашингтон, Федеральний округ Колумбія; Національний музей II Світової війни у м.Новий Орлеан, штат Луїзіана; Музей авіації Вайлдвуд у м.Кейп-Мей, штат Нью-Джерсі; Льотний музей у м. Сіетл, штат Вашингтон; Історичний парк «Манзанар» у м.Індепенденс, штат Каліфорнія; Музей «Бухта броненосців» у м.Фоллз Рівер, штат Массачусетс; Військово-морська база підводних човнів «Нью-Лондон» у м.Гротон, штат Коннектикут; а також пам'ятки, пов'язані з Корейською та В'єтнамською війнами (Меморіал ветеранів Корейської війни та Меморіал ветеранів В'єтнаму у м.Вашингтон, Федеральний округ Колумбія) та інші об'єкти (будівля Міністерства оборони США «Пентагон» та Арлінгтонський національний цвинтар у м.Арлінгтон, штат Вірджінія).

Регіональний аналіз ресурсної бази військового туризму США дозволив виявити особливості розподілу туристичних об'єктів, пов'язаних з військовими подіями, де брали участь США у XX-XXI ст., по штатах, зокрема, з восьми штатів, де знаходяться ці пам'ятки, найбільше об'єктів зосереджено у Федеральному окрузі Колумбія (три) та штаті Вірджинія (три), у решті штатів по одному об'єкту. Знання цих регіональних особливостей дає можливість оптимально організувати маршрути та розподіл туристопотоків при організації військового туризму. Американський досвід військового туризму можна вважати корисним в умовах України, зокрема це відноситься до відновлення і збереження його ресурсної бази, використання у військово-патріотичному вихованні молоді тощо.

2.3. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ *

До інфраструктурного забезпечення туристичної діяльності в Одеській області відносимо кількість місць розміщування в районах, що наведено у табл. 1.

Таблиця 1 – Кількісні показники туристичного забезпечення

	Спеціалізовані заклади розміщення	Дитячі заклади розміщення	Колективні засоби розміщення
	Місць	Місць	Місць
м. Одеса	10593	3805	125416
Ананьївський	–	–	24
Арцизький	–	–	160
Балтський	–	150	44
Білгород-Дністровський	86195	1140	113
Біляївський	4814	130	60
Березівський	–	130	85
Болградський	–	230	78
Великомихайлівський	–	–	50
Іванівський	–	–	40
Ізмаїльський	704	–	–
Кілійський	12143	970	82
Кодимський	–	–	20
Комінтернівський	10071	–	48
Котовський	–	120	–
Овідіопольський	1668	–	–
Роздільнянський	–	–	–
Ренійський	–	244	–
Савранський	16018	855	1102
Саратський	–	180	40
Тарутинський	–	–	18
Татарбунарський	430	–	–
Фрунзівський	–	–	2

За інфраструктурним забезпеченням лідерами є м. Одеса, Білгород-Дністровський та Кілійський райони, це обумовлено близькістю цих територій до Чорного моря. Території Одеської області приваблюють туристів. В період з 2014 р. по 2015 р. туристична привабливість України, зокрема Одеської області, як територіальної складової країни, була знижена через нестабільну політичну ситуацію та військовий конфлікт на Сході країни, що несло загрозу безпечної туристичної діяльності.

На сьогоднішній день завдяки консолідації зусиль туристичного бізнесу, громадських організацій та представників влади ситуація у сфері туризму стабілізувалася та вийшла на новий напрям розвитку. За показниками компонентної структури районів можна оцінити перспективності освоєння туристичного потенціалу районів як поліфункціональних територій області, що

* Автори Лисюк Т.В., Терещук О.С., Білецький Ю.В.

надасть можливість в подальшому розробити відповідні стратегії розвитку районів в напрямку розширення туристичної діяльності.

Одеська область має високий потенціал для розвитку *готельного господарства*, поступаючись тільки м. Києву та Львівщині. Декілька готелів м. Одеси знаходяться в структурі національних мереж: «Брістоль» 5* та «Лондонська» 4* належать до «Vertex Hotel Group», «Premier Compass Odessa» 3* та «Premier Geneva» – до групи «Premier Hotels and Resorts»; готелі «Олександрівський» та «Маренеро» – до мережі «Reikartz Hotels & Resorts»).

Станом на 01 січня 2018 р. склад туристичної інфраструктури Одеської області становив 1147 закладів туристично-рекреаційного призначення, з яких 366 об'єктів були представлені підприємствами готельного типу і 781 об'єкт підприємства профілю оздоровлення.

У кожному районному центрі області та Одесі працюють *заклади ресторанного господарства*. Більша частина об'єктів ресторанного господарства (87,4%) розташована у містах і міських поселеннях області.

На Одещині спостерігається тенденція щодо зменшення кількості закладів ресторанного господарства.

Причинами є економічна та політична нестабільність, що стримують відкриття нових закладів, а також цінова політика підприємств, яка не здатна задовольняти споживачів. До того ж високі орендні ставки для закладів саме ресторанного типу змушують підприємців або реорганізувати свою діяльність, або ж зовсім ліквідувати підприємства. Найбільшу частку в загальній структурі усіх закладів ресторанного господарства області займають саме кафе та закусочні, розраховані на цільову аудиторію з середнім і нижче середнього прибутком зокрема, це всім відома мережа швидкого харчування «Макдональдз», популярні суши бари, піцерії, кав'ярні, кондитерські тощо.

Переважна більшість ресторанів сконцентрована у містах: Одеса, Чорноморськ, Ізмаїл, Котовськ, Білгород-Дністровськ, Южний. Із загальної їх кількості на території обласного центру знаходиться 74,2% об'єктів, лише 3,8% – у м. Чорноморськ, 1,9% – у м. Ізмаїл, 1,4% – у м. Южний, 1,3% – у Білгород-Дністровську та 1,1% – у Котовську.

У сільській місцевості на 1 січня 2018 р. кількість об'єктів ресторанного господарства зменшилась на 7 одиниць, або на 9,5%. На території Одеської області із загальної кількості суб'єктів ресторанного господарства переважають кафе та бари. Забезпеченість іншими типами закладів ресторанного господарства недостатня. За кількістю посадкових місць переважають підприємства середньої місткості. Заклади ресторанного господарства на території області розміщені нерівномірно. Найбільшою популярністю користуються постійно діючі заклади харчування: кафе, бари та закусочні.

Таким чином, в Одеській області наявні об'єктивні передумови для подальшого розвитку ресторанного господарства. Але за останні роки проведено недостатню роботу щодо модернізації та реконструкції мережі ресторанів й кафе. Не у всіх підприємствах створено належні умови для відпочинку. Із загальної кількості об'єктів ресторанного господарства 42,9%

становлять кафе, закуочні, буфети (кіоски), кількість яких на 1 січня 2018 р. з 341 од. скоротилася на 12% і склала 300 од.

Найбільше у процентному відношенні скоротилася кількість барів – із 253 у 2017 р. до 208 в 2018 р., тобто майже на 18%. Кількість їдалень зменшилась лише на 3% – із 102 до 99 закладів. Протягом 2018 року в Одесі відбулось відкриття деяких ресторанів, які мають певні особливості та «родзинки»: Перша італійська кондитерська «Cannoli», яка працює у форматі «Pasticceria & Caffè» і надає можливість скуштувати солодощі на місті або ж купувати їх «на винос».

Як і в будь-якому курортному місті, в Одесі є багато тематичних ресторанчиків, приморських кафе, барів і класичних пабів. Не менш популярні в Одесі кафе-клуби, що користуються особливим успіхом серед молоді. За українським законодавством, на Одещині існують 22 курорти, розташовані переважно на чорноморському узбережжі у межах таких адміністративно-територіальних одиниць¹:

- Обласний центр – м. Одеса;
- Білгород-Дністровський район – 7 селищ: Затока, Сергіївка, Косівка, Курортне, Миколаївка, Попаздра, Приморське;
- Лиманський район – 6 селищ: Гвардійське, Ліски, Вапнярка, Крижанівка, Нова Дофінівка, Сичавка;
- Овідіопольський район – 5 селищ: Грибівка, Дальник, Кароліно-Бугаз, Санжійка, Іллічівка;
- Татарбунарський район – 3 селища: Лебедівка, Приморське, Тузли [3].

У 2018 р. кількість спеціалізованих лікувально-оздоровчих закладів Одещини становила 22,8% (проти 8,1% в 2011 р.) в їх загальному обсязі, що надало можливість регіону посісти 1 місце. За кількістю ліжок у місяць максимального розгортання Одеська область стабільно займала третє місце протягом 2011 - 2013 рр. (з часткою 10,1% - 12,6%), а у 2018 році зайняла перше місце (17,8%)¹.

Розвинена в Одеському регіоні транспортна інфраструктура приймає активну участь у міжрегіональних та міжнародних перевезеннях та обслуговуванні туристів. Область має розвинену мережу залізниць, автодоріг, в її межах функціонують 8 морських портів. Серед проблем необхідно відмітити роботу автомобільного транспорту, перш за все, необхідність поновлення автомобільного парку; по-друге, ремонт автодорожнього покриття та прокладання нових трас шляхів, які будуть відповідати європейським стандартам якості та сервісного обслуговування транспортної інфраструктури.

Транспортна інфраструктура регіону потребує подальшого розвитку та реконструкції. Гостро потребує посилення транспортного зв'язку Українське Придунав'я (Ізмаїл, Рені, Болград, Кілія).

Пасажирський комплекс Одеського порту розташований у самому центрі Одеси, поруч з основними визначними пам'ятками міста:

¹ Одеська область [Електронний ресурс] // Україна сьогодні – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rada.com.ua/ukr/RegionsPotential/Odesa/>.

Потьомкінськими сходами та пам'ятником герцогу Дюку де Ришельє, першому градоначальнику Одеси, Дерibasівською вулицею і Театром опери та балету.

Нині пасажирський комплекс здатний одночасно приймати п'ять теплоходів на причалах загальною довжиною 1 370 м. Глибина порту поблизу причалів варіюється від 9,5 до 11,5 м. Фарватер і портові споруди дають змогу приймати теплоходи довжиною до 300 м. Найбільше судно, яке заходило в акваторію Одеського порту, – це судно норвезької компанії Norwegian Cruise Line під назвою NORWEGIAN JADE під прапором Багамів, яке має довжину 294,13 м, а ширину – 32 м. Це був одноденний візит 2 тис. пасажирів.

У будівлі морського вокзалу розташовані ресторани, офіси туристичних агентств, банків, пошти, DHL та інші установи. За офіційними даними Державної служби статистики України, в Одеський порт у середньому заходило 65–70 лайнерів на рік.

Однак, через політичну та економічну кризу в Україні в останні роки стрімко скоротилися суднозаходи в Одеський порт. Окремі круїзні компанії пропонують заходи до Стамбулу, відвідують Трабзон і не пересуваються далі до інших портів Чорного моря, деякі з них переорієнтували суднозаходи з Одеси, Ялти, Сочі до Варни і Батумі.

Так, у 2016 р. до Одеського пасажирського терміналу було здійснено п'ять суднозаходів, що є історичним мінімумом і навіть нижче рівня кризового 1997 р. (рис. 1).

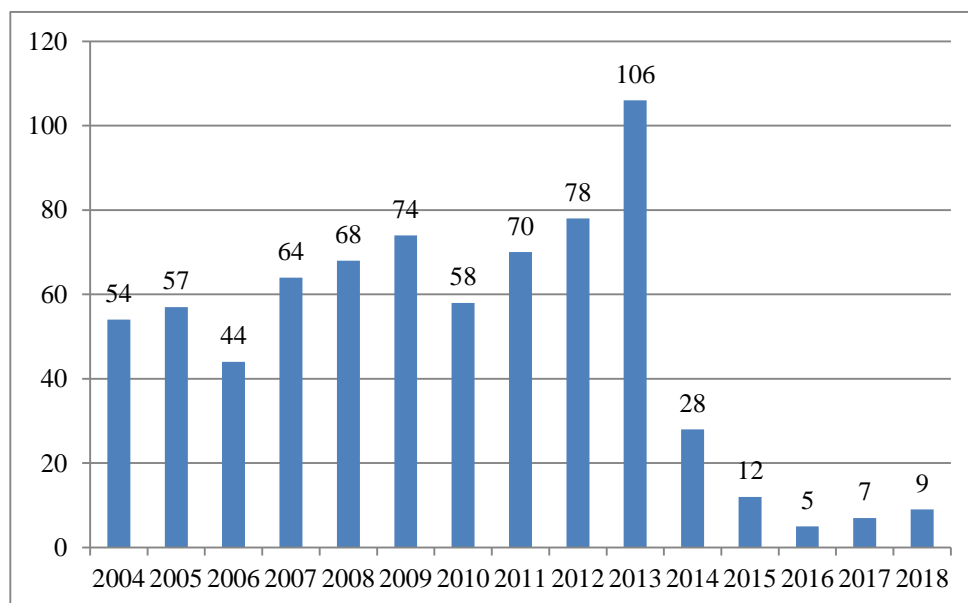

Рис. 1. Динаміка суднозаходів круїзних суден в Одеський порт за період 2004–2018 рр.

Максимальне значення круїзних суднозаходів до Одеського порту було зафіксоване в 2013 р. – 125 одиниць (106 морських і 19 річкових). У 2014 р. порівняно з 2013 р. кількість суднозаходів круїзних суден в Одеський порт знизилася на 73,6%, у 2015 та 2016 рр. падіння продовжилася. У сезоні 2016 р.

Одеський порт прийняв тільки п'ять круїзних лайнерів. Обслуговано майже 1 230 пасажирів².

На жаль, збільшення кількості заходів круїзних суден до міста Одеси й досі не відбувається. Так, війна в Сирії, неспокійна обстановка на Близькому Сході, теракти і вибухи в Стамбулі стали причиною того, що кілька великих круїзних компаній, такі як Crystal Cruises, MSC Cruises, Norwegian Cruise Line, Oceania Cruises і Regent Seven Seas Cruises відмовилися від заходів у Чорноморський регіон.

Серед основних проблем, які стримують розвиток круїзного судноплавства в Одеському регіоні, більшість дослідників відзначають відсутність пасажирського флоту.

Якщо розглядати привабливість та потенціал саме порту Одеса, то прогнози експертів щодо подальшого розвитку круїзного туризму є оптимістичними. Це видно на прикладах діяльності окремих іноземних операторів, зацікавлених у заходах до Одеси.

Так, круїзна компанія MSC Cruises включила місто в список портів заходів ще в 2008 р. Із того часу в межах осінніх кругових круїзів «Панорама Середземномор'я» до м. Одеси заходить теплохід MSC Opera, розрахований на 2 тис. пасажирів. Цікаво, що кількість бажаючих відвідати Південну Пальміру за період функціонування даної лінії зросла із 40 до 1 429 осіб.

Слід зазначити, що Одеський порт є портом відправлення, що працює за маршрутом Одеса – Пірей – Сорренто – Генуя – Чівітавекк'я – Стамбул – Одеса. Більше того, існують плани організації паломницьких круїзів із заходом в порти України, Греції, Ізраїлю та Єгипту. Дрібні судноплавні або туристичні компанії, що організують круїзи на одному-двох невеликих орендованих судах, як правило, технічно застарілих, не мають жодних конкурентних переваг порівняно з потужними іноземними круїзними операторами. Це свідчить про відсутність можливості успішно конкурувати за важливим критерієм «ціна круїзу/якість обслуговування».

Наприклад, на судні «Принцеса Олена», яке здійснює кругові рейси на лінії Одеса – Стамбул – Одеса, вартість поїздки становить 755 дол. США на одну особу за двомісного розміщення в каюті зі зручностями на шестиденний рейс (при цьому з шести днів три дні судно стоїть у Стамбулі). Такий рівень цін є співвідношенням із вартістю європейських круїзів ліній першого класу, таких як MSC Cruises, за значно вищого класу обслуговування.

Зважаючи на рівень комфортабельності суден і якості сервісу, ціни на круїзи українських операторів повинні бути нижче, ніж у іноземних. Проте досягти цього на практиці досить важко з урахуванням того, що іноземні круїзні компанії використовують комфортабельні лайнери із сучасною туристичною інфраструктурою і мають позитивно зарекомендовані бренди на ринку послуг. Необхідно враховувати і той факт, що нині все більша кількість морських туристів бронює круїзи, оминаючи українських посередників, через

² Звіт про хід виконання Програми розвитку туризму в м. Одесі на 2016– 2020 рр. / Департамент культури і туризму Одеської міської ради [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.odessatourism.org>.

американських та інших агентів за мінімальними цінами, зі знижками у вигляді on-board credit та іншими видами бонусів.

Окрім вищевикладених проблем, існують технічні обмеження для прийому круїзних суден у Одеському порту. Прийом великих круїзних теплоходів в Одеському порту обмежений пропускною спроможністю протоки Босфор, унаслідок чого найбільшу частку суднозаходів становлять транзитні круїзні суди пасажиромісткістю до 500 осіб, тоді як у всьому світі середня пасажиромісткість круїзного судна становить 3 тис. осіб; окрім того, в останньому десятилітті яскраво позначилася тенденція до переважання лайнерів більшої пасажиромісткості (до 7 тис. осіб) із максимально широким асортиментом послуг на борту.

Сучасна нестабільна геополітична ситуація, неврегульованість багатьох організаційно-економічних питань функціонування пасажирського флоту в Україні, незадовільне та іноді застаріле технічне оснащення портів не сприяють активізації розвитку круїзного туризму в Одесі.

Отож, розглянувши туристичну інфраструктуру Одеського регіону ми можемо зробити наступні висновки:

1) рекреаційно-туристична інфраструктура регіону розвинена в області недостатньо для ефективного функціонування рекреації. Нерівномірне розміщення закладів (найбільша їх кількість в приміській та приморській зонах), низький рівень їх сервісу негативно позначається на розвитку туризму у регіоні;

2) низький рівнем розвитку єдиної транспортної мережі, пришляхового сервісу та інформаційного облаштування, незадовільним станом дорожнього покриття та безпеки дорожнього руху;

3) слабка робота туристично-інформаційних центрів в регіоні;

4) відсутність вело-доріжок;

5) недостатній контроль за сертифікацією засобів розміщення;

6) необґрунтована ціна на послуги засобів розміщення;

7) достатньо низька якість послуг з оздоровлення та туристичного відпочинку, що в першу чергу спричинене зношеністю обладнання закладів охорони здоров'я, відсутністю сучасного медичного обладнання, високою вартістю послуг у відношенні до середнього рівня доходів домогосподарств;

8) обмеженість фінансового забезпечення мережі закладів культури і мистецтва області, що пов'язано з необхідністю утримувати такі об'єкти за рахунок коштів місцевих бюджетів та забезпечувати належне матеріально-технічне забезпечення для підтримки відповідного рівня послуг.

Загальний склад туристичних потоків регіону та їх динаміку протягом останніх 10 років представлено на рис. 2.

Рис. 2 демонструє те, що у 2009 р. найбільша питома вага туристів приходить на внутрішніх туристів це пояснюється тим, що людей влаштовував відпочинок на своїй території, так як були відповідні умови для відпочинку. 2009 рік відмічається розквітом внутрішнього туризму, оскільки більше половини туристів (58%) віддали перевагу відпочинку на території Одеської області.

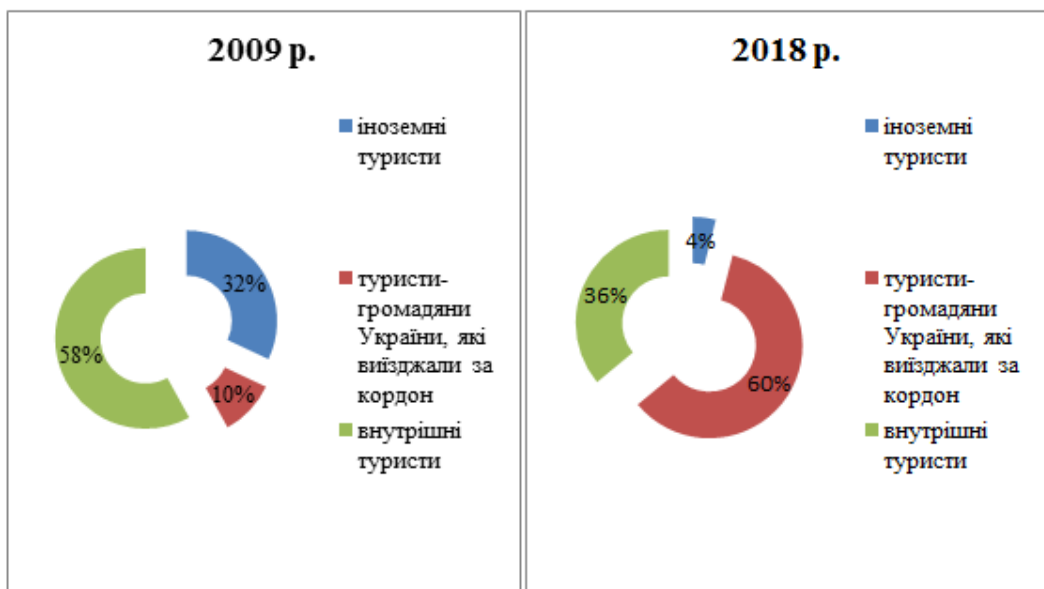

Рис. 2. Питома вага туристів Одеської області у 2009 р. і 2018р., %

Також іноземці проявляли інтерес до аналізованої області і питома вага склала 32 %. Найменше – це питома вага туристів, що від’їжджали за кордон, лише 10 %, тому як люди не мали великого асортименту для подорожей та коштів для того, щоб її купити. Отже, зовнішній туризм не користувався великим попитом.

У 2016 році відмічається великий попит серед громадян Одеської області до іноземних поїздок (розквіт зовнішнього міжнародного туризму) – 60 %, тому, як люди вирішили витратити кошти на дорогий та якісний відпочинок в інших країнах (рис. 3).

І зовсім протилежна ситуація з інтересом іноземців до українського туристичного напрямку (зокрема і до Одеської обл.) – 4 %, попит іноземних туристів дуже низький. Щодо внутрішніх туристів, їх кількість є на середньому рівні (тобто інтерес до внутрішнього туризму впав, але попит все ще є) – 36 %.

Рис. 3. Динаміка кількості туристів в Одеській області

Основними показниками змін у динаміці є революційні події: 2013- 2014 роки – Революція Майдану. Саме це є причиною спаду активності туризму, а особливо іноземних гостей. До 2016 р. кількість продовжувала зменшуватися у зв’язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією.

Кількість туристів прямо пропорційно залежить від економічної та політичної ситуації в приймаючій країні. У 2014 р. почалися терористичні дії на території України, тому спад спостерігався по всій території України і в тому числі в Одеській області. Найменша кількість – 43382 чол.

Кількість туристів, які відвідали Одеську область зменшилась за період до 2016 років у 6 разів. Це можна пов'язати з тим, що Україна не є привабливим направленням для мандрівок європейців у зв'язку з економічними, політичними, соціальними кризами. Для туристів безпека та сервіс – найважливіше.

В 2016 р. Одеську область відвідали 59077 чол. У 2016 цей показник почав активно зростати, через те що країна займається розробкою нових туристичних програм, готуються спеціалізовані фахівці даної галузі, залучаються інвестиції. Туристична ситуація 2018 року дає підстави стверджувати про продовження даного процесу.

Як видно з рис. 4., політичні події 2014 року негативно відобразились у структурі туристичного потоку країни. Така тенденція тривала до 2015р., де зафіксовано найменшу чисельність іноземних туристів – 1126 чол. в Одеській області.

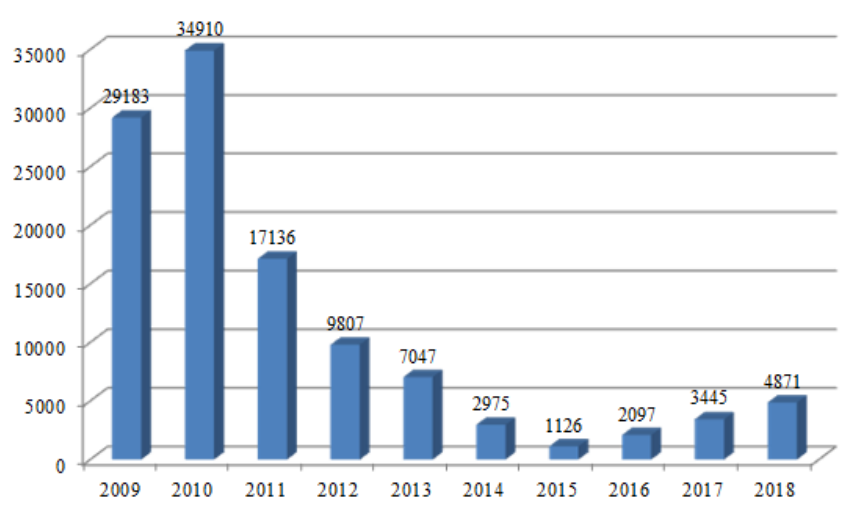

Рис. 4. Динаміка кількості іноземних туристів Одеської області

Ці статистичні дані говорять про те, що Україна є не дуже популярним напрямком серед іноземців і вони віддають перевагу іншим країнам. Але в 2016 р. ситуація дещо покращилася і кількість іноземних туристів склала 2097 осіб. Але в період з 2012-2016 років кількість виїжджаючих за кордон трималась на досить високому рівні.

У 2017 р. Одеську область відвідали 5,9 мільйона туристів.

У 2018 р. Одеську область відвідали майже 6,5 мільйонів туристів .

Відпочинок у регіоні популярний серед іноземних туристів з Ізраїлю, Туреччини, Німеччини, Грузії, Молдови, Румунії, Білорусі та Філіппін. Зростає й кількість гостей з Польщі та Австрії.

У загальній структурі туристичного потоку в Одеську область переважає внутрішній туризм. Найчастіше до регіону приїжджають гості з Київської, Миколаївської та Вінницької областей України.

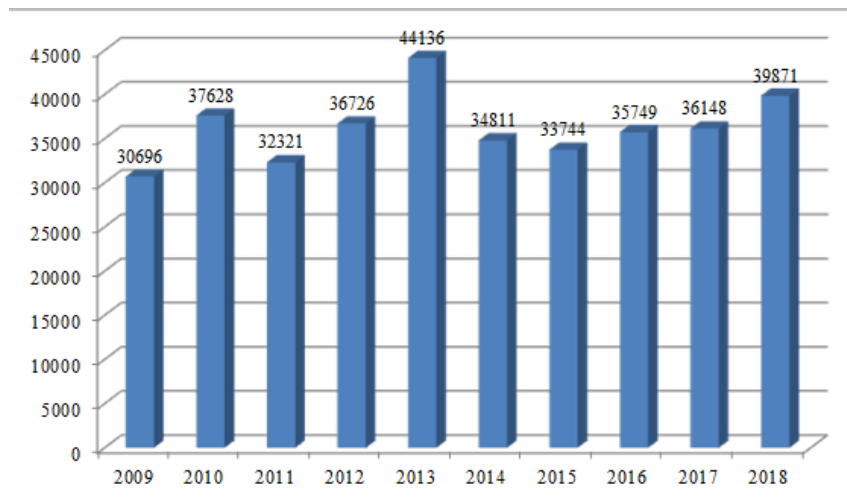

Рис. 5. Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон з Одеської області

До 2009 р. кількість громадян України, які виїжджали, зростала у зв'язку з розвитком різноманітних туристичних фірм та напрямків. З 2009 р. ситуація коливається по роках, це пов'язано з економічною кризою та політичною ситуацією в країні, а також з тим, що в Україні надання туристичних послуг, інфраструктура, поступається європейському рівню та ціна є високою. Також громадяни активно вирушали за кордон у пошуках роботи. Однією із причин відвідування закордонних курортів українцями є недостатня розвиненість цікавих та унікальних маршрутів.

Проте, туризм Одеської області стрімко інтегрується у світову туристичну індустрію, набуває все відчутнішого значення для місцевого господарства. Кожен турист, який відвідує Одеський регіон, залишає певні інвестиції в місті.

Туристична галузь є стратегічним напрямком розвитку області. Об'єктивно Одеська область має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розміщення, сприятливий клімат, найбільший морський порт України, розвинену промисловість, курортно-рекреаційний комплекс, транспортну, фінансову та соціально-культурну інфраструктуру. За своїм туристичним потенціалом Одеська область посідає одне з провідних місць в Україні.

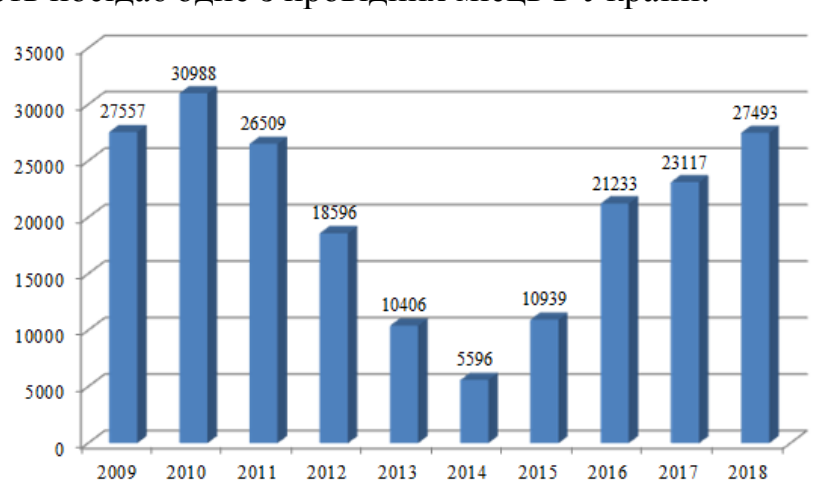

Рис. 6. Динаміка чисельності внутрішніх туристів Одеської області

З рис. 5 бачимо, що найменший потік внутрішніх туристів зосереджено у 2014 році (майдан, конфлікт із Росією) нашкодили туристичним потокам та збільшили процент виїжджаючих закордон. Внутрішні туристичні потоки скорочуються за рахунок зниження купівельної спроможності громадян. Найменше внутрішніх туристів було в 2014р. і їх чисельність склала 5596 осіб, але починаючи з 2015 року їх чисельність почала збільшуватися і в 2018 р. досягла 27493 осіб.

Результати дослідження свідчать про зростання попиту на туристичні послуги у 2018 р. на 17,17% і зменшення зростання попиту у 2014-2015 рр. на 8,37%. У середньому порівняно з 2014 р. попит на туристичні послуги Одеської області зріс на 12,77%. Однак кількість обслужених іноземних громадян у засобах розміщення туристів Одещини збільшилася на 30,53% у 2018 р., а у 2014 р. зменшилася на 54,12%.

Варто відмітити, що по всіх категоріях, за виключенням підлітків, простежується позитивна динаміка росту обсягів туристичного потоку.

Структура туристичного потоку по окремих вікових категоріях туристів має характерні риси: діти і підлітки приймають участь найбільше у внутрішньому туризмі (понад 60%), що пояснюється обмеженнями при виїзді їх за кордон (потрібність нотаріально засвідченого дозволу від обох батьків із точним зазначенням країни подорожі, терміну та особи-супровідника); молодь найчастіше відправляється у закордонні турпоїздки (57,4%), а особи старше 28 років – прибувають з інших держав (50% турпотоків з даної вікової категорії).

Структура іноземного туристичного потоку залежно від форми організації подорожі (у складі групи чи індивідуально) характеризується досить рівномірним співвідношенням (53% : 47%), але має великі розбіжності по окремих країнах: наприклад, подорожам у групах віддають перевагу громадяни Франції, Італії, Німеччини, Швейцарії, Японії. Кількість країн, до яких виїжджали українські туристи зменшилось.

Понад половини наших співвітчизників вирушають в подорожі по країнах Європи, 10% – до Америки, 8% – в Африку, 6% – на Близький Схід і 5% – у Південну Азію. Рейтинг за кількістю відбуттів очолює Туреччина, потім у порядку убавання йдуть такі країни, як Єгипет, Чехія, Угорщина, Болгарія, Таїланд, Польща, Франція, Італія, ОАЕ (частка 10-ки лідерів – 83%).

За 2018 рік Одесу відвідали туристи з 114 країн світу. Про це свідчать дані моніторингу статистичних даних, який уже другий рік проводять Агентство з питань інвестицій та розвитку Одеської ОДА спільно з оператором «Київстар». Відсотковий розподіл туристів, що в'їхали на територію Одеської області за країнами, з яких вони приїхали, має такий вигляд: Україна – 83,98%, Білорусь – 6,7%, Польща – 4,39%, Китай – 1,1%, Туреччина – 0,75%, Єгипет – 0,75%, Румунія – 0,37%, Молдова – 0,37%, Швеція – 0,37%, Франція – 0,37%, Індонезія – 0,37%, Японія – 0,37%. Порівняно із 2015 роком на першому місці серед іноземних громадян були американці. Найбільше українських гостей приїжджало до Одеси з Київської (26%), Миколаївської (12,7%), Вінницької (11,4%), Дніпропетровської (5,7%) і Львівської (5,1%) областей (рис. 6).

Найбільша кількість гостей була зафіксована в серпні – понад 600 тис. українців і 110 тис. іноземців. Найменше туристів в Одесі було в січні – 100 тис. українців і 40 тис. громадян інших країн.

Згідно з даними адміністрації Державної прикордонної служби, цілями відвідування були: приватна, туристична, службова, ділова, релігійна, спортивна та інші. Середня тривалість перебування туристів в Одесі становить 1–5 днів (35,4%). Згідно з даними Департаменту культури і туризму Одеської міської ради, загальні розміри туристичного збору за рік збільшилися майже вдвічі – з 2,5 до 4,6 мільйона гривень (2018 р.).

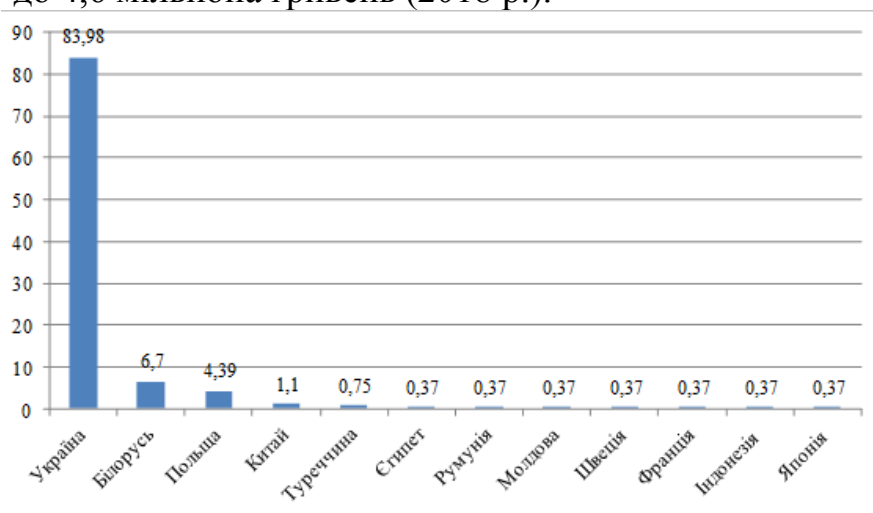

Рис. 7. Відсотковий розподіл туристів, що в'їхали на територію Одеської області

Щодо вибору варіантів розміщення туристів в Одеській області, то значно переважає оренда квартир (44,8%), далі – розміщення у друзів/родичів (18,4%), готелі (15,6%), бази відпочинку (10,8%), хостели (8%), санаторії (2,4%) (рис. 8).

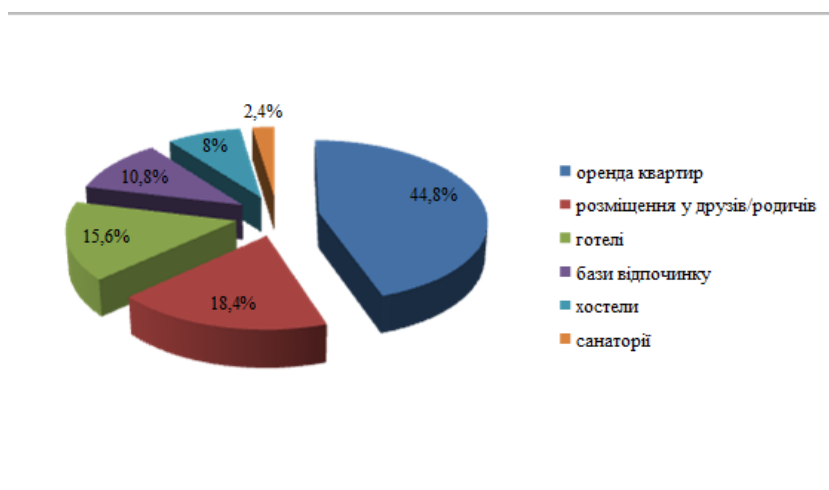

Рис. 8. Варіанти розміщення туристів в Одеській області

Розподіл туристів за віковими групами:

- 30,3% – 18–29 років;
- 38,5% – 30–39 років;
- 18,5% – 40–49 років;
- 12,6% – 50 і більше (рис. 9).

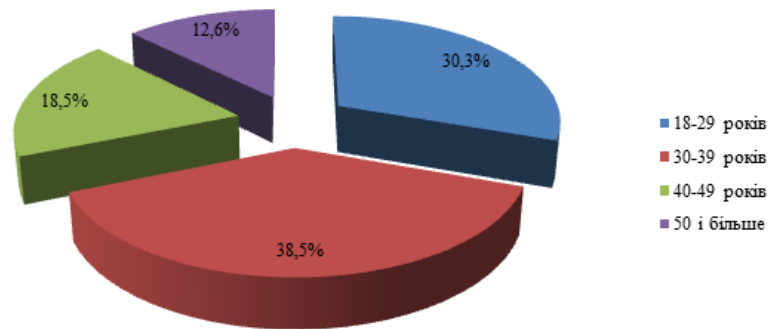

Рис. 9. Варіанти розміщення туристів в Одеській області

Проаналізувавши дані, спостерігаємо деяку зміну туристичного потоку до Одеської області: раніше місто відвідували туристи переважно з країн Європи та Північної Америки, зараз же долучаються азіатські потоки туристів. Отже, місто розширює географію туристів, що прибувають.

З метою визначення особливостей, проблем та потенційних напрямків розвитку туризму Одеської області було проведено експрес-аналіз – на найбільш активних сайтах. Всього в аналізі враховувалося 219 відгуків туристів. Отримані в результаті аналізу відомості дозволили прийти до таких висновків. «Дуже добре» оцінили свій відпочинок 46,02% досліджуваних, «добре» – 28,32%, «задовільно» – 11,5%, «незадовільно» – 12,39%, «дуже погано» – 1,77% (рис. 10).

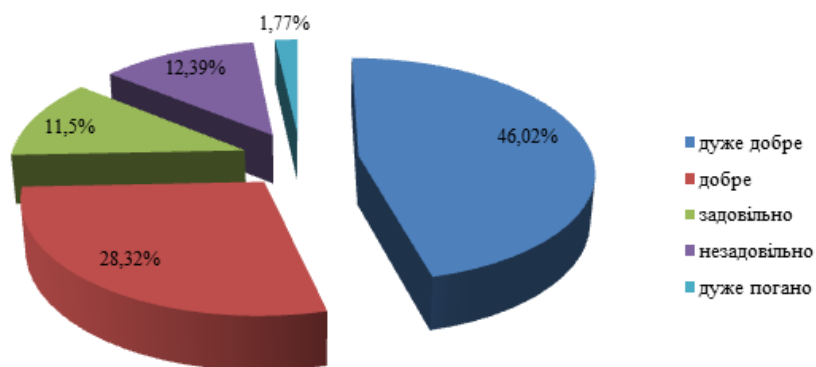

Рис. 10. Задоволеність респондентів відпочинком у Одеській області

Добрі оцінки надали 74,4% туристів, що є дуже позитивним результатом, але 25,66% туристів не дуже задоволені відпочинком, а це означає, що Одеська область ризикує втратити майже чверть туристичного потоку, що і підтверджує наступний факт: 77,88% туристів бажали би приїхати на відпочинок ще раз, 22,12% – ні (рис. 11).

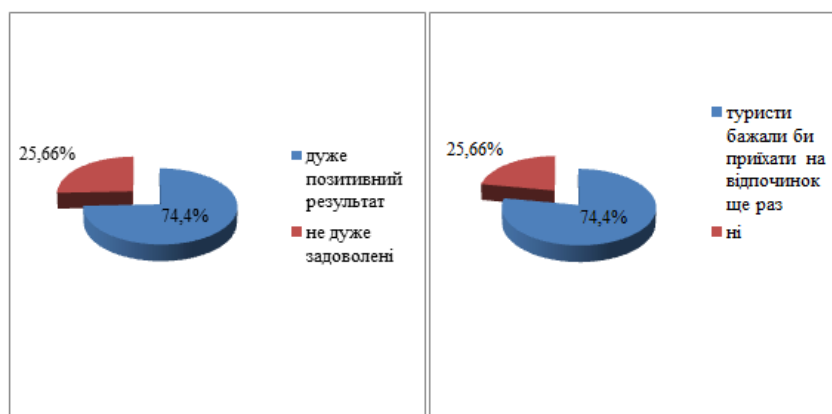

Рис. 11. Задоволеність і незадоволеність респондентів відпочинком у Одеській області

В основному туристи прибувають в Одесу та Одеську область на відпочинок з родиною (74,14%), з друзями (16,38%), дуже рідко наодинці (9,48%), а тому із-за незадовільних вражень від відпочинку регіон втрачає не одного туриста, а декілька.

Зауважимо, що це – активні люди, що користуються Інтернетом і обмінюються своїми враженнями, а отже, імідж Одеської області як місця відпочинку погіршується, тому що людина (за дослідженнями психологів) більше звертає увагу на негативну інформацію, крім того, дуже позитивні відгуки в Інтернеті часто сприймаються як реклама.

На рис. 12 представлений розподіл думок туристів щодо найбільшої проблеми на відпочинку.

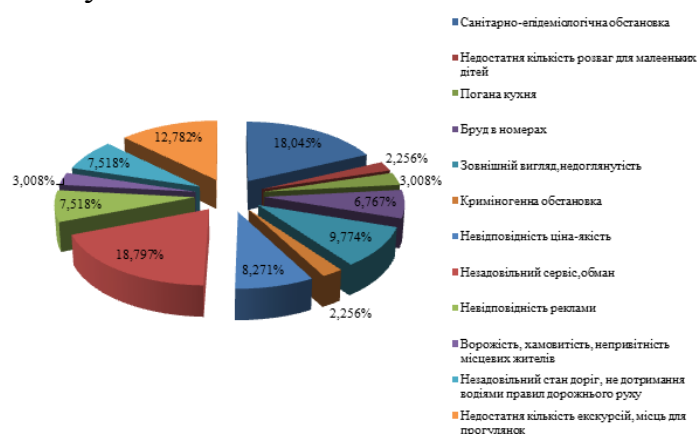

Рис. 12. Найбільша проблема туристів на відпочинку, % відгуків

Отже, як найбільшу (але не єдину) свою проблему відпочинку туристи виокремлюють:

1. Санітарно-епідеміологічну обстановку (бруд на вулицях і пляжах, відсутність та/або недостатня кількість смітників і туалетів) – 18,045%.
2. Недостатню кількість розваг для маленьких дітей – 2,256%.
3. Погану кухню, неякісні, прострочені продукти харчування – 3,008%.
4. Бруд в номерах, недостатня кількість або взагалі відсутність прибирань за час перебування в закладі, комахи в номерах – 6,767%.

5. Незадовільний зовнішній вигляд будинків, не доглянутість і зруйнованість історичних пам'яток, невідповідність для відвідування туристами, потреба в реставрації, загальне враження убогості – 9,774%.

6. Криміногенна обстановка – 2,256%.

7. Невідповідність ціна-якість, особливо для готелів та баз відпочинку – 8,271%.

8. Незадовільний сервіс, відсутність додаткових послуг, непривітний персонал – 18,797%.

9. Невідповідність рекламі і, відповідно, очікуванням – 7,518%.

10. Ворожість, хамовитість, непривітність місцевих жителів – 3,008%.

11. Незадовільний стан доріг, не дотримання водіями правил дорожнього руху – 7,518%.

12. Недостатня кількість екскурсій, місць для прогулянок – 12,782%.

На шляху до сталого розвитку туризму є потреба покращувати ситуацію щодо залучення іноземних туристів на Одещину.

За таких умов, можемо прогнозувати зростання попиту на послуги туристичних підприємств Одеської області в середньому на 13%.

Для збільшення попиту серед іноземних туристів необхідно здійснювати маркетингові заходи. Такі заходи можуть передбачати: підвищення привабливості природних туристичних ресурсів та історико-культурних пам'яток шляхом раціонального та бережливого їх використання, враховуючи рекреаційне та психологічне навантаження.

Завдяки географічному положенню, природно-кліматичним умовам, наявності численних історико-культурних, архітектурних, природних пам'яток, розвинених транспортних комунікацій, за кількістю туристичних підприємств та курортно-оздоровчих закладів Одеська область займає провідне місце в Україні.

За використанням своїх туристично-рекреаційних можливостей область в останні 5 років посідає третю рейтингову позицію серед регіонів України.

Рекреаційний комплекс є одним із найважливіших секторів господарства Одеської області. Одним з основних рекреаційних ресурсів є Чорне море. Купальний сезон пересічно триває 114 днів, а особливістю клімату також є значна кількість ясних сонячних днів – до 290 на рік. Загальна довжина морських узбереж з урахуванням лиманів в Одеській області становить 394 кілометри, з яких 175 кілометрів – це морські пляжі придатні для використання в рекреаційних цілях.

В структурі туристсько-рекреаційного потенціалу Одеської області провідну роль відіграють цілющі фактори причорноморських лиманів – особливий мікроклімат, вода з розчиненими в ній солями (рапа), пісок їхніх берегів, лікувальні грязі. Найбільш інтенсивно використовуються на даний час грязі Куяльницького лиману, які за властивостями є найбільш якісними³.

³ Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник / авт.: колектив: О.Г.Топчієв [керівник], І.І. Кондратюк, В.В. Яворська [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2012. – 336 с.

В межах області сформувалися три курортно-рекреаційні райони: Одеський, Білгород-Дністровський та Татарбунарський (табл. 2).

Таблиця 2 – Рекреаційні райони та курорти

Рекреаційні райони та курорти	Розташування	Спеціалізація
<i>Одеський курортний район</i>	Між Тилігульським і Білгород-Дністровським лиманами	Грязеоводо-лікування, оздоровчий відпочинок
Одеський центральний курорт (курорти Аркадія, В.Фонтан, Чорноморка)	Узбережжя між Сухим і Великим Аджалицьким лиманами	Кліматичний відпочинок, лікування дітей і дорослих
Куяльник	Південний берег Куяльницького лиману	Грязелікування, бальнеолікування дорослих
Хаджибей	Південний берег Хаджибейського лиману	Грязелікування дітей
Дофінівка	Узбережжя між Великим і Малим Аджалицькими лиманами	Кліматичний відпочинок для дітей і дорослих
Кароліно-Бугаз – Дальник (Санджейка)	60 км на південь від Одеси між Цареградським гирлом і Іллічівськом	Кліматичний відпочинок дітей і дорослих
<i>Білгород-Дністровський курортно-рекреаційний район</i>	Між Дністровським лиманом і озером Бурнас	Кліматолікування, оздоровчий відпочинок
Затока	Між Будацьким озером і Цареградським гирлом	Кліматичний відпочинок дорослих
Сергіївна	Північно-західний берег Будацького озера	Грязелікування, кліматолікування, відпочинок дорослих та дітей
Лебедівка	Морське узбережжя між озерами Бурнас і Будацьким	Кліматичний відпочинок дорослих
Білгород-Дністровський	Берег Дністровського лиману	Туристичний центр
<i>Татарбунарський курортно-рекреаційний район</i>	Між озером Бурнас і річкою Дунай	Клімато-бальнеолікування, оздоровчий відпочинок
Тузли	На протоці між озерами Алібей і Бурнас	Відпочинок, короточасний відпочинок
Алібей	Північний берег озера Алібей	Бальнеологічне лікування і відпочинок дорослих
Джантшейський	На протоці між озерами Сасик і Алібей	Бальнеологічне лікування дорослих, відпочинок дорослих і дітей
Приморське	Між річкою Дунай і озером Сасик	Кліматичний відпочинок дорослих та дітей
Татарбунари	Північний берег озера Сасик	Бальнеологічне лікування дорослих

Особливості економіко-географічного розташування, розвитку транспортної галузі, чудові природно-кліматичні умови, велика кількість архітектурних пам'яток, лікувальних грязей та джерел мінеральних вод формують позитивні передумови для успішної реалізації конкурентного потенціалу області на міжнародному ринку рекреаційно-туристичних послуг.

В Одеській області налічується 22 курорти, розташовані переважно на чорноморському узбережжі у межах таких адміністративно-територіальних одиниць:

- обласний центр – м. Одеса;
- Білгород-Дністровський район – 7 селищ: Затока, Сергіївка, Косівка, Курортне, Миколаївка, Попаздра, Приморське;
- Комінтернівський район – 6 селищ: Гвардійське, Ліски, Вапнярка, Крижанівка, Нова Дофінівка, Сичавка;
- Овідіопольський район – 5 селищ: Грибівка, Дальник, Кароліно-Бугаз, Санжійка, Іллічівка;
- Татарбунарський район - 3 селища: Лебедівка, Приморське, Тузли.

Найпоширенішими закладами лікувально-оздоровчого туризму в Одеському регіоні визначено бази відпочинку, питома вага яких становить 87,8% зі всієї кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів.

Більшість українських туристів після анексії Криму переорієнтувалися на відпочинок на інших курортах України. Поки що найбільше від цього виграє Одеська область. Тут з'явилися і почали активно розвиватися локації, назви яких туристам раніше були не відомі

Кількість українців, які проводять відпустку на рідних морських курортах в останні три роки, після анексії Криму, значно зросла.

На окупований Росією півострів ризикує їздити все менше туристів: за даними Держприкордонслужби, в червні 2018 року кількість осіб, які перетинали пішки адмінкордон, знизилася на 41% у порівнянні з 2014 роком, а автомобілів – на 63%.

Ще одна вагома причина розглядати вітчизняні курорти, це зниження платоспроможності та високий курс долара, через що відпочинок за кордоном став менш доступним, ніж три роки тому.

Одеса зокрема орієнтована не тільки на літній відпочинок, місцева влада ставить за мету розвивати напрямок у форматі туризм круглий рік. Але все ж поки основна маса туристів їде саме в теплу пору року з 1 квітня (коли традиційно проводиться «Гуморина») і по жовтень⁴.

На відміну від Одеси, на курортах області гарячий сезон набагато коротший – з середини липня по серпень. Про значне зростання кількості туристів за останні три роки свідчить з одного боку бурхливий розвиток нових курортів, локації яких раніше в такій якості були не дуже відомі, з іншого боку – зростання числа нових готелів, туристичних баз.

⁴ Офіційний сайт Одеської обласної державної адміністрації . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.odessa.gov.ua/> Офіційний сайт Одеської обласної ради. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.odessa.gov.ua/>

2.4. РОЛЬ ЛАНДШАФТНОГО ПЛАНУВАННЯ ТУРИЗМУ В РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ *

Ландшафтне планування як одна з форм (соціокультурна) адаптації людини в навколишнє середовище є складовою частиною територіального планування господарської діяльності. Воно набуває науково-прикладної актуальності через усвідомлення громадськістю розвинених країн багатоаспектне та складності рішення екологічних проблем, що швидко загострюються, та їх впливів на соціально-економічне благополуччя людей.

Історію ландшафтної господарської діяльності та пов'язаних з нею спрямованих перетворень в ландшафтах можна простежити з глибокої давнини. Найбільш давніми (105 років тому) напрямками та елементами ландшафтної господарської діяльності людини є циклічні міграції первісних племен, зумовлені як природними циклами розвитку природи (сезонні, багаторічні), так і антропогенними факторами, такими як перенаселення, псування (випалювання, витоштування) життєво необхідних, але повільно відновлюваних ресурсів. У пошуках більш сприятливих умов життєдіяльності люди були змушені шукати, освоювати інші ландшафти. Цей вид ландшафтної господарської діяльності простежується в деяких районах з екстремальними і сезонно контрастними природними умовами до наших днів. Причому приклади такого виду ландшафтної господарської діяльності можна знайти на локальному та регіональному рівнях¹.

Ландшафтно-екологічна зумовленість простежується з давніх часів (10 тис. років тому і більше) до наших днів також у розселенні людей і розміщенні в ландшафтах перших сільськогосподарських угідь. По-перше, відповідно до широтної зональності ландшафтів на зорі людства насамперед найбільш щільно заселялися більш сприятливі в біокліматичному відношенні регіони субтропічної та тропічної зон. По-друге, розселення і первинне освоєння земель йшло переважно вздовж річкових долин і по прибережних ландшафтах інших водойм, в передгірних та лісо-лугових ландшафтах. Ці екотонні ландшафти, маючи найбільш різноманітні природні ресурси та сприятливі природні умови, дозволяли краще задовольняти життєві потреби людей. Саме тут сформувалися і залишили свої сліди найбільш древні цивілізації, спостерігалася і спостерігається найбільша щільність населення та освоєність території. Більше того, території з поєднаннями різноманітних ландшафтів були чинником спеціалізації життєдіяльності груп людей, вимушених адаптуватися до різних умов природного середовища. У результаті навіть спочатку єдині народності або племена, спеціалізуючись з тих чи інших видах господарської діяльності диференціювалися на етноси².

* Автори Машіка Г.В., Лужанська Т.Ю., Медвідь Л.І.

¹ Гуцуляк В.М. Ландшафтознавство: Теорія і практика / В.М. Гуцуляк / Навчальний посібник. – Чернівці: Книги XXI, 2008.- 168 с.

² Колбовський Е.Ю. Ландшафтне планування. Навчальний посібник / Е.Ю. Колбовський.- М: «Академія», 2008.- 336 с.

На перших етапах розвитку людського суспільства проявлялося адаптивне ландшафтно-екологічне планування життєдіяльності його первісних та пізніших ланок (племен, етносів, цивілізацій). Про це свого часу писали Л. І. Мечников, у роботі «Цивілізація та великі історичні ріки» (1889), Н. Гумільов та інші, виділяючи з ландшафтної приуроченості та специфіці життєдіяльності етноси і типи цивілізацій: приморська, долинна (річкові), гірські і т.д.

Ще один приклад ландшафтного планування, відомого з давніх часів, – це спрямоване планування та перетворення природних та окультурених ландшафтів під впливом іригаційного будівництва. Ці напрямки ландшафтного планування орієнтовані вже на адаптивне підстроювання людиною навколишніх ландшафтів для поліпшення умов своєї життєдіяльності. Воно активно розвивалося вже більше 4 тис. років тому в Месопотамії та Давньому Єгипті. Прикладом перетворення ландшафту для більш сприятливої життєдіяльності є і зведення греблі Кошіш довжиною майже в 0,5 км в Стародавньому Єгипті з метою відхилити русло річки Ніл в районі м. Мемфіс, що будувався, і запобігти затопленню його території².

Значною мірою розроблені відомі з античних часів аспекти ландшафтного планування, пов'язані з плануванням міських ландшафтів та **садово-паркових ансамблів**. У Стародавній Греції та Римі з V ст. до н. е. по V ст. н. е. Платон, Аристотель, Гіппократ та інші вчені натурфілософи у своїх трактатах, відображаючи концептуальні засади містобудування того часу, розглядали питання планування міст та міських ландшафтів, оптимального розміру поселень, їх облаштування, гігієни, благоустрою, будівельного мистецтва та архітектури. Так, Платон вважав, що ідеальне планування міського ландшафту має передбачати зв'язок кожної ділянки його території найкоротшим шляхом з виходом з міста. При цьому всі городяни повинні мати будинки як у місті, так і в передмісті. Гіппократ вже в V ст. до н. е. обґрунтовував принципи вибору місця для міського будівництва, в тому числі враховуючі ландшафтні особливості територій, панівні вітри, їх вплив на мікро та місцевий клімат, що відображаються на здоров'ї людей. Вже в ті часи досить широко використовувалися напрямки ландшафтного планування, пов'язані, по-перше, з адаптивним вписуванням різних видів господарської діяльності в найбільш сприятливі ландшафтні умови, по-друге, з перетвореннями ландшафтів, орієнтованих на поліпшення умов життєдіяльності³.

У Візантії, що успадкувала після розпаду Римської імперії і падіння рабовласницького ладу архітектурно-планувальні та правові досягнення та знання давньогрецьких і римських учених і громадських діячів, в X і XII ст. н.е. було прийнято містобудівне законодавство – «Закон градський» та Кормчі книги. У них визначалася просторова структура міста з урахуванням його взаємозв'язків з навколишньою місцевістю (ландшафтами). в середньовіччі отримав розвиток тип поселень у вигляді невеликих міст-фортець і замків з оборонними спорудами. При їх розміщенні та будівництві враховувалися і

³ Ковтун В.Д. Сучасні моделі парків: зарубіжний та вітчизняний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kovtun.htm

використовувалися ландшафтні особливості місцевості. Для них була характерна невелика чисельність мешканців (кілька десятків тисяч чоловік), при великій щільності населення на одиницю площі і повній відсутності елементів екологічного благоустрою. Розвиваючись, такі міські території забудовувалися хаотично, мали вузькі та брудні вулиці. Відповідно для них були типові часті катастрофічні епідемії⁴.

До епохи Відродження і переходу феодалізму до царства абсолютизму царюючі клани та церква у великих державах почали будувати палацові резиденції та розкішні храмові й інші культові комплекси з красиво спланованими садово-парковими ансамблями. В епоху Відродження з'являється безліч нових, в тому числі утопічних, містобудівних ідей та проектів ідеально спланованих міст (Т. Кампанелла та інші). У XVII-XVIII ст. входить в моду і отримує розвиток регулярне планування міських та палацових садово-паркових ландшафтів з геометрично правильним плануванням кварталів, алей та дорожньої мережі. Характерними прикладами садово-паркового та палацового мистецтва строго регулярного або французького типу можуть служити паркові ансамблі Версаля – резиденції французьких королів, Риму, Петергофа та інші. Вони були важливими елементами приміської ландшафтно-садово-паркової архітектури столиць. На них відпрацьовувалися різні варіанти та елементи ландшафтного планування та дизайну з використанням малих архітектурних садово-паркових форм. Від строго регулярних рівнинних французьких парків відрізняються регулярні терасовані паркові ансамблі італійського типу. Їх попередниками були античні садово-паркові палацові ансамблі Стародавньої Греції та Риму, де при створенні архітектурних ансамблів вдало використовувався складний рельєф та різноманітність середземноморської рослинності, на уступах терас влаштовувалися гарні сходи та пандуси³.

У зв'язку із зростанням чисельності населення міст та інтенсифікацією вирубки приміських лісів з'явилися закони, що обмежують і впорядковують вирубки та інші види природокористування. З урахуванням чисельності населення до міст та інших поселень приписувалися відповідні площі орних земель та вигонів, встановлювалися лісові угіддя, де допускалася рубка лісу для будівництва, полювання і т. п. ЛП приміських територій того часу орієнтувалося на оптимізацію площ необхідних городянам господарських угідь. Однак санітарний стан міських територій залишився поганим. Загальна планувальна структура міст характеризувалася тим, що на піднесених, сухих, добре провітрюваних ділянках міської території розміщувалися палацові та церковні ансамблі, а також будинки знаті. Трохи нижче будувалося купецтво. Низькі, погано провітрювані, з частими туманами й заморозками, сирі місця («поділ») на перших терасах та високих заплавах освоювалися нижчими станами ремісників, дрібних торговців та селян. Струмки та інші водотоки, що стікали сюди, були сильно забруднені комунально-побутовими стоками та засмічені. До них примикали городи, невеликі поля і пасовища.

⁴ Білоус В.І. Садово-паркове мистецтво: коротка історія розвитку та методи створення художніх садів / В.І. Білоус – К.: Науковий світ, 2001 – 299 с.

Парк (фр. *parc* від лат. *parricus* - «обгорожене місце») - це спеціальна обмежена природна або штучна територія, виділена переважно з метою рекреації, відпочинку. В побуті слова «парк» та «сад» далеко не розійшлися. Тому широко використовується словосполучення «**садово-паркове мистецтво**». Однак сад існує для постачання фруктів, тоді як парк може мати садову ділянку, а може не мати її. Перші парки у світі існували ще в Стародавні часи. Знамениті Висячі Сади Семіраміди можна вважати одним із перших парків. Крім того, достатньо в ранню епоху народилося паркове мистецтво в Китаї⁵.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва - історико-культурна пам'ятка, що органічно включає у свій склад рослини, особливості ландшафту (пагорби, джерела води та водоспади, долини струмків чи річок, каміння, скелі, дальні пейзажні перспективи, іноді заболочені ділянки), архітектурні споруди, скульптури, квітники. Садово-паркове мистецтво має давню історію. Його виникнення сягає у глиб віків і є ознакою цивілізації, окультурення природного середовища. Садово-паркове мистецтво належить до синтетичних видів мистецтв і є одним з найбільш складних і трудомістких, адже оперує водночас з неживими речами і живими істотами - рослинами. На вигляд парку значно впливають природні буревії, зміни мод, наявність догляду, соціальні катастрофи. Одні з найперших парків були створені за наказом перських царів, які відводили великі території під мисливські угіддя, де прокладалися верхові стежки і будувалися притулки для мисливців, пізніше декоративні елементи стали невід'ємною частиною цих парків.

Сади як явище прийшли в Європу з Близького Сходу і Азії. Саме там батьківщина абрикос, винограду, аличі, шовковиці, хурми. В Стародавній Греції плодові сади поступово витісняли святі гаї, але з'явилися парки біля значущих для суспільства місць (сади Академії, де збирались філософи). Греки поширювали у своїх садах скульптури та малі архітектурні об'єкти - колонади, вівтарі для релігійних церемоній. Практика ставити скульптури в садах і парках була підхоплена в Європі в добу Відродження і перейшла далі в сади бароко і класицизму. Перші плани садів з пальмами та платанами біля басейну походять із Стародавнього Єгипту (збереглися на рельєфах).

Вчені доводять, що перші спроби регулярного планування садів теж походять звідти. І через арабів дійшли до арабської Іспанії, де виникла своя культура садівництва (сади Хенераліфе, сади Альгамбри). Після відвоювання земель арабської Іспанії цей тип садів поширився католицькою Іспанією і пішов у середньовічну Європу. Своє поширення мали сади в католицьких монастирях, а потім при замках феодалів. У другій половині XVI століття засновано найстаріший парк в Україні - Єзуїтський (тепер парк імені Івана Франка). Сади досить швидко перейшли у склад пам'яток. В Стародавній Греції штучно створений сад швидко наблизився до статусу священного гаю. Навіть якщо сад

⁵ Естетика та композиція ландшафту. Проектування ландшафтних об'єктів: композиція та естетичні засади : навч. посіб. / В. В. Дідик, Т. М. Максим'юк: М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т "Львів. політехніка". - Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2012. - 244 с.

не мав статусу священного гаю, якась споруда в ньому ставала його візитівкою і надавала статусу пам'ятки. Так вийшло з садами Академії у Афінах.

Садово-паркове мистецтво бароко наслідувало багатий досвід майстрів італійського Відродження. Але ця спадковість була творчою, досвід зберігали та розвивали далі. Садівництво Італії приваблювало майстрів з різних країн, а творчий доробок поширився у Франції, Голландії, Англії. Італійські архітектори часто втручалися в планування садів і парків при садибах, а їх твори ставали взірцями стилю (сад у Фраскати з каскадом вілли Альдобрандіні, арх. Джакомо делла Порта). З'явилися й фахівці, спеціалізовані лише на садово-парковому мистецтві (Андре Ленотр, Олександр Леблон тощо). В різних країнах Європи створюють видатні зразки садів бароко (Франції, Голландії, Відні тощо)⁵.

Садово-паркова архітектура – це мистецтво створення декоративних садів, парків та інше. Ділянок зелених насаджень, призначених для естетичного поліпшення краєвиду і для відпочинку населення. Використовуються рослинність, рельєф та інші природні елементи як основні компоненти при створенні певних художніх образів, які змінюються внаслідок сезонної зміни вигляду живих будівельних матеріалів, котрими є декоративні і плодові рослини. На відміну від садово-паркового мистецтва сфера ландшафтного мистецтва значно ширша, вона полягає в організації багатьох компонентів просторового середовища життєдіяльності людини. Садовий дизайн почався зі створення Парадісу в Давній Персії (Передня Азія). Розвиток тривав протягом сторіч та у різних культурах ісламських династій поширився на Центрально-Південну Азію, Близький Схід, Північну Африку та Іберійський півострів².

Термін **«ландшафтна архітектура»** вперше з'явився в США приблизно 200 років тому, проте, мистецтво озеленення присадибних ділянок сягає своїм корінням далеко у глибину віків. Відомо, що вже первісні люди змінювали місця своїх стоянок в залежності від своїх потреб. Це і заклало основу появи ландшафтного дизайну в цілому і його практичної спрямованості, зокрема. В міру того, як розвивалося землеробство, зростав і загальний рівень життя людей, відкривалися нові можливості для творчого прояву. Перші сади з'явилися на території найдавніших цивілізацій в Єгипті та Стародавній Месопотамії ще в X-XV століттях до нашої ери. Однією з найбільш відомих пам'яток садово-паркового мистецтва є легендарні «висячі сади» Семіраміди, створені у Вавилоні на території Стародавньої Месопотамії. Ландшафтний дизайн досяг вершин свого розвитку в Стародавньому Римі. Сади розбивалися на схилах, тому мали багатоярусну структуру. Нерідко їх прикрашали скульптурами, фонтанами і різними архітектурними спорудами. Для озеленення використовувалися чагарники і квіткові рослини. У період середньовіччя садівництво почало носити більш практичний характер. В садах висаджували фруктові дерева, трави, що застосовувалися в медицині. Широкого поширення набуло квітникарство¹.

Ландшафтна архітектура - об'ємно-просторова організація території, об'єднання природних, будівельних і архітектурних компонентів у цілісну

композицію, що несе певний художній образ. Подібно архітектурі містобудування ландшафтне мистецтво належить до просторових видів мистецтва. У ландшафтному мистецтві формування комфортного естетично повноцінного середовища здійснюється за допомогою природних матеріалів (рельєф, вода, рослинність тощо) і архітектурних споруд, при цьому передбачається збереження існуючих і створення штучних пейзажів, проектування системи озеленення і рекреаційних зон. На відміну від садово-паркового мистецтва сфера ландшафтного мистецтва значно ширше, вона полягає в організації багатьох компонентів просторового середовища життєдіяльності людини.

Ландшафтна архітектура включає в себе такі напрямки діяльності:

- планування, формотворення, масштаб і розміщення нових розробок;
- озеленення місцевості та громадська інфраструктура;
- сталий розвиток;
- організація зливної системи, включно із дощовими садами, зеленими дахами, поповненням запасів підземних вод, зеленою інфраструктурою, а також підтриманням водно-болотних угідь;
- ландшафтне проектування освітньою метою та дизайн середовища для громадських установ та державних закладів;
- парки, ботанічні сади, лісорозсадники, природні заповідники;
- засоби рекреації: ігрові майданчики, майданчики для гольфу, тематичні парки і спортивні споруди;
- житлові райони, промислові парки і комерційні території;
- планування і ландшафтний дизайн приватного житла;
- автомобільні дороги, транспортні споруди, мости і транзитні коридори;
- міський дизайн, міські та центральні площі, набережні, пішохідні схеми, а також місця для стоянки;
- природні парки, туристична привабливість, відтворення історичних ландшафтів, оцінка та консервування історичних садів;
- резервуари, дамби, електростанції, рекультивация добувної промисловості або великих промислових проектів і пом'якшення їх наслідків;
- екологічна оцінка і оцінка ландшафту, консультування й радництво з планування та управління земельними ресурсами;
- прибережні і морські розробки і пом'якшення їх наслідків;
- екологічне проектування у будь-якій сфері, що зводить до мінімуму екологічно згубний вплив шляхом інтеграції з природними процесами і стійкістю³.

Виділяють два основних види оформлення ландшафтної дизайну: регулярний стиль оформлення ландшафтної дизайну (класичний стиль) і пейзажний стиль. Особливості **регулярного стилю** оформлення ландшафтної дизайну такі, що містять газони великої площі, стежки і доріжки оформлені в прямолінійних формах, що є в наявності парадні квітники, відбувається чергування дерев і чагарників. **Пейзажний стиль** оформлення ландшафтної

дизайну такий, що імітує природний ландшафт, а значить, зелені насадження, висаджені безладно, звивисті стежки і великі газони і квітники цілком і повністю відсутні, велика перевага віддається водним об'єкту, як штучні водойми.

Парки наприкінці ХХ ст. перетворюються на соціально-педагогічні комплекси, що виконують просвітню, рекреаційну, соціальну, виховну, культурну, екологічну функції. **Термін «паркове дозвілля»** означає сукупність занять до яких звертається особистість у вільний час задля відпочинку, розваг, розвитку свого інтелекту та соціальної самореалізації в межах природного середовища (парку). Паркові комплекси пропонують великий асортимент дозвіллевих послуг: творчі заходи, гольф, теніс, велосипедні прогулянки, плавання, екскурсії, гральні майданчики для дітей, культурно-мистецькі клуби, групи здоров'я. Парк надає можливість людині спілкуватися з природою, відчувати благотворний вплив паркового середовища, вільно обирати види занять і змінювати їх (переключатися з активних форм до пасивних, варіювати їх), спілкуватися з індивідами і групами людей⁶.

Головні питання паркового розвитку вирішуються на міжнародних конгресах, конференціях, симпозіумах, семінарах, що проводяться Міжнародною асоціацією соціологів, Міжнародною службою тематичних парків і т.д. В кожній країні діє організація, пріоритетними завданнями якої є вивчення паркових проблем - Національна асоціація парків та рекреації (США), Національний фонд рекреації й туризму (США), Інститут управління у сфері дозвілля та розваг (Великобританія), Асоціація керівників муніципальних парків та садів (Нідерланди), Фонд парків та рекреації (Японія), інші. Вони виконують значну інформаційну, методичну та наукову роботу, видають журнали, утримують центри для підвищення кваліфікації спеціалістів, співпрацюють з рекреаційними та дозвіллевими закладами різних країн світу.

Для реалізації сучасних **рекреаційних технологій в парках** існує розгалужена система: це і доріжки для прогулянок, пляжі, павільйони, використовуються всі природні можливості парку. Набула поширення тенденція перетворення багатьох парків у великі рекреаційні центри з широким спектром послуг. Серед запропонованих відвідувачам занять найбільшим попитом користуються уроки плавання в басейнах, гольфу, тенісу, групи спортивної ходи, різноманітні прогулянки, групи здоров'я⁷.

В різних країнах світу парки відрізняються національною своєрідністю і враховують в своїй діяльності традиції і звичаї країни. Переконливо свідчить про це діяльність японських національних парків. Так відомий парк «Голубі озера» особливо людні і красиві восени, коли настає сезон милування червоним листям кленів - момідзи. В Японських гірських парках багато маленьких готелів, бо там популярне купання в гарячих джерелах.

Сучасній рекреаційній спрямованості парків сприяє особливості **паркобудівництва**, його образна система, символіка, організація паркового

⁶ Яременко Н.В. Дозвіллезнавство: навч. посіб. - Фастів : Поліфаст, 2007. - 460 с..

⁷ Ландшафтна екологія : навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. В. Пилипенко, Д. С. Мальчикова, О. В. Машкова. - К., 2011. - 176 с..

простору. Відбувається взаємодія «урбанізованих» і «природних» елементів - використання нестандартних атракціонів і ігрових пристроїв, «вписаних» у природне середовище, як це зроблено в штаті Вірджинія в парку «Королівські володіння». Атракціон «Біла вода Каньйону» імітує мандрювання по бурхливій гірській річці серед хвиль, водоспадів, повз гейзери. Найпродуктивнішими з нових рекреаційних технологій є теорії «естетичного поля», «розуміння і відчуття краси» побудовані на інтеграції мистецтва з пізнавальною діяльністю, які при цьому дають відвідувачу можливість відпочити.

Найбільш поширеними технологіями в парковій діяльності зарубіжжя, стали: детальне вивчення особливостей кожної пори року з метою поглиблення естетичного сприймання природи; усвідомлення колористичної гами певного сезону, а предметом детального розгляду виступають конкретні природні об'єкти, скажімо, як «осінній образ дерева»; збирання опадаючого листя (в Японії - весною - милування гілкою сакури, що в свою чергу може застосовуватися і на території Закарпатської області, восени - червоним листям клену). Це сприяє вихованню естетичного смаку, сприйняття навколишньої природи в різних її проявах, формує вміння дотримуватися певного балансу між чуттєво-емоційним сприйманням і когнітивним, абстрактним мисленням³.

Процес використання парків у туризмі передбачає вирішення проблем, адже управління парком складне і багатопланове, оскільки парк є цілісним природним, культурним, водночас, історичним середовищем. Потрібно враховувати всі взаємозв'язки між його компонентами для формування естетичної, просторової, екологічної, художньо-образної, економічної, управлінської сторін паркової діяльності. Взаємодія їх повинна створювати єдність і цілісність парку. Парки є не лише рекреаційно-привабливими територією. Згадуючи про значення цих територій для суспільства, варто наголосити на їх виховній ролі. Парки сприяють не лише естетичному, а й етичному, екологічному вихованню громадян, викликають почуття гордості за рідний край, дають змогу відчувати себе єдиним цілим із ним, виконують освітню функцію, спонукають внести свій внесок у збереження та охорону природи. Саме тому організований туризм, розумно спланований туроператорами - є найкращим способом реалізації цих цінностей.

На сьогодні значна увага приділяється парковій культурі, переорієнтацію та удосконалення діяльності існуючої мережі. Аналіз стану справ та дослідження можливостей паркової культури повинно базуватися на практичному застосуванні. Крім тихого відпочинку, фізкультурно-спортивних заходів можуть здійснюватися меморіальні заходи, функціонувати клуби, виставки, заклади харчування та торгівлі, проводитись масові заходи (фестивалі, ярмарки, концерти)⁴.

Як свідчить зарубіжний досвід, поліфункціональна діяльність парків забезпечує населенню широкий і вільний вибір різноманітних форм проведення дозвілля та фізичного відпочинку, сприяє збагаченню життєвого досвіду, розвиває індивідуальні здібності, допомагає накопиченню інтелектуального потенціалу, стає місцем розваг.

Україна, представляючи собою поліетнічну і полікультурний простір, традиційно є визнаним в усьому світі турцентрів *ландшафтного туризму*. Унікальне поєднання природних та культурно-історичних ресурсів регіонів роблять Україну привабливою як для внутрішніх, так і для іноземних туристів.

На перший погляд, ландшафтна карта України може видатися дещо складнішою, ніж карти окремих природних компонентів. Це пов'язано з тим, що під час її складання приймають до уваги багато показників кожного з виділених ландшафтів. Під час класифікації ландшафтів України враховують їх походження, історію розвитку, взаємозв'язки між компонентами (наприклад, між антропогеновими відкладами і ґрунтами, кліматом і рослинністю, рельєфом і умовами зволоження та інші), а також рівень впливу на них господарської діяльності людини. Важливим є і врахування просторового розміщення ландшафтів (на рівнинах, в горах). Виділяючи ландшафти та зображаючи їх на карті, всебічно аналізують взаємозв'язки між основними чинниками ландшафтоутворення: сонячною радіацією, літосферою і гідросферою.

Поєднання різних за походженням і площею ландшафтів на рівнинах, у гірських країнах характеризує їх ландшафтну просторову структуру. Просторова структура ландшафтів, їх зовнішні риси (краєвиди), сучасне господарське використання мають зональний характер. У зв'язку із значною протяжністю природних зон із заходу на схід зональні ландшафти відрізняються місцевими рисами, що зумовлено особливостями геолого-геоморфологічних, гідрогеологічних чинників.

Для відображення ландшафтної структури території України на ландшафтній карті і в легенді до неї виділені такі класифікаційні одиниці ландшафтів: класи, типи, види. У класи ландшафтів об'єднуються природні комплекси з однаковими географічними ознаками. В межах України розрізняють два класи ландшафтів: *рівнинні і гірські*. Клас рівнинних охоплює понад 94% території України і об'єднує типи і підтипи ландшафтів.

Залежно від співвідношення тепла і вологи, яким зумовлюються зональний розподіл типів ґрунтового і рослинного покриву, хід фізико-географічних процесів, особливості гідрологічного режиму, клас рівнинних східноєвропейських ландшафтів поділяється на такі типи: мішано-лісові, широколисто-лісові, лісостепові, степові, які, в свою чергу, поділяються на підтипи: північностепові, середньостепові, південностепові, сухостепові. Так, Карпатські гірські лучно-лісові ландшафти поділяють на такі підтипи: широколисто-лісові, мішано-лісові, лучні (субальпійські) ландшафти.

Мішано-лісові ландшафти поширені в північній частині України. Вони сформувалися в умовах помірно теплого і вологого клімату на водно-льодовикових, льодовикових і давніх річкових суглинкових і піщаних відкладах, де переважають дерново-підзолисті ґрунти під сосново-дубовими лісами. Серед мішано-лісових ландшафтів трапляються льодовикові, річково-долинні, лучні і болотні ландшафти. Землеробський вплив на мішано-лісові ландшафти найбільше проявляється в процесі хімічних (вапнування кислих ґрунтів) та осушувальних меліорацій.

Широколисто-лісові ландшафти сформувалися в умовах помірного теплого клімату з близьким до оптимального співвідношенням тепла і вологи. Для них характерним є помітно виражений період активної вегетації (6-7 місяців), протягом якого відбувається накопичення органічних речовин у ґрунті і рослинному покриві. Широколисто-лісові ландшафти поширені переважно на височинах у західній та північній частинах лісостепової зони, в Передкарпатті, на схилах хребтів Українських Карпат і Кримських гір. Широколисто-лісові ландшафти західної частини України характеризуються помірно теплим літом з вегетаційним періодом 200 днів і сумою температур 2700°, річною сумою опадів 600-620 мм. Серед широколисто-лісових ландшафтів переважають височинні глибоко розчленовані лесові рівнини з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами під грабовими дібровами, а на високих вододілах - буковими лісами. На правобережжі і лівобережжі Дніпра в межах лісостепової зони широколисто-лісові ландшафти розвинулись на височинах та їх схилах і високих правобережжях приток Дніпра.

Лісостепові ландшафти займають більше третини території України. Первинні широколисті ліси і лучні різнотравно-злакові степи змінені сільськогосподарськими угіддями на 80-90%. їх відмінна риса – значна поширеність ерозійних форм (яружно-балкові, долинно-річкові). **Степові ландшафти** розвинулись в умовах жаркого клімату і недостатньої кількості опадів. Під степовою рослинністю на суглинкових лесових породах розвинулись звичайні і південні чорноземи, – тепер на 90% розорані. **Сухостепові ландшафти** поширені на півдні Причорноморської низовини, у Присивашші; там під типчачово-ковилловими і полиново-злаковими степами утворились темно-каштанові солонцюваті ґрунти, розвинулись солончаки, солонці.

Прояв зональних ландшафтоутворюючих процесів, істотні зміни елементів теплового і водного балансів, балансів органічних і мінеральних речовин залежать від континентально-океанічного перенесення тепла і вологи, від особливості будови поверхні. Цим обумовлюються внутрішньозональні відмінності рівнинних ландшафтів та ярусна відмінність гірських ландшафтів, що враховуються у фізико-географічному районуванні.

В Україні ландшафтний дизайн як галузь має багату історію. Безліч пам'яток садово-паркового мистецтва з'являються на нашій території вже в VIII столітті - Софіївка, Олександрія, Качанівка та інші. За радянських часів про мистецтво творення ландшафту розвинулося мало. Але на сьогоднішній день ландшафтний дизайн та архітектура знову переживають період бурхливого розвитку та широкого практичного застосування. Ландшафтним дизайнерам довелося масово освоювати відносно невеликі присадибні ділянки. В Орхуському інформаційно-тренінговому центрі є безліч цікавих видань, які стануть в нагоді всім, хто цікавиться ландшафтним дизайном⁸.

⁸ Ключко Ю.М. Культурно-дозвілєва сфера України: динаміка змін та перетворень. Монографія / Ключко Ю.М., Ковтун В.Д., Троельнікова Л.О., Цимбалюк Н.М.; Під наук. ред. Цимбалюк Н.М. – К.: - 2004.- 180 с.

Для ландшафтних культурно-пізнавальних досліджень важливим залишається метод просторового аналізу, основним завданням якого є виявлення особливостей розміщення туристичних об'єктів, пошук закономірностей розвитку туризму на різних територіях і розробка рекомендацій з поліпшення обслуговування, перспектив розвитку й охорони навколишнього середовища у районі пріоритетного розвитку туризму.

Культурно-розважальний парк повинен являти собою не просте підсумовування ряду вдало скомпонованих садово-паркових ландшафтів, задовольняє всім видам активного і пасивного відпочинку, але бути гармонійним поєднанням художніх ефектів ландшафтів з різним характером, взаємопов'язаних в загальну композицію парку. Величина площі культурно-розважального парку і його окремих функціональних зон обумовлює прийоми можливого їх архітектурного, планувального і ландшафтного рішення; діючими нормативами встановлено такі розміри функціональних зон: заклади культури 815%; фізкультурно-оздоровчі та спортивні споруди 1020%; тихого відпочинку дорослих - 50-75%; відпочинок дітей - 5-10%; господарські споруди - 1 %. Як раніше зазначалося, в кожному конкретному випадку виникає необхідність творчого підходу до визначення складу функціональних зон і величини їх площі залежно від розміру парку, його положення в плані міста, особливого характеру природних даних території до композиційного рішення садово-паркового ландшафту кожної зони⁶.

Новітні тенденції зростання відвідуваності, розширення функціонального змісту культурно-розважального парку, збільшення технічних можливостей конструювання різноманітних пристроїв для відпочинку повинні бути відображені у функціональній і композиційній організації простору зони масових видів відпочинку та розваг. Функціональний зміст цієї зони визначають масово-політичні, культурно-освітні заходи, розваги та оздоровчо-фізкультурні заняття. При організації культурно-освітніх заходів рекомендується використовувати великий арсенал засобів і методів, що припускають активне включення людей у різноманітні види соціально-перетворюючої діяльності. Слід передбачити в культурно-розважальному парку комплексні форми культурно-освітньої роботи, що відповідають потребам людей в різнобічній творчості.

З усіх видів і форм культурно-освітньої роботи і відпочинку рекомендується ретельно відібрати ті, які вимагають природного оточення, тобто найкращим чином можуть бути проведені тільки в культурно-розважальному парку. Причому для вирішення тієї чи іншої функціональної завдання та форми її подання відвідувачам має бути досягнуто єдність в організації простору паркової середовища.

Концентрація великих мас відвідувачів, що обумовлює високі рекреаційні навантаження (500 і вище чол. / га), виражає головну специфіку зони масового відпочинку і розваг, укладену в самому її найменуванні. Даний фактор визначає особливості архітектурно-планувальної організації зони масових видів відпочинку та розваг, масштаб композиційного рішення просторів, функціональні елементи якої треба розраховувати на інтенсивні

потоки відвідувачів. Цю задачу слід вирішувати за допомогою раціонального планування: розосередження основних паркових споруд і пристроїв на території зони, великої пропускної здатності видовищних розважальних споруд; більших розмірів площ в майданчиків; збільшення щільності мережі доріг і ширини їх полотна; більшою мірою насичення пейзажів штучними елементами композиції; найбільш інтенсивного і якісного благоустрою. Застосування перерахованих коштів архітектурно-планувальної організації зони масових видів відпочинку дає можливість досягти повнокровного вираження характеру її ландшафту: великий масштаб і лаконізм як загального композиційного рішення, так і його окремих елементів.

Приєм розосередженого розміщення видовищних і розважальних об'єктів (зелений театр, естрада, танцювальний зал і майданчик, атракціони, ігротека та інші). Кожен з об'єктів слід розташовувати в обрамленому насадженнями просторі, який служить своєрідним холлом під відкритим небом. Всі об'єкти необхідно об'єднувати головною і другорядною дорогами. Просторове розділення об'єктів пов'язане з розмежуванням відвідувачів в залежності від інтересів по різних ділянках зони. В цілому створюються хороші умови для функціонування кожного з об'єктів. Слід мати на увазі, що доцільне рішення планувальної організації зони розваг та її окремих елементів можна забезпечити тільки на основі всебічного врахування конкретної ситуації - місця розташування зони в парку і природних умов ділянки⁸.

З метою розвитку ідеї максимального залучення глядачів у дію масових уявлень, рекомендується створення "вільної глядацької зони", тобто без глядацьких місць. Таке рішення увазі не співпереживання масової аудиторії, що знаходиться в кріслах, а активну участь у поданні. Треба враховувати особливості більшості масових підприємств, що є кульмінацією свята. У зв'язку з цим рекомендується на шляху до театру створювати широкі паркові алеї, передбачити простору для розміщення тимчасових збірно-розбірних і пересувних структур для проведення святкових маніфестацій, церемоній.

Доцільно передбачати багатофункціональне використання просторів в зоні і підвідної до неї парадно-вхідний (вестибюльної) частині парку. Щоб вони відповідали масового призначенням і своєї представницької ролі в загальній архітектурно-планувальної організації парку, рекомендується відводити для цих зон відносно великі ділянки. Тоді при нестачі території, потрібної для вільним простором, значні розміри якого обґрунтовувалися його багатофункціональним призначенням. Однією з функцій цього простору була можливість використовувати його як поля масових дійств і видовищ, необхідного в роботі парку, але відсутнього в його складі. У зв'язку з цим основної частини цього багатофункціонального простору додана форма круглої площі, оточеній за рахунок використання рельєфу місцевості широкими ступінчастими сходами - амфітеатром. По периметру площі передбачена висока жива огорожа. Ступеневе розташування кільцевих террасамфітеатрів дало можливість гармонізації різних типів театральних просторів для масових видовищних постановок і в той же час забезпечити умови видимості: фронтальне розташування сцени і глядача; панорамну сцену з центральним

розташуванням глядача; центральну сцену з периметральним розташуванням глядача й інші варіанти комбінованих просторів.

Особлива якість середовища для проведення культурно-масових заходів (просвітніх, розважальних, спортивних) пов'язане з включенням таких елементів, як реклама, інформація, оформлення дійства засобами образотворчого та оформлювального мистецтва, часто представляє собою своєрідні синтетичні форми, що використовують сучасні матеріали і технічні засоби (світло, динамічні пристрої, кіно і фото). Розвиток в сучасному парку культури і відпочинку видовищною середовища відіграє важливу роль в організації масового спілкування під час вистави. Це середовище формується за принципом театральної декорації, яка, однак, є важливим змістовним елементом масового свята, і тому повинна бути розрахована на реальні умови сприйняття мас людей, що беруть участь у ньому. Проведення масових заходів типу свят сприяє розширенню засобів, що створюють атмосферу театру, видовища на відкритому повітрі. Це призводить до мобільності, мінливості предметного середовища парку, яку треба враховувати при проектуванні садово-паркового ландшафту зони масового відпочинку і розваг⁸.

До найпопулярніших парків в Україні належать:

1. **Парк імені Івана Франка.** Один з центральних парків Львова, розташований перед головним корпусом університету ім. Івана Франка (будівля колишнього Галицького сейму). У парку ростуть одні з найстаріших в Україні дерева: платан західний, бук, каштан, трьохсотлітні дуби, велетенські ясени. Серед екзотів з Північної Америки, Далекого Сходу, Середземномор'я - тюльпанове дерево, маньчжурська аралія, катальпа, оцтове дерево, золотий дощ звичайний, магнолія, деревоподібна гортензія, японська айва. Вважається найстарішим міським парком в Україні і занесений до Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО.

2. **Шарівський парк** (палацово-парковий комплекс «Шарівка», пам'ятка культурної спадщини національного значення) розташований у селищі міського типу Шарівка Валківського району Харківської області. У ландшафтній частині парку вздовж схилів улаштована зручна звивиста мережа мощених доріжок. В основу композиції зелених насаджень покладений принцип чергування затінених ділянок з галявинами і прогалинами. Особливою мальовничістю відрізняється південна частина парку, з якої відкривається панорама палацового комплексу⁸.

3. **Черкаський міський парк «Сосновий Бір»** - міський парк на території міста Черкаси в центральній Україні. Розташований на терасі Дніпра на березі Кременчуцького водосховища. Він є зразком паркового будівництва, розташований у північно-західній частині міста. Площа території становить 50 гектарів. Парк має різноманітні функціональні зони. Центральна його частина із комплексом водних об'єктів є головним архітектурним вузлом, навколо якого сконцентровано решту елементів паркової композиції. Декоративні водойми розміщені на різних рівнях із перепадами висоти до 2-3 метрів. Зелені масиви парку чергуються із відкритими галявинами.

4. **Національний дендрологічний парк «Софіївка»** - є пам'ятником краєвидного типу світового садово-паркового мистецтва кінця XVIII - першої половини XIX ст. Парк, науково-дослідний інститут Національної академії наук України, розташований у північній частині міста Умань Черкаської області, обабіч ріки Кам'янки. Площа - 179,2 га. Тут росте понад 2000 видів дерев і кущів (місцевих і екзотичних), серед них: таксодіум (болотяний кипарис), сосна Веймутова, тюльпанове дерево, платан, гінкго, смерека та багато інших. Головна композиційна вісь парку проходить по річищу Кам'янки, де споруджено ряд штучних басейнів та ставів: Верхній - понад 8 гектарів, Нижній - близько 1,5 гектарів та інші, водоспади (один з них 14 метрів висотою), шлюзи, каскади, підземну ріку Ахеронт (завдовжки 224 метри), водограї (найбільший - до 20 метрів) тощо. Парк прикрашають штучні скелі (Левкадська (Бельведерська), Тарпейська й інші), гроти (Венери, «Горішок», «Страху і сумнівів» та інші), павільйони (Флори, Рожевий), альтанки, скульптура.

6. **Державний дендрологічний парк «Тростянець»** - видатний шедевр садово-паркового мистецтва XIX ст., знаходиться у с. Тростянець Ічнянського району Чернігівської області. Його площа 204 гектари, підпорядкований Національній академії наук України. Засновником парку був Іван Михайлович Скоропадський (1804-1887 рр.). Для паркової архітектури Тростянця характерна велика кількість галявин і відкритого простору. Окремі галявини мають власні назви: Вестибюльна галявина, галявина гігантських туй, «Вісім братів», Горіхова галявина, галявина «Три сестри», Монументальна галявина, Сонячна галявина, алея модрин, алея колоновидних туй. Деякі дерева в парку виростили в справжні монументи. На території, суміжній з парковими насадженнями, створено арборетум - колекційну ділянку дерев і чагарників. Серед колекційних видів арборетуму велика кількість рослин, що відрізняється за оригінальністю та забарвленням листя, формами крони. Культурно-просвітницьке значення Тростянецького дендропарку збільшується завдяки розташованим неподалік палацово-парковим ансамблям садибної та архітектурної культури XIX ст. в Качанівці та Сокиринцях. Щороку тут відбуваються міжнародні пленери художників-пейзажистів, окремі картини яких зберігаються в галереї міста.

7. **Парк санаторію «Карпати» (Закарпатська область)**. Це пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Розташований на території санаторію «Карпати», що біля села Карпати Мукачівського району Закарпатської області. Площа парку 19 гектарів. Закладений у 1848 році у ландшафтному стилі з цінних декоративних порід рослин, має наукове значення. В парку зростає понад 50 видів цінних і декоративних рослин, таких як: сосна Веймутова, бук пурпуролистий, гліцинія китайська, аристолохія, оцтове дерево, сосна австрійська, сосна кедрова, дуб європейський, тюльпанове дерево, самшит вічнозелений, ялина та інші. У парку розташований мисливський палац графів Шенборнів, побудований у готичному стилі. У центрі парку міститься декоративний ставок, що живиться гірськими потоками, вкритий листям і білим лататтям. Парк прикрашений парковою скульптурою ведмедиці з ведмежатами й оленя, а також різьбленими статуями з дерева. В

північній його частині діє бювет з мінеральною водою «Поляна Купель» та є «Джерело Краси» з цілющою водою. Щороку відбуваються культурно-розважальні заходи.

Не викликає сумніву, що в сучасних умовах потреба людини в рекреації постійно зростає. Тому парки, що функціонують в Україні, можуть перетворитися на потужні культурно-рекреаційно-розважальні центри.

У структурі дозвілля сучасної людини розваги та видовища займають чільне місце. Серед них великим попитом користуються атракціони, що стали невід'ємним видом розваги в сучасних парках. У даний час використовуються атракціони з електронно-механічними пристроями, діючими за програмою, розробленою ЕОМ, а також паркові монорейкові, підвісні і дитячі залізниці, які служать не тільки засобом сполучення між окремими пунктами парку, а й атракціонами. Всі вони приваблюють відвідувачів гостротою емоційних вражень, видовищністю, театральністю, особливою атмосферою свободи і невимушеності, що спонукає до спонтанного взаємодії учасників і глядачів. Рекомендується в планувальному рішенні зони атракціонів обов'язково передбачати влаштування спеціальних місць для спостереження, що створюють умови для зорового залучення відвідувачів, які безпосередньо не беруть участь у розвазі.

Для створення спеціалізованих зон або містечок атракціонних розваг у парках доцільно відводити окрему територію, яку рекомендується розташовувати не далі, ніж 500 м від входу. Їх архітектурно-планувальна організація може бути вирішена двома традиційними прийомами: компактне розташування атракціонів на єдиній території і розосереджене. При використанні першого прийому щільність розміщення атракціонних пристроїв та інтенсивна концентрація відвідувачів обмежують можливість включення природних елементів, що знижує мікрокліматичне і естетичну якість середовища для відпочинку. Однак концентрація атракціонів дозволяє досягти своєрідності середовища, при єдності тематики забезпечити різноманітність видів пропонованих розваг, що призводить до збільшення потоку відвідувачів. Другий прийом дозволяє вписувати атракціони в існуючу систему озеленення або ж розділяти їх спеціальними посадками. Мальовниче оточення для розважальних пристроїв і розподіл потоків відвідувачів між ними підвищує якість середовища для відпочинку. Залежно від конкретних умов в кожному парку виникають свої можливості використання атракціонних установок. Притаманні атракціонів якості мобільність і варіабільність обумовлюють гнучкість прийомів їх розміщення і дозволяють вибрати оптимальний варіант.

Багато атракціонів мають значні розміри, і тому для їх установки потрібна велика площа і достатньо місця для маси очікують. Щоб великі форми конструкцій атракціонів не вносили дисонанс у природне оточення, в будь-якому варіанті розміщення слід передбачати можливість їх візуальної нейтралізації. Крім того, для зниження негативного впливу рекреаційного навантаження та рівня шуму, що перевищують гранично допустимі для парків в 3-4 рази, на умови інших видів відпочинку, рекомендується створювати

шумозахисні пристрої - обвалування межі ділянки або її терасування в поєднанні з посадкою спеціальних смуг насаджень.

У спеціалізованих парках розваг, ландшафт яких створюється відповідно до специфіки даного типу парку, а штучні пристрої і споруди переважають над природними елементами, зона «спонтанного контакту» може мати ширину 0,40,75 км. Основною вимогою до благоустрою цієї території стає зручність пішохідного пересування і зв'язку різних її частин, максимальна інформативність і декоративність. У зоні масового оздоровчого відпочинку концентруються основні споруди та пристрої для масових спортивних ігор, доріжки для оздоровчого бігу і велопрогулянок, майданчики для загальної фізичної підготовки та інші місця зосередження відпочиваючих з рекреаційними навантаженнями від 50-60 до 100 чол. / га і навіть вище, залежно від привабливості виду відпочинку. Дорожня мережа може становити близько 30% площі. У цій зоні повинні використовуватися архітектурні споруди з легких конструкцій, а також з трансформуються перекриттями, добре вписуються в парковий ландшафт.

Місця для прогулянок відносяться до числа необхідних архітектурно-планувальних елементів зони масових видів відпочинку. На відміну від прогулянкових доріг в зоні тихого відпочинку, вони повинні "бути пристосовані для пересування великого потоку відвідувачів і сприяти неформальному спілкуванню". Їх доцільно трактувати як елемент організації простору аванплощадки біля головного входу в парк і в зоні розваг, головної алеї парку або набережній, привабливість якої для гуляння цілком очевидна.

Питання масштабу архітектурно-планувального рішення зони масових видів відпочинку та розваг мають важливе значення для формування комфортного середовища. Необхідно при проектуванні площ для фестивалів, фізкультурно-спортивних свят, народних гулянь, призначених для великих мас учасників і глядачів, приділяти особливу увагу гармонійної узгодженості розмірів їх просторів з масштабом людського сприйняття. При проектуванні доцільно орієнтуватися на такі розміри відкритих просторів: мінімальне зовнішній простір, в якому люди можуть спілкуватися невимушено, бачачи вираз обличчя кожного співрозмовника, приблизно дорівнює 24 x 25 м; максимальні розміри, при яких люди розрізняють дії один одного - 50 x 140 м. Якщо зовнішній простір перевищує максимальні розміри, то відбувається порушення масштабу людського зросту⁸.

Таким чином, щоб ефективно вирішувати проблеми недостатнього рівня розвитку ландшафтного туризму доцільно створити та виокремити як стратегічну ціль розробку маркетингових планів розвитку територій (районів та міст обласного підпорядкування), техніко-економічне обґрунтування розвитку туристичних об'єктів, що мають унікальне значення як для місцевого позиціонування, так і для області, а в деяких випадках і для всієї країни, навіть міжнародної спільноти. Після детального діагностування потенціалу території важливо не тільки розробити відповідну маркетингову стратегію, але й різноманітну систему якісного надання послуг.

2.5. РОЗВИТОК ІВЕНТИВНОГО ТУРИЗМУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ *

Івентивний туризм є тим напрямком туризму, де основною мотивацією поїздки є відвідання певної події. Особливістю цього виду туризму є неповторність кожної поїздки, незабутні враження і атмосфера свята. У випадках, коли йдеться про масштабну подію, вона стимулює розвиток інфраструктури регіону та надходження прибутку від туризму, тож регіон отримує вигоди завдяки певній події. Івентивний туризм часто передбачає певну пізнавальну складову, долучення туристів до місцевої культури. Цей вид туризму є перспективним в Україні, зважаючи на її багатовікову історію та багаті традиції, характерні для кожного регіону. На Волині розвиток зазначеного туризму може стати перспективним поштовхом економічного розвитку самого регіону шляхом покращення туристичної інфраструктури, зниження рівня безробіття, забезпечення належного рівня соціального захисту населення регіону тощо.

Суттєві аспекти організації туризму загалом та івентивного туризму зокрема ґрунтовно висвітлені в роботах провідних українських вчених О. О. Бейдика, Т. П. Галушкіної, З. В. Герасимчук, П. В. Гудзя, С. П. Кузика, В. Ф. Кифяка, О. О. Любіцевої, М. П. Мальської, Т. Г. Сокол, Т. І. Ткаченко, Н. В. Фоменко та інших. У їх публікаціях було висвітлено механізми формування та просування івентивних туристичних продуктів на території України, підвищення якості послуг, пов'язаних з проведенням подій. Було приділено увагу аналізу сучасного стану івентивного туризму в регіонах та світі, а також перспектив розвитку івент-туризму в Україні, спираючись на досвід інших держав. Проте на даний момент багато питань залишилися відкритими.

За оцінками Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) івентивний, подієвий або івент (event) туризм є одним із перспективних напрямів. Слово Event (подія, захід) в англійській мові має дуже багато значень, як соціально-культурне, так і технічне і навіть філософське, або ж трактується як запланована соціально-суспільна подія/захід, яка відбувається в певний час і з певною метою, і має певний резонанс для суспільства. До видів івенту (event) можна віднести¹: фестивалі, карнавали, паради, святкування; конференції, форуми, симпозіуми, круглі столи; освітні заходи: семінари, тренінги, курси підвищення кваліфікації; спортивні змагання (наприклад, Олімпійські ігри); концерти, покази фільмів, театральні постановки; ювілеї, весілля, торжества; ділові події: виставки, ярмарки, торговельні шоу, презентації, відкриття підприємств, прийоми, заходи, пов'язані з просуванням торговельної марки і т. д. У сучасному світі сформувалася ціла індустрія щодо організації подій, яка поділяється за характером події та кінцевою метою.

Івентивний туризм – напрям порівняно молодий і надзвичайно цікавий, визначення «івентивний туризм» вперше з'явилося в 80-х роках минулого

* Автори Мілашовська О.І., Папп В.В., Бондарська Ю.М.

¹ Герасимчук З.В. Регіональна політика івентивного туризму: методологічні засади формування та реалізації: [Монографія] / З.В. Герасимчук, В.Л. Поліщук. – Луцьк : Волиньполіграф, 2013. – 256 с.

століття в Європі. Тоді івентивний туризм не виділявся як окремий напрямок в туризмі, а був частиною таких видів туризму, як пригодницький, екологічний, гастрономічний та інших. Пізніше він виділився і утвердився як окрема галузь туризму. Однак саме явище івентивного туризму має досить глибоке коріння. В основі більшості сучасних фестивалів лежать історичні події, свята і традиції.

Старцева Н.Н. під «event» розуміє професійно спланований і організований захід в культурно-дозвільній і маркетинговій сферах, призначений для певного кола людей, що є важливим і унікальним, реалізація якого обмежена в часі і просторі і направлена на вирішення конкретних цілей і завдань, що забезпечується використанням різних ресурсів².

Один з найвідоміших івент-менеджерів світу, Джо Голдблатт стверджує: «З формальної точки зору індустрія свята народилася в 1800-х роках, коли почався продаж квитків на професійні спортивні заходи, і пізніше вона поступово трансформувалася. Вважається, що сама професія організатора сформувалася в 1950-х роках, а почалося все з відкриття в 1955 році Діснейленду».

Також, необхідно зазначити, що івент-індустрія сьогодні розвивається шаленими темпами. Наприклад, у США загальний дохід від організації заходів дорівнює одному трильйону доларів на рік. Це більше, ніж доходи автомобільної промисловості та ІТ-індустрії. Більше того, згідно з прогнозами американського Бюро трудової статистики, в період з 2010 по 2020 рік, зростання івент-індустрії складе 44%, що значно перевищує показники зростання інших галузей³.

В цілому, поняття івент-менеджменту для України є новим та недостатньо сформованим, адже ринок івент-послуг став активно розвиватися лише з 2005 року. Проте, івент-індустрія в країні розвивається швидкими темпами та має великі перспективи розвитку.

Аналіз літературних джерел дозволив виділити такі основні тенденції розвитку івент-ринку останніх років:

1. Ріст обсягу ринку. Збільшення попиту на івент-послуги. В силу своєї унікальної специфіки (можливості реалізувати унікальні заходи) і відносної доступності за ціною, івент в даний час є дуже затребуваним інструментом впливу на цільову аудиторію. Це сприяє зміщенню акцентів в бюджетах замовників на користь спеціальних заходів і, як наслідок, розширення послуг івент-компаній і подальшому зростанню ринку.

2. Сегментація ринку. В умовах зростаючого попиту на івент-послуги необхідним для учасників ринку стає підвищення рівня професіоналізму, як в частині творчих інновацій, так і в частині менеджменту. Необхідно також зазначити, що експерти прогнозують поповнення складу учасників українського івент-ринку великими міжнародними агентствами, що, безумовно, стане драйвером для підвищення якості івент-послуг, що надаються вітчизняними компаніями.

² Старцева Н.Н. Івент-менеджери як професійна група: процес формування. [Текст]/ Н.Н Старцева, 2014. – С.35

³ Ткаченко Т. І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. – 2-ге вид., випр. і доповн. / Т. І. Ткаченко. – К.: РВВ Київського національного торговельно-економічного університету, 2009. – 463 с.

3. Чітка маркетингова орієнтація івент-проектів. За даними експертів і аналітиків ринку, в середньостроковій і довгостроковій перспективі будуть затребувані послуги агентств, здатних формулювати комплексну маркетингову стратегію відповідно до завдань замовника і ефективно реалізувати івент-проекти.

4. Реклама і комунікації в івент-проектах. Івент-проекти часто мають складну структуру за змістом і потребують використання різних засобів і методів масових комунікацій, таких як PR, реклама, BTL. Це вимагає наявності професійних знань в суміжних галузях.

5. Кадровий склад івент-компаній і рівень підготовки фахівців. Ситуація з підготовкою фахівців для івент-індустрії не відповідає вимогам міжнародного ринку.

Аналіз наукової літератури з івентивного туризму свідчить про значну варіативність розуміння цього терміну. Так, за Д. Гетцом подієвий туризм – це термін, який використовується в туристській літературі для опису розвитку дестинації і маркетингової стратегії для реалізації всіх потенційних економічних переваг від події⁴.

Визначення досліджуваного терміну у своїх працях наводять Герасимчук З.В. та Поліщук В. Л., трактуючи подієвий (івентивний) туризм як вид туризму з метою відвідання та участі у відзначенні певної видатної або цікавої події, в тому числі турніри, змагання, реконструкція історичних подій, фестивалі, виставки, концерти, ярмарки, карнавали, конференції, спортивні і культурні заходи тощо⁵.

Таким чином, проаналізувавши різні підходи до визначення поняття «івентивний туризм», будемо трактувати дану дефініцію як вид туризму, який орієнтований на відвідування туристами і екскурсантами певної місцевості, в певний час, що приурочено конкретній події.

З метою дослідження особливостей івентивного туризму і обґрунтування його сутності, визначимо основні ознаки, які йому притаманні. Для цього необхідно провести порівняльну характеристику івентивного туризму з іншими видами туризму (табл. 1).

Провівши порівняльну характеристику івентивного туризму з традиційними видами туризму, виділимо основні ознаки, які йому притаманні. До ознак, характерних івентивному туризму, належать: чітка регламентованість та періодичність проведення заходів; стаціонарність проведення заходів; застосування підходів проектного управління; диверсифікація джерел фінансування; залежність від суспільної думки, статусу, престижу; масовість відвідувачів, залежність від поінформованості населення; довготривалість інформаційного ефекту, стимулювання розвитку⁶.

⁴ Гетц Д. Туристичний туризм: визначення, еволюція та дослідження [Текст] / Дональд Гетц // Менеджмент туризму. – 2008. – №29..

⁵ Герасимчук З.В. Регіональна політика івентивного туризму: методологічні засади формування та реалізації: [Монографія] / З.В. Герасимчук, В.Л. Поліщук. – Луцьк : Волиньполіграф, 2013. – 256 с.

⁶ Крайнова О. С. Інноваційний потенціал сервісної логістики в управлінні потоками підприємств індустрії туризму та гостинності: формування системи ціннісних рівнів туристського продукту // Індустрія туризму і

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика івентивного туризму з іншими видами туризму

Ознаки порівняння	Традиційні види туризму	Івентивний туризм
Періодичність проведення	Не встановлюється	Чітко регламентована
Характер проведення	Носить постійний або сезонний характер	Приурочений певній події
Організаційне забезпечення	На засадах операційного менеджменту	На засадах проектного менеджменту
Джерела фінансування	Переважно за кошти туристичних фірм	За рахунок туристичних фірм, бюджетних коштів, інвесторів, спонсорів
Охоплення відвідувачів	Переважно невеликі групи людей	Характеризується масовістю
Умови ефективності	Залежить від конкурентоспроможності турпослуг	Залежить від поінформованості населення, реклами події та піаракцій навколо неї
Залежність від суспільних вподобань	Часткова	У повній мірі
Інформаційний ефект	Тимчасовий	Довготривалий

Подія є важливим мотиватором в туризмі. Івентивний туризм спирається на залучення великої кількості туристів на який-небудь захід, цікавий для туристів. Виникнення і розвиток різновидів івентивного туризму проходило в різний період часу. Міські свята Середньовіччя, з їх яскравими видовищами, розвагами та маскарадами, сходили ще до язичницьких культів і обрядів. Чудові спектаклі, що влаштовувалися бродячими театрами, причому абсолютно безкоштовно, фарси, комедії і водевілі, жартівливі хоругви, з якими ряджені виходили на вулицю, приваблювали погляди приїжджих. Олімпійські ігри у Греції, гладіаторські бої у Римській імперії, рицарські турніри у Середньовічній Європі. Слід відзначити, що розвитку певним видам сучасного івентивного туризму сприяли масові гуляння, які влаштовувалися в честь зустрічі воїнів.

Івентивний туризм включає в себе ряд заходів культурного, спортивного, етнографічного та виставкового видів туризму. Виставки техніки, спортивні заходи, концерти відомих виконавців, шоу і мюзикли, фестивалі і ярмарки – все це є центром і основою івентивного туризму. Головна особливість івентивного туризму – безліч яскравих неповторних моментів. Подія, як туристичний ресурс, має яскраво виражений мультиплікаційний ефект – вона «змушує» розвиватися різні сектори туристичної індустрії для ефективнішого використання власного потенціалу. У випадках, коли йдеться про масштабну подію, вона стимулює розвиток інфраструктури регіону та надходження прибутку від туризму, тож регіон отримує вигоди завдяки певній події.

Івентивний туризм побудований на чіткому визначенні концепції з добре підбраною програмою та постановкою. Івентивний туризм передбачає

можливість залучення туристів безпосередньо в подію. Треба зауважити, що організація івентивного туризму цілком і повністю залежить від цільового події. Визначившись з цільовою подією, можна зрозуміти, якою буде сегмент споживача, виходячи з цього розглядати бюджет, розміщення, харчування тощо. Також це дозволяє грамотно розробити систему просування та реалізації туру⁷.

Під час розробки турпродукту в напрямку івентивного туризму туроператор може чітко визначитися з сегментом потенційного споживача. Знаючи, для кого туроператор проектує свій турпродукт, він може скласти рекламну програму просування таки чином, що вона покаже високий рівень ефективності. Досить підкреслити унікальність події, охарактеризувати основні плюси і запропонувати турпродукт на ту чи іншу подію.

Як правило, подієві тури є нетривалим видом туризму, в середньому від двох до п'яти днів. Також елементи івентивного туризму можуть бути присутнім в інших туристичних поїздках. Наприклад, турист поїхав в рекреаційний тур і відвідав там музичний концерт відомої групи (в такому випадку основною складовою туристичного продукту буде рекреаційний тур, а відвідування музичного концерту – елементом івентивного туризму)⁸.

При організації івентивного туризму необхідно враховувати такі деструктивні фактори, які можуть виникнути:

- труднощі з розміщенням великих груп;
- обмежений термін отримання візи;
- серйозні фінансові вкладення;
- малий термін проведення заходів (це стосується карнавалів, спортивних, подій тощо).

При формуванні подієвого туру потрібно приділяти підвищену увагу такими факторам:

- чітке визначення часових рамок проведення заходу;
- розробка і опрацювання оперативного плану (куди йти, де харчуватися тощо);
- облік всіх елементів цільової події;
- будь-які додаткові послуги потрібно оговорювати завчасно, щоб не виникло непорозуміння з клієнтом;
- управління ризиками та їх опрацювання: будь-яка справа не обходиться без накладок. Обов'язок будь-якого туроператора передбачити всі можливі ризики і підготувати відповідні шляхи вирішення виниклих проблем.

Також варто відзначити, що при просуванні подієвого туру важливу роль відіграє масштаб події та його популярність. Якщо цільова подія має величезну популярність в міжнародному або національному аспекті, то це істотно спрощує програму просування туру. Багато туристів стануть самостійно

⁷ Лакомов Е.Ф. Підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі розвитку послуг подієвого туризму: автореф. дис. канд. екон. наук. / Е.Ф. Лакомов – М., 2013. – 28 с.

⁸ Крайнова О. С. Інноваційний потенціал сервісної логістики в управлінні потоками підприємств індустрії туризму та гостинності: формування системи ціннісних рівнів туристського продукту // Індустрія туризму і сервісу: стан, проблеми, ефективність, інновації: зб. ст. за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції – Новгород, 2015. – С. 25-31.

шукати туристичну організацію, яка готова надати їм турпродукт на дану подію.

Подія, як туристичний ресурс, має яскраво виражений мультиплікаційний ефект – вона «змушує» розвиватися різні сектори туристичної індустрії для ефективнішого використання власного потенціалу. У випадках, коли йдеться про масштабну подію, вона стимулює розвиток інфраструктури регіону та надходження прибутку від туризму, тож регіон отримує вигоди завдяки певній події. Розвиток івентивного туризму принесе соціально-економічну корисність усім його суб'єктам.

Декомпозиція головних переваг розвитку івентивного туризму в регіоні дозволяє стверджувати, що формування організаційно-економічної системи івентивного туризму покликане забезпечити:

- усунення диспропорцій регіонального соціально-економічного розвитку (особливо це стосується так званих «малих історичних міст»);
- інноваційну активність і розвиток креативних індустрій;
- капіталізацію культурного ресурсу території;
- організацію прямих продажів сувенірної продукції;
- диверсифікацію регіонального туристичного продукту;
- залучення нових цільових груп споживачів;
- синхронізацію у часі попиту та пропозиції на туристичні послуги в регіоні;
- збільшення тривалості перебування відвідувача в регіоні;
- збільшення витрат відвідувача;
- підвищення громадянської гордості і общинної солідарності;
- консолідацію бізнесу та місцевої адміністрації в рамках однієї події з метою зниження витрат;

– формування позитивного інформаційного поля, брендування події та її подальше використання при побудові стратегії розвитку регіону.

Події стали основним елементом маркетингових стратегій розвитку туризму в багатьох містах, регіонах та навіть країнах. У тому числі це стосується України. Багато міст нашої країни активно і успішно активізують свій туристичний потенціал за допомогою проведення подієвих заходів.

Серед найвідоміших та найпопулярніших фестивалів, що нині проводяться в Україні можемо назвати «Юморина» в Одесі; Джазовий фестиваль в Коктебелі; «Таврійські ігри» у Новій Каховці; етнофестиваль «Арт Поле»; «Печенізьке поле» на Харківщині; Національний Сорочинський ярмарок на Полтавщині; «Казантіп» в Криму; Всеукраїнський фестиваль популярної і рок музики «Гарас Бульба» в м. Дубно; «Чорноморські ігри» на Херсонщині; Дні міст України; «Червона рута»; Всеукраїнський молодіжний фестиваль «Перлини сезону»; Рок Екзистенція; Міжнародний Гуцульський фестиваль; Київ Музик Фест (Київ); «Тера Героїка» (Кам'янець-Подільський); Футбольні ігри української збірної і клубів, Ліга Чемпіонів, Кубок УЄФА та інші.;

Концерти зарубіжних і вітчизняних зірок; Сучасне мистецтво в Україні від PinchukArtCentre; Міжнародні і Всеукраїнські виставки та інші⁹.

Умовами успішного проведення подібних заходів є, по-перше, затвердження відповідної державної політики, а, по-друге – залучення спонсорів, що підтверджує досвід проведення подібних заходів за кордоном.

Івентивний туризм сприятиме розвитку усієї туристичній галузі в Україні завдяки наступним факторам:

- цікавість для молоді (неординарні свята);
- розвиток і поширення культурних традицій України;
- освітнє значення;
- інформаційне значення (поширення позитивного іміджу про Україну);
- презентація України для іноземних туристів;
- розвиток малого бізнесу;
- залучення інвестицій з боку українського бізнесу і іноземних компаній;
- кооперація органів державної влади з суб'єктами туристичної діяльності.

Історія івентивного туризму в нашій країні тільки зароджується. Проте, враховуючи перспективи розвитку івентивного туризму в Україні, яка являє собою унікальний комплекс історичних, культурних та мистецьких пам'яток, традицій, подій, можна припустити, що зовсім скоро ця, вільна на сьогодні, ніша ведення бізнесу стане відмінним джерелом доходу і підніме туристичну індустрію України.

Івентивний туризм є тим напрямком туризму, де основною мотивацією поїздки є відвідання певної події. Особливістю цього виду туризму є неповторність кожної поїздки, незабутні враження і атмосфера свята. У випадках, коли йдеться про масштабну подію, вона стимулює розвиток інфраструктури регіону та надходження прибутку від туризму, тож регіон отримує вигоди завдяки певній події. Івентивний туризм часто передбачає певну пізнавальну складову, долучення туристів до місцевої культури. Цей вид туризму є перспективним в Україні, зважаючи на її багатовікову історію та багаті традиції, характерні для кожного регіону.

Волинська область, зважаючи на її багатовікову історію та багаті традиції, вирізняється своєю самобутністю, тому розвиток івентивного туризму на цій території надзвичайно перспективний. Івентивний туризм часто передбачає певний пізнавальний складник, тобто долучення туристів до місцевої культури. У таблиці 2. представлено туристичні потоки Волинської області з 2000 року по 2018 рік¹⁰. Найбільша кількість туристів за досліджуваний період припадає на 2000 р. – 73126 осіб. У 2018 р., порівняно з 2000 р., загальна кількість туристів зменшилась на 55121 осіб (на 75,4 %).

⁹ Грицьку Ю., Бучко Ж. Фестивальний туризм в системі рекреаційно-туристської діяльності// Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.519-520. – 2010. – С. 56-60.

¹⁰ Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.

Найменша кількість туристів у Волинській області припадає на 2014 р. – 14 593 особи. Зауважимо, що в цілому, за останні роки загальна кількість туристів має тенденцію до збільшення.

Таблиця 2 – Туристичні потоки Волинської області

	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами – усього	Із загальної кількості туристів:		
		іноземні туристи	туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2000	73126	1793	3299	68034
2001	47819	520	1768	45531
2002	60701	2138	4170	54393
2003	60945	2479	3870	54596
2004	58239	3665	5976	48598
2005	57319	3433	8983	44903
2006	64254	4083	8137	52034
2007	68687	5103	10246	53338
2008	67044	5826	7796	53422
2009	45674	3357	5784	36533
2010	52041	4021	7740	40280
2011	14657	1193	5881	7583
2012	19789	991	8312	10486
2013	19490	1095	12019	6376
2014	14593	349	8073	6171
2015	15620	645	9327	5648
2016	26526	486	19446	6594
2017	17047	679	12429	3939
2018	18005	703	13121	4181

Для наочності, відобразимо туристичні потоки Волинської області у (рис. 1).

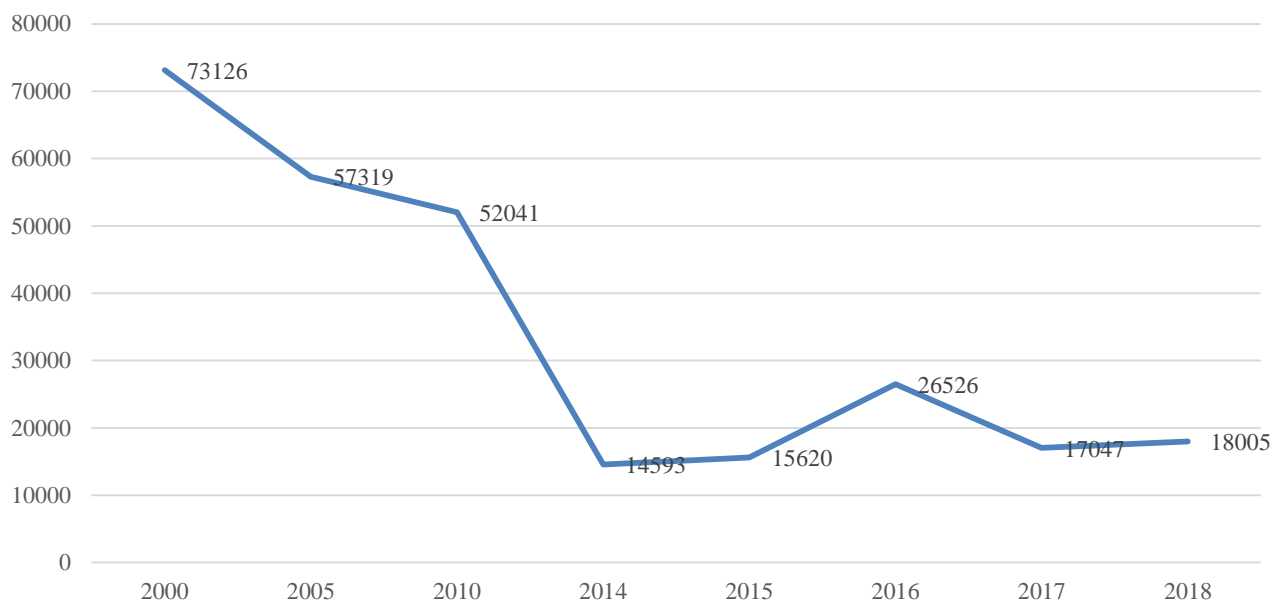

Рис. 1. Туристичні потоки Волинської області

Проаналізуємо структуру туристичних потоків до Волинської області за 2018 рр.

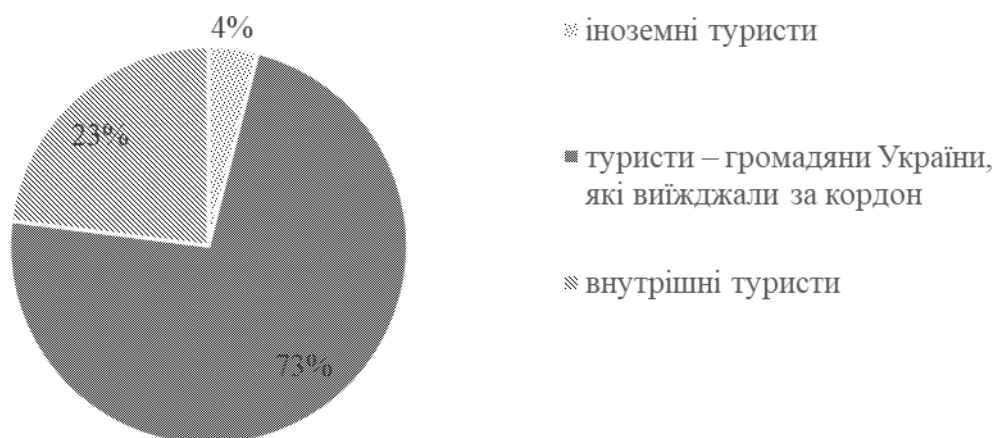

Рис. 2. Структура туристичних потоків Волинської області у 2018 р.

Як бачимо з даних рисунку 2. основу туристичних потоків до області складають виїзні туристи – 73 %; у 2,9 разів менше внутрішніх туристів – 25 %; найменшу частку становлять іноземні туристи – 2 %.

Зауважимо, що найбільшою популярністю серед виїзних туристів Волинської області у 2018 р. користувались Польща, Туреччина, Єгипет, Болгарія. Серед іноземців, які відвідали область, 63,8 % – громадяни Російської Федерації. Найпотужнішими туристичними центрами у області залишаються Шацькі озера та м. Луцьк.

Однією з важливих передумов візитів туристів до Волинської області виступає проведення міжнародних заходів, зокрема, у регіоні періодично проводиться велика кількість фестивалів. Серед спектра подій, на яких ґрунтується розвиток івентивного туризму Волині, можна назвати такі: економічні, громадські, мистецькі, спортивні заходи, культурно-історичні театралізовані шоу (рис.3) ¹¹.

Проаналізуємо детальніше наведену класифікацію:

1. Економічні (аукціони, ярмарки й виставки, автомобільні й авіаційні салони, економічні форуми). Виставково-ярмаркова діяльність в області здійснюється на принципах реалізації єдиної державної політики щодо розвитку виставкової діяльності. Координацію виставкової діяльності здійснює обласна рада з питань виставкової діяльності. Положення про її діяльність та склад затверджується розпорядженням голови облдержадміністрації. Волинська обласна рада кожні п'ять років розробляє регіональну програму розвитку виставкової діяльності, що враховує Стратегії економічного та соціального розвитку області й Концепції розвитку виставково-ярмаркової діяльності в Україні, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України.

¹¹ Черчик Л.М. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області : Монографія / Л. Черчик, І. Єрко, Н. Коленда, О. Міщенко. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 152 с.

Економічні	<ul style="list-style-type: none"> • виставка-ярмарок «Волинь-Агро», «Волинь туристична запрошує», «Осінній капрыз», «Волинь. Сьогодні та перспективи», «Волинь сільськогосподарська » (м.Луцьк)
Громадські заходи	<ul style="list-style-type: none"> • «Солом'яна птаха», «Медова квітка», «Lutsk Food Fest», «З любов'ю до...сала», «Фестиваль м'яса та пива» (м.Луцьк) • «Не будемо журитись, а будем веселитись» (сmt. Іваничі) • «Мальованка» (с.Дубище) • «Світязьський пончик» (с.Світязь) • «Смаковиця по-володимирськи» (м. Володимир-Волинський) • «Волинська Голландія» (поблизу с. Голоби)
Мистецькі заходи	<ul style="list-style-type: none"> • «Берегиня», «Бандерштат», «Пісні Великої Волині», «Art Jazz Cooperation», «Музичні діалоги» (м.Луцьк) • «Володимир», «Український коровай – сузір'я»(м. Володимир-Волинський) • «Перлина Заходу» (м. Нововолинськ) • «Ковель ENERGY» (м.Ковель) • «Співає Полісся» (сmt. Любешов) • «Поліські пісні» (сmt. Любомль) • «Зіркові хвилі Світязя» (оз. Світязь)
Культурно-історичні театралізовані шоу	<ul style="list-style-type: none"> • «Ніч у Луцькому замку», «Меч Луцького замку», «День вишиванки» , «Волинська княжна» (м.Луцьк) • «Згоранська варта» (с. Згорани)
Спортивні	<ul style="list-style-type: none"> • «Світ спорту відкритий для всіх», «Велодень», байкер-шоу «Адреналін» (м.Луцьк) • «Юний рибалка» (с. Кричевичі) • авто-, мотофестиваль Auto WESTern (с.Крупа) • «Козацькі розваги» (м.Берестечко)
Релігійні	<ul style="list-style-type: none"> • «Фавор» (с.Карасин)

Рис. 3. Івент заходи Волинської області

Щороку ТЗОВ «Л-Світ» та Волинська торгово-промислова палата організують і проводять в області пересічно 30 виставкових заходів¹². Тематичні розділи виставок: одяг, взуття, українські вишиванки, косметика, парфуми, галантерея, продукти харчування, товари для спорту та відпочинку, спортивне спорядження та інвентар, медичне обладнання, автомобілі вітчизняного та зарубіжного виробництва, засоби для експлуатації, догляду та технічного обслуговування автотехніки, автозапчастини, аксесуари, автокосметика, масла тощо.

Водночас і сьогодні є певні труднощі щодо належного проведення виставкових заходів і на місцевому, і національному рівнях через відсутність в

¹² Про Регіональну програму розвитку виставкової діяльності в області на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volynrada.gov.ua/session/37/19>

області виставкового центру або пристосованого для виставкової діяльності приміщення, що відповідають технічним, технологічним та естетичним вимогам здійснення виставково-ярмаркової діяльності, правилам технічної і пожежної безпеки, застаріла матеріально-технічна база виставкових організацій, низька активність волинських товаровиробників щодо участі у виставках.

Для забезпечення розвитку виставково-ярмаркової діяльності у Волинській області доцільно скоординувати роботу органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності у сфері виставкової діяльності, підвищити рівень проведення виставкових заходів в області до рівня сучасних вимог шляхом покращення виставкової інфраструктури.

2. Громадські заходи (гастрономічні фестивалі, фестивалі й виставки квітів). Фестиваль ковальства та флористики «Солом'яна птаха» відбувається в рамках Дня міста Луцька і проходить у стінах Луцького замку. Тут представляють свої творчі здобутки ковалі та флористи. Організатори називають цей захід «сімейним святом», створюючи умови для родинного затишного відпочинку. Фестиваль супроводжується майстер-класами, показовими виступами та виконанням колективних виробів.

У Луцьку традиційно в червні Братство бджолярів та Гільдія медоварів України проводять свято «Медова квітка». У програмі цього свята: театралізовані вуличні дійства з танцями, музикантами, народними піснями та гумором, презентація медової кухні, майстер-класи з відкачування меду, медоваріння, виставка-продаж.

У районі гастрономічні фестивалі займають важливе місце. Lutsk Food Fest – один з наймасовіших гастрономічних фестивалів їжі, що проходить в Луцьку і збирає в стінах Замку Любарта представників ресторанів, кафе, кондитерських, піцерій країни і не тільки.

Фестиваль квітів «Волинська Голландія» уже вдруге проходить на 36-ому кілометрі траси Луцьк-Ковель. Загалом більше 350 сортів тюльпанів та 2 гектари квітучого поля чекали на гостей .

3. Мистецькі заходи (музичні, театральні фестивалі й конкурси, кінофестивалі, фольклорні обряди, свята й фестивалі). Міжнародний фестиваль «Поліське літо з фольклором» заснований 1994 р. у Луцьку. Він відбувається раз у два роки в серпні. У ньому беруть участь колективи з різних країн світу та континентів, котрі репрезентують яскравий, автентичний фольклор своїх народів. Мета фестивалю – популяризація традиційного культурного спадку в таких формах його вираження, як танець, пісня, музика, народні ремесла, ігри та забави через інтеграційні зустрічі фольклорних колективів різних країн. Щороку організатори намагаються представити колективи якомога різних культур, тому найчастіше один фестиваль відвідують гості з кожного континенту світу.

Міжнародний фестиваль українського фольклору «Берегиня» проводиться в Луцьку для збереження традиційної народної культури українців, розширення творчих зв'язків, обміну досвідом та інформацією в

царині народної творчості із зарубіжними громадами українців. Фестиваль відкритий для учасників з усіх країн світу й аматорських колективів України, незалежно від їх відомчого підпорядкування. Проводиться раз на три роки. Провідні завдання фестивалю – утвердження українських народних традицій у побуті українського народу, популяризація традиційних обрядів, звичаїв українців усіх земель і країв поселення, привернення уваги широких кіл громадськості, державних органів, засобів масової інформації до стану автентичних та сучасних фольклорних колективів, майстрів народних ремесел для відродження і популяризації традиційної культури, виявлення самобутніх автентичних та сучасних фольклорних колективів, майстрів народних ремесел, посилення впливу традиційної народної культури на формування світогляду й духовності молодого покоління українців.

Всеукраїнський фестиваль української альтернативної музики «Бандерштат» уперше проведений 2007 р. Відтоді він став щорічним і проходить у м. Луцьку. На фестивалі відбуваються виступи багатьох українських гуртів та проведення майстер-класів різного спрямування, котрі пропагуватимуть проукраїнський стиль мислення, українську мову, культуру, життєву активність тощо. Фестиваль ставить за мету піднесення української національної ідеї серед молоді та творчих колективів, пропагування серед молоді життєвої активності та здорового способу життя, увіковічнення образу Степана Бандери як національного символу.

Фестиваль мистецтв «Пісні Великої Волині» проходить на Театральному майдані Луцька. Учасники фестивалю – творчі колективи та майстри народного мистецтва з історичної Великої Волині (Волинська, Рівненська, Тернопільська, Житомирська, Хмельницька, Вінницька області, Берестейщина та Підляшшя). Також на фестивалі виступають гості з Південно-Східної України.

Міжнародний джазовий фестиваль «Art Jazz Cooperation» відомий не лише на Волині, а й в Україні та за кордоном. Багато хто називає його джазовою візитівкою Волині, адже відбувається він одночасно в найбільших містах Великої Волині – Луцьку та Рівному. Із 2007-го «Art Jazz Cooperation» проходить наприкінці серпня, тоді ж, коли відзначаються Дні міст, що є гарним доповненням до загальної святкової програми.

4. Культурно-історичні театралізовані шоу. «Ніч у Луцькому замку» – щорічний арт-фестиваль на території історико-культурного заповідника «Старий Луцьк». Уперше фестиваль відбувся 2007 р., здобувши популярність і міжнародне визнання. Його проведення відіграло суттєву роль під час прийняття рішення щодо визначення Луцького замку переможцем у Всеукраїнській акції «Сім чудес України». Проект визнано кращим у рейтингу серед мистецьких подій Волині та внесено до списку 100 кращих подій для туристичної України 2012 р., що підтверджено відповідним сертифікатом. Організаційно-мистецький рівень проекту високо оцінений експертами з питань культурної політики Ради Європи. Складовою частиною арт-шоу «Ніч у Луцькому замку» є імпровізовані лицарські бої та середньовічні розваги, театралізовані дійства, майстер-класи народних майстрів із гончарства,

лозоплетіння, соломоплетіння, флористики та ковальства, дегустація та приготування національних страв.

Фестиваль середньовічної культури «Меч Луцького замку» став традиційним для мешканців і гостей обласного центру Волині. У рамках фестивалю відбуваються гуртові бої. Крім того, учасники фестивалю можуть продемонструвати середньовічні танці, а також бої на ристалищі, тобто одиночні бої – лицар проти лицаря. У рамках фестивалю відбуваються конкурси середньовічного чоловічого та жіночого костюму.

5. Спортивні. Визначною подією року серед велолюбителів можна назвати всеукраїнську акцію «Велодень», що пропагує активний спосіб життя. В основі події – масовий велопробіг центральними вулицями міста Луцька.

Для Волині популярним є байкер-шоу «Адреналін», яке щороку проводиться на околицях Луцька. У програмі заходу – мотозмагання, армреслінг, лицарські бої, концерт, показові виступи.

Байкер-шоу завжди супроводжується парадом, який поступово переміщується в місце проведення самого шоу – спортивно-розважального комплексу «Адреналін», що в Луцьку.

Міжнародний фестиваль з екстремального водного туризму проводять у день професійного свята працівників природоохоронної справи в національному природному парку «Прип'ять-Стохід». У межах фестивалю – змагання на байдарках та спортивно-культурні дійства, присвячені святкуванню Івана Купала.

У с. Дачному та на закинутому аеродромі у с. Крупі, що в Ківерцівському районі лучани мають змогу відвідати авто-, мотофестиваль Auto WESTern.

На обласному фестивалі «Козацькі розваги» з нагоди Дня Берестечка та в межах Всеукраїнського Олімпійського дня проводяться змагання справжніх богатирів.

6. Релігійні (релігійні свята, ходи, події). Православний молодіжний фестиваль «Фавор» відбувається біля оз. Тросне, що в селі Карасин Маневицького району. Мета фестивалю – зацікавити молодих людей православним вченням, надати їм можливості розширити коло друзів, відчути радість спілкування з однодумцями і єдиновірцями¹¹.

Отже головною спільною рисою фестивалів Волинської області є те, що всі вони відбуваються влітку або на початку осені, що визначає специфіку їх проведення – це фестивалі просто неба. Розглянувши фестивалі Волинської області можемо виділити такі їх риси:

- зростання кількості та масовий характер;
- орієнтація на молодого туриста;
- звернення до культурних традицій, народних промислів, прив'язка до етнографічної спадщини регіону;
- розвиток гастрономічних фестивалів;
- різноманітність видів діяльності, що пропонується;
- приурочення фестивалів до святкових подій;
- українське, патріотичне спрямування;

– стимулювання розвитку прилеглої інфраструктури.

В останні роки у Волинській області поширюється інтерес до таких видів подій як різного роду виставки, ярмарки, конференції, семінари, форуми. За тематикою це можуть бути бізнесові, торгівельні чи освітні події.

Зрештою, кількість подієвих турів по Волинській області досить мала, хоча подій є надзвичайно багато. Туроператори неохоче включають відвідання фестивалів в програми турів, воліючи займати туристів екскурсіями, з яких вони можуть більше заробити. Серед усіх типів подій фестивалі є найбільш поширеними на Волині та мають найбільший потенціал як засоби приваблення туристів. За останні 10 років число фестивалів зросло, є значна частина таких, що проводяться щорічно протягом 3-5 років. Кількість відвідувачів фестивалів з кожним роком також зростає (табл. 3).

Таблиця 3 – Найбільші фестивалі Волинської області

Назва фестивалю	Роки		
	2016	2017	2018
Бандерштат	9 000	12 000	14 000
Волинська Голландія	—	—	5 000
Lutsk Food Fest	6 000	7 000	8 000
Art Jazz Cooperation	700	1 500	2 500

Можна констатувати, що івентивний туризм – перспективний вид туризму з невичерпним ресурсним потенціалом. Однак і на обласному, і на національному рівні поки що відсутня підтримка, не розроблені маркетингові заходи для просування івентивного туризму на міжнародний ринок. Сьогодні немає чіткого розуміння івентивного туризму як явища, відповідно, недостатньо розвинена інфраструктура, немає єдиного комплексу, який би здійснював управління, організовував та проводив масштабні заходи, об'єднуючи представників владних структур, підприємців, туристичні фірми, системи готельного й ресторанного господарств, тобто послуги розміщення та харчування, транспортне забезпечення тощо. А також досить важливим, актуальним і необхідним є процес підготовки фахівців, які, працюючи в такому комплексі, могли б надавати високоякісні послуги туристам.

Для динамічного розвитку івентивного туризму в Луцьку доцільним є утворення комплексу, який об'єднуватиме органи державної влади на рівні місцевого самоврядування в особі їх представників, фірми, організації, підприємства, осіб, зайнятих у сфері організації тих чи тих подій в області задля формування єдиного координаційного, інформаційного центру організації івентивного туризму на Волині.

На основі аналізу сильних та слабких сторін розвитку івентивного туризму у Волинській області здійснимо SWOT-аналіз (таблиця 4).

Аналіз і оцінка сильних сторін (конкурентних переваг) і слабких сторін (недоліків) ефективності політики розвитку івентивного туризму у Волинській області, підтверджує необхідність активних дій, перш за все з боку регіональних органів влади, а також держави, спрямованих на створення умов динамічного розвитку івентивного туризму в регіоні, фінансування такого виду

економічної діяльності, а також просування регіональних івентивних турпродуктів на ринку івентивних туристичних послуг.

Таблиця 4 – Матриця SWOT-аналізу розвитку івентивного туризму у Волинській області

<p>Сильні сторони:</p> <ul style="list-style-type: none"> - наявність національного природного парку та природного заповідника; - багата історико-культурна спадщина та велика кількість і різноманітність об'єктів туристичного показу; - вигідне географічне положення та транспортна доступність регіону; - високий науковий та освітній потенціал для підготовки та забезпечення туризму кваліфікованими кадрами; - певні зміни туристичного вектору в напрямку нових віддалених туристичних дестинацій. 	<p>Слабкі сторони:</p> <ul style="list-style-type: none"> - низький рівень розвитку та якості туристичної інфраструктури й послуг; - відсутність регіональних програм розвитку івентивного туризму, відповідної стратегії та політики; - низька популярність івентивних туристичних продуктів Волинської області на міжнародних туристичних ринках; - майже усі івентивні туристичні продукти регіону реалізуються на некомерційній основі; - неналежний рівень використання наявного туристичного потенціалу регіону; - нестача івентивних турпродуктів, які б відповідали міжнародним стандартам; - дефіцит коштів для розвитку івентивного туризму; - низька інвестиційна та ділова активність населення, суб'єктів.
<p>Можливості:</p> <ul style="list-style-type: none"> - найбільш повне використання географічного положення для розвитку івентивного туризму міжнародного значення; - нарощення туристичних потоків з іноземних держав шляхом розробки спільних івентивних туристичних продуктів; - використання можливостей розвитку усіх видів івентивного туризму; - підтримка розвитку івентивного туризму зі сторони регіональних органів влади; - розробка і просування конкурентоспроможних івентивних тур продуктів; - розвиток туристичної та прикордонної інфраструктури шляхом реалізації міжнародних проектів. 	<p>Загрози:</p> <ul style="list-style-type: none"> - недосконалість нормативноправової бази і правового регулювання у сфері туризму; - низький платоспроможний попит місцевого населення на послуги івенттуризму; - погіршення екологічного розвитку та неналежне його фінансування; - лідируючі конкурентні позиції регіона-сусіда – Львівської області у здійсненні туристичної діяльності.

Крім того, у 2018 році Zruchno Travel представляє ТОП-десятку туристичних міст України. У списку найкращих міст для туризму Луцьк займає достойну позицію як найтаємничіше місто України.

Тут зосереджено велику кількість об'єктів туристично-рекреаційної та розважальної інфраструктури: Музей Волинської ікони (серед унікальних експонатів сакрального мистецтва особливе місце відведене Холмській

Чудотворній іконі Божої матері – пам'ятці візантійського іконопису XI–XII ст.), Краєзнавчий музей, Художній музей, Музей військової техніки, Волинський облмуздрамтеатр, Ляльковий театр, Дитяча залізниця, Диво-будинок скульптора Миколи Голованя – вернісаж творчих втілень і вічного пошуку митця, Парк відпочинку ім. Лесі Українки, Парк 900-річчя Луцька, будинок Лесі Українки, Покровська церква (пам'ятка архітектури XV ст., тут було знайдено унікальний твір образотворчого мистецтва – ікону «Волинська Богоматір», написану в XIII–XIV ст.), Хрестовоздвиженська церква (пам'ятка архітектури 1617 р., 1702 р. тут був похований Данило Братковський), Євангелістична кірха (збудована на місці монастиря кармелітів протягом 1904–1907 рр. У 1990 р. реставрована прихожанами і вражає своєю величністю та багатим внутрішнім оздобленням), Свято-Троїцький кафедральний собор (пам'ятка архітектури XVII ст. Тут знаходився бернардинський монастир. Нині в його стінах розміщена духовна семінарія Української Православної церкви), костел Святих Петра і Павла (було зведено у 1606–1610 рр. руками волинських майстрів Майка, Климовича та ін. Костел побудований у стилі раннього бароко за проектом архітектора Якуба Бріано). Однак, найбільший інтерес у туристів справедливо викликає Луцький замок (закладений великим князем Любартом у 1340–1384 рр. та добудований за часів князя Свидригайла у 1430–1542 рр.). Він має три високі прямокутні вежі. Своєю масивністю й архітектурою виділяється вежа Любарта, або В'їзна, висотою 27 метрів, у південно-східному кутку замку стоїть вежа Свидригайла, або Стирова, висотою 27 метрів з північного боку на замкових мурах розташована третя башта – Владича, висотою 13,5 метра. Стіни і вежі Луцького замку мають загальну довжину 240 метрів. Дотепер у центрі Замку знаходяться рештки найстарішої в місті споруди – церкви Іоанна Богослова, а під замком знаходяться таємничі підземелля. У 1985 р. прийнято урядове рішення про оголошення комплексу архітектурних споруд в Старому місті державним історико-культурним заповідником¹³.

В таблиці 5 наведена загальна структура закладів культури Луцька.

За повідомленням Управління туризму та промоції міста Луцької міської ради, найбільша кількість в'їзних туристів до Луцька спостерігається із Польщі та Литви, порівняно мало туристів із Білорусі. Тому робота департаменту спрямована також на промоцію Луцька в Білорусі. За статистикою, найбільшу кількість грошей у подорожах витрачають туристи з Німеччини, тому у планах Управління є активна презентація Луцька у Берліні, адже відвідини 10 німецьких туристів принесуть місту більше коштів ніж відвідини 30 туристів з Білорусі.

У 2017 році обласний центр Волині відвідало 285 тис. туристів, а загальний економічний ефект склав 262 мільйони гривень. У 2018 р. відвідали близько 300 тис. туристів. Згідно з даними маркетингового дослідження економічний ефект від туристичної галузі для міста: наближена кількість туристів, які відвідали Луцьк – 285 тис. осіб. Зазначимо, що середній чек

¹³ Волинь туристична [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vturyzn.com.ua.

перебування (включаючи витрати на транспорт, проживання, харчування, інші витрати) внутрішнього туриста складає 983 грн, іноземного – 1545 грн.

Таблиця 5 – Загальна структура закладів культури Луцька

Тип закладу	Кількість	Назва закладу
Філармонії	1	Волинська обласна філармонія
Театри	2	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Волинський академічний обласний український музично-драматичний театр імені Т.Г.Шевченка; ➤ Волинський академічний обласний театр ляльок.
Заклади культури клубного типу	6	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Комунальний заклад «Палац культури міста Луцька»; ➤ Будинок культури мікрорайону Вересневе; ➤ Теремнівський будинок культури; ➤ Клуб «Сучасник»; ➤ Клуб «Патріот Батьківщини»; ➤ Луцький районний будинок культури.
Кінозали	13	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Кінозал ЦДМТ «Диво»; ➤ Кінокомплекс «Адреналін» (3 кінозали); ➤ Кінокомплекс «Premier City» (4 кінозали); ➤ Кінотеатр MULTIPLEX РЦ «Промінь» (5 кінозалів)
Бібліотеки	15	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Комунальний заклад «Луцька міська централізована бібліотечна система» (12 установ); ➤ Волинська ДОУНБ ім. Олени Пчілки; ➤ Волинська обласна бібліотека для юнацтва; ➤ Волинська обласна бібліотека для дітей; ➤ Підприємство об'єднання громадян «Волинська обласна профспілкова бібліотека імені І.І.Фуріва»; ➤ Луцька центральна районна бібліотека.
Музеї	23	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Волинський обласний краєзнавчий музей; Музей волинської ікони (філія краєзнавчого музею); Художній музей (філія краєзнавчого музею); Музей історії Луцького братства (філія краєзнавчого музею) Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки; Музеї на громадських засадах (20)
Історико-культурні заповідники	1	Державний історико-культурний заповідник у м. Луцьку. В його структурі: <ul style="list-style-type: none"> - музей книги; - музей дзвонів; - музей «Лесина вітальня».
Центри дозвілля	4	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Центр дитячої та молодіжної творчості «Диво»; ➤ Розважальний центр «Промінь»; ➤ Спортивно-розважальний комплекс «Адреналін Сіті»; ➤ Торгово-розважальний комплекс «Порт Сіті».
Музичні школи	3	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Комунальний заклад «Луцька музична школа №1 імені Ф. Шопена»; ➤ Комунальний заклад «Луцька музична школа №2»; ➤ Комунальний заклад «Луцька музична школа №3»
Художні школи	1	Комунальний заклад «Луцька художня школа»

Загальний обсяг податків, сплачених до державного бюджету від туристичної діяльності – 93 млн. грн; дохід, що залишився в економіці міста –

135 млн. грн; загальний економічний ефект від туризму в економіці Луцька за показником «Дохід» – 262 млн. грн; робочі місця, створені у секторах безпосередньо пов'язаних з туризмом – 3 533 робочих місць.

Протягом року в Луцьку відбувається більше 200 різноманітних культурно-мистецьких подій локального, всеукраїнського та міжнародного рівнів. Найвідомішими серед них є: фестиваль середньовічного духу «Князівський бенкет», арт-шоу «Ніч в Луцькому замку», міжнародний фестиваль «Art Jazz Cooperation», міжнародний фестиваль українського фольклору «Берегиня», молодіжний фестиваль альтернативної музики та сучасного мистецтва «Бандерштат», міжнародний театральний фестиваль «Мандрівний вішак», Міжнародний музичний фестиваль імені Ігора Стравінського «Стравінський та Україна», Міжнародний фестиваль «Поліське літо з фольклором», міжнародний фестиваль «JAZZ BEZ», західний гастрономічний фестиваль «Lutsk Food Fest».

Всеукраїнський фестиваль української альтернативної музики «Бандерштат» наймасштабніший захід, уперше проведений 2007 року й відтоді став щорічним. Проходить на Волині, у місті Луцьк. Організатором фестивалю «Бандерштат» є Всеукраїнська молодіжна громадська організація Національний Альянс.

На фестивалі відбуваються виступи багатьох українських гуртів та проведення майстер класів різного спрямування, котрі пропагуватимуть проукраїнський стиль мислення, українську мову, культуру, життєву активність.

Фестиваль ставить за мету:

- піднесення української національної ідеї серед молоді;
- пропагування серед молоді життєвої активності та здорового способу життя;
- увіковічення образу Степана Бандери як національного символу;
- допомога обдарованій молоді;
- утвердження бережливого ставлення до довкілля та екологічного виховання;
- пропаганда української мови, культури, цінностей та рідної музики українських гуртів.

«Бандерштат» – наймасштабніша музична візитівка Волині, що протягом дванадцяти років збирає навколо себе молодь не лише з України, а й з багатьох інших країн. За 10 років фестиваль відвідало більше 100 тисяч чоловік. На рисунку 4. зображена динаміка учасників фестивалю за 2007 – 2018 роки.

Перший фестиваль «Бандерштат» був присвячений 65-ій річниці утворення Української Повстанської Армії. У фестивалі взяло участь 17 музичних колективів з різних регіонів України. Протягом двох фестивальних днів на заході побувало близько 500 молодих людей переважно з Волині. У 2011 році кількість учасників стрімко знизилась з 5000 до 2000 тис., що пов'язано з введенням платних вхідних білетів.

«Бандерштат-2018» став наймасштабнішим за усі роки фестивалю, який відвідали гості з 10 країн – Білорусі, Польщі, Німеччини, Китаю, Сполучених Штатів, Нової Зеландії, Австралії, Великобританії, Росії і, звісно, з України.

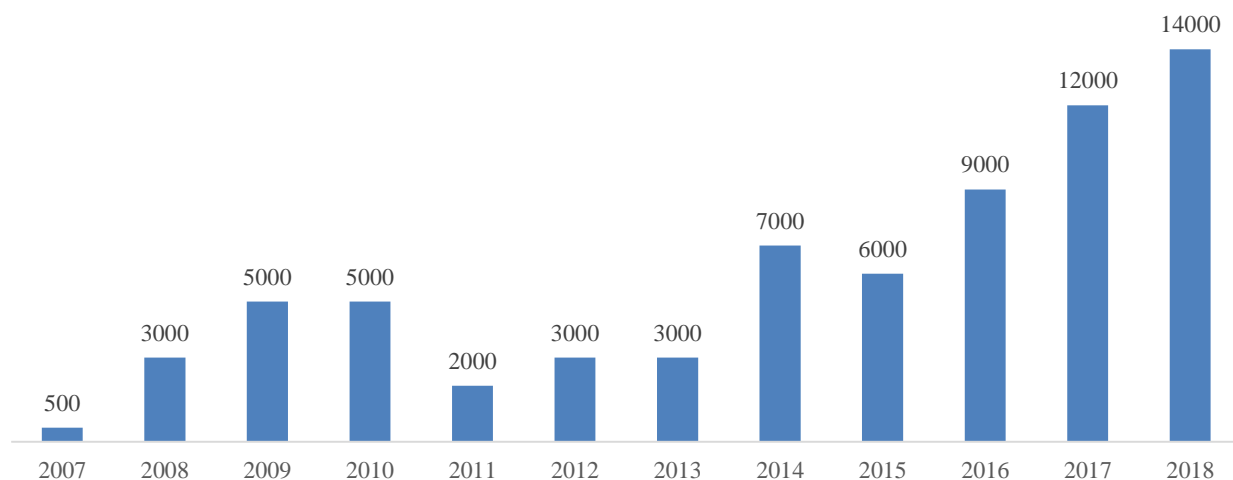

Рис. 4. Кількість відвідувачів фестивалю «Бандерштат»

Всеукраїнський фестиваль української альтернативної музики «Бандерштат» є спробою демонстрації сучасних досягнень українців – від культурного і громадського сектору до представників малого і середнього бізнесу.

Волинська область, зважаючи на її багатовікову історію та багаті традиції, вирізняється своєю самобутністю, тому розвиток івентивного туризму на цій території надзвичайно перспективний. Однією з важливих передумов візитів туристів до Волинської області виступає проведення міжнародних заходів, зокрема, у регіоні періодично проводиться велика кількість фестивалів. За останні 10 років число фестивалів зросло, є значна частина таких, що проводяться щорічно протягом 3-5 років.

Наймасштабнішим івент-заходом у Волинській області є щорічний всеукраїнський фестиваль української альтернативної музики «Бандерштат». За 10 років фестиваль відвідало більше 100 тисяч чоловік. «Бандерштат» – наймасштабніша музична візитівка Волині, що протягом дванадцяти років збирає навколо себе молодь не лише з України, а й з багатьох інших країн. Проте, в практиці Волинської області спостерігається недооцінка івентивного туризму як фактора забезпечення соціально-економічного розвитку регіону та формування позитивного іміджу регіону, здатного привернути увагу туристів зі всього світу. Отже, розвитку івентивного туризму в Україні сприяє геополітичне розташування, етнічний склад населення, багатство народної культури, особливості обрядовості. Тим часом, в Україні, зокрема й у Волинській області, проводиться велика кількість найрізноманітніших фестивалів. Більшою мірою вони приваблюють внутрішніх туристів і незначну кількість іноземних. Проте, даний вид туризму має всі передумови для розвитку.

2.6. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПАЛОМНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ *

Паломницький туризм загалом стосується подорожей з посиленою духовною функцією. Україна – багатонаціональна і багатоконфесійна країна, в якій налічується понад сімдесят різних релігійних течій та має величезний туристичний потенціал. Проте, безліч культових споруд було перепрофільована під музеї, концертні зали та інше, отже вони виступали не як об'єкти поклоніння, а як об'єкти туризму. Нині зміст і призначення багатьох культових об'єктів набуває свого первинного сенсу, вони стають об'єктами поклоніння і об'єктами пізнання. Релігійні цінності – це частина культурної спадщини і об'єкти туризму одночасно. Паломницький туризм грає велику роль у системі як міжнародного так і внутрішнього туризму. Люди вирушають у паломництво до святих місць і до релігійних центрів. Вони прагнуть брати участь у релігійних церемоніях, помолитися, зробити жертвопринесення. Саме ці аспекти визначають актуальність перспективи розвитку паломницького туризму в регіонах України.

Дослідженням проблематики паломницького туризму займаються як зарубіжні науковці (А. Бабкін, П. Пучков, Т. Христов, А. Яцковські та ін.), так і українські (Т. Божук, О.В. Башинська, О.А. Бездухов, А. Ковальчук, М. Мальська, О. Любіцева, В. Патійчук, З. Сапелкіна, І. Школа та ін.). Зокрема, у працях останніх розглянуто класифікацію рекреаційно-туристичних ресурсів та роль культурно-сакральних об'єктів як чинника в розвитку туризму. Багато публікацій стосується особливостей розвитку паломництва на її локальному й регіональному рівнях. Це, наприклад, дослідження таких науковців, як Т. Божук, Л. Медвідь, Н. Свиридова, Ю. Скорчено, С. Дубчак та ін. Окрім того, опубліковано окремі навчальні посібники, у яких розкрито зміст й структуру паломницького туризму (наприклад, А. Александрової, А. Самойленко, З. Сапелкіної, Т. Христова й ін.). Проте наукового узагальнення та чіткої конкретизації напрямів подальшого розвитку паломницьких подорожей поки не існує.

Паломництво є одним з найдавніших видів подорожей, відомих з літописних джерел ще IV ст. н. е. Українське християнське паломництво відоме за найпоширенішими джерелами з XI ст. зазнаючи злетів та спадів, незважаючи на значні утиски соціалістичної доби. Паломницька традиція є тим об'єктивним підґрунтям, на якому розвивається зараз і поступово набирає поширення паломницький туризм в Україні¹.

Необхідно зазначити, що останнім часом інтерес до паломницького туризму у світі зростає. Як наслідок, збільшується кількість пропозицій щодо організації подібних поїздок. Не оминули ці процеси й Україну: багато туристичних фірм спеціалізуються на організації релігійних і паломницьких

* Автори Марчук В., Якубович Р., Ярема С.

¹ Bozhko L.D. Tourism as a Socio-cultural Phenomenon: History and Modern Times (mid-nineteenth — early 21st century) : Monograph / L. D. Bozhko. — Kharkiv : Leader, 2017. — 344 p.

турів, паломницькі служби створені також при монастирях, церквах та інших релігійних організаціях. Завдяки їх діяльності значно збільшилася кількість туристів, що подорожують з релігійно-пізнавальною метою Україною, а також іншими країнами.

Так, паломницький туризм відіграє важливу роль у розвитку регіонів України та потребує детального дослідження. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває розбудова категоріального апарату дефініції «паломницький туризм», яка покликана забезпечити теоретичний фундамент формування та реалізації концепцій, стратегій та механізмів розвитку досліджуваного виду туризму на рівні регіону.

Паломницький (релігійний) туризм екскурсійно – пізнавальної спрямованості – це відвідування релігійних центрів і святих місць, в яких туристи можуть побачити релігійні об'єкти і взяти участь в релігійних заходах (відвідати богослужіння, взяти участь у хресних ходах, медитаціях тощо). Згідно з Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації»² релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій.

Різні вчені по-різному трактують дефініцію «паломницький туризм». Так, Кифяк В.Ф. трактує дане поняття, як подорож, яка має на меті виконання релігійних процедур, місій, відвідування святих місць та ін.³ За визначенням Бейдика О.О., паломницький туризм – це різновид туризму пов'язаний з регулярним відвідуванням «святих місць» і релігійних центрів.

Сапелкіна З. П. під паломницьким (релігійним) туризмом розуміє – подорож, пов'язана з відвіданням святинь певної релігії з пізнавальною метою (знайомство з релігійними пам'ятниками, історією та ритуалами певної релігії) та наукові поїздки фахівців, що вивчаються ті чи інші релігії. Автор стверджує, що люди, що практикують такі подорожі, не обов'язково мають бути віруючими. Загальною основою паломництва є вірування, що молитва або обряд, пов'язані з певним місцем їх здійснення, природним чи рукотворним об'єктом, що має відношення⁴.

За визначенням колективу авторів (Школа І.М., Ореховська Т.М., Козьменко І.Д., Лошенко І.Р., Кравчук Р.В.), паломницький туризм – історично найдавніший вид туризму з метою поклоніння церковним реліквіям, святиням і з ціллю відправлення релігійних обрядів, а також ознайомлення з релігійними пам'ятниками, історією релігії і релігійною культурою⁵.

² Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 №987-ХІІ із змінами та доповненнями (остання редакція від 02.03.2014) : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 09.10.2014 р.), ст. 7.

³ Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. - Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с., с.78-79.

⁴ Сапелкіна З.П. Релігія і культура. Релігійний туризм: навч. посіб. / З.П. Сапелкіна – К.: Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2012. – 220 с., с. 89

⁵ Менеджмент туристичної індустрії: Навч. посібн. / За ред. проф. І.М. Школи. - Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. - 662 с., с.546

Львівські науковці (Мальська М.П., Антонюк Н., Ганич Н.) під досліджуванним видом туризму розуміють подорожі, які мають на меті які-небудь релігійні процедури, місії⁶. За трактуванням Божук Т.І. паломницький туризм це відпочинок душі та тіла⁷.

Як стверджує Любіцева О.О., одним із популярних нині різновидом паломницького (релігійного) вмотивованого туризму є такий, що отримав назву духовно-паломницького туризму і розвивається паралельно з традиційним. Такий туризм поки що має досить вузьку соціально-психологічну базу і географічну спрямованість. Представлений переважно поїздками туристів із Північної Америки, Західної Європи, країн СНД, України на різні духовні практики до країн Сходу, у першу чергу до Індії (де існує багато ашрамів, різних релігійних шкіл щодо вдосконалення особистості), Китаю, Тибету, Непалу, Японії⁸.

Підходи вчених до трактування дефініції «паломницький туризм» представлено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Підходи вчених до трактування дефініції «паломницький туризм»

Автор	Визначення
Кифяк В.Ф.	Подорож, яка має на меті виконання релігійних процедур, місій, відвідування святих місць та ін.
Бейдик О.О.	Різновид туризму пов'язаний з регулярним відвідуванням «святих місць» і релігійних центрів
Сапелкіна З. П.	Подорож, пов'язана з відвіданням святинь певної релігії з пізнавальною метою (знайомство з релігійними пам'ятниками, історією та ритуалами певної релігії) та наукові поїздки фахівців, що вивчаються ті чи інші релігії.
Школа І.М., Ореховська Т.М., Козьменко І.Д., Лошенко І.Р., Кравчук Р.В.	Історично найдавніший вид туризму з метою поклоніння церковним реліквіям, святиням і з ціллю відправлення релігійних обрядів, а також ознайомлення з релігійними пам'ятниками, історією релігії і релігійною культурою.
Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М.	Подорожі, які мають на меті які-небудь релігійні процедури, місії.
Божук Т.І.	Відпочинок душі та тіла
Любіцева О.О.	Поїздки туристів на різні духовні практики

Здебільшого наукова термінологія відтворює підходи до дослідження етимології та типології паломницького туризму, спираючись на визначення туризму в цілому. На підставі аналізу літературних джерел, можна стверджувати, що паломницький туризм, як науковий напрям, потребує теоретичного підґрунтя, розробки методичної бази. Актуальним є видання

⁶ Мальська М.П. Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність: Монографія. - Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. - 268 с., с.139-146.

⁷ Божук Т. Релігійний туризм: становлення і функціонування // Географія і туризм: європейський досвід: Мат. III міжнар. конф. (Львів-Брюховичі, 9-11 жовтня 2009 р.). - Львів, 2009. - С.27-30. , с.28.

⁸ Любіцева О.О. Паломництво і релігійний туризм. Монографія / О.О. Любіцева, О.В. Романчук. – К.: Істина, 2011. - 328 с., с. 52.

картографічної та сувенірної продукції, буклетів, спеціалізованої літератури про сакральні об'єкти для туристів.

Так, паломницький туризм – це унікальний вид пізнавального туризму, оскільки він завжди має певні особливості, які відображені в маршруті, виборі та організації екскурсій і транспортних послуг. Паломницький тур відрізняється від всіх інших реальною участю паломників у релігійному житті храму чи монастиря, відвідуванням богослужінь, вчиненням молитовного правила вранці і ввечері, перед і після трапези, на початку і кінці шляху, а головне – особистою участю у відновленні і підтримці життя обителі.

Специфічна особливість паломництва полягає також у тому, що учасники не вимагають надзвичайного комфорту і елітного готелю, вони шукають духовного зцілення, їх думки націлені на спілкування з Богом, а не на рівень готелю і кількість їжі. Стосовно їжі, за традицією, у середу і п'ятницю піст на хлібі та воді. Ще однією з основних його особливостей є те, що релігійний туризм надзвичайно сильно зближує людей. У Святих місцях люди наповнюються любов'ю, миром, спокоєм і цим діляться з іншими.

Паломництво відіграє також важливу загальноосвітню роль. Монастирі та храми Київської Русі завжди були не лише місцем духовного діяння, а й культурними центрами. Тут століттями накопичувалися книги, ікони, твори прикладного мистецтва, вироби народних ремісників. Монастирські і храмові будівлі були головними архітектурними пам'ятками своєї епохи – особливо до XVIII століття. Багато монастирів, навіть у період боротьби з релігією та розповсюдженням атеїзму, не зважаючи на втрату свого основного призначення, зберігали роль культурних центрів в якості музеїв.

В основному можна вважати, що паломницький туризм дає можливість людям різних конфесій пізнавати релігію та її прояви у різних країнах більш детально. Сучасний паломницький туризм приваблює унікальними умовами для ознайомлення з різними релігіями та культурами; налагодженням діалогу, дружніх зв'язків з представниками інших культур та переконань з різних регіонів та країн, що дозволяє порівнювати соціокультурний досвід; позитивними емоціями, які дозволяють людям відчувати себе в нових життєвих умовах. Паломницький туризм формує толерантність та більш адекватне розуміння життя. Специфічним фактором соціально-культурного планування паломницького туризму є його інтеграція в державну культурну політику, спрямовану на зменшення соціальної напруженості в країні та підтримку культурної спадщини. Також розвиток паломництва веде і до духовного виховання нації. Релігія є невід'ємною частиною будь-якої держави, її опорою. Паломництво є інструментом культурного діалогу й слугують становленню суспільної злагоди та міжконфесійної толерантності.

Існують різні види паломництва. За кількістю учасників і ознаці сімейної приналежності розрізняють: індивідуальні, сімейні та групові паломництва. За тривалістю можна виділити тривалі і короткі. Залежно від того, в якій країні знаходяться об'єкти, відвідувані паломниками, існують поїздки внутрішні і зарубіжні. Святі місця світового та релігійного значення є чинником формування міжнародних паломницьких потоків, а святині

локального та місцевого значення створюють переважно внутрішні паломницькі потоки.

Досвід з організації прийому у святих місцях паломників та релігійних туристів, наприклад, Ізраїлю, передбачає наступне розмежування споживачів за метою, яка реалізується на одних і тих самих об'єктах: прийомом прочан і організацією паломництва займаються церковні структури, з ними ж туристичні підприємства, що здійснюють прийом на обслуговування релігійних туристів, узгоджують програми перебування. Такий підхід дозволяє забезпечити контроль над туристичним потоком і навантаженням на конкретний об'єкт, що відповідає не тільки функціонуванню кожного об'єкту на засадах збалансованого розвитку, а й дозволяє регулювати туристичні потоки, що позитивно позначається на якості обслуговування.

Паломницький туризм представлений різними формами. За видами організації поїздок паломницький туризм може бути організованим або неорганізованим. Деякі туристи вважають що краще організовані поїздки. Вони строго регламентовані і зазвичай здійснюються на умовах попередньої оплати. Продавець і покупець обговорюють маршрут поїздки, терміни перебування, набір послуг, що надаються (повний пакет або лише ряд послуг)⁹.

Залежно від кількості учасників подорожі виділяють індивідуальні та групові тури. Число учасників індивідуального туру 1-5 чоловік, групового – від 6 і більше. Деякі туристичні фірми вважають груповим подорож, в яку відправляються 2 людини і більше. Окремим випадком індивідуального туру може бути поїздка однієї людини. Частіше за все це можна спостерігати в паломницьких подорожах, які на відміну від екскурсійних можуть тривати по кілька місяців. Людина має велике бажання усамітнитися для молитовного спілкування, роздумів про свої внутрішні проблеми, складних життєвих ситуаціях. В даному випадку, паломник відправляється один в паломницьку поїздку в монастир або інше місце.

Крім того, в науковій літературі, паломництво поділяють на різновиди:

- паломницький туризм – це сукупність поїздок представників різних конфесій з паломницькими цілями;

- езотеричний – метою його є розширення традиційного релігійного світосприйняття, і відповідно з цією метою ведеться філософський пошук в процесі подорожі;

- релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості – відвідання місць пов'язаних з історією релігій;

- сакральний – різновид, де турист під час відвідування певних місць створює, відновлює або підкреслює зв'язок з уявним потойбічним. Сакральне в широкому сенсі – це все, що має відношення до Божественного, релігійного, небесного, потойбічного, ірраціонального, містичного, те, що відрізняється від повсякденних речей, понять, явищ.

⁹ Зеленюк Ю. О. Релігійний туризм як комунікаційний засіб виховання людської особистості / Ю. О. Зеленюк // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – 2013. – Вип. 23. – С. 88-95. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eprints.ua.edu.ua/2532/>.

Також, у туризмі зазвичай виділяють декілька видів паломництва, що класифікуються по різних ознаках:

- за кількістю учасників і сімейній приналежності – індивідуальні, сімейні і групові паломництва;
- за тривалістю – тривалі і короткочасні паломництва;
- по сезонності – цілорічні паломництва, а також приурочені до релігійних свят;
- по об'єктах відвідини – відвідини конфесійних культових місць (монастирів, храмів), а також природних культових місць (гір, озер, печер, джерел);
- по місце розташуванню об'єктів паломництва – внутрішні (в межах державних кордонів) і зарубіжні паломницькі тури;
- за ознакою обов'язковості – добровільні і обов'язкові паломницькі тури (наприклад, в ісламі паломництво хадж є обов'язковим для кожного правовірного).

Специфіку християнського паломництва багато в чому характеризують особливості релігійної свідомості віруючих, що тісно пов'язані з природою віровчення і культової практики християнства.

Причинами паломництва, можуть бути прагнення помолитися чудотворній іконі, що перебуває у певному храмі, здійснити сповідь в місці, сильному в духовному плані або конкретному священику, виконати певні роботи в священному місці, внести пожертвування і т.д. Іншими причинами можуть бути бажання зцілення від недугу, втілення в життя даної раніше обітниці, здійснення паломництва у разі успіху в якій не будь справі.

Паломництво передбачає особливе ставлення людини до дійсності. Психологічні риси паломників дуже різноманітні. Паломник зазвичай – глибоко релігійна людина з стійкою системою цінностей. Така людина здатна на деякий час відступити від звичного ритму життя: кола спілкування, задоволення, харчування для задоволення власних духовних і моральних цілей. Ідея паломництва полягає в діях в умовах певних труднощів, добровільного погодження на перебування в таких умовах. Це є символом готовності людини жертвувати тимчасовим і перехідним матеріальним заради вічного, духовного.

Крім того, з точки зору туристичних центрів релігійного туризму, релігійна тематика близька науковцям. Ці подорожі нечисленні, але вони розширюють географію туристичних шляхів. Вчених приваблює релігійна спадщина – рукописи, різні культові предмети, археологічні знахідки, сучасні архітектурні форми, та ті що залишились у минулому і багато іншого.

Туризм є дієвим фактором людського розвитку, що проявляється не тільки у збільшенні доходів і споживання, але й свідомій трансформації структури потреб людини, їх зміщення вбік соціальних, культурних і духовних; цільовій орієнтації не лише на комфортність життя та доступність до зростаючої сукупності благ, але й на гармонійне існування людини в складному та мінливому економічному, соціальному і природному середовищі. Соціальна роль туризму реалізується через гуманітарно-соціальні функції, серед яких є: виховна – формує моральні та етичні цінності людини; освітньо-пізнавальна –

поповнює та закріплює знання з питань географії, природознавства, культури і традицій різних країн¹⁰.

Зазначене дозволяє виділити основні функції паломницького туризму. До таких функцій віднесено:

- інтеграційна – об'єднання людей за конфесійною приналежністю;
- комунікаційна – можливість спілкування людини з однодумцями;
- регулятивна – забезпечення поведінки людини за заздалегідь визначеною схемою (культові обряди, норми, вимоги тощо);
- світоглядна – дає змогу уявити свою картину світу, зокрема зрозуміти, у чому сенс людського життя;
- духовно-просвітницька – ознайомлення з основами віри;
- рекреаційна – оздоровлення, зцілення, відновлення фізичних і духовних сил людини;
- естетична – розвиток естетичного і художнього смаку;
- пізнавальна – ознайомлення з архітектурою, історичними та мистецькими характеристиками певних сакральних споруд, їхньою релігійною та духовною суттю;
- соціальна – гармонійний розвиток особистості; зближення народів;
- економічна – формування сфери послуг і зв'язків з іншими галузями господарства; розвиток окремих регіонів і сприяння зайнятості населення; збільшення грошових надходжень до місцевих бюджетів;
- виховна – одержання знань протягом мандрівки про сакральні об'єкти у краєзнавчому, історико-культурному та мистецько-сакральному аспектах.

На нашу думку, для повноцінного функціонування паломницького туризму як дієвого напрямку розвитку територій потрібно насамперед вирішити низку проблем, серед яких:

- формування належної туристичної інфраструктури в регіонах країни;
- вирішення міжконфесійних конфліктів;
- припинення військових дій на території країни;
- формування дієвого механізму розвитку паломницького туризму;
- оцінка сучасного стану сакральних-туристичних ресурсів та ефективності їхнього використання;
- визначення та обґрунтування сакральних-туристичної привабливості регіонів;
- вивчення внутрішнього і зовнішнього попиту на сакральні-туристичні послуги;
- розробка і реалізація нових паломницьких маршрутів;
- підготовка фахівців для забезпечення діяльності в паломницькому туризмі.

Кількісні показники діючих в Україні релігійних організацій свідчать про домінування в Україні християнства. Такий висновок можна зробити зі

¹⁰ Лебедев І. В. Туризм і рекреація як фактори формування людського капіталу // Сучасні проблеми та перспективи розвитку туристичної галузі : Зб. наукових праць / Одеський національний морський університет. - Одеса: КУПРІСНКО С.В., 2017. –С. 32-38, С. 33

статистичних даних Держкомнацрелігій станом на 2018 рік про мережу церков і релігійних організацій в Україні, повідомляє Інститут релігійної свободи.

Кількість релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить, що християнство є домінуючою релігією в Україні. При цьому серед усіх християнських напрямків найширше в Україні представлено православ'я. Найбільше поширено в країні православ'я, яке представлено 18918 релігійною організацією, що складає 51,2% від загальної мережі релігійних організацій України¹¹.

Так, переважаючим релігійним напрямком в Україні є християнство, на яке припадає від 91% жителів Заходу до 59% жителів Півдня., з них 54,5% – православні, 18,6% – католики. Саме для православ'я та католицизму в християнстві характерною є традиція паломництва, поклоніння святим місцям задля спасіння душі шляхом особистого відвідування сакральних місць. Сакральними в християнстві вважаються місця, пов'язані з діяннями святих, чудесами, подіями, які впливали на становлення релігії. Сакральність певних місць формується історично протягом значного часу (іноді кілька тисяч років) і закріплюється духовною функцією даного місця¹².

Популярними об'єктами для відвідування паломниками у християнстві постають архітектурні споруди, а саме – собори, монастирі, церкви та ін. За кількістю монастирів серед регіонів України виділяються Львівська, Волинська та Сумська області. Натомість поширення соборів має ширший характер. У значній кількості вони представлені в Київській, Львівській, Чернігівській, Одеській, Запорізькій, Полтавській, Сумській, Харківській, Закарпатській, Тернопільській, Черкаській та Хмельницькій областях. Серед об'єктів християнського паломництва, які зберігаються в храмах, найбільшу кількість складають чудотворні ікони. За всю історію християнської церкви з'явилися велика кількість чудотворних ікон, тобто ікон, з якими пов'язують певні чудеса і насамперед зцілення хворих різними хворобами людей. Кожна з чудотворних ікон має своє характерне зображення і свою історію.

Найбільшими центрами паломництва в Україні є Київ (Києво-Печерська лавра, Свята Софія) і Почаїв (Почаївська лавра). Вони належать до християнських святинь, пріоритетних для українських паломників. Традиційним центром тяжіння для християн України є Свята Земля, що утворює постійний споживчий ринок зі значними потенційними можливостями. Таким чином, в сакральному просторі християнського світу Україна є «перехрестям» паломницьких шляхів, що необхідно використати для розвитку паломницького туризму та формування україноцентричного субринку. На сучасному етапі даний сегмент поступово набуває розвитку. Організацією

¹¹ Департамент у справах релігій і національностей Міністерства культури України [Електронний ресурс]: статистичні дані Держкомнацрелігій станом на 2017 рік – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko/htm.

¹² Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійно діючого Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин». – Київ, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 4. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійно діючого Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин». – Київ, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 4. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf.

паломницьких турів як міжнародних, так і внутрішніх, займаються переважно структури, створені під егідою християнських церков та структури, створені окремими громадами та культурно-релігійними громадськими організаціями. Саме вони є найчисленнішими суб'єктами даного ринку¹³.

У найбільш повному каталозі туристичних об'єктів України поряд з 5285 архітектурно-історичними, природними і індустріальними пам'ятками указуються 1916 храмів¹⁴. Тобто храми складають 27% усіх позначених пам'яток країни. Серед 1916 позначених храмів є 142 собори, 1298 церков, 255 костьолів, 156 монастирів, 57 синагоги, 14 мечетей, 26 святих місць, 2 паломницьких місця. Логічно припускати, що кількість релігійних туристів і екскурсантів буде пропорційною числу цих храмів по областях і регіонах України.

Проаналізувавши статистичну інформацію було встановлено кількість християнських об'єктів паломництва за адміністративно-територіальними регіонами України та на основі сумарного показника кількості соборів, монастирів і святих мощей кожного регіону України, було здійснено групування областей України за цим показником (табл. 2).

Таблиця 2 – Насиченість регіонів України об'єктами паломництва

Сумарна кількість християнських об'єктів паломництва	Адміністративно-територіальні регіони України
> 31	Волинська, Львівська, Київська, Сумська області та АР Крим
21-30	Тернопільська, Чернігівська, Рівненська області
16-20	Одеська, Житомирська, Івано-Франківська, Закарпатська, Харківська, Черкаська області
11-15	Чернівецька, Хмельницька, Вінницька, Полтавська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Херсонська області
< 10	Кіровоградська, Миколаївська, Луганська області

З проведеного дослідження випливає, що найбільшою концентрацією даних сакральних об'єктів володіють Волинська, Київська, Львівська, Сумська області та АР Крим. На противагу цьому виступають області, з порівняно низькою концентрацією релігійних пам'яток, серед них Луганська, Кіровоградська та Миколаївська області. Це можна пояснити сумарним впливом історичних, культурних, природних та інших чинників. Завдяки яким дані регіони в нас час є найбільш насиченими на релігійні об'єкти.

Релігійна традиція українського народу та наявні сакральні ресурси сприяють формуванню стійкого попиту на паломницькі тури та формуванню в нашій країні ринку релігійного туризму. Близько три чверті потоку паломницького туризму спрямовано в Західну і Центральну Україну, близько 14% сконцентровано у східних областях і менше 10% – на півдні країни.

¹³ Офіційний сайт. Релігійний туризм [Електронний ресурс] – режим доступу: http://risu.org.ua/ua/relig_tourism.

¹⁴ Путеводитель по Украине (информационно-туристический портал) [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://ua.igotoworld.com>.

Визначити фактичну кількість туристів і екскурсантів, які здійснювали подорожі з метою паломництва в Україні неможливо, оскільки з цього виду туризму відсутні як статистика, так і аналітичні дослідження. В державному статистичному бюлетені з туризму враховуються лише організовані туристи і екскурсанти, які оформили путівки в українських тур агентствах; самодіяльні туристи і екскурсійні бюро в облік не потрапляють. У таблицях «розподіл за метою поїздки та видами туризму» графа «паломницький туризм» відсутня. В таблицях «виїзний туризм» зафіксовано тільки три мети – службова поїздка, організований туризм, приватна поїздка. В таблицях «в'їзний туризм» релігійні поїздки включено в графу «інші» разом з культурним та спортивним обміном. Рядок «релігійна поїздка» є в анкеті прикордонної служби, але такі показники неоприлюднюються.

Науковців, які статистично досліджують паломницький туризм, також небагато. Так, в дослідженні Бордуна О.¹⁵ зазначено деякі дані з в'їзного паломницького туризму, а саме: у 2011 році в Україну прибуло 64756 осіб з метою відвідання релігійних святинь. З них 41700 осіб (64,4%) були ізраїльтяни, 8200 осіб – росіяни, близько 3000 – поляки, 2300 – білоруси, 800 – словаки, 700 – молдавани. Тобто, за дослідженнями Бордуна О., з усього в'їзного потоку в 21 млн. осіб на паломницький туризм прийшлося лише 0,3%.

Багато паломників-іудеїв приїждять до України в напрямку синагог та цвинтарів Києва, Львова, Жовкви, Белза та представники однієї з гілок іудейства (хасидів), які відвідують Меджибіж, де працював і був похований засновник хасидизму Бел Шем Тов, могили Рабі Нахмана в Умані, Леві Іцхака в Бердичеві, Мордехая Тверського в Житомирі, Ієхіля Міхеля у Новоград-Волинському та ін.

Багато прочан є паломники з Росії та Білорусії до православної Києво-Печерської, Почаївської, Святогірської лавр та православних монастирів України: Троїцького, Єлецького Успенського, Данівського Георгіївського, Святотроїцького у Корці, Межиріцького, Святобогоявленського у Кременці, Святогірського Свято-Успенського у Зимному, Святотроїцького у Густині тощо.

Спостерігається також значна кількість прочан з Польщі до католицьких та грекокатолицьких святинь. Об'єктами паломництва переважно виступають храми Львова, Луцька, Жовкви, Белза, Білої Церкви, Бердичева, Полонного та інших міст переважно Західної України. Етнічними українцями, що емігрували до Польщі під час комуністичних репресій особливо часто відвідуються релігійний комплекс у Зарваниці, Крехівський Василіанський монастир, Унівський монастир та інші святині Західної України.

Паломницькі потоки зі сусідніх країн: Білорусії, Словаччини, Румунії, Молдови формуються в переважній більшості етнічними українцями, які в силу свого прикордонного положення стали мешканцями інших країн і тепер є паломниками різних конфесій України (рис.1).

¹⁵ Бордун О.Ю. Теоретичні прикладні засади дослідження релігійних та паломницьких потоків України / О.Ю. Бордун // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 23. – С. 73-81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_23_15

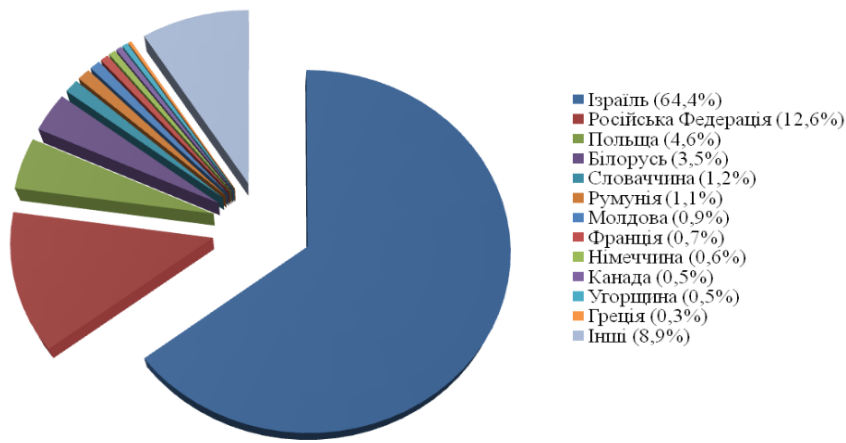

Рис. 1. Поїздка іноземців в Україну з релігійною метою¹⁵

На формування внутрішніх паломницьких потоків має вплив фактор транспортної доступності. Переважно віруючі відвідують святині, що знаходяться на невеликій відстані від їхнього місця проживання, хоча кожен повинен хоча б раз у житті побувати у таких величних паломницьких центрах України як Києво-Печерська та Почаївська лаври.

Тур в Почаївську лавру переважно цікавий для православних, під час якого організується огляд святинь Свято-Успенської Почаївської Лаври. Віруючі можуть доторкнутися до Чудотворної ікони Божої Матері, також відвідати склеп, де зберігаються мощі Іова та Амфілохія, і відвідати розташований поруч Свято-Духівський Почаївський Скит. По дорозі можна набрати води з джерела Святої Анни і піднятися на Божу гору.

Спостерігається процес становлення туристичних фірм по організації релігійних і паломницьких турів, а також деяких паломницьких служб, організованих при монастирях, церквах, а також інших релігійних організаціях. Тільки за останні три-чотири роки в Україні значно збільшилася кількість туристів, що здійснюють паломництво до святинь України, а також прямуючих за кордон з релігійно-пізнавальною метою. Основні маршрути таких поїздок пролягли до Ізраїлю, Італії, Греції, Кіпру, Туреччини, Єгипту, Саудівської Аравії, Індії, Китаю, на Тибет. Багато туристів з культурно-пізнавальною метою їдуть в Ізраїль. Туристи проявляють значний інтерес і до Йорданії. Традиційно значними є туристичні потоки в Грецію, черневою республікою Афон, у Ватикан – центр католицької церкви, у Францію.

Вагоме значення на формування паломницьких потоків по Україні мають релігійні організації. Так, Українською православною церквою починаючи з 2005 року в кожній її єпархії створено паломницькі відділи або служби, які зареєстровані на право займатися туристичною діяльністю. Наприклад, паломницький відділ Волинської єпархії організує паломницькі поїздки по всіх Святих місцях Волині та України, а також періодично здійснює зарубіжні поїздки на Святу Землю (Ізраїль), на Святу гору Афон, в Грецію, Німеччину, Італію, Францію, Грузію, Туреччину, по інших країнах¹⁶.

¹⁶ Офіційний сайт Волинської єпархії УПЦ. – Режим доступу: <https://volyn.church.ua/>.

Крім того, перший паломницький відділ створений у Києво-Печерській Лаврі у 1997 р, організовує поїздки на Святу Землю і гору Синай. З 2000 р. проводяться поїздки до святинь України, Росії і Білорусі. З 2003 р. до них додалися відвідини святинь православної Греції і Єгипту. З 2005 р. відділ дає можливість православним паломникам відвідати святині Туреччини (Константинополь), Грузії, Румунії, з 2006 р. – святині і монастирі Сербії і Чорногорії, а з 2007 р. – Німеччини, Франції та Італії¹⁷.

Також, в Одесі під егідою Української православної церкви формуються паломницькі тури на теплоході «Дмитрий Шостакович», що за маршрутом Одеса – Стамбул – Салоніки – Хайфа прямують до Святої Землі, перебування в якій розраховане на 3 дні. Пропонується також семиденний тур, що включає як відвідування основних християнських святинь та відправлення культів, так і екскурсійне обслуговування в Єрусалимі (з виїздом на Мертве море). Тур спланований як кільцевий, з поселенням в Єрусалимі, Тіверії та Натанії й численними радіальними виїздами. Тернопільська туристична фірма «Окраїна» пропонує паломницькі тури святинями Волині. Прикладом такого туру є дводенний тур «Православні святині Волині», екскурсії в Почаїв, Онишківці (купальня Св. Анни), Кременець тощо.

Загалом, відповідно до внутрішньої організаційної церковної структури – чотирирівневого церковного адміністративно-територіального устрою, можна систематизувати органи, що відповідають за паломницьку діяльність (табл. 3).

Таблиця 3 – Рівні управління церковною паломницькою діяльністю в Україні

Рівні управління	Рівні адміністративно-територіального устрою церков	Відповідальні за паломницьку діяльність
Всеукраїнський	Митрополія	Центральні паломницькі центри та служби
Регіональний	Єпархія	Єпархіальні паломницькі центри та служби
Районний	Благочиння	Благочинний тощо
Місцевий	Парафія	Настоятелі парафій

Таким чином, у практиці паломницького туризму можна виділити три групи організацій:

- церковні (релігійно-конфесійні) структури різних рівнів, що займаються паломницькою діяльністю;
- світські громадські організації, що, зазвичай, пов'язані з релігійними організаціями;
- світські комерційно-бізнесові організації – підприємства, що іноді теж можуть бути пов'язані із церковними структурами, однак здебільшого діють самостійно.

Кожна із цих груп має свої суттєві особливості як щодо функціонування, так і щодо організації релігійно-туристичних чи паломницьких подорожей.

¹⁷ Первое экскурсионное бюро. Киев. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://primetour.ua/ru/excursions/weekend/tur-v-svyatogorskuyu-lavrutur-k-doneckoj-svyatyne.html>

Крім церковних територіальних управлінь, паломницькою діяльністю займаються й окремі релігійні організації в межах кожної конфесії, зокрема, монастирі, хоч і не всі. На практиці трапляється, що паломницька діяльність окремих монастирів та парафій іноді зіставна із діяльністю цілих паломницьких служб при єпархіальних управліннях. З іншого боку, паломницька діяльність окремих цілих регіональних (єпархіальних) управлінь «не дотягує» до паломницької діяльності окремих священиків і парафій із сусідніх єпархій. Це залежить від наявності попиту (тобто потреб і можливостей самих вірних), наявності релігійно-туристичних ресурсів, енергійності організаторів, допомоги інших організацій і окремих мирян-вірних та інших факторів, що власне й формують інтенсивність паломницького туризму певної території.

Паломницькі подорожі мають свої екскурсійні форми подорожей, що тривають менше двадцяти чотирьох годин. Це такі форми паломництва, як хресна хода і відпуст. Хресна хода може бути в межах одного поселення і триває кілька годин, а може бути в сусідню область і тривати цілий день. Відпуст – подорож у певні дні до певних святинь (храмів – «храмовий празник», чудотворних ікон тощо), відвідування яких пов'язане із прощенням гріхів саме в цей день. Відпуст може тривати від кількох годин до кількох днів (тоді потрібна ночівля, і це вже більше подібне на тур). Релігійні, і пов'язані із ними громадські організації досить активно організовують власне короткотривалі відпусти і хресні ходи, а також середньотривалі паломницькі подорожі. Довготривалі ж подорожі (як і кількогадинні поїздки «на празник») здебільшого організовують самі паломники.

Туристичних фірм, що спеціалізуються на суто релігійно-туристичних подорожах, небагато. Ще менше є світських підприємств, що займаються організацією власне паломницьких подорожей.

У разі організації паломницької подорожі, може бути два варіанти:

- паломницькі структури конфесії самостійно, без допомоги світських організацій, організовують паломництво, якщо її працівники зможуть забезпечити подорож усім необхідним: від візи до транспорту і проживання;

- до організації паломництва активно долучаються туристичні фірми, причому релігійні організації залишають за собою повний контроль за організацією подорожі і за складом її учасників. Зокрема, такі ключові елементи паломництва, як визначення загальної стратегії подорожі (мета, цілі, часові та фінансові межі тощо), вибір паломницьких об'єктів, контроль за рівнем духовності, дотримання церковних правил і обрядів повністю залежать від релігійної організації.

Контроль за рівнем духовності і дотримання церковних правил та релігійних обрядів досягається присутністю священнослужителів (одного чи кількох), що обов'язково повинні супроводжувати паломників.

Паломницький туризм в Україні нині потребує законодавчої підтримки (насамперед доповнення чинного Закону «Про туризм» відповідною термінологією), належної реклами (зокрема, уведення відповідної інформації до спеціалізованих веб-сайтів), а також сприяти діяльності тих турфірм та інших

суб'єктів підприємницької діяльності, які надають (або ж мають намір цим зайнятися) паломницькі послуги¹⁵.

Основними перспективами розвитку паломницького туризму в регіонах України, на нашу думку, є:

- збільшення кількості іноземних туристів;
- збільшення кількості суб'єктів паломницького туризму;
- набуття Україною статусу одного зі світових релігійно-паломницьких центрів;
- зростання прибутків від туризму на основі розвитку туристичної інфраструктури й сервісних послуг.

Для ефективного розвитку паломницького туризму в регіонах України доцільно:

- прийняти чіткі термінологічні та функціональні доповнення до чинного Закону України «Про туризм», що дасть змогу на державному рівні закріпити розвиток паломницького туризму в Україні та узгодити засади функціонування установ й організацій, котрі займатимуться організацією зазначеного туризму;

- створити реєстр основних паломницьких центрів України з детальним описом релігійних пам'яток, святих місць, паломницьких релігійних турів, паломницьких поїздок, вартістю послуг, схем маршрутів і відповідної інфраструктури;

- об'єднати зусилля усіх туристичних підрозділів із метою підвищення рівня якості організації та проведення паломницьких турів;

- покращити співробітництво вітчизняних туристичних фірм і релігійних організацій, які організують паломницькі послуги, із закордонними партнерами, котрі працюють у сфері паломницького туризму.

- підвищити рівень освітньо-професійної підготовки кадрів для туризму зі знанням релігійної специфіки й гідів-перекладачів, обізнаних із релігійною практикою, наприклад обрядовості, а також церковного мистецтва й архітектури, історії релігієзнавства тощо;

- збільшити кількість інформаційно-рекламної продукції (створення специфічного туристичного продукту у вигляді рекламних та інформаційних сайтів, буклетів, наукової й методичної літератури щодо паломництва та іншої інформаційної продукції про паломницькі тури, специфіку їх організації та основні релігійні святини країни і її регіонів із можливістю паломникам самим обирати тур, а також скористатися різноманітними рекомендаціями щодо його проведення й забезпечення та ін.);

- дотримуватись законодавства (Конституцією України) щодо надання прав і гарантій усім громадянам держави щодо свободи совісті й вільного вибору віросповідання, а також вільне пересування в межах держави та право на виїзд за кордон для звершення паломництва – без оформлення біометричних документів і збору персональних даних про особу та її релігійну приналежність;

- покращити туристичну інфраструктуру в регіонах (функціонування транспортної системи в країні в цілому та ремонт і будівництво нових шляхів сполучення, а також введення додаткових рейсів транспорту в періоди

підвищеного паломництва – великі релігійні свята та дні відзначення видатних церковних подій і шанування особливих святинь, які сприятимуть розвиткові як внутрішнього, так і зовнішнього паломництва) тощо.

Отже, регіони України мають великий потенціал розвитку паломницького туризму, проте цей потенціал залишається недостатньо нереалізованим. Паломницький туризм має особливе значення для розвитку внутрішнього туризму в Україні, оскільки викликає великий інтерес з боку не лише віруючих, а й інших верств населення. З кожним роком кількість туристів, охочих відвідати духовні і святі місця України, збільшується. Це пояснюється, по-перше, релігійними мотивами, по-друге, туристичним інтересом, по-третє, сучасними тенденціями в галузі подорожування. Зазначене доводить доцільність розвитку паломницького туризму.

Визначити фактичну кількість паломників в Україні практично неможливо, оскільки з цього виду туризму відсутні як статистика, так і аналітичні дослідження. В державному статистичному бюлетені з туризму враховуються лише організовані туристи і екскурсанти, які оформили путівки в українських турагентствах. Самодіяльні ж туристи і екскурсійні бюро в облік не потрапляють. Аналіз сайтів туристичних фірм демонструє, що абсолютна більшість туроператорів і турагентів пропонує індивідуальні, сімейні і групові путівки практично в усі країни світу, не обтяжуючи себе турботою з укомплектування паломницьких груп. Безпосередньо просуванням і організацією паломницького туризму займаються головним чином релігійні організації і створені ними або при них паломницькі відділи, центри, бюро, турфірми.

Загалом, паломницький туризму здійснює позитивний вплив на економічний розвиток тих регіонів, де знаходяться відомі релігійні об'єкти. Прибуття паломників та туристів, яких цікавлять ці місця, сприяє розвитку мережі готелів, ресторанів, торгівлі, вироблення сувенірів, виготовлення продуктів, сфери послуг для мандрівників тощо.

РОЗДІЛ 3.

ОЦІНКА ТУРИСТИЧНО- РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЙ

3.1. САПРОПЕЛЕВІ ЛІКУВАЛЬНІ ГРЯЗІ ШАЦЬКОГО ПООЗЕР'Я: РЕЧОВИНИЙ СКЛАД, ВЛАСТИВОСТІ, РЕСУРСИ *

У міру вивчення та дослідження рекреаційних ресурсів Українського Полісся стає зрозуміло, що територія має високий рекреаційний і бальнеологічний потенціал за рахунок природних лікувально-оздоровчих ресурсів, що включають місцевості зі сприятливим мікрокліматом, естетичними ландшафтами, озерними комплексами та їх узбережжями, лісами, джерелами мінеральних вод і родовищами лікувальних грязей, тощо. Наявність сучасних рекреаційно-курортних закладів та туристичної інфраструктури створює значні передумови для розвитку рекреації та лікувально-оздоровчого чи медичного туризму, здатного забезпечити лікувально-профілактичні потреби населення.

Особливу наукову зацікавленість становлять сапропелеві лікувальні грязі Шацьких озер, які нагромаджуються на дні улоговин. Особливості складу та фізичних властивостей таких відкладів дозволяють розглядати їх в якості одного з основних і перспективних видів сировини для грязелікування. Згідно багатьох досліджень, вони характеризуються доброю пластичністю і адгезією, мають високу дисперсність, необхідні для грязелікування теплофізичні, антисептичні й сорбційні властивості, сприятливу реакцією середовища (рН). У них наявний комплекс біологічно активних речовин органічної природи, мають цінні мінеральні макро- і мікроелементи, не містять збудників захворювань¹.

Сапропель (грец. *sapros* – гнилий, *pelos* – мул) – органо-мінеральні колоїдні донні відклади озер із вмістом органічної речовини не менше 15 %, а також неорганічні компоненти біогенного, хемогенного і теригенного характеру². Сапропелі в природному стані – це багатокомпонентні полідисперсні системи. У них виділяють три головні складові: воду (від 60 % до 97 %), зольну частину (пісок, глина, карбонати, фосфати, кремнезем, сполуки заліза та ін.) і органічну речовину дуже складного і неоднорідного складу. Сапропель відноситься до поновлюваних природних ресурсів. Процеси його накопичення тривають і в даний час, причому для багатьох водойм вони носять прогресуючий характер.

У природному заляганні сапропелі мають желеподібний вигляд. Колір їх чорний, коричневий, сірий, темно-маслиновий, сіро-жовтий, блакитнуватий і рожевий до червоного. Він засвідчує присутність певних органічних і неограничних складників: чорний – заліза, сірий – глини або вапна, маслиновий – хлорофілу, блакитнуватий – вівіаніту, рожевий – каротину або марганцю. Звичайно сапропелі не мають запаху, лише деякі різновиди пахнуть сірководнем. Реакція середовища сапропелів – від слабкислої до слаболужної (рН = 4,2–8,2). Їх фізичні властивості: щільність – 1,4–2,7 г/см³; питома поверхня – 1100–3200 м²/кг; природна вологість – 72–98 %; вологоємність – 78–

* Автори Ільїн Л.В., Пасічник М.П.

¹ Холопов А. П. Грязелечение / А. П. Холопов, В. А. Шашель, Ю. М. Перов, В. П. Настенко. – Краснодар : Периодика Кубани, 2003. – 283 с.

² Ільїн Л.В. Озерознавство. Українсько-російський тлумачний словник. Поняття і терміни. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 118 с.

87 %; об'ємна маса – 1090–1170 кг/м³; дисперсність – 50–250 мкм; гідролітична кислотність – 30–50 мг. екв/100г; ємність поглинання – 60–75 мг.екв/100 г; сума обмінних основ – 90–200 мг. екв/100 г; ступінь насиченості основами – 64–80 %³.

Згідно з усталеною класифікацією, сапропелі поділяються на три типи: біогенний, кластогенний, змішаний. Типи у свою чергу розділені на класи сапропелів: органічний, кремнистий, органо-силікатний, силікатний, карбонатний і залізистий. У назві виду відображено склад органічної та мінеральної частин, їх співвідношення і походження. Усього виділяється 14 видів. Для кожного виду сапропелю даються кількісні показники зольності, вмісту оксиду кальцію і заліза, складу органічної речовини й визначається типологічна характеристика водойми, у якій нагромаджується певний вид сапропелю⁴.

Залежно від діагностичних та типологічних ознак органо-мінеральної сировини виділяють основні напрями використання сапропелю: біогенні види сапропелю можуть використовуватись в якості органічного добрива, кормових добавок (крім торф'янистого), лікувальних грязей, для виробництва будівельних матеріалів, клеючих розчинів; кластогенні види (органосилікатні класи) рекомендується використовувати в якості добрив та лікувальних грязей; змішані типи сапропелю можна використовувати як кормову добавку для тварин та в якості меліоранта для нейтралізації кислих ґрунтів. У рекреації сапропелі застосовуються в якості лікувальних грязей та косметичних препаратів. Використовуються малозольні органічні сапропелі з умістом амінокислот і карбонових кислот, мінеральних макро- і мікроелементів, фізіоактивних гумінових речовин⁵.

Грязелікування успішно використовують при патології опорно-рухового апарату, в неврології, гастроентерології, оториноларингології, в гінекології та андрології, при ряді шкірних захворювань. Разом з тим, лікування грязями зумовлює низку проблем, серед яких виснаження запасів пелоїдів, зміна властивостей грязьових покладів внаслідок порушення екологічної чистоти, висока вартість утримання грязелікарень⁶. Все це створює передумови для того, що даний метод лікування практично не використовується в медичних організаціях стаціонарного і амбулаторного профілю, і все рідше зустрічається в санаторно-курортній мережі, незважаючи на довгостроково існуючі традиції і досвід успішного застосування.

Традиційне використання лікувальних грязей, які характеризуються широким спектром фармакологічних властивостей, здійснюється у вигляді різноманітних процедур лікувальною гряззю (загальних і місцевих аплікацій,

³ Металічні і неметалічні корисні копалини України. Т II. Неметалічні корисні копалини / Гурський Д. С., Єсипчук К. Ю., Калінін В. І. та ін.– К. : Центр Європи, 2006. – 552 с.

⁴ Косов В. И. Сапропель. Ресурсы, технологии, геоэкология / В. И. Косов. – СПб. : Наука, 2007. – 224 с.

⁵ Грязи лечебные сапропелевые : каталожный лист продукции № 8035 ТУ РБ 100217946.001-2000, ВУ

⁶ Шарапова И. С. Особенности документального оформления затрат на грязелечение по центрам ответственности / И. С. Шарапова // Вестник СамГУПС. – 2015. – Т. 1, № 2 (28). – С. 106–111. Шарапова И. С. Особенности документального оформления затрат на грязелечение по центрам ответственности / И. С. Шарапова // Вестник СамГУПС. – 2015. – Т. 1, № 2 (28). – С. 106–111.

грязьових ванн) у спеціально організованих закладах – грязелікарнях, санаторіях та реабілітаційних центрах, розташованих у безпосередній близькості від родовища¹.

Подібний склад і властивості сапропелю значно знижують їх хімічний вплив при процедурах, обумовлюючи лікувальну дію сапропелю, в основному, завдяки тепловому ефекту. При оцінці лікувальних та інших властивостей сапропелів найважливіші їх фізичний стан і хімічний склад. Найбільшу увагу бальнеологів викликають біологічні компоненти пелоїдів. Це вітаміни, амінокислоти, мікроелементи, гумусові речовини, ферменти, які є похідними мікроорганізмів⁷. Порівняно з іншими лікувальними грязями вони мають більш високу пластичність, теплоємність, повільну тепловіддачу, зручність зберігання, транспортування та можливість застосування без особливих знань та навичок.

Досвід з використання сапропелю у терапевтичній практиці показує, що водоростевий органічний сапропель доцільно застосовувати для грязелікування хворих із захворюваннями шлунка, торф'янистий сапропель – при лікуванні захворювань периферичної нервової системи⁸. При дослідженні відновних процесів у травмованих нервових волокнах за допомогою електрофізіологічного методу виявлено позитивний вплив інших типів сапропелю. Переконливі результати отримані при використанні карбонатного сапропелю в лікуванні захворювань периферичної нервової системи та опорно-рухового апарату. Для грязелікування хворих із захворюваннями шлунка доцільно, поряд з органічним, використовувати кремнеземний сапропель. Згідно результатів дослідження Інституту проблем використання природних ресурсів та екології НАН Білорусі, використання сапропелю у медицині дає значний лікувальний ефект. У 78,5 % випадків пацієнти одужали, у 18,7 % – відчували покращення, та лише 3 % людей, які використовували сапропелюву грязь при лікуванні захворювань, не відчували належного лікувального ефекту. При цьому найкращі показники терапевтичної ефективності виявлені при лікуванні жіночої статеві системи.

Родовища озерного сапропелю в Україні активно досліджувалися фахівцями Київської геологорозвідувальної експедиції. Докладні цілеспрямовані дослідження були зумовлені планами меліоративного освоєння Полісся, яке потребувало здійснення постійного діючого водно-стокового моніторингу озер. Обліковано 308 родовищ сапропелю у Волинській (190), Рівненській (37), Сумській (55), Харківській (22), Чернігівській (2) і Київській (2) областях. Проте, на сьогодні сапропель залишається ще не затребуваною сировиною. В Україні видобуток здійснюється лише на трьох родовищах, два з них у Волинській та одне у Київській областях.

⁷ Мурадов С. В. Формирование и биологическая активность грязе-иловых отложений / С. В. Мурадов. – Владивосток : Дальнаука, 2000. – 91 с.

⁸ Антонов И. П. Основные итоги и перспективные вопросы лечебного использования сапропелевых грязей / И. П. Антонов, Э. С. Кашицкий, И. С. Сикорская // Проблемы использ. сапроп. в нар. хоз-ве: Тез. докл. 3 республ. научн. конф. – Минск, 1981. – С. 146–148.

Дослідження сапропелевих відкладів озер Шацького адміністративного району особливо актуальні з огляду на те, що Волинська обласна державна адміністрація 5 вересня 2017 р. презентувала проект «Курорт Шацьк» та план заходів з вивчення природних лікувально-оздоровчих ресурсів. Результатом роботи має стати дозвіл на підготовку пакету документів, клопотання і надання Шацьку статусу курорту державного значення. Фахівцями Українського науково-дослідного інституту медичної реабілітації та курортології відібрано зразки сапропелю, торфу та води для проведення медико-біологічних оцінок та клінічних випробувань. Слід зауважити, що залучення сапропелю у курортно-рекреаційну діяльність є перспективним напрямом природокористування в Шацькому адміністративному районі⁹.

У складі озерного фонду Шацького адміністративного району нараховується 30 водойм, загальною площею близько 61,7 км², об'ємом водної маси 312,4 млн. м³ (табл. 1). Заозереність району становить 8,1 %. За походженням озера різні, переважна більшість – карстові озера, які живляться атмосферними опадами, поверхневим стоком і підземними водами. Підземні води являють собою найбільш стійкий і основний вид живлення озер і зумовлюють їх температурний режим¹⁰. Найбільші й найглибші з них Світязь – 58,4 м, Пулемецьке – 19 м та Люцимер – 11 м. Площа водойм змінюється від 0,01 км² до 26,21 км², проте більшість (73 %) належать до категорії малих (площа 22 озер не перевищує 1 км²).

За сукупністю морфометричних параметрів (розмірів, об'єму води, глибини) озера відносять до 4 груп: до першої – найбільші та найглибші водойми, такі як Світязь (26,21 км²), Пулемецьке (14,57 км²), Луки (5,92 км²), Люцимир (4,45 км²), до другої групи – озера площею від 1,0 до 3,0 км² (оз. Острів'янське, оз. Пісочне, оз. Перемут, оз. Кримно), до третьої – політрофні та евтрофні озера площею менше 1,0 км² (озера Велике Піщанське, Прибич, Ритець, Соминець, Чакове, Озерце, Наконечницьке, Мошно, Карасинець, Чорне Велике та Чорне Мале) і до четвертої – водойми дистрофного типу. На озерах цієї групи склалась украй критична ситуація: їх параметри за останні 80 років змінилися більш ніж у 2 рази. Озера перебувають на стадії зникнення, що потребує значого використання технічних засобів для відновлення та підтримки їх екосередовищної стійкості. Частка таких озер становить 33,0 %. До них належать Мале Піщанське (0,01 км²), Накранне (0,01 км²), Кругле (0,09 км²), Довге (0,18 км²), Олешно (0,01 км²), Плотиччя (0,01 км²), Герасимове (0,02 км²), Климівське (0,12 км²), Звединка (0,01 км²) та П'явочне (0,01 км²). Вони вже втратили природний стан і рекреаційно-туристське значення. Озера зазнають інтенсивного замулення, обміління, заростання, закислення й забруднення (рис. 1). Крім цього, унаслідок загального осушення регіону, на фоні якого спостерігається часткове обміління озер і, відповідно, покращення умов зростання рослин-гігрофітів і гідрофітів, процес відкладання сапропелю

⁹ Ільїн Л. В. Озерні родовища сапропелю Шацького адміністративного району Волинської області / Л. В. Ільїн, М. П. Пасічник // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – 2017. – № 14. – С. 42–45.

¹⁰ Мольчак Я. О. Озера Волинської області / Я. О. Мольчак, Л. В. Ільїн – Луцьк : В-во при ВДУ «Вежа», 1995. – 76 с.

поширюється. Так, в озерах Кругле, Острів'янське, Герасимово, Звединка, Карасинець, Линовець та ін. потужність відкладів сягає понад 5 м, а шар води всього 1–2 м¹¹.

Таблиця 1 – Морфометричні параметри озер Шацького адміністративного району (укладено за фондovими матеріалами ДНВП «Геоінформ України»)

№	Назва озера	Площа, км ²	Довжина берегової лінії, км	Довжина, км	Ширина, км	Глибина, м		Об'єм води, млн. м ³	Н, м
						сер.	макс.		
1	Велике Піщанське	0,54	3,48	1,15	0,76	1,2	3,0	0,9	158,0
2	Герасимово	0,02	0,52	0,16	0,16	-	-	-	161,0
3	Довге	0,18	1,82	0,64	0,29	1,4	3,0	0,2	164,0
4	Звединка	0,01	0,42	0,11	0,11	1,6	3,7	0,2	163,1
5	Карасинець	0,16	1,49	0,54	0,40	1,1	1,8	0,2	163,2
6	Климівське	0,12	1,70	0,66	0,20	1,5	3,0	0,4	162,4
7	Кримне	1,36	5,46	2,09	0,87	2,9	5,5	4,2	161,7
8	Кругле	0,09	1,13	0,41	0,30	1,0	2,0	0,1	164,1
9	Линовець	0,09	1,13	0,40	0,30	1,6	3,7	0,2	162,3
10	Луки	5,92	16,90	5,74	1,81	2,1	3,2	14,1	161,8
11	Люцимер	4,45	8,70	3,06	1,90	4,4	11,0	19,5	164,7
12	Мале Піщанське	0,01	0,35	0,01	0,05	-	-	-	158,0
13	Мошно	0,27	1,94	0,66	0,60	0,7	2,0	0,7	160,7
14	Накранне	0,01	0,44	0,10	0,10	1,0	2,0	0,1	163,3
15	Наконечницьке	0,02	0,88	0,41	0,05	-	-	-	159,0
16	Озерце	0,11	1,23	0,44	0,34	1,6	3,0	0,2	163,1
17	Олешно	0,01	0,40	1,20	1,15	1,0	2,0	0,2	162,5
18	Острів'янське	2,12	8,62	2,30	1,51	2,3	5,9	5,9	162,6
19	Перемут	1,45	4,78	1,75	1,18	2,2	3,2	3,2	161,8
20	Пісочне	1,85	5,7	1,85	1,45	6,9	16,2	13,0	162,2
21	Плотиччя	0,01	0,47	1,40	1,20	0,5	2,0	0,1	163,0
22	Прибич	0,26	1,96	0,66	0,54	1,7	2,5	0,5	163,0
23	Пулемецьке	14,57	15,52	6,06	3,31	4,1	19,2	64,3	162,7
24	П'явочне	0,01	0,20	0,10	0,10	-	-	-	-
25	Ритець	0,03	0,66	0,24	0,16	1,6	3,7	0,2	163,1
26	Світязь	26,21	27,33	7,81	4,17	6,9	58,4	180,8	163,2
27	Соминець	0,41	2,77	1,13	0,48	1,7	2,8	0,7	163,0
28	Чакове	0,23	2,02	0,78	0,32	-	-	-	159,5
29	Чорне Велике	0,76	3,43	1,30	0,75	3,0	5,0	2,5	164,7
30	Чорне Мале	0,28	2,04	0,71	0,45	1,2	2,5	0,4	162,3

Найбільш ефективним заходом із відновлення озерних систем є добування донних відкладів, яке доцільно здійснювати у мілководних дистрофних водоймах. У результаті екскавації досягається позитивний результат збільшення об'єму водної маси, стабілізації температурного й

¹¹ Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся. У 2-х т. Т. 2: Регіональні особливості та оптимізація / Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 400 с.

газового режиму, а для дистрофних водойм – перехід до нижчих рівнів трофності¹².

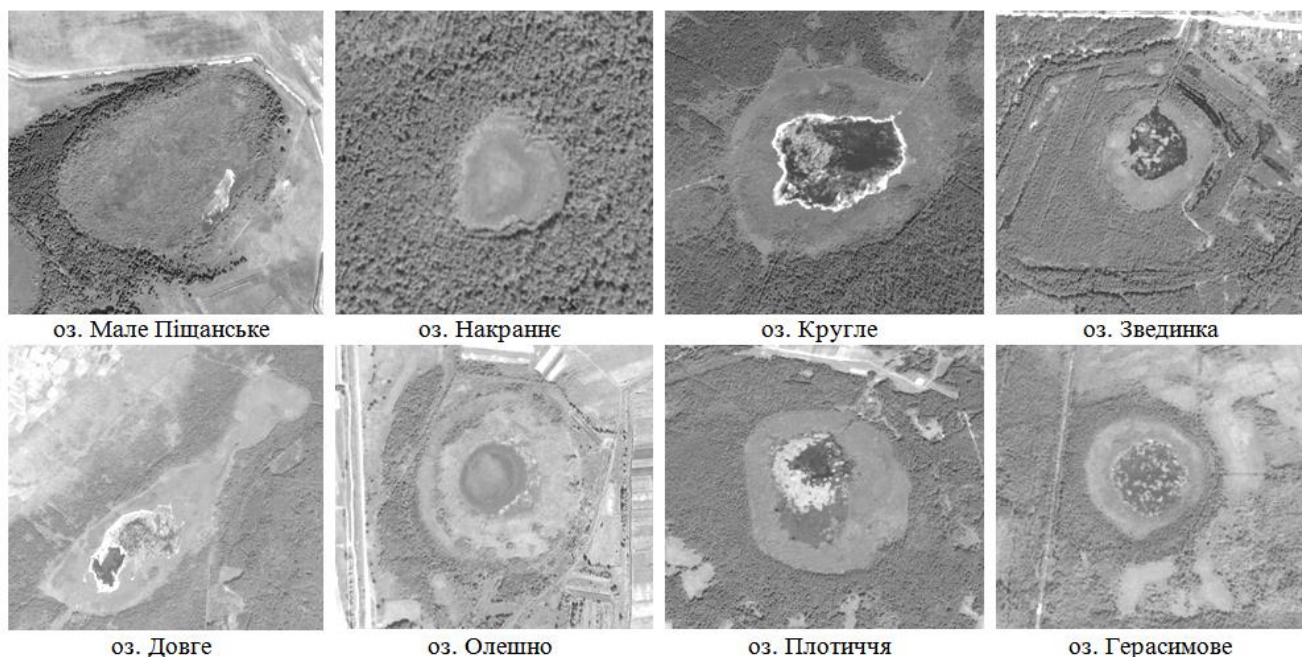

Рис. 1. Космознімки різнотипних дистрофних водойм Шацького поозер'я (запозичено з Google Earth)

Роботи, пов'язані із вивченням запасів сапропелю у Шацькому районі проводилися державним геологічним підприємством «Північукргеологія». Запаси сапропелю були оцінені для 18 озер (табл. 2). За категорією А+С₂ розвідано 9445,6 тис. т сапропелю семи видів: органо-піщанистого, змішано-водорослевого, зоогенового, органо-вапнякового, торф'янистого, органо-глинистого й залізного⁹. Суміжно з геологічною розвідкою гідрологічним управлінням «Укргеокаптажмінвод» виявлено сапропелі, фізико-хімічні властивості яких відповідають вимогам для лікувального застосування. Розвідано 108832 тис. м³ сапропелю органічного та органо-силікатного класу. Найбільше їх міститься у озерах Пулемецьке – 37 440 тис. м³, Луки – 31 018 тис. м³, Світязь – 19 953 тис. м³ та ін. Придатними для цілей грязелікування виявились сапропелі озер Пісочне, Мошно, Соминець, Карасинець, Острів'янське, Перемут, Озерце, Довге, Кругле та ін.

Серед розвіданих озерних родовищ сапропелю переважають невеликі: площею до 0,5 км² (78 % від загального числа). Решту становлять родовища площею 0,5–1,0 км². Площа найбільшого перевищує 5,0 км² (оз. Луки – 5,43 км²). У родовищах Довге, Карасинець, Олешне, площа залягання сапропелю виходить за межі водного дзеркала, що свідчить про те, що водойма з моменту виникнення мала більшу площу. Потужність глибини відкладів коливається в широких межах (від 3,1 м у оз. Чорне Мале до 6,8 м у оз. Кругле). Найбільші запаси сапропелю розвідані в озерах Луки та Люцимир (понад 2 млн. т).

У Шацькому районі видобуток сапропелю здійснюється на озері Прибич.

¹² Шевчук М. Й. Сапропелі України : запаси якості та перспективи використання / М. Й. Шевчук. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 384 с.

Таблиця 2 – Озерні родовища сапропелю Шацького адміністративного району¹³

Озерне родовище	Площа озера, км ²	Площа під сапропелем, км ²	Середня глибина сапропелю, м	Запаси при 60 % вологості, тис. т	А, %	рН	у % на суху речовину	
							СаО	Fe ₂ O ₃
Герасимово	0,03	0,04	5,6	38,0	23	6,7	4,2	1,8
Довге	0,08	0,10	6,3	115,0	25	7,0	6,3	2,0
Звединка	0,03	0,03	5,4	26,0	24	6,9	8,7	1,6
Кругле	0,09	0,11	6,8	134,0	24	6,9	8,7	1,6
Карасинець	0,11	0,14	6,6	165,0	26	7,2	13,2	1,8
Линовець	0,12	0,8	6,6	128,0	33	7,0	8,5	8,7
Луки	6,68	5,43	3,4	3078,0	31	7,0	7,3	1,9
Люцимир	4,47	2,39	4,2	2025,0	45	6,5	2,8	5,6
Мале Піщанське	0,30	0,30	3,3	196,0	30	6,2	2,7	2,8
Озерце	0,21	0,19	4,3	158,0	32	7,7	18,3	1,4
Олешне	0,10	0,14	4,8	127,0	21	6,7	5,1	2,3
Ритець	0,03	0,03	3,8	20,0	29	5,2	1,1	1,0
Соминець	0,48	0,39	4,8	341,0	24	7,6	12,8	1,5
Чорне I	0,35	0,25	4,0	254,0	37	7,2	10,8	2,9
Мошно	0,38	0,36	4,8	456,0	29	7,0	2,0	4,5
Чорне II	0,73	0,68	3,1	625,0	37	7,4	19,3	1,5
Велике Піщанське	0,88	0,58	3,6	416,0	29	6,4	2,1	2,8
Прибич	0,40	0,32	2,8	212,0	19	5,4	1,1	1,5

Розвідані запаси сапропелю на ньому становлять 212,0 тис. т зоогенового й водоростевого видів. Видобуток ведеться гідромеханізованим способом. Очищення улоговини озера сприятиме відновленню водно-стокового режиму, покращенню рекреаційного та водогосподарського використання¹⁴.

Сапропелеві ресурси потребують особливої охорони. Основними елементами, які слід розглядати та враховувати при організації санітарної охорони родовищ, є: місця утворення пелоїдів (території, в межах яких під впливом геологічних процесів формуються сапропелеві грязі); водозбірні площі озер; поверхневі водотоки, а також джерела і горизонти підземних вод, які приймають участь у формуванні водного балансу озер.

Найважливішими властивостями сапропелевих грязей, що визначають їх лікувально-оздоровчі кондиції є: масова частка вологи, питома вага, пластичність, липкість, теплоємність, гранулометричний склад та засміченість частинками більше $0,25 \cdot 10^{-3}$ м, вміст органічних речовин в перерахунку на вуглець ($C_{орг.}$), реакція середовища (рН), окисно-відновний потенціал (Eh), мінералізація та іонний склад розчину пелоїдів, радіоактивність¹⁵.

¹³ Справочник ресурсов сапропеля Украины по состоянию на 1.01.1993 г. Кн. 1. Волынская область. – К. : ГГП «Севукргеология», 1994. – 194 с.

¹⁴ Ільїна О. В. Озеро Прибич: лімнологічно-геохімічний аналіз / О. В. Ільїна, М. П. Пасічник // Науковий вісник Херсонського державного університету. Географічні науки. – 2016. – Вип. 5. – С. 75–80.

¹⁵ Лечебные грязи (пелоиды) Украины : [монография]. Ч. 1 / Под общей редакцией М. В. Лободы, К. Д. Бабова, Т. А. Золотаревой, Е. М. Никипеловой. – К. : «Куприянова», 2006. – 320 с.

Гранулометричний склад досліджуваних сапропелевих відкладів вказує на те, що вони відносяться до тонкодисперсних систем, з переважанням алеврито-пелітових фракцій. Уміст найбільш цінних у бальнеологічному плані колоїдних фракцій, що відповідають розмірам менше $0,001 \times 10^{-3}$ м у зразках сапропелю змінюються в межах 4–16 %, при середньому – 7 % (28 зразків). Кристалічний скелет сапропелевих пелюїдів складає від 13,4 % до 39,8 %. Максимальні його показники характерні для сапропелю озер Люцимер (51,1 %), Луки (39,8 %) та Пісочне (33,7 %). Кількість часток діаметром понад $0,25 \times 10^{-3}$ м у більшості зразків сапропелю знаходиться в межах норми, складаючи від 0,2 % до 0,7 %.

Питома маса сапропелю досліджуваних озер збільшується у міру зменшення умісту органічних речовин. Наприклад, у сапропелях озера Соминець $1,03 \text{ кг/дм}^3$ при $A^c - 18,24 \%$, а у сапропелі озера Пісочне $1,08 \text{ кг/дм}^3$, при $A^c - 37,14 \%$. Діапазон коливань питомої ваги змінюється від $1,0294 \text{ кг/дм}^3$ (озерне родовище сапропелю Карасинець) до $1,0859 \text{ кг/дм}^3$ (родовище Пісочне) (табл. 3). Усередненою питомою масою для сапропелевих відкладів досліджуваних озер (за результатами аналізу 26 зразків) є показник $1,0561 \text{ кг/дм}^3$.

Таблиця 3 – Основні фізико-хімічні властивості сапропелю (укладено за фондовими матеріалами ДНВП «Геоінформ України»)

№ зразка	Озерне родовище	pH	Eh, +мВ	A^c , %	ВПП, %	Питома вага, кг/дм^3	Частки $> 0,25 \cdot 10^{-3}$ м	Опір зсуву, Па
1	Пісочне	7,25	480	34,38	65,62	1,0482	0,165	422
2	Пісочне	5,60	474	37,14	62,86	1,0859	0,557	177
4	Пісочне	5,43	578	30,42	69,58	1,0610	0,145	129
24	Чорне Велике	7,14	424	37,35	62,65	1,0569	0,338	381
25	Чорне Велике	7,26	415	42,11	57,89	1,0501	0,384	119
27	Карасинець	7,43	438	35,79	64,21	1,0411	0,531	245
41	Карасинець	7,18	465	27,05	72,95	1,0294	0,039	395
42	Соминець	6,98	438	23,65	76,35	1,0392	0,137	545
44	Соминець	7,13	466	32,15	67,85	1,0616	0,257	237

Показник опору зсуву у сапропелях Шацьких озер змінюється в широких межах, від 119 Па до 545 Па (зразки № 25 озера Чорне Велике та № 42 родовища Соминець). Для сапропелю озера Пісочне середнє значення становить 324 Па, для сапропелю родовища Чорне Великого – 431 Па, для родовища Карасинець – 364 Па, для родовища Соминець – 506 Па. Усередненим опором зсуву для сапропелю озер Шацького Поозер'я, за результатами аналізу 26 зразків є показник 401 Па. Такі показники визначають можливість застосування пелюїдів для грязевих аплікацій (тобто підтверджують здатність сапропелю утримуватись на тілі рекреанта).

Втрати при прожарюванні – показник який характеризує вміст у пелюїдах органічної речовини. Максимальні втрати при прожарюванні зафіксовані у відкладах родовищ Соминець – 76,35 % (зразок № 42) та Карасинець – 72,95 % (зразок № 41). Високі значення втрат при прожарюванні

вказують на зменшення у сапропелевих відкладах мінеральної складової, тобто більшу концентрацію органічної речовини. Зміна зазначеного показника з глибиною покладів сапропелю відображає характер седиментації (домінування алохтонної чи автохтонної складової). Оптимальним показником втрати при прокалюванні для сапропелевих пелоїдів, є понад 50 %¹⁶.

Високі теплові властивості сапропелю зумовлюють його бальнеологічне використання. Для досліджуваних сапропелів показник теплоємності знаходиться в межах від 3,72 кДж/кг×К (озерне родовище сапропелю Чорне Велике) до 4,08 кДж/кг×К (родовище Пісочне). Як відомо, вода характеризується більшою теплоємністю ніж мінерали твердої фази. Тому, зі збільшенням вологості сапропелю теплові властивості зростають, зі зменшенням – знижуються. У табл. 4 наведені показники теплоємності сапропелю досліджуваних родовищ.

Таблиця 4 – Показники питомої теплоємності сапропелевих відкладів (укладено за фондovими матеріалами ДНВП «Геоінформ України»)

№	Озерне родовище	показник для родовища, кДж/(кг×К)		
		мінімальний	максимальний	середній
1.	Острів'янське	3,93	4,02	3,97
2.	Перемут	3,81	4,06	3,93
3.	Пісочне	3,89	4,08	4,02
4.	Пулемецьке	3,31	3,89	3,77
5.	Соминець	3,56	3,93	3,77
6.	Люцимер	3,77	4,06	3,89
7.	Чорне Велике	3,72	3,89	3,77

Для досліджуваних сапропелевих пелоїдів характерний значний діапазон показників реакції середовища (рН) від лужної до кислої (рН – 8,49–4,70). Максимальна лужність спостерігається у сапропелях озер, в яких переважає карбонатний тип седиментації: Кримно (8,49 рН) та Чорне Велике (8,20 рН). Крайні значення рН у відкладах одного й того ж озера іноді змінюються, переважно не за площею озера а за стратиграфічним розрізом, в залежності від поширеного залягання різних видів сапропелю. Найбільша амплітуда коливань зафіксована в озерах Прибич (3,05 рН) та Мошне (2,86 рН). В озері Мошне максимальна кислотність спостерігається в органічно-залізистому виді відкладів – 4,74, тоді як у зоогеновому вона зменшується до 7,60 рН, (середня – 6,60 рН). Найвище середнє значення кислотності у сапропелях озер Охнич (5,74 рН) та Прибич (5,85 рН), найнижче в Чорному Великому (7,73 рН). Для сапропелю озер Шацького району характерні виражені окисні процеси. Редокс-потенціал змінюється в незначних межах, від +415 мВ до +578 мВ. Усередненим окисно-відновним потенціалом для сапропелю регіону за результатами аналізу 26 зразків є показник +467 мВ.

Сапропелеві грязі досліджуваних озер характеризуються дуже низькою мінералізацією грязьового розчину (до 1,0 г/дм³). Сульфатні іони (SO₄²⁻) є основними компонентами хімічного складу більшості грязьових розчинів

¹⁶ Інструкція по разведке озерних месторождений сапропеля РСФСР. – М. : Торфгеология, 1988. – 93 с.

сапропелю (> 50 екв. %). Найбільші концентрації зафіксовані у водних розчинах сапропелю з озер Люцимер (0,494 г/дм³) та Пулемецьке (0,632 г/дм³). Найвищі концентрації НСО₃²⁻ спостерігаються в розчині сапропелю озер Карасинець (0,237 г/дм³), Чорне Велике (0,232 г/дм³), Перемут (0,220 г/дм³), Сомінець (0,220 г/дм³). Вміст хлоридів (Cl⁻) невисокий і коливається в межах 0,012–0,163 г/дм³.

Основним катіоном сапропелевого розчину є Са²⁺ (0,060–0,256 г/дм³). В еквіваленті він становить від 3,00 % до 12,80 %. Іони Mg²⁺ містяться в незначних кількостях, що не перевищують 40,00 екв. %. Іони лужних металів Na⁺ і K⁺, в розчині сумарно не перевищують 0,003–0,129 г/дм³. Підвищений вміст іонів Na⁺ і K⁺ спостерігаються при підвищеній мінералізації розчину сапропелю (табл. 5).

Для з'ясування санітарно-мікробіологічного стану родовищ озерних сапропелевих пелоїдів нами здійснена експедиція і відібрані зразки сапропелю. Стан родовищ сапропелевих грязей оцінювався за результатами санітарно-мікробіологічних аналізів, проведених у сертифікованій лабораторії ДУ «Інститут охорони ґрунтів». Комплекс санітарно-мікробіологічних досліджень включав визначення загального мікробного числа (ЗМЧ), титру бактерій групи кишкової палички (БГКП), титру клостридій, патогенних стафілококів, синьогнійної палички, ентерококів і сальмонели (табл. 6). Дослідження проводилися на зразках поверхневого шару сапропелю, відібраних нами в період 15–21 жовтня 2018 р.

У період проведення досліджень санітарно-епідеміологічний стан родовищ сапропелю озер Прибич, Чорне Велике, Кримне та Пісочне задовільний. У донних відкладеннях досліджуваних озер санітарні та мікробіологічні показники в межах норми. Загальне мікробне число змінюється від $0,2 \times 10^{-4}$ до $1,1 \times 10^{-4}$ КУО/1 г. Патогенні стафілококи, синьогнійна паличка, ентерококи і сальмонела в зразках не виявлені. Крім цього, визначався показник індексу бактерицидності пелоїдів. Як засвідчують результати проведених нами досліджень, всі зразки сапропелевих грязей були оцінені як високобактерицидні (ІБП $\geq 50\%$). Факт повного відмирання тест-культури *Escherichia coli* фіксувався протягом 7–10 діб. Найбільш швидко повне відмирання *Escherichia coli* зафіксоване у зразках органічних видів сапропелю № 11^C (оз. Прибич) і № 14^C (оз. Пісочне).

Озерна сапропелева лікувальна грязь, якість якої у природному стані не відповідає встановленим вимогам, може бути доведена перед використанням до відповідних нормативних показників:

- підвищена засміченість сапропелю може бути зменшена обробкою на віброситі;
- низький опір зсуву можна збільшити шляхом часткового зневоднення, високий – помірного розведення з прісною водою;
- величина рН доводиться до необхідних значень шляхом аерації або вивітрювання сапропелю на повітрі при збереженні величини вологості не нижче 60 % і за умови відсутності переокислювання, що виявляється при появі вохристих окисів заліза;

Таблиця 5 – Іонний склад сапропелевого розчину (укладено за фондovими матеріалами ДНВП «Геоінформ України»)

Компоненти	оз. Пісочне, № 1			оз. Перемут, № 72		
	г/дм ³	мг-екв/ дм ³	екв. %	г/дм ³	мг-екв/ дм ³	екв. %
Na ⁺ + K ⁺	0,016	0,70	11,48	0,129	5,59	43,03
Ca ²⁺	0,060	3,00	49,18	0,124	6,20	47,74
Mg ²⁺	0,029	2,40	39,34	0,015	1,20	9,23
Σ	0,105	6,10	100,00	0,268	12,99	100,00
Cl ⁻	0,099	2,80	45,90	0,163	4,60	35,41
SO ₄ ²⁻	0,096	2,00	32,79	0,230	4,79	36,88
HCO ₃ ²⁻	0,079	1,30	21,31	0,220	3,60	27,71
Σ	0,274	6,10	100,00	0,613	12,99	100,00
pH	7,0			7,1		
Мінералізація	0,379			0,881		
Формула Курлова	M _{0,38} $\frac{\text{Cl } 46 \text{ SO}_4 \text{ 33 HCO}_3 \text{ 21}}{\text{Ca } 49 \text{ Mg } 39 \text{ (Na+K) } 11}$			M _{0,88} $\frac{\text{SO}_4 \text{ 37 Cl } 35 \text{ HCO}_3 \text{ 28}}{\text{Ca } 48 \text{ (Na+K) } 43}$		
Компоненти	оз. Кримно, № 107			оз. Острів'янське, № 142		
	г/дм ³	мг-екв/ дм ³	екв. %	г/дм ³	мг-екв/ дм ³	екв. %
Na ⁺ + K ⁺	0,003	0,15	1,60	0,040	1,75	26,72
Ca ²⁺	0,176	8,80	94,12	0,068	3,40	51,91
Mg ²⁺	0,005	0,40	4,28	0,017	1,40	21,37
Σ	0,184	9,35	100,00	0,125	6,55	100,00
Cl ⁻	0,021	0,60	6,42	0,014	0,40	6,11
SO ₄ ²⁻	0,286	5,95	63,64	0,185	3,85	58,78
HCO ₃ ²⁻	0,171	2,80	29,94	0,140	2,30	35,11
Σ	0,478	9,35	100,00	0,339	6,55	100,00
pH	7,0			7,0		
Мінералізація	0,692			0,464		
Формула Курлова	M _{0,66} $\frac{\text{SO}_4 \text{ 64 HCO}_3 \text{ 30}}{\text{Ca } 94}$			M _{0,46} $\frac{\text{SO}_4 \text{ 59 HCO}_3 \text{ 35}}{\text{Ca } 52 \text{ (Na+K) } 27 \text{ Mg } 21}$		
Компоненти	оз. Люцимер, № 201			оз. Пулемецьке, № 185		
	г/дм ³	мг-екв/ дм ³	екв. %	г/дм ³	мг-екв/ дм ³	екв. %
Na ⁺ + K ⁺	0,004	0,17	1,49	0,011	0,46	3,09
Ca ²⁺	0,196	9,80	86,20	0,256	12,80	86,14
Mg ²⁺	0,017	1,40	12,31	0,19	1,60	10,77
Σ	0,217	11,37	100,00	0,286	14,86	100,00
Cl ⁻	0,012	0,34	2,99	0,016	0,45	3,02
SO ₄ ²⁻	0,494	10,28	90,42	0,632	13,16	88,57
HCO ₃ ²⁻	0,046	0,75	6,59	0,076	1,25	8,41
Σ	0,552	11,37	100,00	0,724	14,86	100,00
pH	6,8			6,8		
Мінералізація	0,769			1,010		
Формула Курлова	M _{0,77} $\frac{\text{SO}_4 \text{ 90}}{\text{Ca } 86}$			M _{1,01} $\frac{\text{SO}_4 \text{ 89}}{\text{Ca } 86 \text{ Mg } 11}$		

– мікробіологічні показники доводяться до норми шляхом самоочищення грязей у родовищі за рахунок поліпшення загального санітарного стану чи в процесі їхнього збереження в басейнах¹⁷.

Таблиця 6 – Санітарно-мікробіологічна характеристика сапропелю

№	Мікробіологічні показники	Озерні родовища сапропелю			
		Прибич, № 11 ^C	Чорне Велике, № 12 ^C	Кримно, № 13 ^C	Пісочне, № 14 ^C
1.	Загальне мікробне число, КУО/1 г	$0,5 \times 10^{-4}$	$1,1 \times 10^{-4}$	$0,3 \times 10^{-4}$	$0,2 \times 10^{-4}$
2.	Титр БГКП	> 10	> 10	> 10	> 10
3.	Титр <i>Clostridium perfringens</i>	> 0,1	> 0,1	> 0,1	> 0,1
4.	Патогенні стафілококи, КУО/10 г	–	–	–	–
5.	Синьогнійна паличка <i>Pseudomonas aeruginosa</i> , КУО/10 г	–	–	–	–
6.	Термостабільні кишкові палички (фекальні коліформи), КУО/10 г	–	–	–	–
7.	Ентерококи термостабільні, КУО/10 г	–	–	–	–
8.	Індекс бактерицидності сапропелю, %	86	60	60	75

Матеріальною базою для організації пелоїдотерапії є грязелікарні та грязьові господарства. Грязелікарні – це спеціально створені і призначені для надання хворим грязьових процедур лікувальні заклади. У лікувально-оздоровчу практику багатьох сучасних санаторно-курортних закладів, SPA-, wellness-центрів та баз відпочинку впроваджено методики використання лікувальних грязей. У практиці лікування використовуються загальні грязьові ванни, аплікації, тампони, електрогрязелікування, гальваногрязелікування і ряд інших процедур.

Курортна інфраструктура Шацького Поозер'я представлена 82 закладами розміщення, у т. ч. туристичними базами, готелями, дитячими таборами, санаторієм та пансіонатом із лікуванням. У межах Шацького національного природного парку виділені зони відпочинку «Гряда», «Гушове», «Пісочне», «Світязь», створені еколого-пізнавальні стежки «Лісова пісня» та «Світязянка». На в'їздах у парк оформлено 2 інформаційні пункти. У санаторії «Лісова пісня» наявне необхідне обладнання для організації грязелікування, а саме: камери для зберігання та регенерації грязей, змішувачі та ємності для доведення грязей до необхідної температури, тощо. У оздоровчих та SPA-центрах, які не мають необхідного устаткування для доведення пелоїдів до кондиційного стану існує технологія використання фасованих грязей. За останні роки простежується тенденція, коли на базі санаторіїв оздоровча функція поступово витісняє лікувальну і проявляється у поєднанні з розважальною та культурно-пізнавальною рекреацією. За нашими оцінками,

¹⁷ Про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ лікувальних грязей : Наказ державної комісії України по запасах корисних копалин при Державному комітеті природних ресурсів України № 298 від 29 грудня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-05> (23.05.2019).

для кожного санаторно-оздоровчого закладу регіону на відстані 50–75 км існують потенційно придатні родовища сапропелевих грязей.

Отже, у Шацькому адміністративному районі наявно 18 озерних родовищ сапропелю із загальними запасами 8489,0 тис. т., значна частина з яких (60 %) припадає на озера Луки (3078 тис. т) та Люцимир (2025 тис. т). В окремих родовищах сапропель має властивості, що відповідають критеріям «лікувальна грязь». Як відомо, сапропелева лікувальна грязь має високу пластичність, теплоємність, повільну тепловіддачу, задовільний санітарно-мікробіологічний стан і високі бактерицидні властивості, зручність зберігання, транспортування та можливість застосування без особливих засобів та навичок у домашніх умовах.

Залучення сапропелевих покладів Шацького Поозер'я до лікувально-оздоровчої практики є перспективним напрямом рекреаційного природокористування, сприятиме розширенню використання лікарських препаратів місцевого природного походження, диверсифікації спектру послуг в санаторно-курортних установах і надходженню інвестицій у рекреаційну сферу регіону.

Подальші дослідження сапропелевих покладів пов'язуємо з підготовкою і реалізацією державної цільової програми щодо модернізації інфраструктури санаторно-курортного комплексу регіону, зі створенням інтегрованої системи управління використанням природних ресурсів, стабілізацією і покращенням екологічного стану оточуючого природного середовища, а також організацією моніторингу на території курортів і об'єктах природних лікувально-оздоровчих ресурсів. Збереження та раціональне використання озерних сапропелів, вивчення та освоєння інших родовищ сприятиме їх подальшому залученню у санаторно-курортну галузь.

3.2. ОЦІНКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЕЛОСИПЕДНОГО ТУРИЗМУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ *

В сучасних умовах фінансово - економічної і соціальної кризи туристична галузь потребує пошуку нових шляхів відновлення втрачених позицій. ХХ століття це той період часу коли бурхливо розвивалася індустрія туризму, удосконалювалися транспортні засоби та засоби зв'язку. У другій його половині окремі традиційні форми туризму почали втрачати актуальність та вже не задовольняли потреби туристів.

В останні роки велосипедний туризм стає все більш популярним видом відпочинку та оздоровлення. Зростання його популярності пов'язане з модою на здоровий спосіб життя в цілому, оскільки велотуризм є одним з найбільш екологічних і корисних для здоров'я видів туризму. Він приваблює не тільки відчуттям швидкості, свободи, а й цікавими екскурсіями, а також можливістю повноцінного відпочинку на природі.

Слід зазначити що, в Україні та у Волинській області велосипедний туризм поки ще не став масовим видом відпочинку, відсутня належна інфраструктура та бракує коштів. Проте є можливості для розвитку, серед яких чудова ресурсна база, зростає частка волонтерів (асоціації та гуртки).

Саме ці аспекти визначають актуальність особливостей та перспектив розвитку велосипедного туризму Волинської області.

Проблеми геопросторової організації туризму, організації туристичної діяльності висвітлені у працях О.О. Бейдика, М. Боруцака, В.Ф. Кифяка, О.О. Любіцевої, М.П. Мальської та ін. Теоретичні та прикладні аспекти поняттєво-термінологічного апарату спортивно-оздоровчого туризму, способів і методичного забезпечення організації окремих його видів описані в публікаціях Ю.А. Грабовського, О.В. Скалія, Т.В. Скалія, В.Д. Дехтяра. Загальні засади розробки регіональних туристичних маршрутів і моделювання системи інформаційного забезпечення рекреаційно-туристських заходів (зокрема, маршрутів спортивно-оздоровчого туризму) розроблені С. Кобзовою, Л. Заневською. Питання розвитку велотуризму та його забезпечення інфраструктурою знайшли відображення у працях О.Ю. Дмитрука, Ю.В. Щура, В.Р. Монастирського, П.В. Романіва. Проте наукового узагальнення та чіткої конкретизації функціональних відмінностей щодо організації й проведення велотурів і велоподорожей поки не існує.

У наукових дослідженнях велосипедний туризм розглядають як активний вид спеціалізованого спортивного туризму з безліччю різновидів – від невеликих прогулянок чи екскурсій до складних велосипедних подорожей, під час яких його учасники набувають практичного досвіду, підвищують свою туристичну майстерність, вдосконалюють техніку і тактику проходження маршрутів¹. Велосипедний туризм (велотуризм) – один з видів туризму, в якому велосипед служить головним або єдиним засобом пересування. Поняття

* Автори Лепкий М.І., Колісник Б.І., Дашук Ю.Є.

¹ Медвідь Л. Особливості вело туризму та його інфраструктури / Л. Медвідь // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. - 2016. - Випуск 40. - С. 162–170..

«велосипедний туризм» багатозначне і відноситься як до одного з видів активного відпочинку, так і до різновиду спортивного туризму. Так за даними туристсько-спортивного словника-довідника «велосипедний туризм - вид спортивного туризму, в якому головним або єдиним засобом пересування туристів-спортсменів є велосипед. Він має свої переваги у порівнянні з іншими видами туризму. Велосипед дає можливість із досить значною швидкістю долати великі відстані, ознайомитися під час туристської подорожі з кількома географічними районами, відвідати цікаві об'єкти, розташовані один від одного на значній відстані. Місця, якими важко пересуватися на велосипеді, велотуристи долають пішки і відображають це у своїх звітах»². Заседка І.В. характеризує «велосипедний туризм, як один із видів туризму, в якому велосипед є головним або єдиним засобом пересування. Вона розглядає велосипедний туризм, як активний спеціалізований вид туризму»³. За визначенням Бейдика О.О. «велосипедний туризм – це популярний вид активного відпочинку, що має безліч різновидів: від невеликих прогулянок і екскурсій до складних велосипедних подорожей»⁴.

Велосипедний туризм володіє усіма необхідними способами та засобами задоволення потреб туристів. Крім приємних вражень і позитивних емоцій, він дає людям можливість зміцнити власне здоров'я, не забруднюючи при цьому місцевості, адже велосипед – абсолютно екологічний вид транспорту, що відзначається високою мобільністю та маневреністю. Саме завдяки велосипедному туризму люди мають можливість побачити більше туристичних атракцій, аніж, наприклад, при водному, пішохідному чи гірському видах туризму. Отже популяризація велосипедного туризму сприяє пропаганді здорового способу життя, залученню молоді до занять спортом і патріотичному вихованню⁵.

За тривалістю велопоходи поділяють на: одноденні (велопохід без ночівель, виїзд вранці, приїзд – увечері того ж дня); походи вихідного дня (із однією ночівлею, найчастіше виїзд у суботу вранці і приїзд у неділю ввечері); багатоденні (декілька днів).

За стилем подолання перешкод велотуризм поділяють на:

- цивілізований (велосипедна прогулянка на свіжому повітрі на відносно невелику відстань);
- класичний (одноденні або багатоденні велотури в режимі помірних навантажень);

² Конопляник О.В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку велосипедного туризму в Миколаївській області / О.В. Конопляник // Основи спортивного туризму в рекреаційній діяльності: збірник наукових праць. – Харків: ХДАФК, 2016. – С. 136 - 143.

³ Заседка І.В. Розвиток велосипедного туризму в Україні як спеціалізованого виду туризму / І.В. Заседка // Географія та туризм. – 2013. – Вип. 25. – С. 124-131.

⁴ Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методи аналізу, термінологія, районування: монографія / О.О. Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.

⁵ Лазор С. Сучасний стан та перспективи розвитку велосипедного туризму в Надніпрянському районі Івано-Франківської області / С. Лазор // Вісник Львівського університету. Серія географічна. - 2013. - Випуск 43. - Ч. 1. - С. 315–320.

– експедиційний (спланований маршрут з оглядом визначних пам'яток, цікавих у природному або історичному відношенні місць);

– байкерський туризм, який перевіряє можливості самого транспорту. А від водія вимагає чудової техніки. Тому цей різновид має невелику кількість шанувальників;

– спортивний велотуризм, який передбачає досягнення та встановлення рекордів. Таким стилем займаються лише спортсмени, у яких здебільшого одна мета – подолати обрану відстань якнайшвидше;

– зимовий (екстремальний різновид велосипедного туризму, для якого необхідне спеціальне спорядження, одяг). Снігопади, ожеледиця – ідеальна атмосфера для велотуристів цього напрямку¹.

Загалом класифікацію велосипедного туризму відображено на рис. 1. За тривалістю велопоходи поділяють на: одноденні (велопохід без ночівель, виїзд вранці, приїзд – увечері того ж дня); походи вихідного дня (із однією ночівлею, найчастіше виїзд у суботу вранці і приїзд у неділю ввечері); багатоденні (декілька днів).

За стилем подолання перешкод велотуризм поділяють на:

– цивілізований (велосипедна прогулянка на свіжому повітрі на відносно невелику відстань);

– класичний (одноденні або багатоденні велотури в режимі помірних навантажень);

– експедиційний (спланований маршрут з оглядом визначних пам'яток, цікавих у природному або історичному відношенні місць);

– байкерський туризм, який перевіряє можливості самого транспорту. А від водія вимагає чудової техніки. Тому цей різновид має невелику кількість шанувальників;

– спортивний велотуризм, який передбачає досягнення та встановлення рекордів. Таким стилем займаються лише спортсмени, у яких здебільшого одна мета – подолати обрану відстань якнайшвидше;

– зимовий (екстремальний різновид велосипедного туризму, для якого необхідне спеціальне спорядження, одяг). Снігопади, ожеледиця – ідеальна атмосфера для велотуристів цього напрямку¹.

Загалом класифікацію велосипедного туризму відображено на рис. 1.

Важливу роль у розвитку велотуризму відіграє його інфраструктура, яка поєднує в собі велосипедні шляхи, засоби організації дорожнього руху, об'єкти сервісу, елементи благоустрою, штучні споруди.

Велосипедний туризм як активний відпочинок полягає в проходженні на велосипеді маршрутів, що містять загально-туристичні і специфічні для велосипедного туризму об'єкти екскурсійного характеру. Тому вибір велосипеда для вело подорожі відіграє важливу роль. Виділяють такі види велосипедів, які можна використовувати для велосипедного туризму.

Шосейно-гоночні велосипеди. Призначені в основному для руху по гладкому асфальту, де вони мають переваги завдяки тонким шинам – трубкам. Трубки часто проколюються, особливо в дощ або при русі поза шосе. Установка на шосейно-гоночний велосипед так званих клинчерних шин деякою

мірою знімає недоліки трубок, залишаючи незмінними решту негативних якостей (рис. 2).

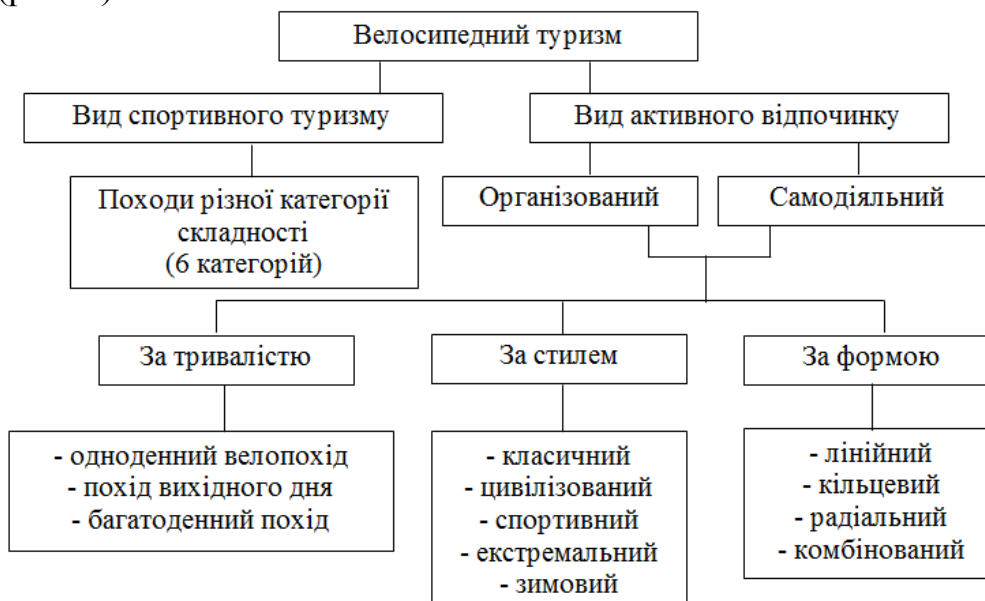

Рис. 1. Класифікація велосипедного туризму¹

Рис. 2. Види велосипедів для велоподорожі

Займатися велосипедним туризмом на таких велосипедах рекомендується досвідченим людям. На шосейно-гоночному велосипеді на гладкому асфальті можна тривалий час рухатися із швидкістю 40 км/год і навіть вище, проте вже зернистий асфальт відразу ж гальмує рух. Маневреність таких велосипедів невелика, прохідність найнижча серед всіх видів велосипедів.

Туристичні велосипеди («туринги»). В своєму класичному вигляді є більш міцним варіантом шосейника. Мають дещо іншу раму, колеса з покриттями і камерами, часто зігнуте «шосейне кермо». Ширші шини

дозволяють поставити повноцінну дорожню гуму. Найбільш раціональні матеріали рами – хромомолібден і титан. До переваг цих велосипедів відносять: легкість ходу по шосе і ґрунтових дорогах, добра курсова стійкість, велика вантажопідйомність, широкий спектр передач (18–27). З недоліків слід відзначити невисоку маневреність і помірну прохідність по технічно складних трасах. Велосипед даного виду призначений для розміреної їзди по найрізноманітніших дорогах, він поєднує високу швидкість на шосе з комфортом і функціональністю. Для класичних і спортивних походів такі велосипеди – кращий варіант. А для гонок і агресивної їзди вони не підходять (рис. 2).

Гібриди. Відносно новий вид велосипеда: симбіоз гірського велосипеда і «туринга». Відмітні ознаки «гібрида» – геометрія рами близька до гірського велосипеда, винесення керма і саме кермо теж подібне маунтинбайку. Іноді винесення керма має змінний кут нахилу. Розмір колеса, як правило, складає 28 дюймів, покриття мають дорожній малюнок. Останнім часом пропонуються передні амортизаційні вилки спеціально для «гібридів», що робить їх ще більш універсальними. Відмінні швидкісні показники поєднуються в гібриді з достатньо високою прохідністю поганими дорогами. Ще одна схожість гібрида і маунтинбайку – велика кількість передач (24–27), що дозволяє вибирати оптимальний режим руху в будь-яких умовах. Гібрид, як і «туринг», більш підходить для класичних походів, але орієнтований і на жорсткі режими руху¹.

Дорожні велосипеди. Сучасний дорожній велосипед має достатньо широкий набір передач, міцну конструкцію і «дорожні» покриття, що дозволяє йому за прохідністю не поступатися «турингу» (рис. 2). Висока посадка і м'яке сидло робить його найбільш комфортним зі всіх видів велосипедів. Звичайно, подібні велосипеди обладнуються крилами, багажниками, освітлювальними приладами, сумками та іншими аксесуарами. Основне призначення цих велосипедів – неквапливі прогулянки на невеликій відстані, поїздки по магазинах за продуктами або як варіант туристичної машини для літніх людей.

До дорожніх велосипедів можна віднести невеликі велосипеди (на зразок «Ками»), але вони не підходять для активного велотуризму, оскільки не мають передач. Переваги дорожніх велосипедів у їх невисокій вартості, яка обумовлена встановленням устаткування початкового класу, простими рамами і відсутністю амортизаційної вилки. Посадка значно відрізняється від всіх описаних видів велосипедів: спина розташована майже вертикально, кермо вище за сидло. Звідси низька ефективність педалювання, проте високий рівень комфорту.

Гірські велосипеди (Mounting Bike). Їх називають по-різному: маунтинбайки, позашляховики, усюдиходи, гірські велосипеди, байки. Це велосипеди, спеціально створені для руху в особливо складних умовах. Мають характерний «агресивний» зовнішній вигляд, «позашляхову» раму (кожна фірма має свою розраховану на комп'ютерах геометрію рами) і колеса 26 дюймів. Гірський велосипед відрізняє надміцна конструкція, широкі шини з розвиненим протектором, велика кількість передач (24–27) і чудова прохідність по будь-яких дорогах і при їх відсутності. Гірський велосипед, як і гібрид, є

наймолодшим видом двоколісних машин. Гірські велосипеди стрімко розвиваються – з'явилася велика кількість їх типів, призначених для певних умов застосування (рис. 2).

Призначення маунтинбайка – швидкісне пересування по пересіченій місцевості. Але його можливості цим не вичерпуються. Фактично, він є вельми універсальним велосипедом, придатним як для міської їзди, так і для далеких подорожей і спорту.

Хардтейл – («жорсткий хвіст» велосипед з передньою амортизаційною вилкою) – це вид гірського велосипеда, найбільш продуманий і популярний, одночасно допускає практично будь-які варіанти використання. На таких машинах проводяться більшість змагань у різних дисциплінах, вони чудово зарекомендували себе в далеких і близьких подорожах і просто як надійний велосипед «на кожен день». Він чудово їде по пересіченій місцевості та на асфальті. На гладкому шосе він переважає за характеристиками дорожні і спортивно-туристичні велосипеди. Матеріали рам використовуються найрізноманітніші: хромомолібден, алюмінієві сплави, титан, магній, різні композитні матеріали, екзотичні сплави. Кількість передач – 24–27, всі компоненти вищого рівня (залежно від класу велосипеда). До хардтейлів відносять маунтинбайки, призначені як для походів і велопогулянок, так і для змагань світового рівня.

Софттейл – названий так за аналогією з хардтейлом («м'який хвіст»). Родзинка конструкції – вбудований у задній трикутник рами амортизатор із невеликим ходом. У поєднанні з гнучкими (зазвичай карбоновими) нижніми шинами дозволяє достатньою мірою поглинати дорожні нерівності, але не втрачати енергію на роботу підвіски. Деякі софттейли взагалі не мають амортизаторів, а гнучкість забезпечується за рахунок деформації карбонових шин і вставок спеціальної форми.

Кожен тип велосипеда може комплектуватися певною групою (класом) навісного устаткування. Дуже важливим є підбір велобагажника, велорюкзак і велочехла (рис. 3).

Рис. 3. Навісне устаткування для велопоходу

У велопоходах основний вантаж перевозиться у велорюкзаків і розташований він на вело багажнику, на спину – можна невеликий рюкзак на 3-4 кг. Багажник повинен бути міцним, а велорюкзак повинен мати обсяг не менше 50-60-ти літрів та кишені для додаткових фляг з водою.

Сучасний стан розвитку туристичної інфраструктури велосипедного туризму області. Туристична інфраструктура включає матеріально – технічну базу елементів та структур, які входять до складу територіально – рекреаційної системи. Серед елементів, які складають туристичну інфраструктуру велосипедного туризму виділяють: будинки, споруди, складові транспортної інфраструктури, заклади культури та відпочинку тощо, які тим чи іншим чином задіяні в наданні даних туристичних послуг.

При визначенні основних чинників, які впливають на розвиток туристичної інфраструктури велосипедного туризму Волинської області, провідне місце займають: природно – географічні, культурно – історичні та соціально – економічні.

Природно – географічні передумови. Волинська область розташована на північному заході України в межах Поліської низовини (понад 3/4 території) та Волинської височини. Межує на заході з Люблінським воєводством Республіки Польща, на півночі – з Брестською областю Республіки Білорусь, на сході – з Рівненською, на півдні – з Львівською областями України. Територія займає 20,2 тис. км², або 3,34% від загальної площі нашої країни.

Область займає західну частину Східно – Європейської рівнини і розташована на заході рівнинних просторів двох природно – географічних зон України – Полісся та Лісостепу. Поверхня області переважно рівнинна, із середньою висотою 195 м⁶.

Клімат Волинської області помірно – континентальний: зима м'яка, з нестійкими морозами; літо тепле, нежарке, весна і осінь затяжні із значними опадами (річні суми опадів – 550-650 мм). Земельний фонд області становить 2 млн. 14,4 тис. га, які можна успішно використовувати для велосипедного туризму та рекреації. Площа земель під об'єктами ПЗФ, оздоровчо – рекреаційного та історико-культурного призначення становить 8,98%.

В області налічується 209 природно – заповідних територій і об'єктів. Особливою привабливістю для туристів відзначається південно – західна частина Волині.

У Волинській області нараховується 132 річки, загальною протяжністю 3414 км. У північній та західній частині області проходить Головний Європейський вододіл, який розділяє басейни Чорного й Балтійського морів, зокрема басейни Дніпра та Західного Бугу.

Серед західних областей України область має найбільше озер – 220 озер, загальною площею 14398 га (найбільше – оз. Світязь, площа – 25,2 км²). В області розвідано 71,8 млн. т. сапропелю, деякі види якого можна використовувати в оздоровчих цілях.

В області також обстежено 33 родовища лікувальних торфових грязей. Найбільш придатними для лікування є грязі родовищ Любомльського, Горохівського, Ківерцівського та Маневицького районів.

⁶ Мельнійчук М.М. Сучасний стан і перспективи розвитку туристичної та рекреаційної діяльності Волинської області / М.М. Мельнійчук, С.Д. Уєвич, В.С. Чернець // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – 2013. – Вип. 2. – С. 101 – 115.

На Волині є родовища мінеральних вод чотирьох типів (хлоридно – натрієві, сульфатно – натрієві, гідрокарбонатно – хлоридно – кальцієві та хлоридно – натрієво – кальцієво – йодо – бромні (джерело, яке не має аналогів в Україні). Виявлено дев'ять таких родовищ, з них експлуатують чотири⁷.

Лісистість області складає 34% (696,5 тис. га). По території області ліси розташовані нерівномірно. Найбільшу лісистість мають поліські райони (55,2 – 40,9 %); найменшу – лісостепові (менше 10%).

На розвиток туристичної діяльності області великий впливають сприятливі умови для мисливства, рибальства, збирання ягід та грибів.

Культурно-історичні передумови. Область має значний історико – культурний потенціал: загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва складає 2,6 тис. У структурі земельних угідь даної території землі історико – культурного призначення займають 300,6 га, що становить 0,11% до загальної площі всіх земель регіону. В їхніх межах знаходиться 495 пам'яток архітектури та містобудування (з них – 200 національного значення), 149 пам'яток археології (з них – 16 національного значення), 1282 пам'ятки історії (з них – 7 національного значення), 35 пам'яток монументального мистецтва (з них – 1 національного значення). Також в області нараховується 11 парків – пам'яток садово – паркового мистецтва загальною площею 95,53 га, із яких 3 – загальнодержавного значення, площею 28,6 га⁸.

Найбільше пам'яток зосереджено у Луцьку. Найвідомішими є: Замок Любарта (XIV ст.), костел бернардинів, монастир єзуїтів, Покровська церква XIII – XVII ст., Лютеранська кірха, Воздвиженська церква 1784 р. та ін.

Найбільш відвідуваними об'єктами, крім Луцького Замку є: Зимненський монастир, Літературно – меморіальний музей-садиба Лесі Українки (с. Колодяжне, Ковельського р-н), музей «Стара Миза» (м. Устилуг, Володимир – Волинський р-н), історико – меморіальний музей «Козацькі могили» (м. Берестечко, Горохівський р-н).

До списку історико-культурних населених місць включено 19 поселень: Берестечко, Володимир – Волинський, Голоби, Головно, Горохів, Іваничі, Камінь – Каширський, Ковель, Луків, Луцьк, Любешів, Любомль, Олика, Ратне, Рожище, Стара Виживка, Турійськ, Цумань, Шацьк. В області діє 6 державних музеїв і заповідників⁹.

Традиційними для відвідування стали фестивалі («На хвилях Світязя», «Бандерштат», «Jazz Bez» та ін.), виставки та ярмарки, які можуть стати основою для розвитку туристичної інфраструктури велосипедного туризму.

Соціально-економічні передумови. Визначна роль серед об'єктів туристичної інфраструктури велосипедного туризму належить закладам

⁷ Черчик Л. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області: Монографія / Л. Черчик, І. Єрко, Н. Коленда. – Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2014. – 152 с.

⁸ Єрко А. Сучасний стан розвитку туристичної інфраструктури Волинської області / А. Єрко, К. Савич // Наукові записки Тернопільського НПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – 2016. – № 1. – С. 163 – 170.

⁹ Єрко І.В. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної інфраструктури Волинської області / І.В. Єрко, А.В. Єрко // Географія та туризм. - 2012. - Вип. 21. - С. 80-89.

тимчасового розміщення. У 2018 р. у Волинській області нараховувалось 138 колективних засобів розміщення загальною місткістю 6177 місць. Кількість осіб, які користувались їхніми послугами становила 108129 осіб, з них 5757 – іноземці (табл. 1).

Таблиця 1 – Колективні засоби розміщення Волинської області у 2017 р¹⁰

Заклади	К-ть КЗР, од.	Кількість місць (ліжок), од.	Кількість розміщених, осіб	
			всього	у т.ч. іноземці
Колективні засоби розміщення	138	6177	108129	5757
Готелі та аналогічні засоби розміщення	64	2049	76067	5725
- готелі	30	1260	61355	4680
- мотелі	4	90	2672	8
- кемпінги	1	42	792	222
- гуртожитки для приїжджих	1	127	1560	-
- туристичні бази, гірські притулки, студентські літні табори, інші місця для тимчасового розміщення	28	530	9688	815
Спеціалізовані засоби розміщення	74	4128	32062	32
- санаторії	5	1012	12032	12
- дитячі санаторії	2	300	3104	-
- санаторії-профілакторії	1	74	682	-
- пансіонати відпочинку	1	374	3895	20
- бази відпочинку, інші заклади відпочинку (крім турбаз)	65	2368	12349	-

Найбільша кількість закладів розміщення (25 %) розташована у Луцьку, та Луцькому районі. На базі готелів та інших місць тимчасового проживання налічується понад 40 структурних підрозділів сфери послуг, зокрема: автостоянки, ресторани, бари, сауни, пральні, заклади торгівлі тощо¹¹.

Провідне місце належить готелям на аналогічних засобах розміщення (табл. 2).

Таблиця 2 – Основні показники роботи готелів та аналогічних засобів розміщення у Волинській області¹²

Заклади / роки	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість готелів та аналогічних засобів розміщення	31	46	50	67	64
У них номерів, од.	1258	891	949	1137	1141
Одноразова місткість, місць	2431	1598	1702	2086	2049
Обслуговано приїжджих за рік, тис. осіб	71,9	84,6	70,3	85,2	76,1
Коефіцієнт використання місткості	0,18	0,31	0,32	0,30	0,28

¹⁰ Колективні засоби розміщення в Україні у 2017 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України, 2018. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf.

¹¹ Олійник Я.Б. Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області: монографія / Я.Б. Олійник, І.В. Єрко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня», 2014. – 164 с..

¹² Департамент туризму та курортів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]: статистичні дані станом на 2018 рік – Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?ViddilRozvitkuTurizmu>

Щодо оздоровчих закладів, то провідне місце належить санаторіям, яких на території Волинської області нараховується 5, та базам відпочинку – 65 одиниць (табл. 1).

Відомі в області та за її межами санаторії матері й дитини «Пролісок» (Ківерцівський район) та «Турія» (Ковельський район), санаторій «Лісова пісня» та пансіонат «Шацькі озера» (Шацький район). Усі ці оздоровчі заклади розташовані на березі мальовничих озер та лісів. Найбільша кількість баз відпочинку зосереджена на території Шацького, Турійського та Любомльського районів.

Ще одним важливим складником туристичної інфраструктури велосипедного туризму є заклади ресторанного господарства. Кількість об'єктів ресторанного господарства Волинської області у 2018 р. становила 901 заклад (на 14 закладів менше, ніж у 2017 р, і на 73 менше, ніж у 2014 р. місткістю 61145 посадочних місць. До мережі належать ресторани, кафе, бари, кафетерії, їдальні, закусочні, буфети, паби, пі церії, фаст – фуди, фабрики – заготівельні, магазини кулінарії.

Найбільшу кількість закладів ресторанного господарства має м. Луцьк (близько 150 об'єктів на 15 тис. місць), серед районів, найбільше закладів харчування у Горохівському (близько 70), Маневицькому (майже 60) та Ківерцівському (близько 60) районах.

Унаслідок загальної економічної кризи в Україні, кількість споживачів, які можуть користуватись послугами підприємств ресторанного господарства, зменшилася⁸.

Поступово відбувається зменшення об'єктів роздрібної торгівлі. Кількість об'єктів роздрібної торгівлі у Волинській області – 1419 (станом на кінець 2018 р.), у тому числі – 1097 магазинів (524 продовольчих та 573 непродовольчих. Крім того, нараховувалось 322 напівстаціонарних (в тому числі кіоски й автозаправні станції) об'єктів торгівлі.

Порівняно з 2017 р, їхня кількість скоротилася на 41 об'єкт, а порівняно з 2014 р. – на 133 об'єкти. Починаючи з 2014 р. відбувається тенденція зменшення кількості напівстаціонарних об'єктів торгівлі. У 2018 р, в порів'янні з 2014 їх кількість зменшилась на 73 об'єкта (табл. 3).

Таблиця 3 – Об'єкти роздрібної торгівлі у Волинській області¹²

Об'єкти торгівлі / роки	2014	2017	2018
Кількість об'єктів роздрібної торгівлі	1552	1460	1419
Магазини	1157	1125	1097
- продовольчі	378	556	524
- непродовольчі	779	569	573
Напівстаціонарні об'єкти торгівлі	395	335	322

Усі туристи хочуть отримати в велоподорозжі й на відпочинку якнайбільше послуг, зробити покупки на свій розсуд, причому на розваги й покупки витрачають щоденно значно більше грошей, аніж у повсякденному житті. У якісному обміні валюти їм допомагають банки та їхні філії.

Станом на 1 січня 2018 р. на території Волинської області налічувалось 320 банківських установ і їхня кількість поступово зменшується (табл. 4).

Таблиця 4 – Мережа банківських установ у Волинській області

Банківські установи / роки	2014	2015	2016	2017	2018
Всього установ банків	386	378	361	345	320
Кількість діючих юридично-самостійних комерційних банків	2	1	1	1	-
Кількість діючих без балансових відділень, відкритих установами комерційних банків (дирекції, відділення та філії)	384	377	360	344	320

Найбільша кількість філій банків, їх відділень та банкоматів функціонує в обласному центрі.

Розваги активні й пасивні – обов’язкові елементи велотуру й залежать від спрямованості та виду подорожі. Перелік видів розваг залежить також від національності туриста, його традицій, звичного способу життя. Утім, є загальні види розваг, котрі легко сприймають усі групи туристів. Ці розваги забезпечують об’єкти культурно – дозвіллевої туристичної інфраструктури⁸.

Культурно – дозвіллева туристична інфраструктура області складається із закладів різних типів: театрів і кінотеатрів, клубів і дискотек, бібліотек і музеїв. Здебільшого ці заклади використовує місцеве населення (табл. 5).

Таблиця 5 – Основні заклади культури та мистецтва у Волинській області¹²

Заклади культури / роки	2014	2015	2016	2017	2018
Театри	2	2	2	2	2
Філармонії	1	1	1	1	1
Музеї	15	17	17	17	17
Бібліотеки	611	609	605	605	605
Демонстратори фільмів	14	14	11	11	12
Клубні заклади	673	671	671	672	673
Концертні організації	1	1	1	1	1

Найбільшу кількість культурних закладів мають міста: Луцьк, Ковель, Нововолинськ та Володимир – Волинський.

Найбільша кількість бібліотек розташована у Ківерцівському (54), Камінь – Каширському (49) та Горохівському (46) районах; клубних закладів – у Ковельському (58), Маневицькому (58) та Камінь-Каширському (48) районах. Демонстратори фільмів є лише у містах: Луцьку (3), Володимир – Волинську (1), Ковелі (1), Нововолинську (1), та у Горохівському (3, 1 з яких у сільській місцевості), Ковельському (1), Маневицькому (1) та Турійському (1) районах.

Заклади культурно – дозвіллевої інфраструктури впливають на формування туристичної привабливості області. Створення якомога більшої кількості таких закладів сприяє збільшенню грошових витрат велотуристів, а отже – надходжень до місцевого бюджету.

Значну роль відіграє також наявність медичних установ у області (табл. 6). Найбільша кількість закладів охорони здоров’я у Волинській області розташована у Луцьку, Ковелі, Нововолинську та Володимир-Волинську. Їх

кількість поступово зростає, хоча матеріально-технічне забезпечення потребує значної реконструкції⁸.

Таблиця 6 – Мережа закладів охорони здоров'я у Волинській області

Лікувальні заклади / роки	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість лікарняних закладів	59	57	53	50	48
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів	163	158	156	201	205
Кількість ФАП	798	773	766	764	764
Кількість станцій (відділень) швидкої медичної допомоги	27	27	28	39	49

Дуже важливу роль у формуванні туристичного велосипедного іміджу Волинської області відіграє транспортна інфраструктура.

Станом на 1 січня 2018 р. у Волинській області діяло 6 автомобільних та 2 залізничних митних переходів, 11 митних постів. Транспортний комплекс включає в себе залізничний та автомобільний транспорт (табл. 7).

Волинська область розташована на перетині міжнародних шляхів, що сполучають Україну з Польщею та Білоруссю. Найважливіше значення для області має автомагістраль Київ – Луцьк – Брест, що з'єднує її з більшістю областей України та Республікою Білорусь.

Автомобільні магістралі Ковель – Хелм – Варшава і Володимир-Волинський – Устилуг – Грубешів – Замость з'єднують область з Республікою Польща і країнами Європи⁴.

Таблиця 7 – Транспортний комплекс Волинської області станом на 1 січня 2018 р.

Залізничний транспорт		
залізничних станцій	34	один.
Автомобільний транспорт		
наявність автомобільних доріг:	13487,9	км
державного значення:	1824,3	км
- міжнародні	321,3	км
- національні	189,9	км
- територіальні	1071,4	км
- регіональні	241,7	км
місцевого значення:	4371,0	км
- обласні	2092,4	км
- районні	2278,6	км
комунальні:	7298,6	км
- з твердим покриттям	3317,1	км
- ґрунтові	3975,5	км

Пункти прокату туристичного спорядження відіграють важливу роль у розвитку туристичної інфраструктури Волинської області та створені для того щоб забезпечити туристів необхідним спорядженням (за його відсутності). До туристичного спорядження велосипедного туризму можна віднести: велосипеди, намети, спальні мішки, рюкзаки, туристичний посуд та інше. Турист без належного спорядження не зможе подолати запланований маршрут, воно повинне бути надійне, зручне, легке. Пункти прокату туристичного

спорядження надають змогу велотуристу без зайвих затрат часу та коштів підготуватись до подорожі.

Мережа пунктів прокату туристичного спорядження у Волинській області розміщена не рівномірно. Так, на території області діє шістнадцять пунктів прокату туристичного спорядження та велосипедів з яких, найбільша кількість (вісім) зосереджена в місті Луцьку. Зокрема два пункти прокату діють при магазинах продажу туристичного спорядження: магазин «Миклухо-Маклай», пропонує в оренду різноманітне спорядження для походів; магазин «Анамандрія», пропонує послуги з прокату велосипедів та туристичне спорядження.

В місті Луцьк також діють два пункти прокату: КП «Центр туристичної інформації та послуг» та при кафе здорового харчування «Оазис», на базі цих пунктів прокату функціонує підприємство «Луцький велопрокат», що надає послуги з прокату велосипедів, а при КП «Центр туристичної інформації та послуг» діє прокат різноманітного туристичного спорядження. Велосипеди «круїзери» і «тандеми», на яких можуть кататися дві людини, «дамські», гірські, дорожні. Ціна коливається від виду велосипеда та часу користування. Є також аксесуари (рукавиці, ліхтарик, піддубник, возик-рикша, кріселко дитяче, спальник.

Пункт велопрокату «Оазис» обладнаний душовими кабінами для зручності туристів. На даних двох пунктах діє взаємна система прийому та видачі велосипедів (можна взяти велосипед в одному пункті прокату а повернути в інший).

Також пункт прокату туристичного спорядження в місті Луцьку діє при Волинському обласному екскурсійно-методичному центрі та при Луцькому туристичному клубі «Антар». Послуги прокату туристичного спорядження і не тільки в Луцьку надає Центр прокату «Луцьк Прокат», даний центр на відміну від інших пунктів прокату в місті може надіслати спорядження у будь який районний центр області. Тут представлені різні гірські велосипеди хорошої якості, оснащені механізмами професійного та любительського рівня. Вартість однакова, залежно від години та днів тижня.

«Rover bike» – ще одна установа, де можна взяти на прокат велосипед в місті Луцьку. Тут представлені найбільш поширені види велосипедів – гірські, оскільки вони є універсальними для їзди по асфальту та бездоріжжю.

У місті Ковелі туристичне спорядження на прокат можна взяти у готелі «Лісова пісня» який розташований поруч із залізничним вокзалом. Також мережа прокатів туристичного спорядження діє у трьох Національних природних парках Волинської області. Так на території Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» в с. Котів при кінно-спортивному оздоровчому клубі екологічного туризму «Земля Коней» діє пункт прокату велосипедів. Даний пункт прокату надає велосипеди безкоштовно за умов використання їх на спеціально розроблених двох велосипедних маршрутах, які розпочинаються і закінчуються у пункті прокату.

На території Шацького національного природного парку діє чотири пункти прокату велосипедів. У с. Світязь в інформаційному центрі діє прокат

велосипедів, також два прокати велосипедів працюють в урочищі Гряда. Компанія «Active–Світязь» надає послуги прокату велосипедів у смт. Шацьк також компанія організовує тури велосипедах по території парку.

Вартість прокату спорядження в області станом на 2019 рік коливається від 20 до 40 грн. за спальний мішок, намет на двох осіб 40-60 грн., рюкзак 40-60 грн., прокат велосипедів від 50 до 200 грн. з особи за добу. Як правило діє система знижок, якщо брати спорядження на декілька днів тоді ціна знижується.

Отже, територія Волинської області практично повністю придатна для організації велосипедного туризму. Це зумовлено низкою факторів:

- орографічних (перепад висот, мальовничі краєвиди);
- кліматичних (цілюще повітря, хвойні ліси, багаті фітонцидами – чинниками лікування хвороб органів дихання);
- бальнеологічних (джерела мінеральних вод і грязей);
- етнокультурних (самобутня культура та автентичність регіону, унікальні звичаї, побут і традиції поліських поселень);
- інфраструктурних (бази відпочинку, готелі, пансіонати і санаторії, пункти прокату туристичного спорядження тощо).

Особливості та оцінка веломаршрутів Волинської області. На території Волинської області розроблено чимало веломаршрутів, розрахованих на масового користувача. Особливо багато їх на території Шацького національного природного парку, Ківерцівського НПП «Цуманська пуща», НПП «Прип'ять – Стохід». Завдяки сприятливому мікроклімату та рельєфу, багатству природних ландшафтів їх потрібно розглядати як один із найбільш перспективних регіонів для розвитку велотуризму із залученням відпочивальників різного віку (від 10 до 70 років). Умови парків дають змогу впроваджувати безпечний велотуризм із використанням нинішньої рекреаційної інфраструктури.

Так, наприклад, дуже цікавою і змістовною мандрівкою може бути 5-денна велосипедна туристична подорож із можливим розділенням на 1 – 2 денні тури по національному природному парку «Прип'ять – Стохід» (рис. 4).

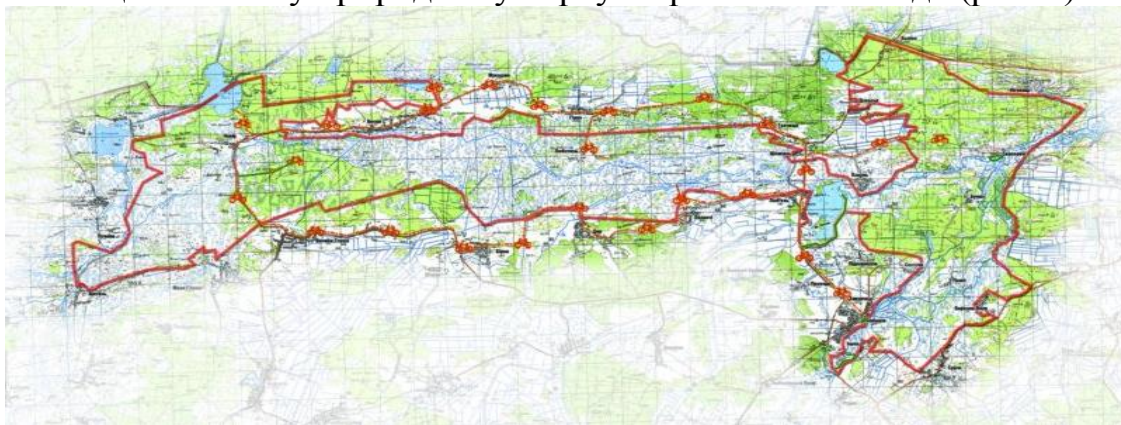

Рис. 4. Схема веломаршруту територією НПП «Прип'ять – Стохід»¹³

¹³ Національний природний парк «Прип'ять – Стохід» - Режим доступу: <http://pzf.menr.gov.ua/>

Вона дає змогу помилуватись краєвидами, рослинним і тваринним світом заплав річок Прип'яті та Стоходу. Подорожуючи велосипедом поряд із мальовничими пейзажами Західного Полісся матимемо змогу познайомитись із традиційним побутом поліщуків, який є майже незмінним уже протягом багатьох десятиліть років.

Протягом 2016 - 2017 року по території Ківерцівського НПП «Цуманська пуща» створено 6 веломаршрутів, а саме:

Веломаршрут «Цуманськими дібровами – 1»: залізнична станція «Ветеранів» (Рівненська область) – с. Руда Красна – Путилівське водосховище – комплексна пам'ятка «Горинські крутосхили» – смт. Деражне – с. Скреготівка – ур. Рудка – ур. Брак – рекреаційний пункт біля с. Берестяни – с. Берестяни – рекреаційний пункт в ур. Богуславка – смт. Цумань – с. Кадище – залізнична станція «Цумань». Загальна протяжність маршруту біля 60 км (рис. 5).

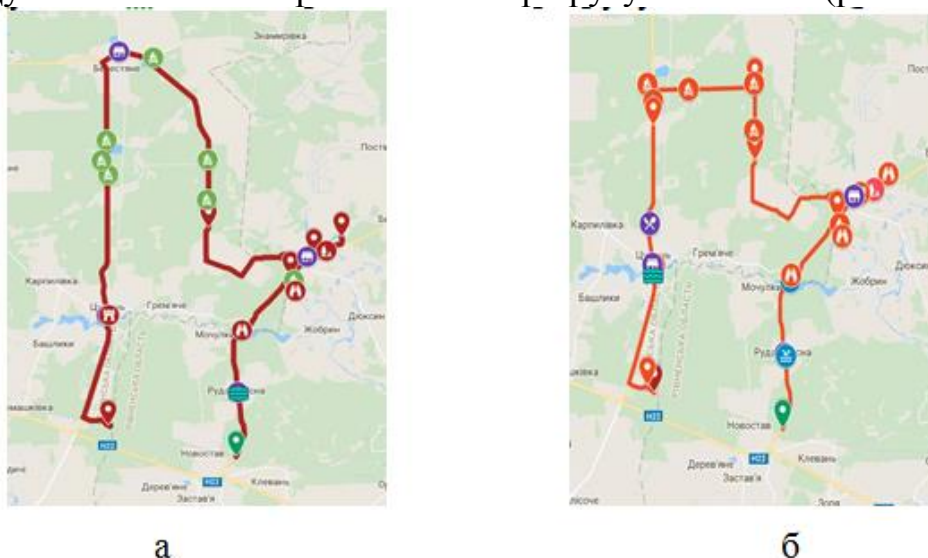

Рис. 5. Схема веломаршрутів територією Ківерцівського НПП «Цуманська пуща»: а – Цуманськими дібровами – 1, б – Цуманськими дібровами – 2¹³

Веломаршрут «Цуманськими дібровами – 2»: залізнична станція «Ветеранів» (Рівненська область) – с. Руда Красна – Путилівське водосховище – комплексна пам'ятка «Горинські крутосхили» – смт. Деражне – с. Скреготівка – ур. Рудка – поворот на гравійку «БАМ» – траса (Берестяни-Цумань) – смт Цумань – с. Кадище – залізнична станція «Цумань». Загальна протяжність 51 км.

Веломаршрут «Стежками Полісся – 1»: залізнична станція «Новостав» – міст через р. Стубла – с. Олишва – с. Мочулки – кладка через р. Путилівка – с. Грем'яче – с. Скреготівка – ур. Рудка с. Скреготівка – ур. Рудка – поворот на гравійку «БАМ» – траса (Берестяни-Цумань) – смт Цумань – с. Кадище – залізнична станція «Цумань» Загальна протяжність маршруту біля 45 км (рис. 6).

Веломаршрут «Стежками Полісся – 2»: залізнична станція «Новостав» – міст через р. Стубла – с. Олишва – с. Мочулки – кладка через р. Путилівка – с. Грем'яче – с. Скреготівка – ур. Рудка – ур. Брак – рекреаційний пункт біля с. Берестяни – с. Берестяни – рекреаційний пункт в ур. Богуславка – смт. Цумань -

с. Кадище – залізнична станція «Цумань». Загальна протяжність маршруту біля 55 км (рис. 6).

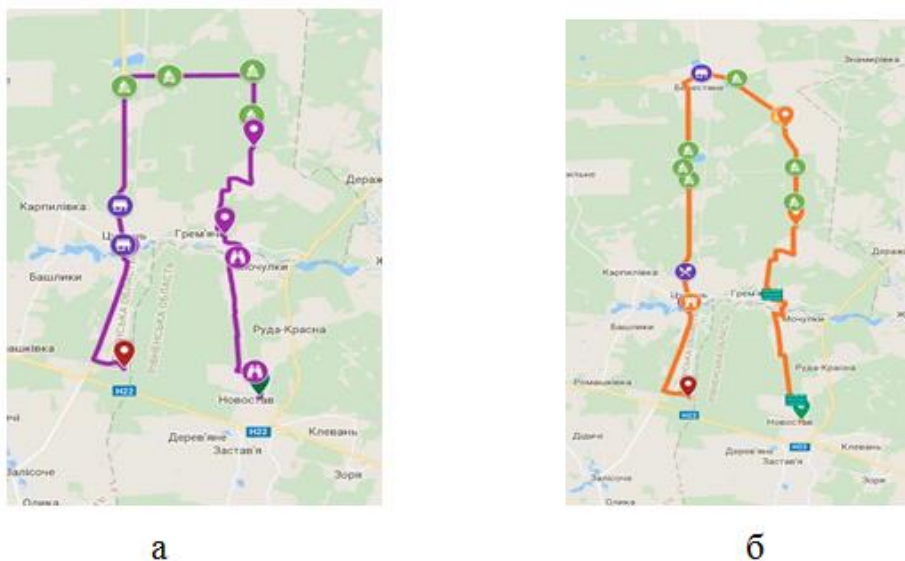

Рис. 6. Схема веломаршрутів територією Ківерцівського НПП «Цуманська пуща»: а – Стежками Полісся – 1, б – Стежками Полісся – 2¹³

Маршрути пролягають цікавими місцями природи (об'єкти ПЗФ), поблизу історико-культурних пам'яток. В першу чергу – це заповідне урочище місцевого значення «Цуманська пуща» зі старовіковими дібровами та багатим флористичним та фауністичним різноманіттям, заплава річки Путилівка, урочище Богуславка з історичними пам'ятками. Цікавими є археологічні пам'ятки в околицях с. Берестяни, залишки лінії фронту Першої світової війни 1915-16 рр., історична спадщина с. Деражне тощо¹⁴.

Веломаршрут «Олика – володіння князів Радзивилів»: зал. станція «Олика» – городище в с. Одераци – смт. Олика – с. Залісоче – с. Гор'янівка – зал. платформа «Ромашківка». Протяжність 26 км (рис. 7).

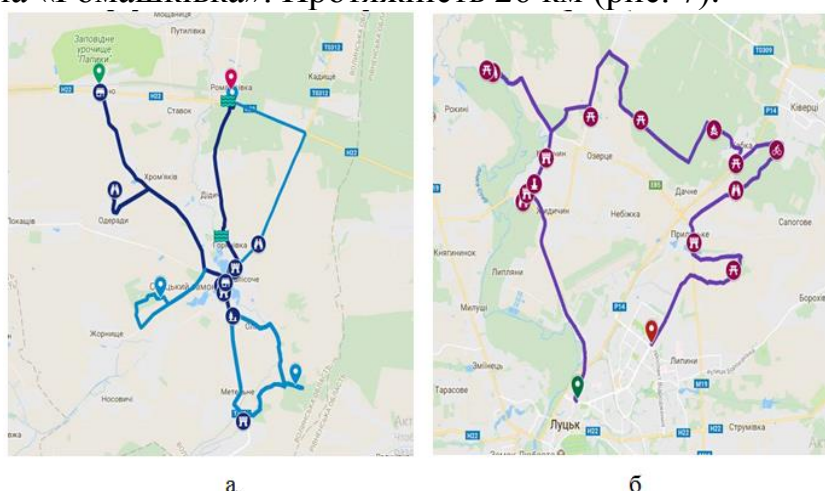

Рис. 7. Схема веломаршрутів територією Ківерцівського НПП «Цуманська пуща»: а – Олика – володіння князів Радзивилів, б – Старі шляхи Ківерцівщини¹³

¹⁴ Міщенко О. Туристичні маршрути національних природних парків Волинської області / О. Міщенко // Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. – №2. – 2014. – С. 106-111.

Маршрут пролягає територією Ківерцівського району Волинської області. Можна побачити історико – культурні та природні об'єкти, пов'язані з історією князів Радзивіллів, які володіли довколишніми землями починаючи з поч. XVI ст. і до 1939 р. Маршрут в основному прокладений прилеглими до національного парку територіями. Безпосередньо до Ківерцівського НПП «Цуманська пуца» входять території заповідного урочища місцевого значення «Божетарня і Культура». Рельєф переважно рівнинний, проте частина маршруту проходить відрогами Волинської височини. Основний маршрут розрахований на один день. Також вказані декілька гілок продовження маршруту. Покриття - переважно асфальт різної якості, є ґрунтові дороги, а також бруківка «трилінка».

Одноденний веломаршрут «Старі шляхи Ківерцівщини». Протяжність маршруту близько 45 км. Маршрут: м. Луцьк – с. Жидичин (Свято-Миколаївський монастир) – джерело «Святий Дух» – пам'ятний знак на братській могилі воїнам I-ої Світової війни – старий млин в с. Кульчин – с. Кульчин – крутосхили над річкою Стир – ліс біля с. Кульчин – озеро в с. Озерце – ліс між селами Клепачів та Жабка – старий Ківерцівський шлях – с. Прилуцьке – Панський ліс – м. Луцьк.

Маршрут пролягає цікавими місцями природи, поблизу історико-культурних пам'яток та об'єктів природо-заповідного фонду. Серед історико-культурних пам'яток: архітектурний комплекс Свято-Миколаївського монастиря, джерело «Святий Дух», руїни маєтку письменниці Габрієлі Запольської, старий млин в с. Кульчин, пам'ятний знак на братській могилі воїнам I-ої Світової війни. Серед цікавих місць природи: гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення «Озерце», ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Ділянка лісу – 2» (крутосхили над річкою Стир з віковими дубами та соснами), ботанічна пам'ятка природи «Дубово – соснове насадження», урочище Панський ліс.

Маршрут пролягає як територією Ківерцівського НПП «Цуманська пуца», так і прилеглими територіями. Розрахований на початківців та краєзнавчі розповіді під час зупинок. Покриття на маршруті: асфальт (38%), гравій (17%), ґрунтові та піщані дороги (45%).

У Шацькому НПП на сьогоднішній день створено такі велосипедні маршрути, що беруть початок від турбази «Шацькі озера», зокрема:

– маршрут № 1 загальною довжиною близько 41 км проходить від турбази «Шацькі озера», а далі до с. Підманево, ґрунтовими дорогами до с. Омеляне – оз. Люцимер – околиць Шацька – далі до берегів оз. Соминець – ур. Гряда – оз. Світязь – ур. Іллічовка – затоки Бужня – та з подальшим поверненням до турбази «Шацькі озера»;

– маршрут № 2 довжиною близько 28 км, пролягає від турбази «Шацькі озера», а далі до гори Костюшка, по долині до берегів р. Західний Буг нитка маршруту повертає до с. Адамчуки – с. Грабове – с. Ольшанка і з подальшим поверненням до турбази;

– маршрут № 3 довжиною близько 35 км, пролягає від турбази «Шацькі озера», а далі до – затоки Бужня – оз. Климівське – до с. Острів'я та берегів

сусіднього озера на околицях села – до берегів оз. Пулемецького та с. Пулемець – с. Залісся – з подальшим поверненням до турбази «Шацькі озера».

Велосипедний маршрут Шацького НПП «Мале коло» передбачає проходження шляху від прикордонного переходу с. Адамчуки – с. Світязьські Смоляри – с. Світязь – невелика ділянка із зворотом до туристичної бази – далі затока Бужня – с. Залісся – с. Ольшанка – луки в долині Західного Бугу – с. Грабове – с. Адамчуки¹⁴.

Веломаршрут «Велике коло» передбачає маршрут, що проходить від прикордонного переходу – с. Адамчуки – с. Світязьські Смоляри – с. Світязь – оз. Чорне Велике до оз. Люцимер – північні околиці Шацька – гори Карасинець – с. Мельники – оз. Кримно й назад до оз. Пісочне – польовими та лісовими дорогами до оз. Мошне – польовими дорогами до оз. Луки – біля рибного господарства с. Піща – с. Хрипськ – до кордонів із Білорусією і до с. Красний Бір та болотних комплексів ур. «Кошелеве» – далі лісовими стежками до с. Ростань – до оз. Острів'янське та до с. Острів'я – береги оз. Пулемецького – с. Пульмо – оз. Світязь – невелика ділянка із зворотом біля туристичної бази – далі затока Бужня – с. Залісся – с. Ольшанка – луки в долині Західного Бугу – с. Грабове – с. Адамчуки. Перевага веломаршрутів у Шацькому НПП полягає в досить добре розвинутій мережі ґрунтових доріг між озерними та лісовими ландшафтами. За порівняно короткий час завдяки велосипеду можна відвідати велику кількість оглядових точок, цікавих з огляду історії, географії та біології.

По території Шацького району розроблений трьохденний велосипедний маршрут «Блакитними очима Волинської землі» (рис. 8). Нитка маршруту: Світязь – Озеро Чорне Велике – Озеро Люцимир – Прип'ять – Шацьк – Мельники – Гаївка – Озеро Пісочне – Озеро Мотне – Озеро Луки – Піща – Ростань – Кам'янка – Озеро Острів'янське – Пулемець – Пульмо¹⁴.

Рис. 8. Картосхема веломаршруту «Блакитними очима Волинської землі»

1-й день

Озеро Світязь – в затоці озера Бужні знаходиться урочище Татарська гора. Шацький національний природний парк, площею 49 тис. га, охоплює 23 озера карстового походження (заповідна територія загальнодержавного

значення) Світязь – Петропавловська церква XIX ст. з дзвіницею. Для риболовлі до ваших послуг інструктор, спорядження, човен, рибне місце.

Озеро Чорне Велике. Озеро Люцимир.

Прип'ять, ландшафтний заказник «Чахівський» площею 72,9 га. Цінний природний комплекс, в який входить озеро Чахове (заповідна територія загальнодержавного значення).

2-й день

Шацьк – церква Різдва Богородиці XIX ст. Найдавніші будови Шацька 1768-1849 рр – церква, старий корпус школи і замок на острові «Горб», з усіх боків оточений водою. Спортивна школа – веслування на байдарках та каное. Іхтіологічний заказник «Озеро Соминець», площа 46 га., ботанічна пам'ятка природи «Дуб-велетень», ботанічна пам'ятка природи «Сосна і дуб-1», ботанічна пам'ятка природи «Сосна і дуб-2». Мельники – село розташоване серед березово-соснового лісу Звідси стежкою можна дістатись до озера Кримне. Поряд – Довге, Кругле, Карасинець та Соминець.

Гаївка. Озеро Пісочне з унікальною водою. Озеро Мотне. Озеро Луки.

3-й день

Піща – дерев'яна Казанська церква 1042 р. та ансамбль садиби Гутовського (млин, каплиця, господарські будівлі) 1890 р., гідрологічний заказник «Піщанський», площа 408,5 га. Два озера: Велике та Мале Піщанські.

Озеро Піщанське і Озерце з'єднані протокою.

Ростань – ботанічний заказник «Втенський», площа 130 га (заповідна територія загальнодержавного значення). Кам'янка – лісовий заказник «Ростанський», площа 14,6 га, лісовий заказник «Ялиник», площа – 83 га. Озеро Острів'янське, біля нього – озерця Климовське та Чорне Мале.

Пулемець – гідрологічний заказник «Пулемецький», площа 519,4 га. Озеро Пулемецьке. Пульмо¹⁵.

Ще одним цікавим запропонованим велосипедним маршрутом по території Камінь-Каширського району є веломаршрут «Заказниками Камінь-Каширського району». Нитка маршруту: м. Камінь-Каширський – Грудки – Михнівка – Черче – Підріччя – Добре – Нуйно – Качин – Запруддя – Сошичне – Верхи – Піщане – Тоболи – Брониця – Воєгоща¹⁵.

1-й день

Камінь-Каширський – дерев'яна на кам'яному фундаменті Свято-Іллінська церква 1700 р., а також церква Різдва Богородиці 1723 р., пам'ятка архітектури державного значення, Камінь-Каширський народний краєзнавчий музей 1985 р. Ресторан «Полісся», «Застав'я» та кафе «Дружба». Ботанічний заказник «Заласький» у с. Велика Глуша, площа 35,5 га. Грудки – поблизу 300-літня липа та озеро Лука. Михнівка – Свято-Стрітенська церква 1642 р. та жіночий монастир, де в XVII ст. була іконописна школа. Черче – Свято-Михайлівська церква XVIII ст., ландшафтний заказник «Сірче», с. Добре, площа 194,7 га. Унікальний природний комплекс, що об'єднує високобонітетні

¹⁵ Романів П. Аспекти організації пішохідного туризму у Волинській області / П. Романів // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2013. – Випуск 43. Ч.1. – С. 68 - 81

вільхово-березові насадження з домішками дуба звичайного віком до 60 років, площею 27,7 га; мальовниче озеро Сірче, карстового походження площею 104 га; заболочений масив з різноманітною чагарниковою рослинністю площею 63 га. У підліску лісових насаджень переважають крушина та ліщина, у трав'яному покриві – цінні ягідники, лікарські рослини, зокрема, багно. З рідкісних рослин, занесених до Червоної книги України, трапляються росичка англійська та шейхцерія болотяна. На озері та болотах живуть різні види птахів, зокрема, лебеді-шипуні, крижні, чирки, норці великі, кулики, а також деркач, занесений до Європейського червоного списку тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі. В період міграцій тут трапляються гусеподібні, та гагароподібні. Інколи тут можна побачити тварин, занесених до Червоної книги України: махаона, лелеку чорного, підорлика малого, змієїда, пугача, журавля сірого (під час міграцій), сорокопуда сірого.

2-й день

Розпочинається маршрут з гідрологічної пам'ятки природи «Озеро Добре», що в с. Підріччя, його площа 46 га. Ботанічний заказник «Підрічанський», с. Підріччя, площа 22,6 га: насадження сосни звичайної віком 65-70 років, в трав'яному покриві переважають осоки, багно звичайне, сфагновий мох і журавлина звичайна. Гідрологічний заказник «Озеро Карасине», с. Підріччя, площа 29 га. Озеро карстового походження, глибиною 6 м, замулене, частково поросле очеретом, осоками, навколо зростає сосново-березовий ліс з підліском з верби, калини, вільхи.

Гідрологічний заказник «Озеро Сошичне», с. Підріччя, площа 16 га. Озеро карстового походження, глибиною 10 м, береги порослі сосновим лісом. На прольотах тут спостерігаються журавлі сірі, занесені до Червоної книги України. Ботанічний заказник «Вутвицький», с. Нуйно, площа 50 га. Площа охоронної зони 518 га. Унікальне оліготрофне болото, вкрите сосною 5,5А бонітету, на якому зростають характерні для сфагнових боліт Східної Європи рослини: андромеда багатолістяна, багно звичайне, ринхоспора біла, а також рідкісні види, занесені до Червоної книги України: хамедафна чашкова (єдине місце зростання на Волині), плаун річний. Місце розмноження окремих регіонально рідкісних видів птахів, зокрема, слукви (вальдшнепа), чирка-свистунця, а також інших видів птахів, переважно горобцеподібних.

Ботанічний заказник «Мочуринський», с. Нуйно, площа 5,1 га. Болото, поросле рідколіссям сосни звичайної, в трав'яному покриві переважають осоки, багно звичайне, журавлина звичайна. Гідрологічний заказник «Озеро Мочурине», с. Нуйно, площа 10 га. Озеро карстового походження, глибиною 8 м, заростає очеретом, рогозом широколистим, водоростями, навколо якого зростають сосново-березовий ліс, чагарники, лікарські та інші квіткові рослини.

Одна із давніх святинь району – Свято-Преображенська церква (1695). Пам'ятка архітектури місцевого значення – Свято-Покровська церква (кладовищенська) – 1841 р. Гідрологічний заказник «Цир», с. Клітицьк, площа 49,5 га. Цінний помірно заболочений лісовий масив вільхово-ялинових

насаджень з домішками сосни звичайної віком 18-67 років, 1 бонітету, місце підземних джерел і витоку р. Цир.

Маршрут продовжується в селі Качин, поблизу якого можна оглянути водне джерело «Панська криниця», впорядковане Камінь-Каширським управлінням водного господарства й освячене 2007 р., а також таку заповідну територію місцевого значення – Ландшафтний заказник «Качинський», с. Качин, цінний природний комплекс площею 64 га, що включає озеро льодовикового походження Качин, площею 41 га, глибиною 4 м; болото з глибокими покладами торфу, частково сфагнового типу; півострів, де зростають тополі, та узбережну смугу озера, на якій знаходяться насадження білої та жовтої акацій, зростають різні види чагарників, різнотрав'я.

У селі Качин також знаходиться найстаріша у Волинській єпархії і найдавніша Свято-Успенська церква, пам'ятка архітектури державного значення (1589). Своєю таємничістю виокремлюється озеро карстового походження Заболоцьке, що поблизу села Сошичне. Старожили розповідають про раптові вири, які можуть затягнути під воду човен.

Село Запруддя Камінь-Каширського району славиться своїм Свято-Успенським храмом (1795), де зберігаються Євангеліє і плащаниця, подаровані матір'ю Лесі Українки Ольгою Косач. Лісовий заказник «Карпилівський», с. Карпилівка, площа 14 га. Високобонітетна ділянка ялинового лісу віком понад 70 років, природного походження, місце мешкання глушця (глухаря), занесеного до Червоної книги України, а також інших видів птахів.

Ботанічний заказник «Карасинський», с. Карпилівка, площа 15 га.

3 й день

Ландшафтний заказник «Стохід», заплава р. Стохід, між селами Стобихва і Старі Червища, площа 2902 га (загальна площа 4420 га). Унікальний природний комплекс, розташований у заплаві р. Стохід, включає саму річку, десятки її рукавів, заплавні ліси та узбережні ліси на терасах. Серед лісових низькобонітетних насаджень переважають вільха чорна, сосна звичайна, а серед трав'яної рослинності боліт – осока, очерет звичайний, трапляється плаун річковий; живуть такі тварини: махаон, лелека чорний, зміїд, скигльак (підорлик) малий, журавель сірий, пугач, кутора мала, горностай, видра річкова, занесені до Червоної книги України, а також деркач, занесений до Європейського червоного списку тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світових масштабах. Тут проходять масові міграції птахів, яких щорічно пролітає близько 50 тисяч. Ця територія віднесена до водно-болотних угідь міжнародного значення як місце оселення водоплавних птахів.

Ботанічний заказник «Верхівський», с. Верхи, площа 8,7 га. Цінне низинне болото, вкрите рідколіссям сосни звичайної, де в трав'яно-моховому покриві переважають журавлина звичайна, мох сфагновий та різні види осок.

Пам'ятка архітектури державного значення Свято-Михайлівська церква, збудована в XVII ст. як монастирська; Свято-Покровський храм XX ст. Гідрологічний заказник «Великообзирський», с. Піщане, площа 43 га. Цінне сфагнове болото, місцями вкрите чагарниками, рідколіссям, де серед трав'яного

покриву трапляється рідкісна рослина, занесена до Червоної книги України – меч-трава болотяна. Лісовий заказник «Ново–червищанський», с. Тоболи, площа 9,7 га. Цінна ділянка високобонітетного сосново-ялинового насадження віком 70 років. Село Брониця – церква ХІХ ст.

Гідрологічний заказник «Озеро Озюрко», с. Воєгоща, площа 6,9 га. Одне з наймальовничіших озер області карстового походження, глибиною 6 м, розташоване у карстовій заглибині серед сосново-вільхового лісу.

Загалом природні умови Волинської області, в усьому своєму розмаїтті надзвичайно сприятливі для організації масових некатегорійних велосипедних туристичних маршрутів практично цілий рік. Виявивши особливості алгоритму побудови регіональних туристичних маршрутів, ми запропонували власні туристичні велосипедні маршрути атрактивними районами Волинської області¹⁵.

Нами розроблений туристичний велосипедний маршрут Горохівським районом «Героїчними стежками українського козацтва».

Мета велосипедного маршруту «Героїчними стежками українського козацтва» – спортивно-оздоровчо-пізнавальна. Цій меті в повній мірі відповідає Горохівський район Волинської області. Характерною особливістю Горохівського району є те, що через його територію проходить Головний європейський вододіл, який ділить басейни рік Балтійського і Чорного морів. Цей вододіл входить у межі району з Львівщини і простягається звивистою лінією на села Печихвости та Рачин.

Через Горохівщину протікає найбільша на Волині річка Стир (протяжність в межах району 20 км). Липа – друга за величиною річка (протяжність – 43 км), її ліва притока – річка Безіменка (21 км). На південному заході району протікає річка Луга.

Район розташований на півдні Волині. Межує з Іваничівським, Локачинським і Луцьким районами, Львівською і Рівненською областями. Його площа становить 1,1 тис. км² (5,4 % території Волинської області), сільськогосподарські угіддя – 86,4 тис. га, в тому числі ріллі 74,4 тис. га, площа водного плеса становить 2,0 тис. га, з них ставки –1,5 тис. га. Ліси займають 11,6 тис. га.

Район відрізняється досить густою мережею міст (Горохів, Берестечко), селищ міського типу (Мар'янівка і Сенкевичівка) та 89 сіл, в яких все більша кількість господарств надають свої садиби для обслуговування туристів. Ціни доступні для середнього споживача.

З огляду на кліматичні і погодні умови даний велосипедний тур може здійснюватися з другої половини травня по початок вересня. Тур розрахований на 3 дні, вік учасників туру, враховуючи специфіку пересування можна визначити з 14 до 55 років, з урахуванням вміння і навичок користуватися велосипедом.

Нитка маршруту: Луцьк – Пустомити – Терешківці – Сенкевичівка – Мар'янівка – Горохів – Цегів – Холонів – Скриголово –Лобачівка – Смолява – Перемиль – Берестечко – Перемиль – Гектари – Хрінники – Луцьк (рис. 9)¹⁵.

Програма туру

1-й день

Оренда велосипеда, підготовка до походу.

07.00 – збір групи, виїзд з Луцька.

Переїзд до с. Пустомити де відбудеться екскурсія і дегустація сирів на сироварні Віктора Бошеля.

Переїзд до с. Терешківці, де для забезпечення організованого відпочинку туристичних та екскурсійних груп на території мисливського господарства ДП «Горохівське ЛМГ» функціонує рекреаційний пункт Дубок площею 1 га. Цей пункт знаходиться на трасі «Луцьк–Львів», поблизу с. Терешківці, на відстані 10 км від Горохова. На території «Дубка» є альтанки для відпочинку велотуристів, дитячий майданчик. Навпроти рекреаційного пункту – кафе «Діброва». Для зручностей мандрівників діє автостоянка.

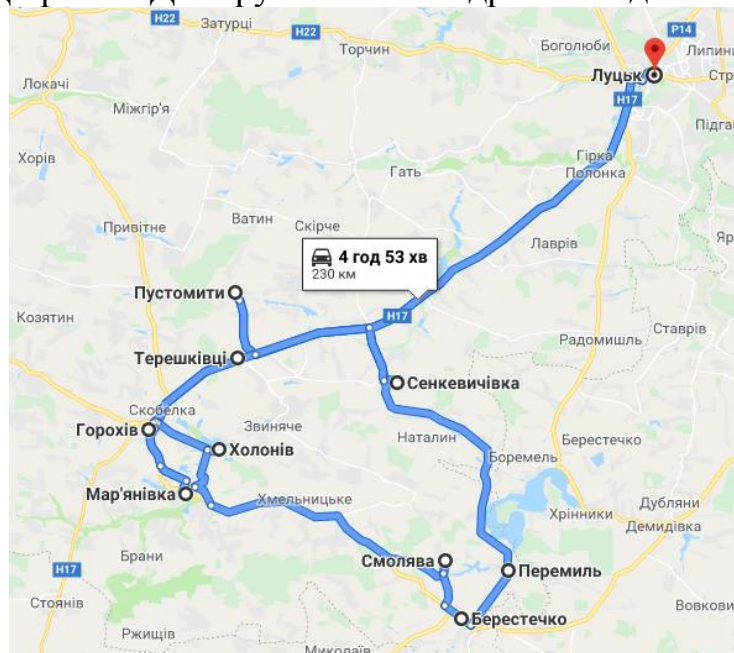

Рис. 9. Картоschema велосипедного маршруту «Героїчними стежками українського козацтва»

Переїзд до с. Мар'янівка, яке було засноване на початку XVIII ст. переселенцями з Польщі. Але заселені ці землі були значно раніше. Про це свідчать археологічні знахідки. Зокрема, у 1928 р. на околиці Мар'янівки, неподалік села Борочичі, під час створення насипу під майбутню залізничну колію Львів — Луцьк, на глибині понад 1 м було знайдено величезний скарб срібних і золотих римських монет у кількості понад 1500 екземплярів.

Переїзд в м. Горохів та огляд Горохівського краєзнавчого музею, пам'ятника св. Андрія Первозванного, розкішного палацу 1808 р. з мальовничим парком. Пізніше огляд районного народного історичного музею. Вечеря в кафе «Україна». Нічліг передбачено в наметах, в зоні відпочинку парку-пам'ятці садово-паркового мистецтва «Горохівський».

2-й день

– 8.30 – сніданок, збори, складання наметів, виїзд з м. Горохова.

Переїзд в с. Цегів де проводиться огляд етнографічного музею. Після чого відбувається переїзд в с. Холонів, де знаходиться орнітологічний заказник «Холонів» та заповідне урочище «Холонів».

Переїзд в с. Бужани та огляд загальнозоологічного заказника «Бужанівська дача», ботанічної пам'ятки природи «Бук-патріарх» віком 200 років. Після чого огляд ботанічної пам'ятки природи «Бук-велетень», віком 140 років в с. Пильгани.

Переїзд в с. Скриголово – музей історії села. Закінчується в с. Лобачівка – місці таборування та ночівлі туристичної групи.

3-й день

Сніданок, збори, складання наметів, виїзд до с. Смолява – капличка Святої Варвари з цілющою водою та Свято-Михайлівська церква 1783 р.

Переїзд до м. Берестечко. «Мурований стовп» – обеліск на могилі князя Фрідріха Пронського, засновника Берестечка. За 4 км від Берестечка, поблизу сіл Кутрова і Буркачів, знаходиться високий курган, це «Маруха» – посестра мурованого стовпа. За народними переказами, під курганом знаходиться могила княгині Марії Пронської. Каплиця св. Теклі, храм-пам'ятник – 40-метрова Георгіївська церква на пагорбі. На цей пагорб також перенесли з села Острів Михайлівську церкву, збудовану 1650 р., пам'ятний знак на місці Берестецької битви, Свято-Троїцький собор (православний), пам'ятники Богдану Хмельницькому та Тарасу Шевченку, меморіальний комплекс «Поле Берестецької битви», колишня синагога, народний історичний музей, Свято-Троїцький костел і монастир тринітаріїв, римо-католицька каплиця на католицькому кладовищі, «Дівоча гребля», парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва «Берестечківський». Кафе «Волинь».

Переїзд в с. Перемиль – наметове містечко, прогулянки на човнах, гостинна садиба «Гніздечком над Стиром», мандрівка на конях.

Приїзд до Луцька.

Вартість даного велосипедного маршруту включає в себе оренду велосипедів (150 грн.) на добу та оренду спорядження (100 грн.) на добу; дворазове харчування (80 – 100 грн.); оплата інструкторів (100 грн.); страховка, комісійну винагороду (20%). Таким чином, загальна вартість велосипедної подорожі «Героїчними стежками українського козацтва» тривалістю маршруту в 3 дні складає 1 900 грн. Вартість туру може бути значно зменшена, якщо підбирається група туристів зі своїм особистим велосипедом та спорядженням, або тур проходить повністю з ночівлями в наметах.

Загалом велосипедний туризм у Волинській області має хороші перспективи за умови обмеження впливу факторів, які гальмують його розвиток.

3.3. МІЖНАРОДНИЙ РИНОК ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ПОЛЬЩІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ *

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується переважанням сфери послуг у структурі національного виробництва більшості країн світу. Серед галузей третинної сфери ключову роль у багатьох країнах відіграє міжнародний туризм.

Саме міжнародний туризм є однією з провідних галузей світової економіки, що розвивається найбільш динамічно. За даними, Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), постійне зростання туристичної індустрії буде незворотнім і у XXI ст. До 2020 року кількість міжнародних туристичних відвідувань складе 1,6 млрд. одиниць на рік¹. Однак, порівняно з періодом кінця XX століття у прийдешньому столітті очікуються значні зміни структури світового ринку туристичних послуг.

Міжнародний туризм – це неоднозначне поняття. До прикладу, С. П. Кузик дає наступне трактування даного поняття: «міжнародний туризм – це цілеспрямована діяльність, пов'язана з наданням послуг іноземним туристам на території держави, яка їх приймає (в'їзний туризм) і громадянам країни постійного проживання, котрі мандрують за її межами (виїзний туризм)»².

Мальська М. П. визначає міжнародний туризм як подорож особи за межі постійного місця проживання, що включає перетин кордону та здійснюється на термін від однієї доби до року з пізнавальною, відпочинковою, оздоровчою чи іншою метою, без здійснення оплачуваної діяльності в місці тимчасового перебування»³.

На думку Дубенюк Я. А. під міжнародним туризмом розуміють специфічну форму міжнародних економічних відносин, що виникають між країнами, які виробляють, просують і споживають туристичні продукти, супутні товари та послуги⁴.

Постійно зростає вплив глобалізаційних процесів на розвиток і функціонування міжнародного туризму, що пов'язано з розширенням частки міжнародного туризму в платіжний баланс країни, забезпеченням зайнятості населення, сприянням диверсифікації економіки, а також з раціональним використанням туристично-рекреаційних ресурсів.

Міжнародний ринок туристичних послуг – це система світових господарських зв'язків, де здійснюється процес перетворення туристично-екскурсійних послуг на грошові кошти і зворотне перетворення грошових

* Автори Чир Н.В., Єрко І.В., Мельник А.В.

¹ Всесвітня туристична організація Об'єднаних Націй (UNWTO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.world-tourism.org>.

² Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід : [Монографія] / С.П. Кузик. – Львів : Навчальна книга. – 2010. – 254 с..

³ Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич ; М-во освіти і науки та ін. – К. : Знання, 2008. – 664 с.

⁴ Дубенюк Я. А. Розвиток світового ринку туристичних послуг : автореф. дис...к. е. наук : 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Донецьк, 2008. – 22 с.

коштів на туристично-екскурсійні послуги⁵. Його можна розглядати як відкриту систему, що багатьма каналами (виробничо-технологічних, ресурсних, кадрових, інформаційних, фінансових тощо) пов'язана з ринками вищих рангів (ринок послуг та світовий ринок) та з господарським комплексом певної території, як з соціально-економічною системою вищого порядку, складовою якого є.

Усі чинники, що впливають на розвиток ринку міжнародних туристичних послуг, умовно поділяють на дві основні групи:

- чинники, що діють незалежно від діяльності організацій індустрії туризму (мотиваційні, економічні, політичні, географічні, соціальні, екологічні);

- чинники, що сприяють розвитку туризму, які активно використовують туристичні організації у своїй діяльності (науково-технічний потенціал).

Міжнародний туристичний ринок, пропонуючи уніфіковані системи відпочинку й обслуговування, використовує регіональні природні відмінності та національну та культурну самобутність етнічних груп і місцевих громад, що в багатьох випадках стає головним мотивом подорожі.

Для сучасного міжнародного туристичного ринку характерна значна територіальна нерівномірність. Вона відбиває різні соціально-економічні рівні країн світу: на економічно розвинені країни припадає 57% туристичних прибутків, на країни, що розвиваються, – 30%, на країни з перехідною економікою – 13%⁶.

Оцінюючи конкурентоспроможність країни на міжнародному туристичному ринку, необхідно врахувати і дослідити наступні критерії:

- ресурсний потенціал країни;
- тенденції, що є актуальними в бізнес-середовищі та розвиток туристичної інфраструктури;
- стан політико-правової бази регулювання сфери міжнародного туризму в країні.

Розвиток міжнародного туризму в постсоціалістичних країнах Європи відбувається значно повільніше у порівнянні із Західною Європою. Проте, дана сфера у Польщі являється досить перспективною, підтвердженням чого виступає значний інтерес іноземних туристів, а також стабільно зростаючий рівень туристичних прибуттів впродовж 1990-2018 рр. Тому вивчення питань, пов'язаних з оцінкою туристичного потенціалу в країнах з перехідною економікою, до яких належить і Польща з метою його реалізації та ефективного використання та управління, набуває особливої актуальності.

Здобуття незалежності та суспільно-політична перебудова в Польщі позначились зміною її ролі на ринку міжнародного туризму. Перш за все, розширилась участь країни на даному ринку. З країни-реципієнта з дозованим

⁵ Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – К. : «Альтерпрес», 2005. – 436 с

⁶ Чернецька С. А. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму / С. А. Чернецька // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – №232. – С. 85-88.

обсягом обслуговування вона перетворилась на країну-генератора туристичних потоків зарубіжного (виїзного) туризму.

Польща на сьогоднішній день являється досить цікавим туристичним напрямком серед країн Європи. Вміле використання природних та культурно-історичних туристичних ресурсів у поєднанні з раціональним управлінням туристичною сферою в країні вивело туризм на чільне місце в економіці країни. Крім того, досвід Польщі в деяких інституційних та законодавчих аспектах в галузі туризму можна використати і в Україні.

Питання дослідження туристично-рекреаційного потенціалу Польщі знаходимо у контексті рекреаційної характеристики Європейського рекреаційного регіону в працях таких науковців, як О. О. Бейдик, Н. В. Фоменко, С. П. Кузик, М. П. Мальська, О. П. Масляк.

Дослідженням проблем туристичної діяльності в Польщі, її впливу на розвиток регіонів, зокрема прикордонних, займалися ряд вчених, серед яких: М. Багров, І. Бережна, П. Гудзь, М. Долішній, В. Євдокименко, А. Єфремов, Н. Коніщева, В. Кравців, Л. Мазуркевич, В. Мамутов, А. Новаковська, А. Панасюк, В. Руденко, Д. Стеченко, І. Твердохлебов, О. Шаблій та ін.

Наукових праць щодо особливостей розвитку туристичної сфери Польщі та її місця на міжнародному ринку туристичних послуг сьогодні вкрай нежостатньо.

Республіка Польща (Річ Посполита Польська) – держава у Центральній Європі, унітарна парламентська республіка, що має в своєму складі 16 воєводств, 308 повітів і 2489 гмін, включаючи 65 міст, що мають статус міських повітів⁷. Новий адміністративний розподіл введений 1 січня 1999 р. Столицею Польщі є місто Варшава.

Польща – індустріально-аграрна держава. Основу економіки Польщі складає промисловість. Однак, сфера послуг сьогодні займає близько 60% у загальній структурі господарства. Однією з ключових складових третинного сектору являється туристична індустрія.

За останні роки відмічаємо досить швидкі темпи розвитку туристичної індустрії Республіки Польщі. Вона стала вагомим складовим третинного сектору економіки. Про це свідчить частка туризму у ВВП країни. Сьогодні – це тільки 6%, але потенціал цієї галузі значно більший. За державними витратами на розвиток туризму Польща займає 29 позицію у світі⁸. Варто відмітити, що цей показник має позитивну динаміку (табл. 1 та рис.1).

Як видно з рисунку 1 за останні десять років влада Польщі усвідомлює пріоритетність розвитку туристичного сектору економіки, відтак витрати на розвиток туризму зросли більше, як у два рази.

Значення туризму в господарстві країни відбиває показник зайнятості населення у цьому сегменті невиробничої сфери. Станом на 2018 рік

⁷ Вишнеvsька О.О. Туристичне країнознавство / О.О. Вишнеvsька [та ін.]. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 594 с.

⁸ Статистичний щорічник UNWTO Highlights (2006-2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourlib.net/wto.htm>.

безпосередньо у туристичному секторі країни зайнято близько 2% трудових ресурсів (332 тис. ос.), що на 0,2% менше від показника 2007 року⁹.

Таблиця 1 – Державні витрати на розвиток туризму⁹

Рік	Державні витрати на туризм, млрд. злотих	Зміна показника, %
2006	0,7	-
2007	0,7	2,64%
2008	0,8	3,13%
2009	0,9	3,61%
2010	0,9	3,63%
2011	1,0	3,76%
2012	1,0	3,93%
2013	1,0	5,05%
2014	1,1	5,05%
2015	1,1	7,60%
2016	1,2	7,91%
2017	1,2	7,94%

Якщо брати до уваги ті галузі господарства, які тим чи іншим чином залучені до обслуговування туристично-рекреаційного господарства, то число зайнятих зростає до 738,2 тис. ос. або ж 4,5% від загальної кількості працюючих поляків. Динаміка даного показника є теж негативною на протипагу 5,4% у 2007 році.

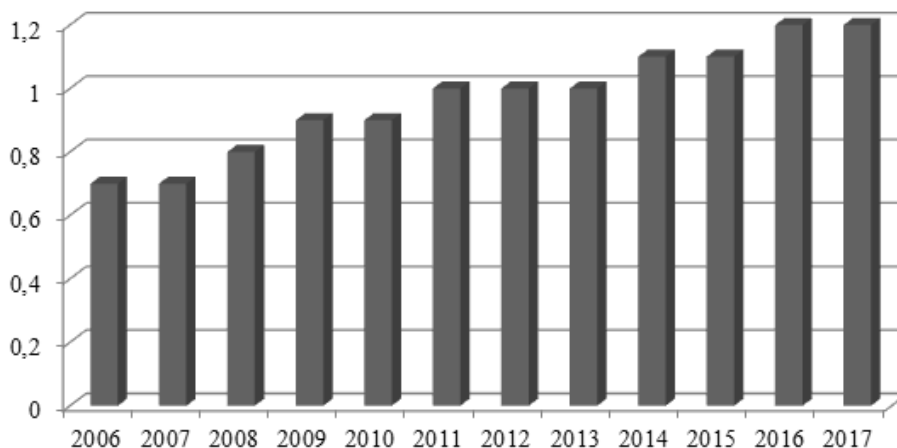

Рис. 1. Динаміка державних витрат на розвиток туризму в Польщі, млрд. злотих

Зародження туристичного бізнесу в Польщі припадає на середину 80-х років минулого століття. Адже саме тоді поляки почали засновувати перші приватні туристичні бюро. Їхніми власниками, в основному, були колишні працівники державної структури на кшталт «Інтуристу», котрі володіли мовами та мали вже певні контакти за кордоном. Вони допомагали польським туристам знайти місця проживання та харчування в країнах Європи, іноді вирішували й візові питання.

Пізніше організатори туристичних поїздок стали надавати і транспортні послуги для доставки своїх клієнтів до місця відпочинку. Однак більшість цих транспортних засобів не відповідала суворим європейським технічним

⁹ Мировой атлас данных: Польша [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://knoema.ru/atlas/Польша>.

вимогам. Тому новий етап у розвитку туризму в Польщі розпочався завдяки залученню лізингових фірм, що масово надавали комфортабельні засоби пересування та забезпечували логістику туристів. Згодом у цей бізнес були залучені й страхові компанії, котрі гарантували повернення коштів у разі зриву відпочинку чи покриття лікування за кордоном.

Справжній «туристичний бум» розпочався в країні після 1990 року, коли між Польщею та більшістю європейських країн відмінили візовий режим. Основним сегментом туристів у той період були польські аристократи, що проживали за межами країни, які приїздили сюди побачити відібрані у них народною владою замки та палаци; євреї, щоб на території концтаборів Освенцім чи Майданек помолитися за душі знищених тут фашистами одновірців; німці – провідати свої колишні малі батьківщини в Східній Пруссії та Сілезії, а також бізнесмени у пошуках нових ринків збуту та нових можливостей для інвестування.

Саме німці на початку 90-х рр.-2000-х рр. становили найчисельнішу групу закордонних туристів, котрі відвідували країну – приблизно 40% усіх іноземних гостей. На другому місці після них східні сусіди поляків – українці, білоруси, росіяни. Втім, після запровадження візового режиму кількість туристичних прибуттів згаданих представників зменшилася в середньому на 10-15%. Максимальна ж кількість іноземців (понад 19 млн. осіб) відвідала Польщу в 1997 році. Відтоді цей показник поступово зменшується. Фахівці вважають: саме на згаданий рік припав пік зацікавлення Польщею як країною, котра успішно проходить економічну та суспільну трансформацію й позиціонується як майбутній «господарський тигр» Центральної Європи.

У 1997 р. за допомогою експертів ЄС розпочато перший етап реалізації Програми розвитку національного турпродукту в 5 напрямках: бізнес-туризм, міський культурний туризм, сільський туризм, спеціалізований туризм, прикордонно-транзитний туризм. У цей самий період розпочато реформу системи управління туристичною індустрією. У вересні 1997 р. сейм ухвалив закон «Про туристичні послуги», що повністю відповідає нормам європейського права. У 1999 р. було створено Польську туристичну організацію, основними завданнями якої є створення позитивного іміджу польського туристичного продукту в державі і за її межами, розвиток інформаційної мережі та участь у розробці програм розвитку туристичної індустрії та модернізації її інфраструктури. Визначальним імпульсом для подальшого розвитку Польщі та її туристичної галузі став вступ країни до ЄС.

Поступові зміни на краще в економічній ситуації та певні зрушення на шляху поліпшення матеріального становища населення створили об'єктивні передумови розвитку позитивного для туристичної діяльності ринкового середовища. Високі результати дала й державна туристична політика, перш за все через впровадження системи ліцензування, що посилило контроль за якістю туристичного обслуговування.

Укріплення правової бази туризму, визначена пріоритетність розвитку внутрішнього і стимулювання в'їзного туризму, певні зрушення на шляху розбудови матеріально-технічної бази та інфраструктури призвели до того, що

за даними ЮНВТО, з 1997 р. Польща утримувала 5-7 місце серед найбільш відвідуваних країн Європи. За даними Польської агенції розвитку туризму, участь країни у в'їзному туризмі Європи складає близько 5%, а у валютних доходах від туризму – близько 4%¹⁰.

До 2009 року польський туристичний бізнес переживав не найкращі часи. Кількість іноземних туристів зменшувалася. Внаслідок світової економічної кризи число туристів, які прибули до туристичної дестинації знизилась у 2008 році на рекордних 13,5% до 12 млн. 9600 тис. осіб (табл. 2).

Пік приросту туристичної відвідуваності закономірно припадає на 2012 рік – рік проведення Євро-2012¹¹. Саме тоді Польщу відвідало 14 млн. 840 тис. осіб, що на 11,16% більше, ніж попереднього року. Починаючи з 2012 р. кількість туристичних прибуттів у країну хоча й не стрімко, але постійно зростає (рис. 2).

Таблиця 2 – Динаміка кількості туристичних прибуттів до Республіки Польща⁹

Рік	Кількість туристичних прибуттів	Зміни по відношенню до попереднього року, %
2007	14 975 000	-4,44%
2008	12 960 000	-13,46%
2009	11 890 000	-8,26%
2010	12 470 000	4,88%
2011	13 350 000	7,06%
2012	14 840 000	11,16%
2013	15 800 000	6,47%
2014	16 000 000	1,27%
2015	16 728 000	4,55%
2016	17 471 000	4,44%

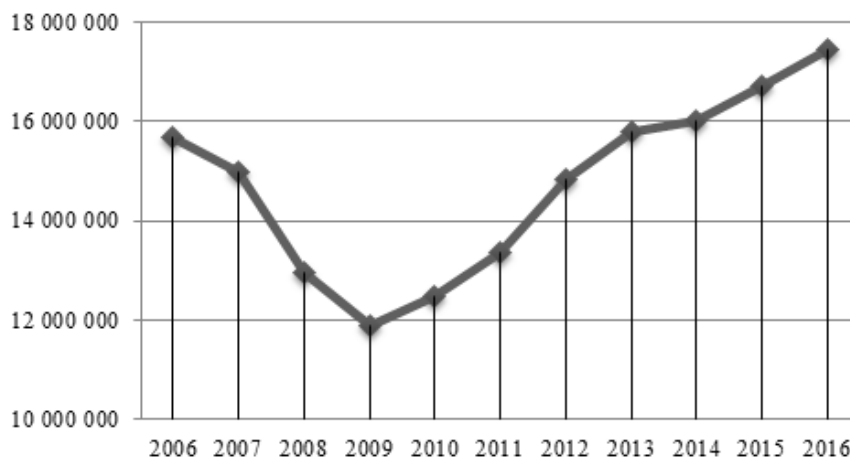

Рис. 2. Динаміка кількості туристичних прибуттів до Республіки Польща

Станом на 2018 рік Польща у топ-20 найбільш відвідуваних країн світу (табл. 3).

¹⁰ Польський портал [Електронний ресурс] : [Географія міжнародного туризму]. – Режим доступу: ww.onet.pl.

¹¹ Зіновчук Т. С. Вплив екологічних факторів на туризм Польщі /Т. С. Зіновчук // Екологічний вісник. – 2014. – №7. – С. 2-5.

Збільшення кількості туристичних прибуттів, а відтак і прибутків від міжнародного туризму на сучасному етапі, ми пов'язуємо із диверсифікацією туристичного продукту. Сьогодні Польща може запропонувати закордонним гостям широкий спектр туристичних атракцій – гірськолижні курорти в Бещадах, відпочинок на узбережжі Балтійського моря, культурно-пізнавальні тури замками або ж історичними центрами країни⁸. І все це – значно дешевше, аніж в інших країнах-членах ЄС.

З одного боку зростає зацікавленість до Польщі серед іноземців, про що свідчать стабільні темпи зростання в'їзного туристичного потоку, з іншого, впорядкування внутрішнього ринку туристичних послуг вплинуло на зростання обсягів внутрішнього туризму і відповідне зменшення потоків виїзного туризму.

Таблиця 3 – Топ-20 найбільш відвідуваних країн світу (станом на 2018 рік)⁸

Туристична дестинація	Місце серед країн світу	Кількість туристичних прибуттів, млн. ос.
Франція	1	82,6
США	2	75,61
Іспанія	3	73,3
Китай	4	59,3
Італія	5	52,4
Велика Британія	6	35,8
Німеччина	7	35,6
Мексика	8	35,1
Таїланд	9	32,5
Туреччина	10	30,3
...
Саудівська Аравія	18	18,1
Польща	19	17,5
Південна Корея	20	17,2

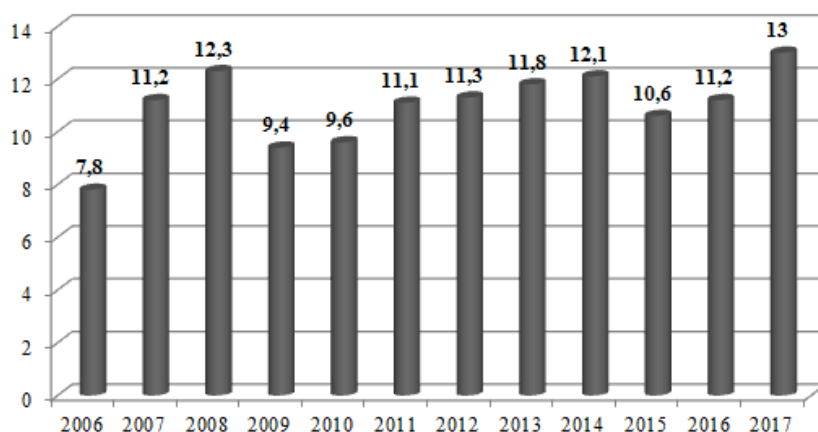

Рис.3. Туристичні прибутки від міжнародного туризму, млрд. дол. США

Тобто, тенденція перевищення виїзного потоку над в'їзним у структурі міжнародного туризму, яка була домінуючою протягом майже всього періоду становлення, поступово замінюється на зворотну, що може свідчити про стабілізацію національного ринку туристичних послуг Польщі.

У Польщі інтенсивно розвивається внутрішній туризм. «Добре, бо польське» – це рекламне гасло щодо багатьох польських харчових продуктів можна сміливо використати й для популяризації туризму серед самих поляків, що, втім, уже успішно впроваджується. Лише впродовж 2006 року туристами в своїй країні стали 9 млн. 800 тис. польських громадян. У 2012 році їхня кількість зросла до 17,7 млн. осіб, а у 2017 році – до 25,2 млн. осіб.

Фахівці це пояснюють кількома факторами. По-перше, дешевше – багато хто просто не може дозволити собі виїзди на відпочинок за кордон. По-друге, зручніше – за соціологічними даними, лише 8% поляків володіють іноземними мовами. По-третє, до поляків повертається мода на сімейний відпочинок, а це переважно відпочинок вітчизняний.

Крім того, суб'єкти туристичної діяльності Польщі пропонують «туристичні атракції», які практично не цікавлять іноземців. Приміром, водні маршрути, якими в юності спускався на каяках Кароль Войтила (Папа Римський Іоан Павло II), паломництво по знакових місцях для польської літератури, історії, мистецтва тощо.

Міністерство спорту та туризму Польщі всіляко сприяє активізації внутрішнього туризму. Одним із прикладів такої діяльності – реалізація впродовж останніх чотирьох років проекту «Польща: побач більше – вихідні за півціни», який лише за 2017 рік охопив 100 тис. внутрішніх споживачів, збільшивши кількість внутрішніх туристів та посиливши вплив туристичної індустрії на динаміку економічного розвитку країни. Ще одне завдання такого роду проектів – продовження туристичного сезону та промоція туризму на вихідні серед поляків у низький сезон.

У період соціалістичного минулого лише незначна частина поляків могла подорожувати за кордон. Що стосується літнього відпочинку, то маршрути вели переважно до болгарського чи кримського Причорномор'я. Тому після 1989 р. польські туристи здебільшого віддають перевагу мандрам у протилежному напрямку. Частота виїздів поляків за кордон з туристичною метою залежить від їхніх фінансових можливостей, тобто розвивається синусоїдно. Перший пік туристичних вибуттів за даними Інституту туризму Польщі припав на 2006 р. – 1 млн. 700 тис. поляків. Сьогодні за обсягами виїзного туризму Польща займає 26 місце у світі (станом на 2018 рік)¹². Загалом динаміка виїзного туризму представлена у табл. 4.

Туристичні витрати виїзного туризму представлені в таблиці 5.

Структура в'їзного та виїзного туризму Польщі є порівняно однорідною. Основними партнерами країни на ринку міжнародного туризму залишаються країни-сусіди. Завдяки залученню в європейську інтеграцію, у поляків основним напрямом виїзного туризму стала Європа. Польські туристи найчастіше відвідують Німеччину, трохи менше – Хорватію, Чехію, Грецію, Словаччину та Італію¹³ (рис. 4).

¹² Всесвітня туристична організація Об'єднаних Націй (UNWTO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.world-tourism.org>

¹³ Країнознавство : підруч. / В.П. Крижанівський [та ін.]. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Знання, 2012. – 439 с.

Таблиця 4 – Виїзний туризм Республіки Польща⁹

Рік	Кількість туристичних вибуттів, тис. ос.	Зміни по відношенню до попереднього року, %
2007	34 641	-
2008	37 396	7,95%
2009	40 661	8,73%
2010	42 643	4,87%
2011	32 970	-22,68%
2012	35 660	8,16%
2013	36 970	3,67%
2014	38 990	5,46%
2015	42 530	9,08%
2016	25 100	-40,98%
2017	33 400	33,07%

Таблиця 5 – Туристичні витрати виїзного туризму Польщі⁹

Рік	Туристичні витрати, млн. дол. США	Зміни по відношенню до попереднього року, %
200	7 223	30,21%
200	7 751	7,31%
200	9 904	27,78%
201	7 374	-25,55%
201	8 570	16,22%
201	8 461	-1,27%
201	8 758	3,51%
201	8 821	0,72%
201	8 868	0,53%
201	7 939	-10,48%
201	7 985	0,58%

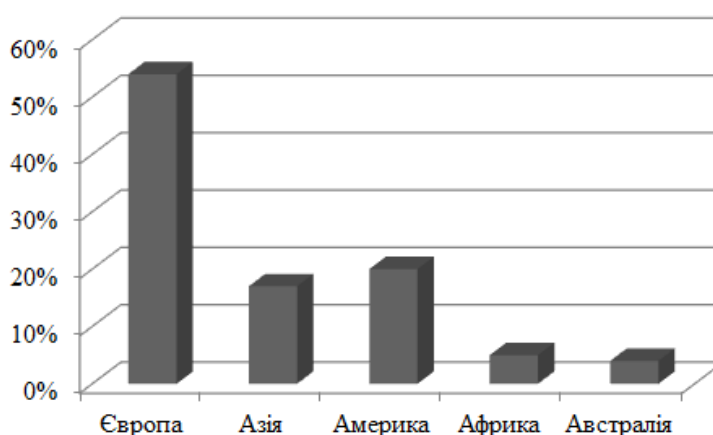

Рис. 4. Структура виїзного туризму Польщі

Більшість туристів до Польщі приїждить з Німеччини – 36% (рис. 5). Позитивний баланс туристичного потоку Польща має і з Україною (потік в'їзного туризму з України перевищує потік виїзного до України у 6,7 рази)⁸.

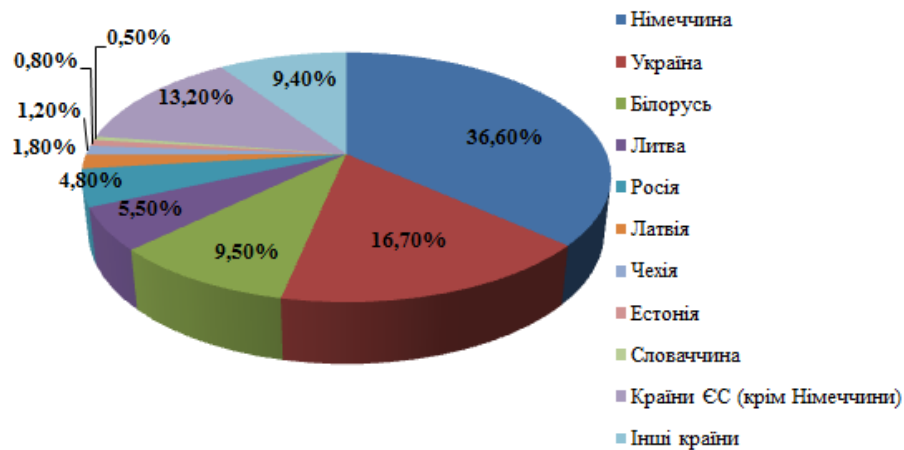

Рис. 5. Географія в'їзного туристичного потоку Польщі (створено на основі⁹)

За даними Інституту туризму Польщі середні витрати туриста у Польщі станом на 2018 рік становлять від 405 дол. США до 80 дол. США за одну поїздку. Середні витрати туристів на одну особу в Польщі у розрізі країн представлено на рис. 6. Збільшення в середньому витрати на душу населення значно відрізняється від минулого року і зростання склало близько 20%. Найбільший приріст витрат спостерігається в таких країнах, як Нідерланди, Австрія, Україна, Словаччина та Угорщина.

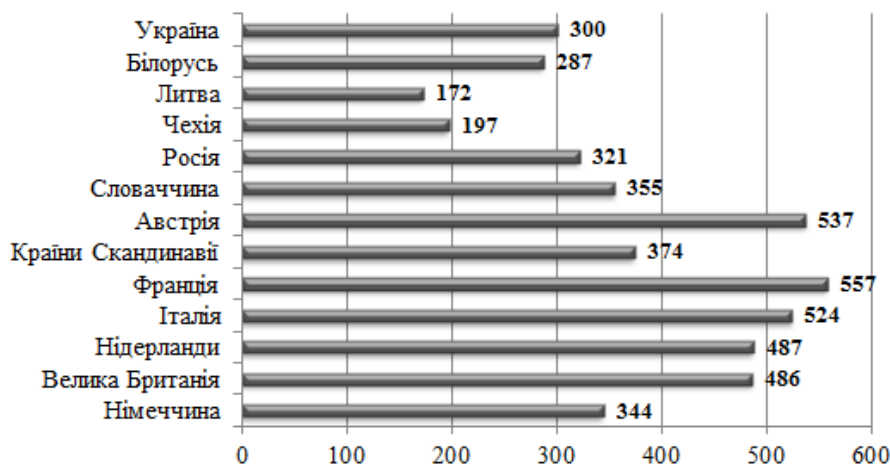

Рис. 6. Середні витрати туристів на одну особу в Польщі, станом на 2018 рік, дол. США

Що стосується середньодобових витратах туристів, аналіз даних показує, що вони варіюються приблизно від 52 дол. США (Чехія) до 168 дол. США (України) (рис. 7).

Сучасні тенденції туристичного ринку Польщі характеризуються новими векторами розвитку. Зокрема, зростає попит на індивідуальні поїздки, помітною рисою яких є прагнення до активного відпочинку й одержання нових вражень. Крім того, зростають вимоги до культурного рівня проведення вільного часу. Перевага віддається знайомству з культурою і фольклором дестинації, участі в культурних заходах тощо. Останнім часом зростає інтерес до поїздок історичними місцями країни. У структурі міжнародних подорожей

переважають приватні поїздки, а частка організованого туризму та службових поїздок постійно зменшується (рис. 8). В ритміці виїзних потоків можна прослідкувати наявність двох «гарячих» сезонів – яскраво вираженого літнього та менш вираженого зимового.

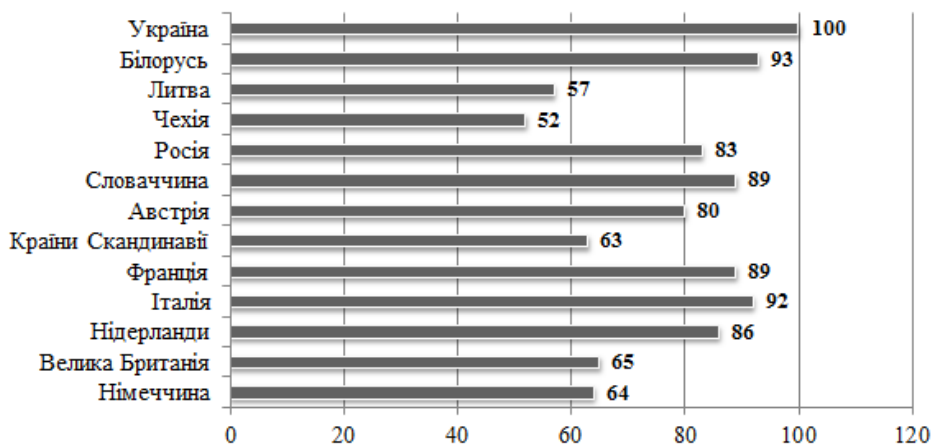

Рис. 7. Середні витрати туриста на 1 день перебування в країні, дол. США (створено на основі ⁸)

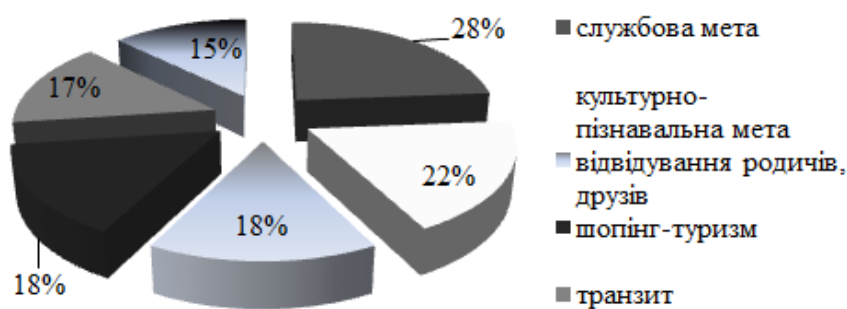

Рис.8. Структура перебування іноземців в Польщі в залежності від мети візиту¹⁰

Серед чинників, які служать імпульсом для розвитку міжнародного туризму в країні, є наявний туристично-рекреаційний потенціал. Природно-рекреаційну складову туризму складають кліматичні ресурси, ресурси рельєфу, водні рекреаційні ресурси, ресурси ПЗФ.

Архітектура Польщі представлена практично усіма стилями: від романської доби до модерну. З 14 об'єктів, занесених до Світової спадщини ЮНЕСКО в країні, 13 – це об'єкти історико-культурної спадщини.

Прикладом архітектури романської доби є план середньовічного Кракова із замком Вавель на горі, нерегулярною забудовою уздовж основних шляхів під горою та містом, розпланованим у другій чверті XIII ст., з квадратною ринковою площею, на якій містилися ратуша, торговельний двір Сукеніце та головний у місті Маріяцький костел. Схожі магдебурзькі розпланування постали у другій половині XIII ст. у Варшаві, Гданську, Торуні та інших містах.

Готика у Польщі поширювалась у XIV ст. Найяскравішим прикладом є будинок Ягеллонського університету в Кракові 1400 р. Найпоширенішими

тогочасними громадськими будівлями були будинки купецьких гільдій і ратуші. Характерними прикладами є ратуші в Гданську 1372-1502 рр. з вежею 1561 р., у Вроцлаві 1300-1506 р. До унікального розпланувально-просторового типу належить ранньоготичний двоніфний зальний костел у Вислиці, збудований королем Казимиром Великим. Костел Діви Марії в Гданську – один із найбільших у Європі (розміри в плані 105 x 66 м)¹⁴.

Ренесанс у Польщі – це стиль цивільної архітектури. Класичним зразком того періоду є будинок князів Острозьких (будинок родини Орсетті) у Ярославі початку XVII ст. Знаковою акцією ренесансної доби стала перебудова королівського замку Вавель у Кракові в 1507-1536 рр. Італійці Ф. Флорентіні, Б. Береччі та поляк Бенедикт Сандомежанин зруйнували частину готичних укріплень і звели чотирикутний велетенський палац з внутрішнім двором, оточеним багатопверховими аркадами і колонними галереями. Це була найперша ренесансна будівля такого значного масштабу за межами Італії. У культовій архітектурі знаковою пам'яткою італійського ренесансу в Польщі є капела короля Сігізмунда I при кафедральному костелі на Вавелі в Кракові, збудована в 1519-1533 рр. італійцем Б. Береччі.

Класичним зразком костелу барокового стилю є Петропавлівський костел у Кракові, збудований у 1605-1609 рр. італійцем Дж. Тревано. Двовежевий костел Св. Хреста у Варшаві є зразком бароко кінця XVII ст. Його фасади вирішені з двоєними і строєними пілястрами римо-доричного (в першому ярусі) та коринфського (в другому ярусі) ордерів. Феноменом доби стала реконструкція давніших оборонних замків і перебудова їх на резиденції палацового характеру, здебільшого в стилістиці бароко. У цьому процесі важливу роль відіграв ренесансний тип «палац у замку», класичними взірцями якого були замки у Кшиштопорі (1631-1644 рр.), Жешуві, Ланьцуті. Зразками розвиненого польського бароко є палаци в Кельцях, Крушині, Варшаві.

У XVIII ст. архітектурна пластика стає пишнішою, з елементами рококо, що демонструють фасади костелу Візиток у Варшаві 1728-1734 рр. архітекторів К. Баніта, Д. Фонтана, а також краківські костели першої третини XVIII ст. архітектора К. Бажанки – костели Норбертанок, Місіонерів та Кармеліток¹⁵.

Класицизм домінував у польській архітектурі впродовж другої половини XVIII-першої третини XIX ст. як вияв раціоналізму доби Просвітництва. Нова стилістика приходила з Франції, Італії, частково – з Німеччини як віддзеркалення загального захоплення щойно заново відкритою греко-римською античністю. У царині сакральної архітектури класицизм проявився перебудовою старих костелів (фасади кармелітського костелу в Варшаві 1777-1789 рр., архітектор Е. Шрьогер) та спорудженням невеликих католицьких і лютеранських церков нових типів, здебільшого це ротонди з портиками на головних композиційних осях (лютеранська церква у Варшаві 1777-1779 рр., архітектор Б. Цуг; ротондальний костел у Пулавах 1803 р., архітектор П. Айгнер; костел Св. Олександра у Варшаві 1818-1823 рр., архітектор

¹⁴ Смаль І. В. Туристичні ресурси світу: навч. посіб. / І. В. Смаль. – Ніжин : Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, 2010. – 336 с

П. Айгнер). Провідним архітектором пізнього класицизму в Польщі є італієць Антоніо Корацці, котрий розпочав свою діяльність тут з 1818 р. Його основні будівлі у Варшаві: палац Сташиця 1818-1823 рр., Скарбниця 1824 р. і Польський банк 1825 р., Великий театр 1825-1833 рр. – один із найбільших у Європі. Усі вони вирішені у великому архітектурному масштабі, з застосуванням довгих метричних шерегів аркад і колонад, які дозволили сформувати значні містобудівні ансамблі¹⁰.

У неоготичній стилістиці за проектами знаменитого німецького архітектора Карла Фрідріха Шинкеля збудовано палаци: у Корніку біля Познані (1845-1860 рр.) та в Кам'янці-Жабковському (1838-1863 рр.), а архітектор І. Штомпф у 1823-1826 рр. перебудував замок у Любліні. В цій же стилістиці в другій половині ХІХ-на початку ХХ ст. виконано фасади багатьох прибуткових будинків у Варшаві. У неоренесансній стилістиці витримані головний корпус варшавської Політехніки (1889-1901 рр., архітектор С. Шіллер), готель «Брістоль» у Варшаві (1900 р., архітектор В. Марконі), а також більшість будівель представницького класу – банки, готелі тощо.

Ключову роль серед історико-культурних туристичних ресурсів країни відіграють фортифікаційні споруди та замкові комплекси. Станом на 2018 рік їх в державі налічується 178, а також 163 руїн замків.

Знаковим об'єктом для всієї польської архітектури є палац короля Яна ІІІ Собеського у Вілянуві під Варшавою, збудований у 1680-1694 рр. за французькими взірцями архітектором Лоччі. Король був прихильником французької культури, тому, орієнтуючись на Версаль, створив палацово-парковий ансамбль на основі строгої осьової симетрії, з курдонером, оточеним флігелями, зеленим партером і великим парком.

Серед палацових та замкових комплексів варто відмітити: замок Браніцьких у Білостоку, палац Замоїських у Козлувці, замок Потоцьких у Ланьцуті, замок Красіцьких у Красічині, замок Любомирських у Сандомирському Баранові, замок Любомирських та літній палац у Жешові, палац Чарториських у Сеняві, маєток Огінських у Заліссі, замок Сапегів у Гольшанах, замок у Ліді, замок у Новогрудку, музей-садиба Міцкевича у Заоссю, замок Мір (внесений до Списку світової спадщини ЮНЕСКО), палац у Несвежі, Біла Вежа у Кам'янці, яка дала назву заповідникові.

Досить швидкими темпами розбудовується в країні туристична інфраструктура. Основними закладами розміщення туристів у Польщі залишаються готелі⁵. На сучасному етапі розвитку Польща є досить забезпеченою засобами для розміщення туристів у порівнянні з минулими роками. В даному аспекті позитивну роль відіграло Євро-2012.

Польські готелі за якістю і за цінами відповідають європейському рівню, тому розміщення в країні не можна назвати дешевим. В країні представлені готельні мережі: Accor, Best Western, Campanile, Gromada, Hilton, Holiday Inn, HP Park, Ibis, Marriott, Mercure Novotel, Orbis, Prestige Hotels, Qubus Hotel, Radisson SAS, Sheraton, Sofitel, Westin¹⁰.

Послуги готелів в основних туристичних центрах Польщі доповнюють місцеві пансіонати та сімейні готелі, кількість яких постійно збільшується. Крім

того, частина історико-архітектурної спадщини країни (замки, палацові комплекси і дворянські садиби) обладнана під готелі. Мотелі та гостьові будинки розташовані вздовж головних автомагістралей. Вони часто мають місцевий стиль і колорит. У гірських місцевостях для туристів створено мережу гірських притулків.

Починаючи із 90-х років минулого століття, у Польщі спостерігаються швидкі темпи зростання кількості ресторанних закладів. Зокрема, якщо у 1990 р. в країні функціонувало 32,2 тис. закладів ресторанного господарства, то у 2000 р. їх кількість вже зросла у 2,6 рази і становила 84,3 тис. одиниць. У 2017 році на її території функціонувало 68342 заклади ресторанного господарства. Із загальної кількості закладів ресторанного господарства 98,3% приватної власності та 1,7% – державної власності¹⁰. Структура закладів ресторанного господарства проілюстрована на рисунку 9.

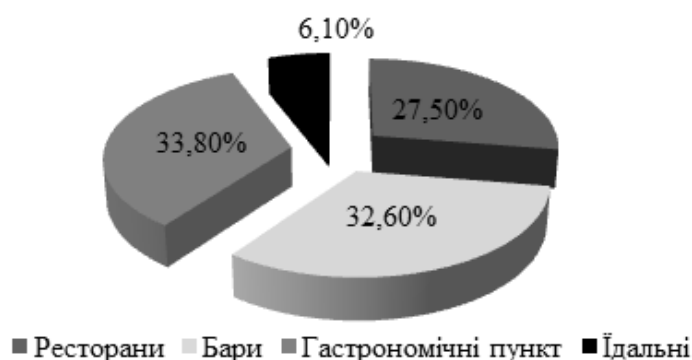

Рис.9. Структура закладів ресторанного господарства Польщі (створено на основі⁴)

Найбільш забезпеченими підприємствами ресторанного господарства є Мазовецьке та Сілезьке воєводства у межах яких величина цього показника становить 14,6 од./100 км² та 14,3 од./100 км². Високим показником забезпеченості ресторанными закладами характеризується Малопольське воєводство – 12,7 од./100 км². Найменша забезпеченість спостерігається у межах Підляського воєводства – 1,7 од./ 100 км².

У сучасних умовах у ресторанному господарстві Польщі спостерігаються дві основні тенденції: сповільнення темпів розвитку галузі, що відображається у зниженні більшості показників діяльності ресторанних закладів та активне впровадження на ринок ресторанних послуг нових форм організації ресторанного бізнесу, метою яких є, окрім одержання прибутків, більш повне задоволення потреб споживачів у організації послуг харчування.

До туристичної інфраструктури по праву відносять мережу туристично-інформаційних центрів (ТІЦ). Польські ТІЦ більш розвинені, ніж, до прикладу, українські та функціонують у формі підрозділів органів влади або на базі музеїв чи туристичних баз. Для українсько-польського транскордонного регіону туристично-інформаційні центри (ТІЦ) є важливим елементом інфраструктури, оскільки значна частка туристів є неорганізованими і потребують інформації. Проте, у прикордонних регіонах України, які межують з Польщею ТІЦ функціонують лише у кількох містах (у Закарпатській області – у м. Берегове,

Рахів, Ужгород, Мукачеве, Міжгір'я, Косів; у Волинській – у м. Луцьк; у Львівській – у м. Жовква, Львів), а у польському прикордонні мережа ТЩ розвинена нерівномірно (у Любельському воєводстві ТЩ функціонують у мм. Бяла Подляска, Хелм, Люблін, Замость, а у Підкарпатському воєводстві функціонують 36 ТЩ у м. Бірч, Цісна, Дукла, Динув, Горинець Здруй, Іваніч Здруй, Ярослав, Ясло, Команьча, Кросно, Леско, Лежайськ, Лютовіска, Ланьцут, Полянчик, Перемишль, Риманув Здруй, Жешув, Санок, Свільча, Устшики Дольні, Пшеворськ, Стальова Воля)¹⁰.

На основі аналізу та оцінки складових туристично-рекреаційного потенціалу Польщі, ми виділили найбільш перспективні види туризму в межах країни.

Культурно-пізнавальний туризм як головний стратегічний напрямок туристичної індустрії Польщі ґрунтується на неабиякій зацікавленості до історико-культурному потенціалу, що охоплює численні пам'ятки архітектури, історії, літератури, археології, участь у святах, фестивалях, обрядах тощо.

Найчастіше екскурсійні програми охоплюють Варшаву, Краків, Гданськ, Ченстохова, соляні копальні Велички. Варто зазначити, що Польща часто є транзитною країною для автобусних турів до Західної Європи. У цьому випадку крім Варшави і Кракова туристи відвідують Познань, Вроцлав, Люблін, Колобжег, Торунь.

Польща є одним із напрямів *релігійного туризму* в Центральній-Східній Європі. Ченстохова, так звана релігійна столиця Польщі приваблює як католиків, так і православних туристів з різних країн світу, які бажають побувати в монастирі ордена паулінів. У храмі монастиря зберігається чудотворна ікона Богоматері з немовлям, до якої щорічно прибувають мільйони прочан¹³.

Тисячі православних відправляються щорічно в піше паломництво з міста Білостока в головну православну святиню Польщі – Марфо-Маріїнський монастир на Святій горі Грабарка. Ця гора – найвідоміше місце православного паломництва в Польщі. Грабарку ще називають «Горою хрестів». Уже кілька років у церкві на Грабарці знаходиться копія чудотворної ікони Божої Матері, подарована грецькими ченцями.

Фестивальний туризм. Щорічні вуличні ярмарки також збирають велику кількість туристів. Вони проходять у Познані (червень, липень) і в Гданську (червень, серпень). Серед фестивалів міжнародного значення, що проходять у Варшаві слід відмітити: джаз-фестиваль «Злата Тарка» (червень), Фестиваль Моцарта (середина червня – середина липня), Фестиваль сучасної музики «Варшавська осінь» (вересень), «Jazz Jamboree» (кінець жовтня). У Кракові проходять: Дні органної музики і Фестиваль студентських пісень (квітень), Польський фестиваль короткометражних фільмів (травень).

Лікувально-оздоровчий та медичний туризм. Польща володіє значними бальнеологічними та кліматичними ресурсами для розвитку курортної справи. Сьогодні у Польщі налічується близько 40 курортів переважно змішаного типу. Серед кліматичних курортів найбільш відвідуваними є Свиноуйсьце, Колобжег, Устка, Камінь Поморський, Дарлово, Устка, Хель, Сопот. Найвідоміші

бальнеологічні курорти: Кудова-Здруй, Душники-Здруй, Поляниця-Здруй, Криниця-Здруй, Аугустув-Здруй, Буско-Здруй.

Багато польських курортів успішно розширили свої класичні пропозиції, додавши програми біологічного відновлення здоров'я, косметології та релаксу, в тому числі процедури СПА.

Сьогодні в Польщі працюють понад 200 готельних СПА-об'єктів. Деякі з них постійно займають перші місця в рейтингах популярності в Європі. Серед них: Hotel Leda SPA і Hotel Aquarius SPA в Колобжегу, Malinowy Zdrój Hotel Medical SPA в Сольце-Здрою, Bryza Resort SPA в Юраті, Hotel Lubicz Wellness & SPA в Устці, Hotel SPA Faltom в Гдині, Hotel Azzun Orient SPA & Wellness в Комарово біля Ольштина, Primavera Conferense & SPA в Ястшембю-Гура, SPA Bagiński & Chabinka в Мендзіздрах, а також Hotel Ossa Congress & SPA в Осці неподалік від Рави Мазовецької. Приватними центрами класу «люкс», безсумнівно, є СПА-готелі «Доктор Ірена Еріс» (Hotel SPA Dr Irena Eris) на курортах в Криниці-Здруй і Взгужах Дилевські. Здавниці створені пані Іреною Еріс, власницею найбільшої косметичної польської фірми¹⁰.

Широкою популярністю серед західноєвропейських туристів користується медичний туризм. Причиною цього є порівняна дешевизна медичних послуг у Польщі. Серед медичних курортів країни слід відмітити: курорт Івонич в місті Івонич-Здрой, санаторій «Влукняж» в Буско-Здруй та Наленчув у Налечові.

Діловий туризм. Поїздки представників ділових кіл територією Польщі останнім часом стали носити масовий характер. Ряд туристичних фірм Польщі спеціалізується саме на організації групових поїздок бізнесменів з метою вивчення нових ринків та реалізації торгівельних угод.

Ділові подорожі є дуже вигідними в економічному плані для Польщі, адже вони не залежать від сезонних факторів. Важливо і те, що поїздки бізнесменів не вимагають додаткових витрат на рекламу.

Сьогодні проводиться багато міжнародних виставок в сучасних виставкових центрах найбільших міст країни: Варшаві, Кракові, Гданську, Познані, Лодзі, Вроцлаві, Катовіце. Польський ринок MICE має багаторічний досвід організації ділових заходів, відповідною інфраструктурою сучасних комфортабельних готелів, конференц-центрів, добре організованою логістикою.

Основними замовниками сфери ділового гостинності в Польщі є фармацевтичні, медичні та косметологічні компанії. Але завдяки вдалому розташуванню країни в центрі Європи, транзитному положенні, транспортній доступності, а також широкому вибору інфраструктури ділового туризму, Польща вийшла на іноземні ринки і з кожним роком залучає все більше компаній з Німеччини, Нідерландів, ряду інших європейських держав, зацікавлених в недорогому, але якісному MICE-продукті світового рівня.

З 2010 по 2015 рік відбувся серйозний стрибок у розвитку польського ринку MICE. Кількість ділових заходів, конференцій та виставок, що проводилися на території Польщі, збільшилася майже в два рази.

За підтримки державного фінансування і Польської асоціації конференцій та конгресів (SKKP) у 2017 році був запущений проект «Meet in

Poland», завдяки якому в п'яти найбільших польських містах приступили до створення бізнес-туристичної мережі, що об'єднала найбільші MICE-компанії Польщі. Цей проект допомагає створенню стійкого іміджу країни як бізнес-майданчика, де можна проводити міжнародні конференції та конгреси найвищого рівня.

Розвиваючий ринок MICE в Польщі супроводжується відкриттям нових сучасних виставкових майданчиків. Так, у Кракові з'явилися виставкові центри EXPO Kraków і ICE Kraków Congress Centre. У Катовіце пройшло кардинальне оновлення центральної частини міста, відкриті Сілезький музей і Міжнародний конгрес-центр. Успіх цих міст надихає на розвиток і регіональні центри. У Любліні почав роботу Люблінський конференц-центр, а в Глівіце – зал для глядачів, розрахований на 14 тис. чоловік. Відкриті об'єктів такого рівня залучає інвестиції в готельний і ресторанний бізнес, що незмінно веде за собою збільшення кількості заходів, організованих в Польщі⁹.

У 2016 р. Інститут Статистики Туризму Польщі опублікував дані про туристів, які приїжджають до Польщі з діловими цілями¹⁰:

- 100 тис. туристів приїжджають до Польщі щорічно з метою відвідування торгових ярмарків і виставок;
- середня тривалість їх перебування – 4,3 ночей (у той час як середня тривалість перебування туриста з іншими цілями в середньому близько 2,9 ночей);
- 17,5% туристів звертаються в агентства для організації ділових турів;
- 95% відвідують великі міста такі, як Варшава, Познань, Краків та Лодзь;
- 13,4% туристів, що приїжджають з діловими цілями, незадоволені санітарними умовами в наданих засобах розміщення, 6,3% – рівнем сервісу, 11% – вартістю засобів розміщення;
- 95,4% туристів прибуває на автотранспорті;
- 87,2% туристів має вищу освіту.

Наведені дані свідчать про пріоритетність ділового туризму і значні його перспективи у туристичній індустрії Польщі.

Гірськолижний туризм. Топ-10 гірськолижних курортів Польщі очолює «зимова столиця» – Закопане, розташована у підніжжі Польських Татрів. Тут створено більше 60 км гірськолижних трас різної складності, мережу підйомників, атракціонів, музеїв і Національний парк Татрів площею 211,6 км². Для альпінізму і трекінгу прокладені траси до вершин Каспрів Верх, Малолачняк, Чемняк тощо. На території курорту розташовано 6 основних зон катання в діапазоні висот 860-2000 м, яким присвоєно різні рівні складності. Це відкриває практично необмежені можливості для лижного та санного спорту. Лижний сезон починається тут на початку грудня і триває майже до половини квітня.

Серед професійних лижників найбільш популярним є курорт **Каспрів Верх** на однойменній горі (1987 м) у Татранському Національному парку, який

розташований майже на польсько-словацькому кордоні. Інколи її ще називають «священною горою польського лижного спорту». Щороку популярність гірськолижного курорту **Бялка Татшанська** у Малопольському воєводстві зростає неймовірними темпами. Упродовж декількох останніх років тут збудували сім нових витягів, а довжина маршрутів збільшилася до 15 км, що робить місцевість одним з найбільших гірськолижних курортів Польщі. Серед менших за масштабами, але не менш популярних серед поляків гірськолижних курортів – Карпач, Вісла, Щирк.

Основою розвитку *екологічного туризму* є 23 національні парки загальною площею 314,5 тис. км². Раніше вони підпорядковувались Управлінню національних парків Польщі (Krajowy Zarząd Parków Narodowych), але у 2004 році були передані Міністерству охорони навколишнього середовища⁴. Більшість національних парків розділені на території суворої заборони та природоохоронні зонами з нижчим статусом, де власне і можуть провадитись різні форми екологічного туризму.

Особливою цінністю володіють території, розташовані в північно-східній частині країни («Зелені легені Польщі»), а також території Підкарпаття. Один з найбільш відвідуваних НПП Польщі – Вігерський національний парк. У його межах розміщуються 42 природні водойми. Найбільше з них – озеро Вігри (2187 га)⁷.

Найменший, але не менш цікавим для розвитку пізнавального та спелеологічного туризму є Ойцовський національний парк, що знаходиться на території Краківсько-Ченстоховської височини і охоплює долину Прондник і Сонсповську долину. Він відомий передусім завдяки своїм скелям незвичайної форми, які виникли в результаті ерозії. Вапнякові та кам'яні скелі отримали поетичні назви: «Голка Діютіми, «Палиця Геракла». Вважається, що на території парку 700 печер, але на цей момент вивчено менше 500. Найбільші серед них: печера Локетка, Темна, Сонсповська, Біла і Краківська печери.

Незважаючи на те, що в сфері туристичних послуг Польщі відмічено позитивні зрушення, розвиток туризму в країні відбувається дещо повільніше порівняно з цим процесом у світових туристичних регіонах. Це пояснюється дією різних, часто суперечливих факторів.

До чинників, котрі гальмують сталий розвиток туризму в регіонах Польщі, можна віднести: недостатній рівень використання наявних ресурсів; низький рівень розвитку інфраструктури; недостатню залізничну мережу регіонів. Крім того, ряд авторів відзначає, що матеріально-технічна база розвитку туризму в регіонах використовується неефективно через наступні причини:

- асортимент туристичних послуг і рівень сервісу значно відстають від зарубіжних стандартів;
- ціни на готельні послуги мають постійну тенденцію до зростання, хоча це не завжди пов'язано з покращенням комфортності та рівня обслуговування;
- структура номерного фонду не відповідає потребам клієнтів (у готелях регіонів недостатньо одномісних номерів).

Слабкою ланкою туристичного бізнесу Польщі є маркетингова діяльність. Відсутність достатньої кількості інформації та реклами найбільш привабливих і мало відомих туристичних атракцій значно послаблюють туристичний потік у країну.

Однією з головних проблем туристичного сектору Польщі є незрозуміла й нестабільна ситуація навколо системи оподаткування. Через значну залежність від іноземних інвестицій держава іноді прибігає до короткострокових мір для збільшення надходжень від міжнародного туризму, таким, наприклад, як обкладання податками і заборона товарів і послуг, імпортованих спеціально для туристичного сектора; застосування спеціальних податків для міжнародних туристів (наприклад, податків у аеропортах, податків, зв'язаних із тривалістю перебування в країні). Ці міри можуть збільшити резерви іноземної валюти на короткий проміжок часу, але для тривалого періоду вони неефективні, тому що впливають на конкурентоспроможність країни та її туристичний імідж за кордоном.

Слід відмітити, що в Польщі застосовується типова європейська модель управління туризмом. Стосовно законодавства та стратегічних документів у галузі туризму зазначимо, що основним законом, який регулює туристичну діяльність в Польщі є Закон «Про туристичні послуги» від 29 серпня 1997 р.

Туристична політика Польщі ґрунтується на «Стратегії розвитку туризму на 2014-2020 рр.», яка спрямована на удосконалення системи міжнародного туризму шляхом створення туристично привабливого іміджу країни в світі, активної участі у європейських виставкових заходах, розвитку сучасної туристичної інфраструктури, але за умови збереження культурної спадщини країни та розвитку регіонів.

3.4. ГЕОПРОСТОРОВЕ ПОШИРЕННЯ ГІРСЬКОЛИЖНИХ ЦЕНТРІВ КАРПАТ *

Активний зимовий відпочинок користується неабиякою популярністю в країнах Карпатського регіону. За останні роки спостерігаються швидкі темпи розвитку індустрії зимового відпочинку і в Україні. На сьогодні тисячі любителів гірських лиж і сноубордів мають можливість провести свій вільний час на території гірськолижних курортів і туристичних центрів, що в Українських Карпатах¹.

На території України гірськолижний туризм в широких масштабах розвивається у Карпатському регіоні, на території якого розташовані невисокі, вулканічного походження, середньою висотою близько 1200–1400 м Карпатські гори. Найвища точка знаходиться Карпат – гора Говерла – 2061 м. Поруч розташовані інші двохтисячники Українських Карпат: Бребенескул (2038 м), Петрос (2020 м)².

Важливою частиною є також необхідна туристична інфраструктура – добре обладнані гірськолижні траси, підйомники та маршрути, наявність снігогенеруючого обладнання, пунктів прокату гірськолижного спорядження, а також достатня кількість готелів, туристичних комплексів, інших місць проживання, харчування, які з кожним роком покращуються на гірськолижних курортах².

Дослідженням гірськолижних курортів України та світу займалися ряд науковців, зокрема: Божук Т. вивчала рекреаційно-туристичні дестинації для потреб активного зимового туризму, Волкова І., Дмитрук та Балашов А. займалась вивченням розвитку спортивно-оздоровчого туризму. Однак, не зважаючи на наявні дослідження, картосхем геопросторового поширення гірськолижних курортів в Україні представлені недостатньо, відсутні картосхеми розміщення населених турів.

Стрімкий розвиток туризму, організація масового відпочинку гірськолижників, забезпечення необхідного при цьому комфорту призвели до створення в Україні цілої індустрії зимового відпочинку, що зайняла провідні позиції в національній економіці. Сучасний гірськолижний центр включає готельні комплекси, систему маятникових, канатно-крісельних і буксирувальних доріг - підйомників, траси спусків різної протяжності і складності, навчальні схили, службу трас і контрольно-рятувальну службу, спортивні організації та споруди, магазини, пункти прокату спортивного спорядження, гірськолижні школи³.

* Автори Волошин І.М., Кучер П.В., Чикайло Ю.І., Кухтій А.О.

¹ Божук Т.І. Теоретична модель рекреаційно-туристичної дестинації для потреб активного зимового відпочинку / Т.І. Божук // Географія та туризм. Випуск 19. – 2012. – С. 11-16.

² Волкова І.І. Розвиток спортивно-оздоровчого туризму в Україні / І.І. Волкова, Г.О. Кондакова // Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. – Випуск 3(1). – 2014. – С. 151-157.

³ Бабкин О.В. Специальные виды туризма / О.В. Бабкин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 252 с.

Гірськолижний туризм належить до спеціальних видів туризму, так як є комбінованим видом туризму і включає елементи наступних видів: лікувально-оздоровчий, рекреаційний, спортивний аматорський, екологічний туризм.

Гірськолижний туризм - яскраво виражений сезонний вид туризму. На створення турпродукту гірськолижний туризм належить до капіталомістких і трудомістких видів туризму.

Сучасна наука розглядає гірськолижний туризм як складну соціально-економічну систему. Це один з видів активного відпочинку, який надає можливість одержати заряд позитивних емоцій і відмінно провести час. В даний час, він перетворився на індустрію міжнародного масштабу, що займає за прибутками третє місце серед інших видів туризму.

Через низку обставин індустрія гірськолижного туризму, що розглядається як галузь, рідко удостоюється такої уваги з боку суспільства, яка відповідає її реальній ролі в соціально-економічній діяльності. Одна з головних причин цього - відсутність правильно організованого статистичного обліку туристичної діяльності та відсутність навиків проведення соціального менеджменту, через це економічні показники гірськолижного туризму «розчиняються» в прибутках інших видів туризму⁴.

Діяльність по управлінню гірськолижним туризмом специфічна і істотно відрізняється від діяльності працівників інших галузей, хоча на перший погляд можна припустити, що менеджмент туристичного регіону і туристичної організації спирається на ту ж базу, що і менеджмент будь-якого підприємства.

Гірськолижний туризм має ряд властивих тільки йому особливостей. Вони витікають із специфічних властивостей послуг, що надаються туристичними підприємствами і організаціями. Відповідно до цього слід визначити, в якому напрямі повинен розвиватися управлінський інструмент, щоб правильно вирішити ті специфічні проблеми, які властиві туристичним організаціям.

Перша особливість гірськолижного туризму полягає у глибині його проникнення і складності взаємозв'язків між його складовими елементами. Велика частина туристичних підприємств – невеликих розмірів. Масштабні туристичні підприємства створюються лише в густонаселених районах.

Другу особливість гірськолижного туризму та туризму в цілому, як об'єкту управління можна представити у вигляді нечітких цілей діяльності. Для менеджменту приватних туристичних підприємств, які в своїй діяльності орієнтуються на отримання прибутку, характерні чіткі цілі - накопичення цінностей, прибутку. Для менеджменту туристичних організацій таких цілей не існує ні на рівні підприємства, ні на рівні регіону. Через це не можна об'єктивно оцінити її продуктивність і успіх. Мова йде про імовірний характер процесів, що відбуваються в туристичній індустрії. Це означає, що дуже складно точно спрогнозувати всі явища і процеси, що відбуваються в туризмі (змінилася

⁴ Беркович В.І. Тенденції та перспективи розвитку туристично-рекреаційної галузі в Закарпатській області / В.І. Беркович. // Стратегічні пріоритети. – 2009. - № 2. – С. 218-224

політична обстановка, різко погіршали кліматичні умови, змінилася (ускладнилася) система оподаткування і т.д.).

Наступна особливість гірськолижного туризму полягає в сильному впливі на нього зацікавленої клієнтури. Кожне туристичне підприємство здійснює свою діяльність в оточенні різних зацікавлених осіб і клієнтів. Туристичні організації працюють з великою кількістю зацікавлених осіб, які роблять сильний вплив на організацію. Крім того, усередині окремих зацікавлених груп є свої інтереси. Туристична організація може швидше врівноважувати інтереси між різними сторонами, задіяними в процесі обслуговування, якщо в своїй діяльності вона буде керуватися загальноприйнятими нормами, пріоритетами і уявленнями про цінності і цілі подальшого розвитку регіону⁵.

Гірськолижний туризм робить великий вплив на такі сфери, як економіка, екологія, політика, які, у свою чергу, впливають і на туризм. Туристичний регіон має від гостей прибуток. Виручку, що отримують від їх обслуговування, є первинною виручкою і більше значуща, ніж отримана від корінних жителів регіону. Прибуток від гірськолижного туризму є новим джерелом, що вливається в місцевий економічний обіг і приносить додатковий ефект. Сума грошей, яка залишається в регіоні, буде тим вище, чим більше послуг продаватиметься безпосередньо на місці, тобто чим сильніше буде місцеве виробництво. Регіону може бути вигідний гірськолижний туризм і відносно екології, якщо відрахування від туризму підуть на побудову нових трас і підтримки їх в порядку⁶.

Специфіка туристичного продукту пов'язана із специфікою туристичного попиту. Попит на туристичні послуги не однорідний через три основні причини. Перша з них - невідчутність і неможливість зберігати туристичні послуги. Послуги туризму неможливо побачити при укладенні договору, спробувати як товар на смак. Складність в роботі менеджера туристичної фірми полягає в тому, щоб переконати покупця у вигідності саме його послуги, адже якість туристичного продукту коливається у вельми широких межах і залежить не тільки від постачальників, але і від часу, місця, пропозиції.

Різноманітність споживачів туристичних послуг – ще одна причина неоднорідності попиту на них. Різні категорії туристів відрізняються метою поїздки, своїми вимогами до туристичної послуги, а також ціною, яку вони готові і в змозі сплатити. Кожному типу туристів відповідає певний тип туристичного ринку. Виробники туристичних послуг орієнтуються на цілком певні типи відпочиваючих. На туристичний попит дуже сильно впливають такі чинники, як прибуток, структура сім'ї, вік її членів, їх освіта і професія⁷.

⁵ Апілат О. Економіко-організаційна модель механізму якості послуг у туризмі / О. Апілат // Наукові записки: Серія: Економіка. - 2002.- №12.- С.220-223

⁶ Ведмідь Н.І. Оптимальна організація комунікаційної взаємодії суб'єктів туристичного ринку / Ведмідь, Н.І. Сахарова Т.В.// Актуальні проблеми економіки. - 2005.- №2.- С.53-57..

⁷ Кудла Н.Є. Маркетинг туристичних послуг: навчальний посібник / Н.Є. Кудла. – К: Знання, 2011. – 351 с.

Розглядаючи поняття ефективність менеджменту гірськолижного туризму, слід виходити з того, що гірськолижний туризм – це перш за все важливе соціально-економічне явище. Наслідки його все більш і більш відчуває на собі як кожен житель, так і суспільство в цілому. Таким чином гірськолижний туризм – це такий вид діяльності, який безпосередньо впливає на соціальну, культурну, освітню, економічну сфери всіх держав, а також на їх міжнародно-економічні відносини.

Правильна оцінка ефективності менеджменту гірськолижного туризму дозволяє активно впливати на поточний стан і тенденції розвитку туристичних фірм, встановлювати їх розміри, відстежувати явища і процеси, складати прогнози і плани розвитку цих фірм і їх структурних підрозділів. Але слід мати на увазі, що механічне перенесення відомих методик визначення ефективності з інших галузей економіки не має сенсу. Виходячи із специфіки туристичної діяльності, потрібно чітко уявляти, що треба вимірювати, щоб обчислити її ефективність. Адже ефект від гірськолижного туризму визначається кількістю туристів-відвідувачів.

Нами складено картосхему геопросторового поширення гірськолижних центрів України (рис. 1). На картосхемі подано геопросторове поширення 7 найцікавіших лижних центрів.

Рис.1. Геопросторове поширення гірськолижних центрів України
 Легенда до картосхеми геопросторового поширення гірськолижних курортів України

Для здійснення зимових видів спорту в Закарпатській частині Карпат сформовані наступні туристично-лижні центри: Буковел, Драгобрат, Пилипець, Ясіня, Ворохта, Мигове, Тисовець, Славське.

1. *Великобедицький район, Вишка, Кобрино*, де працюють бугельні та крісельні витяги (довжина дороги 150-2000; траси 200-3000 м). У Вишках, Кострино, Великоберезнівського району пролягає вісім бугельних та крісельних витягів⁸.

2. *Драгобратський центр* (гори Стіг, 1704 м), Жандарм, 1550 м, Близниця, 1881 м. У Драгобратському центрі (Рахів, гора Менчул, гора Богдан, гора Борщевця); Кобилецька поляна, гора Кобила; Чорна Тиса; Лазещина, Біла Церква; Ясеня: гора Костирівка, гора Щудева Буковинка (полонина Драгобрат) працює 19 бугельних та крісельних підйомників. Довжина канатних доріг сягає 200-1240 м, трас 300-2000 м. Функціонують дитячі підйомники до 250 м. Це найбільш високогірний гірськолижний курорт Українських Карпат. Через особливе розташування сніг там лежить від листопада до середини травня. Центр розташований біля гори Стіг, поруч хвойний ліс. Драгобрат відомий своїми краєвидами та природою гір, тому вважається найкрасивішим гірськолижним карпатським курортом. Драгобрат не зовсім підходить новачкам, адже більшість трас обладнані для досвідчених лижників. Також там є трампліни для фрістайлу. Протяжність спусків становить близько 10 кілометрів^{8,9}.

3. *Пилипецький центр (Міжгірський район)*. Курорт для економного відпочинку на Закарпатті. Окрім краєвидів та гірськолижних спусків, біля Пилипця тече річка Плошанка, а трохи далі - водоспад Шипіт. Сніг у Пилипці лежить з грудня по квітень. Пилипець відомий своїми вільними спусками. Щороку туди їздить багато екстремалів. Багато туристів катаються на схилах гір за межами самого курорту. До гірськолижного курорту Пилипець входить кілька трас на горі Гимба, їх загальна довжина становить близько 20 кілометрів. Сумарна довжина трас тягнеться сягає майже 6 кілометрів⁹. Функціонує 20 крісельних та бугельних підйомників. Довжина крісельних і бугельних доріг складає: 300-1650 м, трас – 350-1300 метрів. Перепад висот 55-320 метрів. Всі лижні комплекси розміщені в населених пунктах Міжгірського району : Ізки-Метачів, Пилипець, Подобець, Синевірська Поляна.

4. *Тисовець*. Тисовець відомий як міжнародний центр зимових видів спорту. Тут чудове цілюще повітря, на якому особливо приємно відпочивати⁹. Прямо від житлових корпусів до гірськолижної траси протягнута канатна дорога завдовжки 1,5 км., схил обладнаний 2 лижебуксирами по 800 м кожен. Південний спуск (до підсадки на кріслі) має довжину 400-500 м. Пологий схил з середнім кутом нахилу 10 °. Північний спуск довжиною 800 м, шириною 30-60 м. На початку спуск крутий, далі рівномірно пологий з середнім кутом нахилу 12 ° без дерев. Гарне жорстке покриття без горбів. Західний спуск довжиною 650 м і шириною 30-40 м, рівномірно пологий, з середнім кутом нахилу 14 °, без дерев. Гарне жорстке покриття без горбів. Північний і західний спуски не з'єднані між собою. Переїхати з одного траси на іншу можна лише

⁸ Шандор Ф. Закарпаття зимове: Лижі, витяги, оздоровлення / Ф. Шандор, Д. Ман. – Ужгород: Видавництво громадської спілки Р.Т.О. «Закарпаття», 2010. – 125 с..

⁹ Електронний ресурс «Еспресо» - [режим доступу]: -https://espreso.tv/article/2017/11/14/girskolyzhni_kurorty_ukrayina.

вгорі. Ця траса працює за умови більшої кількості людей на північному схилі. Для початківців-лижників є короткий спуск з бугельних підйомників - Балетний схил¹⁰.

5. *Буковель*. Найбільший і найдорожчий гірськолижний курорт України. Курорт Буковель розташований між трьома високими горами — Буковель, Довга і Чорна Ключавка. Сезон в Буковелі триває з листопада по квітень. Снігові гармати та вирівнювачі траси дозволяють кататись навіть весною, коли тане сніг. На курорті 62 спуски. Усі спуски поділені на три види: синій - для новачків, червоні - для досвідчених лижників, а чорні - лише для професіоналів. Загальна довжина спусків становить близько 65 кілометрів⁹.

6. *Славське*. Одна із найпопулярніших точок для відпочинку в Карпатах через свою універсальність (є чим зайнятись влітку та взимку) та близьке розташування до міста. Від спусків до цивілізації всього 2 кілометри. У Славську 11 трас, довжиною 22 кілометри. Є траси для професіоналів, і для аматорів. На Славську три гори, на яких організовані різноманітні спуски. Більшість трас поділені між різними гірськолижними комплексами і ціни там відрізняються⁹. У Славську є три оглядові підйомники на горі Тростян (1235 м над рівнем моря), на горі Погаг (857 м.), горі Високий Верх (1242 м.) - підйомник Захар Беркут (с. Волосянка)^{8 11}.

7. *Ворохта*. На високогірному кліматичному курорті «Ворохта» активний відпочинок поєднується з задоволенням від перебування на території Карпатського національного природного парку. Також звідси починаються маршрути на Говерлу. Ворохта добре підходить для сімейного відпочинку⁹.

8. *Ясіня, Рахівський район*. Цент розташований на висоті 650 метрів над рівнем моря біля підніжжя гір Говерла, Петрос і Близниця. На курорті функціонують бугельні підйомники. Траси в Ясні розраховані здебільшого для новачків. Лижні траси на горі Костерівка низької складності та в урочищі Млака – середньої складності. Ясіня – гора Костерівка – 500 м, Ясіня – урочище Млаки – 800 м¹².

9. *Мигово*. Невеликий гірськолижний курорт в Чернівецькій області. Загальна довжина трас в Мигово становить 3,3 кілометра, але спуски досить різноманітні. Лижний сезон там розпочинається в січні і триває до весни⁹.

10. *Ізки (Міжгірський район)*. Гірськолижний центр «Ізки» знаходиться біля підніжжя гори Жид-Магура на висоті 600 метрів над рівнем моря в долині річки Репинка. Курорт «Ізки» здобув славу еко-курорту: він розташовується у найбільш екологічному районі. На курорті функціонує: 4 червоні траси, 4 сині траси, 1 крісельний підйомник, 1 бугельний підйомник. Траси курорту мають легкий та середній рівень складності, тому в «Ізках» буде цікаво як початківцям, так і досвідченим лижникам. Діє система штучного осніження і ратрак¹³.

¹⁰ Електронний ресурс «Тисовець - перлина Українських Карпат» - [режим доступу]: - <http://www.tysovets.ist.ua/>.

¹¹ Електронний ресурс «Славське. Все про курорт» - [режим доступу]: - <http://www.slavske-ua.com/>.

¹² Електронний ресурс «Стейка. Туристичний портал України» - [режим доступу]: [https://stejka.com/ ukr/zakarpatstskaja/jasinja/ski/gornolyjnyu_kurort_jasinja/](https://stejka.com/ukr/zakarpatstskaja/jasinja/ski/gornolyjnyu_kurort_jasinja/)

¹³ Електронний ресурс «Igotoworld» - [режим доступу]: - https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/71791_gornolyzhnyu-kurort-voevodino.htm.

11. *Гірськолижний центр Воеводино*. Курорт «Воеводино» розташований в селі Тур'я Пасіка відомий передусім своїм SPA-центром. Функціонують лижні траси: є спуск, довжиною 900 метрів. Якщо ви не дуже впевнено почуваетесь на лижах – скористайтесь послугами тамтешньої лижної школи. У центрі є: 1 червона траса; 1 навчальна траса; 1 бугельний підйомник; 1 дитячий підйомник; 1 каток (його робота залежить від погоди)¹³.

Отже, на основі результатів дослідження можемо зробити висновок, що Україна володіє значним потенціалом для розвитку зимових видів спорту та гірськолижного туризму. Гірськолижні курорти на території України розташовані нерівномірно. Однак не всі центри забезпечені відповідним сучасним обладнанням та відповідною інфраструктурою. Одним із пріоритетів подальшого дослідження даної тематики є розроблення пропозицій по оптимізації та покращенню функціонування гірськолижних центрів України для залучення більшої кількості, як вітчизняних так і зарубіжних туристів.

4.4. ЕЛЕКТРОННА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ КОНКУРЕНТНИХ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ *

Туризм сьогодні – це глобальний комп'ютеризований бізнес, у якому беруть участь найбільші авіакомпанії, готельні ланцюги та туристичні корпорації всього світу. Сучасний туристичний продукт стає гнучкішим і індивідуальним, більш привабливим і доступним для споживача. Персональний комп'ютер та Інтернет, їх доступність і надійність, сприяють проникненню в усі сфери суспільства нових інформаційних технологій. Ці технології є, можливо, першими в історії людства, що забезпечують зростання продуктивності у сфері послуг. Це спостерігається сьогодні і в туризмі. Адже туризм та інформація нероздільні: рішення про поїздку приймається на основі інформації; сам тур в момент покупки – теж тільки інформація; інформацією обмінюються сотні разів на день всі учасники туристичного ринку значить, потрібно вміти працювати з інформацією, збирати, обробляти і приймати на її основі єдино вірне рішення.

Інформаційними технологіями в туризмі та розробкою інформаційних стандартів займається Асоціація Сприяння Туристським Технологіям, створена вперше на виставці МИТТ-2000. Місія Асоціації – підготувати учасників туристичного ринку до впровадження та ефективного використання сучасних засобів ведення бізнесу. Туризм в Україні – одна з найбільш перспективних і швидкозростаючих індустрій. Стримуючим фактором для бурхливого і якісного зростання є низька інформаційна грамотність та слабкі комунікації. Однак в Україні вже є готові рішення для успішного використання в туризмі з автоматизації бізнес процесів і підключення до мережі Інтернет. Використовуючи переваги комп'ютерних технологій, сучасна туристична компанія, впевнено і успішно працює сьогодні, закладаючи фундамент завтрашнього процвітання.

Становлення інформаційної культури як самостійного напрямку в освітній практиці вищої школи пов'язане з усвідомленням фундаментальної ролі інформації в суспільному розвитку; збільшенням кількості інформації; інформатизації суспільства, розвитку інформаційної техніки і технологій. Вхідження людства в епоху інформаційного суспільства характеризується не лише стрімким розвитком телекомунікаційних систем та інформаційних технологій, а і створенням якісно нового інформаційного середовища життєдіяльності. Все більше людей виявляються залученими до інформаційної взаємодії не лише як пасивні споживачі, але і як виробники інформаційних ресурсів та послуг. Інформаційне середовище асоціюється з високими технологіями. В такому суспільстві людині потрібна здатність до творчості, зростає попит на знання. В масштабах всієї земної цивілізації виникає глобальне завдання – своєчасно підготувати людство до нових умов життя і професійної діяльності у високоавтоматизованому інформаційному середовищі,

* Автор Зубехіна Т.В.

навчити їх самостійно діяти в цьому середовищі, ефективно використовувати його можливості і захищатись від негативних впливів.

У сучасній науково-педагогічній літературі приділяється увага проблемі впровадження інформаційних технологій в навчальний процес, зокрема, актуалізують її у своїх дослідженнях такі вчені як В. Безпалько, Н. Белікова, В. Биков, В. Глушков, І. Захарова, І. Зимня, М. Жалдак, Ю. Машбиць, Н. Морзе та ін. Сутність поняття «інформаційні технології» трактує ряд авторів: О. Буйницька, О. Грицунов, А. Дзюбенко, В. Трайнев.

Відповідно до визначення, прийнятого ЮНЕСКО, інформаційна технологія – це комплекс взаємозалежних, наукових, технологічних, інженерних дисциплін, що вивчають методи ефективної організації праці людей, зайнятих опрацюванням і збереженням інформації; обчислювальна техніка й методи організації та взаємодії з людьми й виробничим устаткуванням, практичні додатки, а також пов'язані з усім цим соціальні, економічні та культурні проблеми¹.

Особливості використання інформаційних технологій в процесі підготовки фахівців з туризму аналізують у роботах вітчизняні і зарубіжні науковці, зокрема: М. Мальська, С. Мельниченко, М. Скопень, О. Олійник, В. Худо, Д. Боттерілл, П. Браун, С. Клейн та інші. Однак, питання організації інформаційного простору у навчально-виховному процесі бакалаврів з туризму розкрито не достатньо і потребує додаткового дослідження.

Бурхливий розвиток комп'ютерної техніки та інформаційних технологій послужив поштовхом до розвитку суспільства, побудованому на використанні різноманітної інформації і отримав назву інформаційного суспільства. Ми погоджуємося з визначенням «інформаційне суспільство», яке подають автори «Великої енциклопедії», які тлумачать це поняття як «теоретичну концепцію постіндустріального суспільства, історичну фазу можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація і знання»².

На думку Ю. Буровицької, основними загальними кроками щодо впровадження інформаційних технологій у навчальний процес є: ознайомлення викладачів з інформаційними технологіями; підготовка технічних засобів для подальшої роботи; використання перспективних методів навчання; підготовка студентів³. Г. Козлакова зазначає, що на даний час у навчальному процесі інформаційно-комунікаційні технології розвиваються за наступними напрямками:

1. Комп'ютерні програми і системи навчання, які представляють собою: навчальні комп'ютерні посібники; тестові та діагностичні програми і

¹ UNESCO. Computers and Education. Rapport on the Stanford Текст. – UNESCO Symposium. Annex 1. P.3

² Великий енциклопедичний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vedu.ru/bigencdic/>. – Назва з екрану.

³ Буровицька Ю. М. Інформаційно-комунікаційні технології у вищих навчальних закладах: алгоритм впровадження [Електронний ресурс] / Ю. М. Буровицька // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2016. – Вип. 133. – С. 23-26. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_8.

системи навчання; тренінгові та імітаційні програми; спеціалізовані моделюючі лабораторні комплекси; бази даних; прикладні та інструментальні засоби; експертні системи.

2. Системи на базі мультимедійних технологій.

3. Інформаційні середовища на основі бази даних.

4. Локальні та глобальні телекомунікаційні системи та мережі.

5. Електронні бібліотеки.

6. Інтелектуальні експертні системи, які спеціалізуються за певними галузями навчального процесу.

7. Системи захисту інформації⁴.

І. Роберт пропонує наступну класифікацію засобів інформаційних технологій за способом їх застосування у педагогічній діяльності:

- використання як засіб навчання, що удосконалює процес викладання;

- як інструмент пізнання навколишньої дійсності і самопізнання;

- як засіб розвитку особистості студента;

- як об'єкт вивчення в рамках освоєння курсу інформатики;

- як засіб інформаційно-методичного забезпечення і керування навчально-виховним процесом;

- як засоби комунікацій;

- як засіб автоматизації процесів обробки результатів експерименту та управління;

- як засіб автоматизації процесів контролю, корекції, результатів навчальної діяльності, тестування і психодіагностики;

- як засіб організації інтелектуального дозвілля⁵.

Зміни виробничих зв'язків і відносин, переосмислення ролі і впливу сучасних інформаційних технологій та соціально-економічний прогрес загалом, як зазначає Р. С. Гуревич, зумовлюють потребу встановлення особливостей розвитку інформаційної культури сучасної людини. Серед них науковець відзначає зростання впливу комп'ютерної грамотності на загальний рівень інформаційної культури особистості, необхідність володіння знаннями та вміннями використовувати нові інформаційні технології, яким надаються переваги, порівняно з традиційними способами роботи з інформацією⁶.

На думку В. Т. Лозовецької, у професійній підготовці фахівців туризму та сфери обслуговування в нових умовах важливим є формування в нього здатності до адекватного сприйняття сучасних соціально-економічних змін на ринку послуг, належного реагування на вимоги і потреби споживача, опанування сучасними ринковими вартостями, усвідомленого сприйняття цілей

⁴ Козлакова Г. О. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес вищої школи: аналіз стану, проблеми, перспективи / Г. О. Козлакова, Т. В. Ковалюк // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2009. – № 3(27). – Ч.2. – С. 102–107.

⁵ Роберт І. В. Информационные технологии в науке и образовании / И. В. Роберт, П. И. Самойленко. – М., 1998. – 178 с.

⁶ Гуревич Р. С. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях : навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія. – Київ : Освіта України, 2006. – 366 с.

і мотивів професійної діяльності. Провідну роль у цьому відіграє опанування сучасними технологіями організації і надання послуг, вільне володіння кількома іноземними мовами та сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями. «Вміле використання спеціальних інформаційних програм, Інтернету, електронної пошти сприяє розширенню інформаційного простору, ефективній професійній співпраці, налагодженню ділових контактів. Підготовка на таких засадах вимагає нових підходів у визначенні освітніх цілей і мотивів в організації та проектуванні психолого-педагогічних умов навчального процесу щодо формування творчої особистості, здатної до пошуку типових і нетипових розв'язань складних завдань діяльності»⁷.

Бурхливий розвиток туристської індустрії в останні десятиліття пов'язаний з двома факторами: розвитком цивільної авіації та створенням комп'ютерних систем бронювання. У свою чергу, збільшення числа авіаліній, літаків, а також зростання обсягів авіаперевезень закономірно призвели до необхідності створення та використання комп'ютерних систем бронювання CRS (Computer Reservation System) – широко поширених у багатьох країнах, підключення до яких дозволяє туру – автоматизувати широкий набір своїх професійних функцій.

Бронювання – резервування частини наявних ресурсів, засобів для їх подальшого використання в спеціальних цілях. Спочатку розвиток комп'ютерних систем бронювання йшло шляхом установки терміналів в офісах самих авіакомпаній, перші термінали були встановлені в аеропортах і офісах авіакомпаній наприкінці 1960-х р.. Вони дозволяли агентам перевіряти розклад польотів, наявність посадочних місць та ціни зі своїх робочих місць, дозволяючи робити підтвердження замовлення при першому зверненні. До середини 1970-х рр. CRS використовувалися авіакомпаніями в приватному порядку, тобто кожна авіакомпанія повинна була мати свою власну працюючу систему. Деяко пізніше почалася установка терміналів бронювання в великих туристських агентствах. З появою таких систем тур агенти змогли здійснювати резервування авіаквитків в режимі реального часу в лічені секунди.

Впровадження систем бронювання дозволило істотно скоротити час обслуговування клієнтів і забезпечити резервування в режимі on-line, знизити собівартість пропонованих послуг. Розвиток і широке розповсюдження комп'ютерних систем резервування CRS здійснювалося, з одного боку, за рахунок збільшення числа послуг, а з іншого боку, за рахунок скорочення вартості електронних послуг бронювання і резервування. Розширення сфери діяльності відбувалося за всіма напрямками туристичного бізнесу, в тому числі проживання, розваги і т.д. Це призвело до створення глобальних розподільних систем – GDS.

На додаток до можливостей електронного сервісу при бронюванні місць для транспортування авіапасажирів, ці системи дозволяють резервувати місця в готелях, брати напрокат автомобілі, здійснювати обмін валюти, виробляти

⁷ Лозовецька В. Т. Психолого-педагогічні умови професійного саморозвитку фахівця сфери туризму в сучасних умовах праці / Валентина Лозовецька // Туристична освіта в Україні : проблеми і перспективи : зб. наук. праць / заг. ред. В. Т. Лозовецької. – Вип. 2. – Львів, 2010. – С. 3-9.

замовлення квитків на розважальні та спортивні програми тощо. На початку 90-х рр. XX ст. з'явилися IDS (Інтернет-системи бронювання), також відомі як ADS (альтернативні системи бронювання), які надають послуги з бронювання туристичних послуг приватним клієнтам. Заходячи на будь-який з порталів ADS, клієнт може самостійно вибрати потрібний йому готель і тип номера на певні дати, забронювати розміщення в режимі реального часу і отримати моментальне підтвердження про бронювання на свою електронну скриньку. На сьогоднішній день існують тисячі подібних сайтів, серед них: Expedia.com (www.expedia.com), Orbitz.com (www.orbitz.com), HRS.com (www.hrs.com), Travelocity.com (www.travelocity.com), Hotels.com (http://hotels.com), Priceline.com (www.priceline.com).

Термін «сервер» зазвичай має на увазі програму, яка виконує запити. Також сервер – це комп'ютер в мережі, що надає свої послуги іншим користувачам. Для визначення функції сервера додається слово, призначення, що пояснює його. Наприклад, файловий сервер, WEB-сервер, поштовий сервер, SQL-сервер і так далі. Клієнт передає запити, а сервер їх виконує. Сучасні ОС є універсальними, тобто під їх управлінням можуть виконуватися будь-які програми – і працюючи автономно, і взаємодіяти з іншою програмою в якості клієнта, і програми-сервера. На відміну від звичайних програм, які запускаються, виконують певне завдання і закінчують роботу, програма-сервер запускається заздалегідь і знаходиться в пасивному стані очікування запиту.

Файл-серверами називаються сервери, ресурсом яких, що розділяється, є дискова пам'ять (чи файли, що зберігаються на жорсткому диску). Між клієнтом і сервером відбувається обмін інформацією. При цьому зазвичай для зміни одного байта (наприклад, ознака «зайнятий номер або ні») необхідно прочитати значно більший об'єм інформації, змінити цей один байт і знову записати інформацію на диск. Файл-серверні рішення можуть бути застосовані тільки у високошвидкісних мережах при обмеженій кількості (8-16) одночасно працюючих клієнтських застосувань.

SQL (Structured Query Language, мова структурованих запитів) – спеціалізована мова управління запитом до БД, має статус міжнародного технологічного стандарту. Технологія «клієнт-сервер» відрізняється тим, що між базою даних і клієнтом знаходиться посередник – SQL-сервер. SQL-сервер – це програма, яка здатна отримувати від програм-клієнтів запити, сформульовані на мові SQL і результати їх виконання відправляти назад клієнтові. Туристський бізнес, будучи однією з найдинамічніших сфер економіки, є насиченою інформаційною галуззю. Іншими словами, збір, зберігання, обробка і передача актуальної інформації є найважливішою і необхіднішою умовою функціонування будь-якого туристського підприємства. Успіх бізнесу деяких галузей економіки безпосередньо залежить від швидкості передачі і обміну інформацією, від її актуальності, своєчасності отримання, адекватності і повноти. У зв'язку з цим успішний розвиток туристського бізнесу припускає широке використання новітніх технологій як в області створення турпродукту, так і його просування на ринок послуг. На сьогодні в туризмі активно використовуються глобальні комп'ютерні системи

резервування, інтегровані комунікаційні мережі, системи мультимедіа, Smart Cards, інформаційні системи менеджменту та ін. Перелічені вище інформаційні технології використовуються з різною мірою активності і мають неоднакове поширення. Відрізняється також міра їх впливу на розвиток туристської індустрії.

Вплив інформаційних технологій на туризм відчувається на різних стадіях створення і просування турпродукту. Найбільшими зарубіжними системами бронювання є: Amadeus, Galileo, Worldspan, Sabre, Trust, SRS (Steingerberger Reservation Service), Utell, Start (Рис.1.)

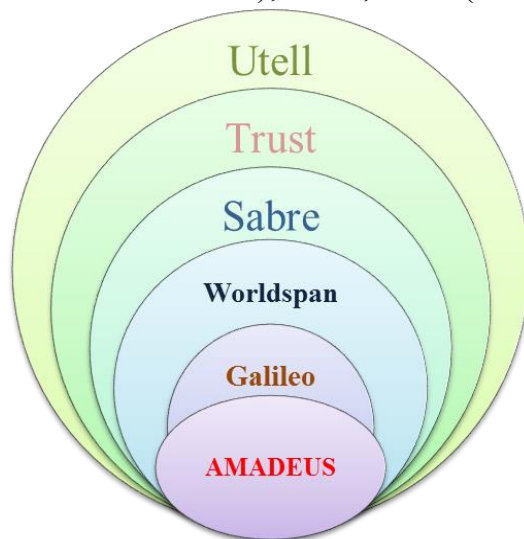

Рис. 1. Провідні бронювальні системи

AMADEUS (www.amadeus.com, www.amadeus.net) – це провідна міжнародна Глобальна Розподільча Система, що надає в режимі реального часу повний доступ до ресурсів провайдерів туристичних послуг (авіакомпаній, готелів, компаній з прокату автомобілів) і забезпечує розподіл цих ресурсів серед туристичних агентств⁸.

Сьогодні Amadeus пропонує своїм клієнтам можливість в режимі реального часу бронювати:

- квитки на рейси 478 авіакомпаній і переглядати розклад рейсів 718 авіакомпаній світу;
- автомобілі в оренду в 36 000 офісів 25 компаній з прокату автомобілів у всьому світі;
- готельні номери по 80185 готелях, що дозволяє агенту запропонувати своїм клієнтам широкий вибір готельних номерів по їх типах та розцінках і підтвержене бронювання, яке гарантуватиме незмінність ціни, за якою було бронювання. Система Amadeus працює в 195 країнах світу.

Система Amadeus є однією з найбільших комп'ютерних систем бронювання в Україні. Компанія «Amadeus Ukraine» (<http://www.amadeus.com/ua>) – офіційний представник GTD AMADEUS в Україні.

⁸ Амадеус. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amadeus.com/web/amadeus/ru_UA

Таблиця 1 – Система Amadeus в цифрах

Країни	195
Авіакомпанії	693
Страхові фірми	116
Круїзні і паромні компанії	Більше 50
Туроператори	206
Готелі	Більше 87000
Компанії оренди автомобілів	30
Залізнодорожні оператори	102

Система Galileo – одна з провідних CRS в світі. Сервіс мережі дозволяє забезпечувати туриста та турагента інформацією про туристських продуктах і послугах, передбачає автоматизацію як самого процесу бронювання авіаквитків, так і замовлення додаткових послуг, прямий обмін повідомленнями. Більше 80 найбільших готельних компаній, таких, як Raddison, Hilton, Holidays, пов'язані з мережею і дозволяють турагентам бронювати готельні місця. Існують два варіанти підключення до системи: стаціонарне і через Інтернет.

Galileo International надає можливість турагентам в більш ніж в 47 000 точках продажу в 116 країнах світу отримувати доступ до інформації за розкладом і тарифами, наявності вільних місць, а також бронювати авіаперевезення, номери в готелях, автомобілі, круїзи і виписувати квитки.

Worldspan – інформаційна система, що здійснює резервування головним чином на авіатранспорті (487 авіакомпаній), а також у готелях (50 тис. готелів і 216 готельних мереж), екскурсійних бюро, театрах та інших підприємствах культури, компаніях по здачі в оренду автомобілів (45 основних фірм прокату). Worldspan дозволяє також отримати всю необхідну довідкову інформацію, пов'язану з подорожами і туризмом. В даний час системою користуються більше 25 тис. туристських фірм по всьому світу.

На сьогоднішній день Worldspan забезпечує надійний і стійкий зв'язок з базою даних компанії через два варіанти підключення. Перший варіант – це виділений канал зв'язку British Telecom, що передбачає в якості умови підключення щомісячне бронювання 400 сегментів. Другий варіант – Worldspan Net, є повним функціональним аналогом стаціонарної версії, але в якості каналу зв'язку він використовує Інтернет. Це підключення доцільно для малих і середніх туристських фірм, що мають невеликий об'єм бронювання.

Система Sabre забезпечує резервування авіа і залізничних квитків, місць в готелях і ін.. Діяльність компанії охоплює 112 країн, більше 50 000 турагенств і обробляє 37% від світового обсягу авіабронювань. На сьогоднішній день користувачам пропонується кілька варіантів підключення до системи: Planet Sabre, Turbo Sabre, Net Platform.

SRS – всесвітньо відома розподільна система реального часу, яка може обмінюватися даними з усіма GDS: Amadeus, Sabre і Galileo. SRS пропонує спеціальні засоби для бронювання і готелів, що надають інформацію про можливості проведення телеконференцій і про наявність аудіо- та

відеообладнання. Незважаючи на спеціалізацію в бронюванні місць в готелях, SRS пов'язана з 330 тис. терміналів авіакомпаній в усьому світі.

Utell – система резервування і маркетингових послуг, яка пов'язана з 11 000 тис. готелів в 130 країнах. Доступ до системи можливий в режимі онлайн, через турагенства і по телефону. Хоча резервування номерів є основною спеціалізацією Utell, вона взаємодіє з усіма GDS авіакомпаніями, що налічують до 500 тис. терміналів на всіх континентах. Utell оснащена навчальними програмами для підготовки штату готелів, що входять в спеціалізований пакет Utell Connect. Є також два додаткових програмних додатку у складі Utell: Paytell, Paycom. Перше з них надає можливість агентам отримувати повну передоплату за розміщення клієнта. Друге дозволяє готелям виплачувати турагентам комісійні електронним шляхом по мережах з будь-якого місця в місцевій валюті турагента.

Онлайновий туризм стає одним з найефективніших вертикальних ринків, де 64% угод здійснюються через Інтернет, тоді як в інших галузях цей показник складає від 30 до 40%. Широко використовуються корпоративні системи бронювання через Інтернет. Провідні українські туроператори – лідери ринку, такі як Apex Tur, TEZ TOUR, Галопом по Європі та ін., вже не перший рік використовують системи взаємодії «туроператор – турагент» (B2B). Нині активно заявляє про себе Автоматизована Система Оперативного Бронювання (АСОБ), що має значні перспективи у галузі туризму. Отримали широке поширення тиражовані рішення, коли системи внутрішньоофісної автоматизації інтегруються з корпоративним сайтом компанії (наприклад, програмні комплекси, розроблені компаніями «Мегатек» і «САМО-Софт»). В результаті незалежні турагентства успішно конкурують з мережевими структурами. Активно просуваються в Інтернеті глобальні системи бронювання (GDS) туристських послуг. Практично усі ведучі GDS – Amadeus, Galileo, Wordspan і інші – надають інтернет-інтерфейс до своїх баз даних.

Таким чином, Інтернет і електронна комерція використовуються практично в усіх основних бізнес-процесах усередині туристської компанії, починаючи від пошуку і залучення клієнтів, закінчуючи формуванням турпродукту в якості комунікаційного та маркетингового інструменту.

Можна виділити наступні види Інтернет-ресурсів електронної комерції. Значна кількість турфірм має подібний ресурс, на якому публікуються телефони, адреси офісів, загальна інформація про фірму, основних послугах та ін. Іноді такі ресурси забезпечують засобами зворотного зв'язку – формами для заповнення заявок. Такі ресурси не відносяться до систем «Електронної комерції», проте при правильній індексації в пошукових машинах, реєстрації в рейтингах і каталогах, проведенні рекламних кампаній в Інтернеті ці ресурси можуть сприяти збільшенню продажів агентства.

Електронний каталог дозволяє через спеціалізовані пошукові форми отримувати усю необхідну інформацію про необхідні послуги. Такі ресурси, як правило, підключені до власних або зовнішніх баз цих об'єктів розміщення, до транспортних розподільних або інвентарних систем. Електронний склад дозволяє споживачеві здійснити пошук по базах даних фірми, а також

бронювати замовлений продукт на деякий час. Впродовж часу бронювання продавець і покупець повинні домовитися off-line про способи оплати і доставки. Електронний магазин дозволяє сплатити «вибраний товар» безпосередньо через систему і далі тільки дочекатися доставки або заїхати за квитками, путівками, ваучерами в офіс продавця. Електронний магазин повного циклу дозволяє знайти і сплатити послугу, а також отримати усі необхідні документи, не відходячи від комп'ютера. Для цього система повинна дозволяти «підписати» договір і виписати прямо з системи ваучер. Інтегрований електронний магазин повного циклу дозволяє у одному замовленні придбати цілу сукупність взаємозв'язаних сервісів: переліт (як регулярний, так і чартерний), проїзд залізницею, розміщення, трансферт, екскурсії, лікувальні процедури, відвідування ресторанів, театрів і т. д.

У основі будь-якої комерційної діяльності лежить маркетинг – система управління виробничо-збутовою діяльністю фірми, орієнтована на отримання прибутку за допомогою активного впливу на ринкові умови і процеси. Основними завданнями маркетингу є: з'ясувати поточний стан фірми, розробити плани на майбутнє, визначити шляхи здійснення цих планів. З точки зору фахівців з e-commerce, перераховані завдання зводяться до наступного набору елементарних операцій:

- під час проведення ринкових досліджень;
- під час просування товарів;
- під час реалізації товарів.

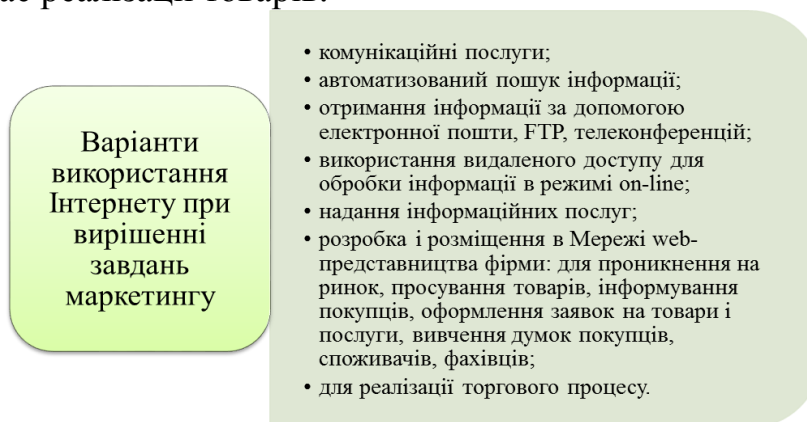

Рис. 2. Варіанти використання Інтернету при вирішенні завдань маркетингу

Серед перерахованих послуг особливе місце по своїх можливостях займають створення і ведення (експлуатація) web-представництва фірми. Web-представництво – це інформаційне представництво компанії в мережі; віртуальний офіс, де відвідувач знайде інформацію про компанії, форми для оформлення замовлень, можливість здійснення електронних платежів, онлайн-консультації, підписку на розсилки і інші сервіси для ведення бізнесу. Виходячи із загальних завдань комерційної діяльності в Інтернеті, web-представництво фірми може бути використано в наступних цілях:

- Web присутності в Інтернеті;
- Web для інформування клієнтів про готові товари і послуги;
- Web для просування товарів і послуг;

- Web із зворотним зв'язком для вивчення думок покупців, фахівців оптової і роздрібною торгівлі, промисловості;
- дослідницький Web і Web віртуального співтовариства фірми для вивчення ринків;
- Web електронної комерції для прийому від клієнтів заявок на товари і послуги, оплати і доставки товарів і послуг;
- Web сервісного і гарантійного обслуговування клієнтів;
- Web внутрішньофірмового навчання співробітників;
- Web спільної реалізації проектів.

Рис. 3. Замовлення послуг

Замовлення по телефону. Після вибору товару на сайті, як на електронній вітрині, покупець повинен зателефонувати і зробити замовлення. Саме так торгують більшість віртуальних магазинів в Інтернеті. При цьому використовується попередня оплата або по факту доставки. Недоліки – низька швидкість оплати і малі об'єми торгових операцій віртуальних магазинів.

Замовлення на сайті (рис.4.). Вимагає зазвичай прогресивніших способів оплати товару або послуги. Вибравши товар/послугу і замовивши їх на сайті, клієнт повинен їх сплатити. Основний варіант оплати – через кредитну карту. Способи оплати за допомогою кредитної карти так чи інакше пов'язані з необхідністю повідомлення її номера. Повідомлення незашифрованого номера своєї кредитної картки зазвичай називається обміном відкритим текстом. Сьогодні це основний спосіб розрахунків в США, хоча він приводить до грошових втрат, пов'язаних з перехопленням інформації про номери кредитних карток. Тому стали застосовуватися різні методи захисту інформації:

1. Передача інформації про кредитну картку окремо від замовлення наприклад по телефону (простий спосіб);

2. Передача через Інтернет з використанням систем шифрування інформації;

3. Використання системи посвідчень – спеціальних захищених протоколів, що засвідчують покупця і продавця (цифрових сертифікатів і цифрового підпису). Електронний сертифікат представляє собою цифровий документ, який зв'язує відкритий ключ з певним користувачем або додатком. Для завірнення електронного сертифікату використовується електронний цифровий підпис (ЕЦП) довіреного центру – Центру сертифікації (ЦС). Цифровий підпис дозволяє перевірити достовірність особи відправника: вона ґрунтується на використанні особистого ключа автора повідомлення і забезпечує найвищий рівень збереження інформації.

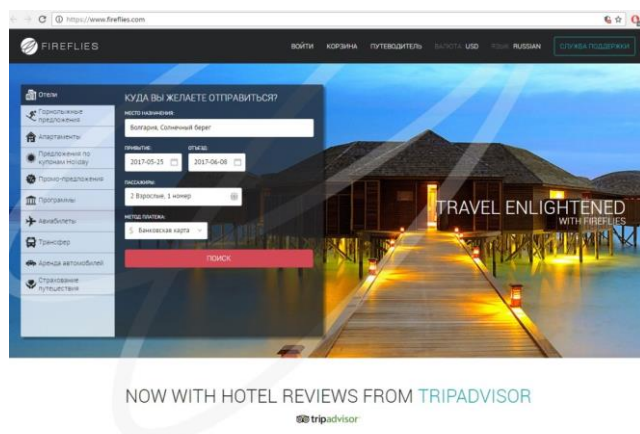

Рис. 4. Замовлення туру на сайті

До найбільш поширених механізмів, які покликані забезпечити безпеку проведення електронних платежів через Інтернет відносяться:

- протокол SSL (Secure Socket Layer), забезпечує шифрування передаваних через Інтернет даних;
- стандарт SET (Secure Electronic Transactions), розроблений компаніями Visa і MasterCard і забезпечує безпеку здійснення угод за допомогою пластикових карт.

Найзручнішим засобом розрахунків між інтернет-підприємцями і їх клієнтами, задіяними у сфері електронної комерції є електронні гроші.

Електронні гроші – це аналог звичайної пластикової кредитної картки. Проте банкоматом тут стає комп'ютер, сполучений з сервером (терміналом) тієї або іншої платіжної системи, а роль кредитки – інтернет-гаманець (спеціальна програма, встановлена на комп'ютері або файл сертифікату, якщо використовується web-інтерфейс). Пін-кодом використовуватимуться логін і пароль в платіжній системі.

Простота в освоєнні і використанні, низька комісія, практично миттєвий процес обміну сумами між контрагентами, надійність, зручність, безліч додаткових сервісів, оперативна служба підтримки, висока ліквідність, широке поширення в Мережі і, в деяких випадках, можливість анонімного використання платіжної системи – усе це робить електронні гроші найзручнішими, перспективнішими і найбільш прийнятним засобом фінансових розрахунків для інтернет-підприємців всього світу.

Цифрові гроші з використанням смарт-карт. Сьогодні прообраз смарт-карти використовується для розрахунку звичайними грошима у вигляді дебетової картки, на яку заноситься інформація про списання грошей. Сучасна смарт-карта – це мікрокомп'ютер з пам'яттю, процесором і програмним забезпеченням.

Туристичні послуги включають обмін інформацією і платежами. Для e-commerce найбільше значення мають електронні платежі. Електронний платіж (e-payment) – це оплата покупок за допомогою електронних засобів (рис.5.).

На сьогодні існують такі основні типи електронних платіжних систем:

- системи інтернет-банкінгу – це спеціальні служби, призначені для управління Вашим банківським рахунком. Такі системи дозволяють передавати

інформацію про стан Вашого рахунку, отримувати виписку за операціями, переказувати кошти на інші рахунки і так далі;

- системи платежів за допомогою кредитних карт дозволяють проводити тільки зняття грошей з картки, чого досить для оплати товару в інтернет-магазині, але замало для повноцінної електронної комерції.

Одним з найбільш поширених напрямів використання мультимедійних технологій в галузі туризму – це створення і використання енциклопедичних, довідкових та рекламних дисків. Багато підприємств сфери туризму, найчастіше музеї, турфірми і готелі, створюють свої власні диски, що містять довідково-інформаційну та рекламну інформацію. Електронні каталоги з туризму та готельного бізнесу активно випускаються і використовуються в Україні і за кордоном. Серед них найбільш відомі наступні: міжнародний готельний каталог Hotel Guide (www.hotelguide.com), Flight Guide (www.flightguide.com), сервіс бронювання готелів HRS (www.hrs.com), каталог готелів та аеропортів Business Travel Planner (www.btp24.com) та ін. Багато каталогів мають Інтернет- варіант, який підтримує функції бронювання авіаквитків і місць у готелях. Пошукова система диска забезпечує вибір готелю по різних критеріях, в тому числі по розташуванню, категорії, типу номера, сервісу, цінах та ін.

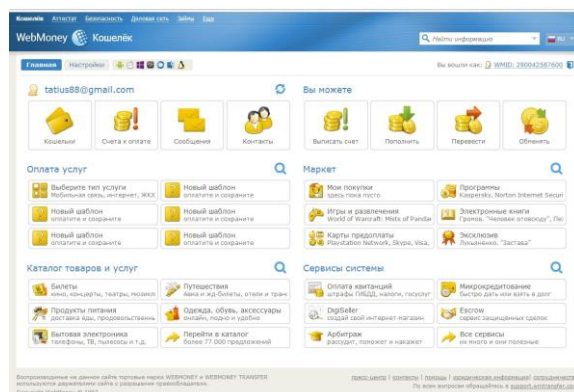

Рис. 5. WebMoney – система електронних платежів

Дизайн сайту – це художнє оформлення сайту. Дизайн впливає на відчуття користувача сайту, на запам'ятовування користувачем сайту і на зручність користувача при роботі з вашим інформаційним ресурсом. Дизайн повинен виділяти ваш сайт із загальної маси, направляти (дозволяючи користувачам зосереджуватися на взаємодії з елементами сайту) і захоплювати (роблячи загальне розташування елементів сторінки більш зручним і привабливим). Основні елементи дизайну сайту – колір, графіка, критичні елементи сторінки.

Зміст сайту (контент) – це інформаційне наповнення сайту; те, заради чого користувач приходить на сайт.

Зміст повинен бути:

- актуальним (інформація про тури минулого року навряд чи зацікавить відвідувачів сайту);
- повним (користувач повинен мати можливість отримати повну інформацію про компанію, продукт або послугу, процес покупки);

- унікальним (дуже часто буває, що інформація на сайтах повторюється один в один, користувач просто не зможе відрізнити такі сайти один від одного).

Якщо ви розміщуєте на сайті новини або тури, вони повинні бути обов'язково з зазначенням дати розміщення, щоб користувачі знали, що інформація на сайті постійно оновлюється.

Для розробки сайтів призначені спеціальні програми, серед яких найбільш відомі Adobe Dreamweaver, Microsoft FrontPage, Microsoft Office SharePoint Designer і Microsoft Expression Web.

Ще одна складова підготовки фахівців для визначення туристичної дестинації – географічна інформаційна система. Геоінформаційна система (ГІС) – набір апаратних і програмних інструментів, що використовуються для введення, зберігання, маніпулювання, аналізу і відображення просторової (географічної) інформації.

Технологія ГІС об'єднує традиційні операції роботи з базами даних, такі як запит і статистичний аналіз, з перевагами повноцінної візуалізації і географічного (просторового) аналізу, які надає карта. Ці можливості відрізняють ГІС від інших інформаційних систем і забезпечують унікальні можливості для її застосування в широкому спектрі завдань, пов'язаних з аналізом і прогнозом явищ і подій навколишнього світу, з плануванням стратегічних рішень. Технологію застосовують практично у всіх сферах людської діяльності – будь то аналіз таких глобальних проблем як перенаселення, забруднення території, природні катастрофи, так і рішення приватних завдань, таких як пошук найкращого маршруту між пунктами, різні муніципальні завдання. Функціональними складовими ГІС як програмно-технічного комплексу є: дані; програмне забезпечення; апаратне забезпечення; персонал; функціональні можливості⁹.

Джерелами даних для ГІС є:

- існуючі карти ;
- геодезичні дані точного вимірювання координат і метричної інформації;
- поверхні: повітряні, наземні, підземні, водні, космічні;
- аерокосмічна фотозйомка та сканування, стереофото-зйомка.

Апаратне забезпечення ГІС – комп'ютер, на якому працює ГІС, а також засоби введення/виводу (сканери, GPS-приймачі, принтери і т.д.). ГІС можуть працювати на різних типах комп'ютерних платформ, від централізованих серверів до окремих або пов'язаних мережею персональних комп'ютерів (ПК).

Персоналом ГІС є як технічні фахівці, які розробляють і підтримують систему, створюють і підтримують в актуальному вигляді дані, так і безпосередні користувачі. Функціональні можливості ГІС – методологічний і алгоритмічний апарат, закладений в ГІС. Сучасні ГІС включають засоби розробки, що дозволяють нарощувати функціональність і перетворювати універсальні ГІС в спеціалізовані системи для конкретних галузей, сфер знання, виробничих колективів.

Основні функції ГІС:

⁹ Світличний О. О. Основи геоінформатики: Навчальний посібник / За заг. Ред. О. О. Світличного. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С.17-18.

- функції автоматизованого картографування повинні забезпечувати роботу з просторовими даними ГІС з метою їх відбору, відновлення і перетворення для виробництва високоякісних карт зображень;

- функції просторового аналізу повинні забезпечувати спільне використання та обробку картографічних та атрибутивних даних в інтересах створення похідних картографічних даних;

- функції управління даними повинні забезпечувати роботу з атрибутивними даними ГІС з метою їх відбору, відновлення і перетворення для виробництва стандартних і робочих звітів.

Структура ГІС представлена наступними підсистемами:

- підсистема збору, підготовки і введення даних (збирає і проводить попередню обробку даних з різних джерел; завдання цієї підсистеми – формування баз географічних і атрибутивних даних ГІС);

- підсистема зберігання, оновлення та управління даними (організовує просторові дані з метою їх вибірки, відновлення, редагування та зберігання; завдання цієї підсистеми – організація зберігання даних, забезпечення їх редагування та оновлення, обслуговування запитів на інформаційний пошук, що надходять в систему);

- підсистема обробки, моделювання та аналізу даних (виконує різні операції на основі даних, групує і розділяє їх, встановлює параметри та обмеження, виконує моделюють функції; завдання цієї підсистеми – організація обробки даних, забезпечення процедур їх перетворення, математичного моделювання та сполученого аналізу);

- підсистема контролю, візуалізації та виведення даних (відображає дані в табличній, діаграмній або картографічній формі; завдання цієї підсистеми – генерація та оформлення результатів роботи системи в вигляді карт, графічних зображень, таблиць, текстів на різних носіях).

На сьогоднішній день основними сферами застосування ГІС-технологій є:

- картографія та інженерна геодезія (створення та оновлення карт і планів);
- управління інженерними мережами та комунікаціями;
- управління охороною (екологія) і розробкою природних ресурсів;
- управління підприємствами та бізнесом;
- управління територіями;
- просторова навігація;
- інформаційна комунікація в соціумі.

Туризм тісно пов'язаний з просторово-орієнтованими об'єктами. Геоінформаційні технології використовуються менеджерами туризму для вирішення задач відображення туристичної привабливості регіону або окремих туристичних/екскурсійних маршрутів; аналізу різних аспектів розвитку області в окремих регіонах або державах; оптимізації фінансових і трудових ресурсів, задіяних у туристичній галузі; мінімізації ризику для життя, здоров'я людей чи довкілля і т.д.

ГІС-технології надають наступні можливості в галузі туризму:

- інструменти пошуку та перегляду розміщення туристичних об'єктів на електронній карті;

- інструментальні засоби внесення або коригування інформації щодо об'єктів туризму;
- створення пов'язаної довідкової інформації щодо об'єктів туризму на електронній карті;
- проведення аналізу узагальнених характеристик або концентрації окремих об'єктів у межах обраного фрагмента електронної карти;
- друк фрагментів карти (рис. 6.).

Рис.6. Фрагмент карти м.Луцька з супутника

ГІС-технології тісно пов'язані з GPS. Супутникова навігаційна система GPS (Global Positioning System) або Глобальна система позиціонування (місцезнаходження) складається з мережі супутників, які в безперервному режимі посилають електромагнітні сигнали на Землю. Використовуючи спеціальний приймач такого випромінювання, що вимірює відстань до супутників, можна з встановленою точністю (від декількох десятків кілометрів до декількох міліметрів) визначити місце розташування об'єкта на земній поверхні. GPS була створена на замовлення Міністерства Оборони США в 1969 р. і спочатку складалася з 24 супутників, що обертаються по 6 кругових орбітах на висоті близько 20,2 км над рівнем моря, і мережі спеціальних наземних станцій спостереження. Супутники передають на Землю сигнали малої потужності, але її цілком достатньо для місцезнаходження будь-якого об'єкта. Ця чудова система обійшлася США в 12 млрд. доларів. У 1980-х систему відкрили для цивільного використання. Система GPS працює при будь-яких погодних умовах по всьому світу 24 години на добу. За користування послугами системи GPS не стягується ні абонентська плата, ні плата за підключення: все, що потрібно для користування системою GPS – це придбати GPS-приймач. В даний час використовуються GPS-приймачі, розмір яких можна порівняти з розміром стільникового телефону, а вага становить кілька сотень грамів. При цьому GPS-приймач повідомляє користувачеві не тільки координати знаходження (широта і довгота), але і відображає місце розташування на електронній карті поряд з містами, транспортними магістралями і багатьма іншими об'єктами. GPS використовується не лише на землі, але також на морі і в повітрі. GPS допомагають всюди, за винятком тих місць, де неможливо приймати сигнал (печери, шахти, порожнини). В наш час

GPS навігація влаштована у мобільні телефони і планшети. В Україні створені ГІС туристичних атракцій (об'єктів туристичного відвідування) на територію м. Чортків Тернопільської обл., м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл., м. Херсон і м. Генічеськ Херсонської обл., а також Київської та Житомирської областей (рис.7.).

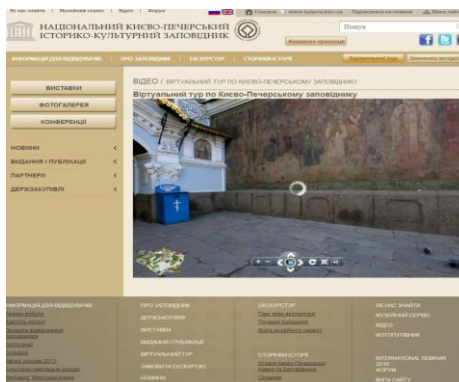

Рис. 7. Вигляд сайту з віртуальною екскурсією

Інформаційна компонента ГІС складається з географічних даних і туристичних атракцій (пам'ятки, музеї, театри, церкви) та об'єктів туристичної інфраструктури (готелі, заклади харчування, транспорт, лікарні, аптеки, органи управління тощо) з можливістю детальної довідникової інформації по цим об'єктам. Завдяки використанню космічних зображень високого розрізнення місцевість легше «впізнається» та сприймається природно.

Використання космічних знімків, разом з географічними даними, дає змогу отримувати найбільш об'єктивну інформацію про сучасний стан місцевості та зміни, що відбулися, а також під час маршруту приймати більш обґрунтовані рішення в орієнтуванні. Збір інформації, що становить основу довідкової бази даних, проводився з різних джерел, в тому числі з друкованих видань, ресурсів Інтернет та вивчення об'єктів на місцевості й уточнення їх місце знаходження. Інформація розбита по тематичних категоріях, у кожній з яких представлені декілька шарів з можливістю ідентифікації об'єкта й одержання додаткової інформації з нього. Використання GPS в туризмі дозволяє точно визначити координати і розташування туристичних об'єктів.

Таким чином, розвиток інформаційних технологій спонукає навчальні заклади до формування у студентів умінь вчитися, добувати інформацію і використовувати її у своїй професійній діяльності. На нашу думку, найбільш перспективними напрямками у підвищення якості професійної підготовки фахівців з туризму є: практично-орієнтований підхід до навчання, який забезпечує використання у навчанні підприємницької бази спеціальності; заглиблення у виробниче середовище на базі вищого навчального закладу, за рахунок функціонування спеціалізованих кабінетів; залучення практиків-фахівців у викладанні основних дисциплін спеціальності; зв'язок практики з професійно-орієнтованими навчальними дисциплінами; створення інформаційної бази спеціальності, яка відповідає сучасним вимогам.

Наукове видання

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
УПРАВЛІННЯ, ТЕХНОЛОГІЇ, МОДЕЛІ**

Колективна монографія

За науковою редакцією доктора економічних наук, професора Матвійчук Л.Ю.

Підп. до друку 10.06.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офс. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 13,3.
Тираж 300 прим. Зам. 44.

Інформаційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ІВВ Луцького НТУ